

Národná stratégia trvalo udržateľného rozvoja

(prijatá vládou SR dňa 10. 10. 2001)

<http://www.rokovania.sk/appl/material.nsf/0/F34F511CC50CD268C1256ADA003D484F?OpenDocument>

I. TRVALO UDRŽATEĽNÝ ROZVOJ, JEHO PRINCÍPY, KRITÉRIÁ A UKAZOVATELE	1
II. PODPORA TUR VO SVETE – VÝZVA PRE SLOVENSKO	4
1. PODPORA TUR V PÔSOBNOSTI OSN	
1.1. Konferencia OSN o životnom prostredí a rozvoji (Rio de Janeiro, 1992)	
1.2. Komisia OSN pre trvalo udržateľný rozvoj	
1.3. Svetový Summit o trvalo udržateľnom rozvoji (Johannesburg, 2002)	
1.4. Programy OSN a organizácie pridružené k OSN	
2. PODPORA TUR V ORGANIZÁCII PRE HOSPODÁRSKU SPOLUPRÁCU A ROZVOJ	
3. PODPORA TUR V EURÓPSKEJ ÚNII	
4. STRATÉGIE TUR VO VYBRANÝCH ŠTÁTOCH – VÝZVY A ZDROJE POUČENIA	
4.1. USA: Trvalo udržateľná Amerika – Nový konsenzus (1999)	
4.2. Veľká Británia: Stratégia trvalo udržateľného rozvoja (1999)	
4.3. Fínsko: Smerom k trvalo udržateľnému rozvoju (1997)	
4.4. Švédsko: Stratégia trvalo udržateľného rozvoja (1994)	
4.5. Podpora TUR vo vybraných štátoch	
4.6. Zabezpečenie TUR v štátoch Visegrádskej štvorky	
III. VÝCHODISKOVÁ SITUÁCIA PRE ZABEZPEČENIE TUR SR	9
1. ZAČIATKY UPLATŇOVANIA AGENDY 21 V SR	
1.1. SR po UNCED (Rio de Janeiro, 1992)	

1.2. Dokumenty na podporu NSTUR

1.3. Členenie a hodnotenie východiskovej situácie

2. KULTÚRNE PODMIENKY A HĽADISKÁ

12

2.1. Členenie kultúrnych podmienok a hľadísk

2.2. Osídlenie a sídla

2.2.1. Vývoj osídlenia a sídiel

2.2.2. Dôsledky socialistickej etapy vývoja v urbanizme a v správaní sa človeka v krajine

2.2.3. Obnovenie sídelnej identity a urbanizačné procesy na konci 20. storočia

2.2.4. Bývanie, bytová výstavba, obnova bytov a stavebného fondu

2.2.5. Územný rozvoj, územné plánovanie a stavebný poriadok -regulácia činností človeka v krajine

2.2.6. Prekážky TUR sídiel

2.3. Kultúrne dedičstvo, historické štruktúry krajiny a pamiatkový fond

2.3.1. Hodnota a potenciál kultúrneho dedičstva

2.3.2. Vzájomné väzby kultúrneho dedičstva a prírodného dedičstva

2.3.3. Kontinuita vývoja historického prostredia, zavádzanie nových materiálov a technológií

2.3.4. Pamiatkový fond, jeho stav, ochrana, obnova a využitie

2.3.5. Pamiatková starostlivosť a ochrana historického prostredia

2.3.6. Tradičné zručnosti ako nástroj obnovy kultúrnych pamiatok a historických štruktúr krajiny

2.3.7. Financovanie starostlivosti o kultúrne dedičstvo

2.4. Kultúra a jej rozvoj

2.4.1. Úroveň kultúry a podmienky pre jej tvorbu

2.4.2. Predpoklady kultúrneho rozvoja SR

2.5. Vedomie ľudí, výchova, vzdelávanie a osвета

- 2.5.1. Úroveň ľudského vedomia a jeho zložiek
- 2.5.2. Vlastivedné a humanitné vzdelávanie
- 2.5.3. Environmentálne vzdelávanie a výchova (Environmentálna akadémia)
- 2.6. Politicko-spoločenský systém
  - 2.6.1. Rozvoj demokracie, zabezpečenie základných ľudských práv a slobôd
  - 2.6.2. Vonkajšia a vnútorná bezpečnosť štátu
  - 2.6.3. Správanie sa občanov a ich povinnosti voči štátu
  - 2.6.4. Náboženstvá a viery, cirkvi a náboženské spoločnosti

3. SOCIÁLNE PODMIENKY A HĽADISKÁ

34

- 3.1. Členenie sociálnych podmienok a hľadísk
- 3.2. Kvalita a dĺžka života, populačný vývoj a vzdelanostná úroveň obyvateľstva
  - 3.2.1. Kvalita života a trvalo udržateľná spoločnosť
  - 3.2.2. Populačný vývoj
  - 3.2.3. Vzdelanostná úroveň obyvateľstva a jej diferenciácia
- 3.3. Zdravie ľudí a zdravotná starostlivosť
- 3.4. Sociálne problémy, sociálna pomoc a sociálno-patologické javy
  - 3.4.1. Sociálne problémy
  - 3.4.2. Nezamestnanosť
  - 3.4.3. Chudoba
  - 3.4.4. Sociálno-patologické javy
- 3.5. Postavenie vybraných skupín v spoločnosti
- 3.6. Národnostné menšiny a etnické skupiny
- 3.7. Hodnotová orientácia a vzorce spotreby
- 3.8. Index ľudského rozvoja

4. EKONOMICKÉ PODMIENKY A HĽADISKÁ

52

- 4.1. Členenie ekonomických podmienok a hľadísk
- 4.2. Slovenská ekonomika a hrubý domáci produkt
- 4.3. Inflácia
- 4.4. Zahraničná zadlženosť
- 4.5. Zahraničný obchod a platobná bilancia
- 4.6. Zahraničné investície
- 4.7. Štruktúra ekonomiky, vývozu a dovozu
- 4.8. Hlavné odvetvia hospodárstva
  - 4.8.1. Poľnohospodárstvo
  - 4.8.2. Lesné hospodárstvo
  - 4.8.3. Vodné hospodárstvo
  - 4.8.4. Priemysel
  - 4.8.5. Ťažba nerastných surovín
  - 4.8.6. Energetika
  - 4.8.7. Stavebníctvo
  - 4.8.8. Doprava
  - 4.8.9. Cestovný ruch
  - 4.8.10. Informačné technológie (kvartérny sektor)
- 4.9. Ekonomické nástroje
  - 4.9.1. Súbor ekonomických nástrojov
  - 4.9.2. Fiskálna (rozpočtová) politika
  - 4.9.3. Monetárna (menová) politika
  - 4.9.4. Finančné trhy
  - 4.9.5. Štátne fondy

- 4.9.6. Ekonomické nástroje uplatňované v environmentalistike
- 4.9.7. Štrukturálne nástroje (štrukturálne fondy)
- 4.10. Podnikateľská charta pre TUR
- 4.11. Ekonomika SR vo vzťahu k TUR
- 4.12. Náhrada industriálneho modelu ekonomiky udržateľným modelom ekonomiky

5. ENVIRONMENTÁLNE PODMIENKY A HLADISKÁ

102

- 5.1. Členenie environmentálnych podmienok a hľadísk
- 5.2. Litosféra – geologické a geomorfologické podmienky
- 5.3. Atmosféra – klimatologické a meteorologické podmienky
- 5.4. Hydrosféra – hydrologické podmienky
- 5.5. Pedosféra – pedologické podmienky
- 5.6. Biosféra – biologické podmienky
- 5.7. Environmentálne rizikové faktory
- 5.8. Príroda a krajina, jej ochrana a tvorba

6. INŠTITUCIONÁLNE PODMIENKY A HLADISKÁ

148

- 6.1. Členenie inštitucionálnych podmienok a hľadísk
- 6.2. Tvorba koncepcií a plánovanie
- 6.3. Legislatíva a právo
  - 6.3.1. Ústava Slovenskej republiky
  - 6.3.2. Kvalita legislatívy, uplatňovanie a dodržiavanie práva
  - 6.3.3. Vybrané technické normy podporujúce TUR
  - 6.3.4. Medzinárodné dohovory podporujúce TUR
- 6.4. Vzdelávanie, výchova, poradenstvo a propagácia
- 6.5. Veda a výskum

- 6.6. Informácie, informatika a účasť verejnosti na rozhodovaní
- 6.7. Orgány zákonodarnej moci, výkonnej moci a súdnej moci
  - 6.7.1. Národná rada Slovenskej republiky
  - 6.7.2. Prezident Slovenskej republiky
  - 6.7.3. Vláda Slovenskej republiky
  - 6.7.4. Poradné orgány vlády SR a splnomocnenci vlády SR
  - 6.7.5. Ministerstvá a ostatné ústredné orgány štátnej správy
  - 6.7.6. Územné orgány štátnej správy – krajské úrady a okresné úrady
  - 6.7.7. Orgány územnej samosprávy
  - 6.7.8. Súdny
  - 6.7.9. Kontrolné orgány
- 6.8. Vedecké, výskumné a odborné organizácie
- 6.9. Vzdelávacie a výchovné organizácie
- 6.10. Podnikateľské subjekty
- 6.11. Mimovládne neziskové organizácie a záujmové združenia
  - 6.11.1. Mimovládne neziskové organizácie
  - 6.11.2. Organizované záujmy – vytváranie záujmových združení

7. REGIONÁLNE PODMIENKY A HĽADISKÁ

- 7.1. Členenie regionálnych podmienok a hľadísk
- 7.2. Kultúrne podmienky a hľadiská rozvoja regiónov
- 7.3. Sociálne podmienky a hľadiská rozvoja regiónov
- 7.4. Ekonomické podmienky a hľadiská rozvoja regiónov
- 7.5. Environmentálne podmienky a hľadiská rozvoja regiónov
- 7.6. Inštitucionálne podmienky a hľadiská rozvoja regiónov

7.7. Celkové zhodnotenie uplatňovania regionálnej politiky

8. ZHODNOTENIE VÝCHODISKOVEJ SITUÁCIE

197

8.1. Hlavné oblasti a problémové okruhy rozvoja spoločnosti

8.2. Analýza silných a slabých stránok, príležitostí a rizík (SWOT analýza) súčasného stavu spoločnosti vo vzťahu k TUR

IV. PREDSTAVA TUR SR A MOŽNOSTI VÝVOJA

211

V. NÁRODNÁ STRATÉGIA TRVALO UDRŽATEĽNÉHO ROZVOJA

1. ORIENTÁCIA A PRIORITY TUR SR

2. STRATEGICKÉ CIELE TUR SR

3. CESTY A PROSTRIEDKY NA PODPORU PRIORÍT A DOSIAHNUTIA STRATEGICKÝCH CIEĽOV TUR SR

3.1. Posilnenie medzinárodného postavenia a kreditu SR

3.2. Využitie pozitívnych trendov a eliminácia rizík globalizácie

3.3. Rozvoj demokracie, politického pluralitného systému, právnych nástrojov a inštitúcií

3.4. Zlepšenie fungovania štátu, jeho hlavných inštitúcií a verejnej správy

3.5. Podpora mimovládnych organizácií, záujmových združení a verejnosti v účasti na rozvoji spoločnosti

3.6. Posilnenie právneho vedomia, zmena hodnotových orientácií obyvateľov, výchova a osвета

3.7. Rozvoj kultúry, kultúrneho vedomia a národného povedomia

3.8. Vybudovanie moderného a kvalitného školského systému, podpora vedy a výskumu

3.9. Dosiahnutie vyváženého rozvoja sídiel a regiónov

3.10. Prednostný rozvoj problémových (okrajových, marginálnych) regiónov

- 3.11. Podpora výstavby a údržby stavebného fondu a ochrana historických štruktúr v krajine
- 3.12. Dosiachnutie priaznivých trendov a vyváženej demografickej štruktúry
- 3.13. Zlepšenie zdravotného stavu obyvateľstva a zdravotnej starostlivosti, skvalitnenie životného štýlu
- 3.14. Zmiernenie sociálnych rozdielov v spoločnosti, zníženie miery nezamestnanosti, ukončenie transformácie systému sociálnej pomoci a podpora politiky zamestnanosti
- 3.15. Zvýšenie podpory pre sociálne ohrozené skupiny obyvateľov a rodinu
- 3.16. Komplexné zlepšenie postavenia rómskej menšiny
- 3.17. Minimalizácia výskytu sociálno-patologických javov
- 3.18. Ukončenie celkovej transformácie ekonomiky
- 3.19. Zlepšenie hlavných ekonomických ukazovateľov
- 3.20. Rozvoj integrovaného modelu pôdohospodárstva
- 3.21. Reštrukturalizácia, modernizácia a ozdravenie výrobného sektora
- 3.22. Zlepšenie dopravnej a technickej infraštruktúry, rozvoj cestovného ruchu
- 3.23. Reštrukturalizácia a modernizácia bankového sektora
- 3.24. Zníženie energetickej a surovinovej náročnosti a zvýšenie efektívnosti hospodárstva SR
- 3.25. Zníženie podielu využívania neobnoviteľných prírodných zdrojov pri racionálnom využívaní obnoviteľných zdrojov
- 3.26. Zníženie znečisťovania a poškodzovania životného prostredia
- 3.27. Zmiernenie dôsledkov globálnej zmeny klímy, narušenia ozónovej vrstvy a prírodných katastrof
- 3.28. Zlepšenie kvality životného prostredia v regiónoch

NÁRODNÁ STRATÉGIE TRVALO UDRŽATEĽNÉHO ROZVOJA

I. TRVALO UDRŽATEĽNÝ ROZVOJ, JEHO PRINCÍPY, KRITÉRIÁ A UKAZOVATELE

Pojmy **trvalá udržateľnosť** (*sustainability*) a **trvalo udržateľný rozvoj** (*sustainable development*) sa začali používať začiatkom 70-tych rokov najmä v súvislosti s poznaním, že nekontrolovateľný rast akýkoľvek (populácie, výroby, spotreby, znečistenia a pod.) je neudržateľný v prostredí obmedzených zdrojov.

Trvalo udržateľný rozvoj v Slovenskej republike právne vymedzuje § 6 zákona č. 17/1992 Zb. o životnom prostredí. Podľa neho ide o taký „rozvoj, ktorý súčasným i budúcim generáciám zachováva možnosť uspokojovať ich základné životné potreby a pritom neznižuje rozmanitosť prírody a zachováva prirodzené funkcie ekosystémov.“

Trvalo udržateľným rozvojom sa rozumie cielený, dlhodobý (priebežný), komplexný a synergický proces, ovplyvňujúci podmienky a všetky aspekty života (kultúrne, sociálne, ekonomické, environmentálne a inštitucionálne), na všetkých úrovniach (lokálnej, regionálnej, globálnej) a smerujúci k takému funkčnému modelu určitého spoločenstva (miestnej a regionálnej komunity, krajiny, medzinárodného spoločenstva), ktorý kvalitne uspokojuje biologické, materiálne, duchovné a sociálne potreby a záujmy ľudí, pričom eliminuje alebo výrazne obmedzuje zásahy ohrozujúce, poškodzujúce alebo ničiace podmienky a formy života, nezaťažuje krajinu nad únosnú mieru, rozumne využíva jej zdroje a chráni kultúrne a prírodné dedičstvo.

Hodnotenie jednotlivých stratégií, koncepcií, programov, a aktivít vo vzťahu k TUR možno realizovať na základe týchto 16 princípov (na riadenie činnosti ľudí) a 40 kritérií (na posudzovanie uplatnenia princípov):

1. Princíp podpory rozvoja ľudských zdrojov

Kritériá:

- zabezpečenie ochrany zdravia ľudí,
- zabezpečenie optimálneho rozvoja ľudských zdrojov (vo všetkých životoch prospešných oblastiach);

2. Ekologický princíp

Kritériá:

- zachovanie a podpora biodiverzity, vitality a odolnosti ekosystémov,
- optimalizácia priestorového usporiadania a funkčného využívania krajiny a zabezpečenie jej územného systému ekologickej stability,
- zachovanie a podpora život zabezpečujúcich systémov,
- zachovanie vysokej kvality zložiek životného prostredia – minimalizácia negatívnych vplyvov na životné prostredie,
- minimalizácia využívania neobnoviteľných zdrojov a prednostné využívanie obnoviteľných zdrojov, avšak v medziach ich reprodukčných schopností;

3. Princíp autoregulačného a sebahodnotného vývoja

Kritériá:

- odhaľovanie a využívanie prírodných a antropicky simulovaných autoregulačných a sebahodnotných prírodných mechanizmov,
- podpora uzavretých cyklov výroby a spotreby;

4. Efektívny princíp

- Kritériá: • zachovanie optimálnych látkovo-energetických cyklov,
• minimalizácia surovinových a energetických vstupov,
• redukcia množstva výstupov a minimalizácia strát,
• zavádzanie a podpora nástrojov environmentálnej ekonomiky;

5. Princíp rozumnej dostatočnosti

- Kritériá: • rozumné a šetrné využívanie zdrojov a ich ochrana,
• podpora vhodných foriem samozásobovania;

6. Princíp preventívnej opatrnosti a predvídavosti

- Kritériá: • uprednostňovanie preventívnych opatrení pred odstraňovaním nežiadúcich následkov činností,
• rešpektovanie možných rizík (vrátane neoverených);

7. Princíp rešpektovania potrieb a práv budúcich generácií

- Kritériá: • zachovanie možností využívania existujúcich zdrojov aj pre budúce generácie,
• zachovanie rovnakých práv budúcich generácií;

8. Princíp vnútrogeneračnej, medzigeneračnej a globálnej rovnosti práv obyvateľov Zeme

- Kritériá: • zabezpečenie ľudských práv vo všetkých smeroch a systémoch,
• zabezpečenie národnostnej, rasovej a inej rovnosti,
• zabezpečenie práv ostatných živých bytostí;

9. Princíp kultúrnej a spoločenskej integrity

- Kritériá: • preferovanie rozvoja na báze vnútorného rozvojového potenciálu namiesto mechanicky importovaného rozvoja,
• zachovanie a obnova pozitívnych hodnôt krajiny, sociálnej a kultúrnej identity,
• podpora miestneho koloritu, ľudovej kultúry a duchovnej atmosféry,
• oživenie tradičných aktivít s citlivým využitím moderných technológií,
• podpora spontánnych foriem pomoci, resp. svojpomoci;

10. Princíp nenásilia

- Kritériá: • uplatňovanie mierových a konsenzuálnych metód riadenia,
• nepoužívanie akýchkoľvek foriem násilia;

11. Princíp emancipácie a participácie

- Kritériá: • presadzovanie primeranej miery decentralizácie a uplatňovania príslušníkov daného spoločenstva,
• tvorba pracovných príležitostí a umožnenie prístupu k verejným statkom a službám,
• účasť obyvateľov obcí na rozhodovaní a posilnenie verejnej kontroly;

12. Princíp solidarity

- Kritériá: • uplatňovanie tolerancie a porozumenia,
• podpora vzájomnej pomoci a spoluzodpovednosti;

13. Princíp subsidiarity

- Kritériá: • prenášanie kompetencií na najnižšiu možnú hierarchickú úroveň ich realizácie a približovanie ich výkonu k občanovi,

14. Princíp prijateľných chýb

- Kritériá: • uprednostňovanie prístupov umožňujúcich návrat k východiskovému stavu - minimalizácia nevratných zmien s ťažko predvídateľnými dôsledkami,
- bezodkladné zverejňovanie chýb a omylov, ako aj ich bezprostredné odstraňovanie, resp. zmiernovanie;

15. Princíp optimalizácie

- Kritériá: • cielené riadenie a zosúladovanie všetkých činností so smerom k rovnováhe, odstraňovanie nežiadúcich následkov, zdrojov nestability a rizík,
- hľadanie a podpora verejnoprospešných činností s viacsmerými kladnými vplyvmi;

16. Princíp sociálne, eticky a environmentálne priaznivého hospodárenia, rozhodovania, riadenia a správania

- Kritériá: • uplatňovanie všetkých vyššie uvedených 15 princípov v synergickom pôsobení politických, právnych, ekonomických, organizačných, výchovno-vzdelávacích a iných nástrojov pri podpore hodnotových orientácií, tvorbe kultúry a určovaní hodnôt, ako aj a pri vzniku, činnosti a budovaní príslušných inštitúcií.

- ♦ *Výzvou pre Slovensko je premietnuť princípy TUR do každodenného správania, posudzovať všetky plánované i realizované aktivity prostredníctvom kritérií TUR a vyhodnocovať smerovanie k trvalej udržateľnosti pomocou súboru ukazovateľov TUR.*

Jednotný súbor **132 ukazovateľov TUR** (z toho 125 aktuálnych pre SR – 38 sociálnych, 23 ekonomických, 49 environmentálnych a 15 inštitucionálnych) prerokovala a prijala na svojom 4. zasadnutí 18 apríla až 3. mája 1996 v New Yorku **Komisia OSN pre trvalo udržateľný rozvoj (CSD)**, ktorej členom bola v rokoch 1996-2000 aj Slovenská republika. Tieto pre všetky členské štáty OSN platné ukazovatele TUR spolu s ich gestormi v SR, určenými podľa uznesenia vlády SR č. 655/1997, uvádza **príloha č.1**. Ukazovatele TUR nadväzujú na **40 kapitol AGENDY 21 (príloha č.2)**, ktorých gestorov taktiež určilo citované uznesenie vlády SR.

II. PODPORA TUR VO SVETE – VÝZVA PRE SLOVENSKO

1. PODPORA TUR V PÔSOBNOSTI OSN

1.1. Konferencia OSN o životnom prostredí a rozvoji (Rio de Janeiro, 1992)

Symbolom vzrastajúceho svetového záujmu o životné prostredie a rozvoj sa stala **Stokholmská konferencia OSN o ľudskom rozvoji** v roku 1972. V pôsobnosti OSN v roku 1983 zriadili **Komisiu pre životné prostredie a rozvoj** (*World Commission on Environment and Development- WCED*), ktorá vo svojej správe „*Naša spoločná budúcnosť*“, prijatej 42. Valným zhromaždením OSN 11. decembra 1987 uviedla novú éru sociálne a environmentálne trvalo udržateľného hospodárskeho rastu a definíciu pojmu trvalá udržateľnosť. Zásadnú podporu TUR deklarovala **Konferencia OSN o životnom prostredí a rozvoji** (*United Nations Conference on Environment and Development - UNCED*) v Rio de Janeiro v roku 1992, na ktorej prijali 4 zásadné dokumenty: **Riodeklaráciu (27 zásad)**, Dohovor o biologickej diverzite, Rámcový dohovor o klimatických zmenách a **AGENDU 21 (40 kapitol)** tvoriacu základné východisko pre vypracovanie stratégií TUR na všetkých úrovniach. Podľa odporúčenia OSN jej členské štáty by mali vypracovať a schváliť **národné stratégie TUR do konca roku 2002**.

1.2. Komisia OSN pre trvalo udržateľný rozvoj

Na jeseň 1992 ustanovilo Valné zhromaždenie OSN pri Hospodárskej a sociálnej rade (ECOSOC) **Komisiu OSN pre trvalo udržateľný rozvoj** (*Commission for Sustainable*

Development- CSD), ktorú s obmenami tvorí 53 štátov všetkých regiónov sveta. Jej úlohou je podpora implementácie dokumentov UNCED a monitorovanie ich uplatňovania na národnej, regionálnej a celosvetovej úrovni. Komisia na svojom 4. zasadnutí prijala spomenutých 132 ukazovateľov TUR. Okrem toho vypracovala a realizuje viacročný tematický pracovný program zameraný na vybrané kapitoly AGENDY 21, ktorými sa zaoberá na svojich každoročných zasadnutiach (podpora uplatňovania environmentálne vhodných technológií, spolupráca pri budovaní kapacít, zmena modelov spotreby a produkcie, financie, ochrana a využívanie všetkých typov lesov, ochrana ovzdušia, zmeny klímy, zabezpečovanie dostatku pitnej a závlahovej vody, vzdelávanie a zvyšovanie informovanosti obyvateľstva, územné plánovanie, manažment krajiny, TUR sídiel, energetiky, dopravy, priemyslu, cestovného ruchu,.....).

1.3. Svetový Summit o trvalo udržateľnom rozvoji (Johannesburg, 2002)

Na 9. zasadnutí CSD v apríli 2001 sa pozornosť sústredila na prípravu **Svetového Summitu o trvalo udržateľnom rozvoji** (*World Summit on Sustainable Development – WSSD*), ktorý sa uskutoční 2. – 11. septembra 2002 v Johannesburgu v Južnej Afrike. Predstavitelia členských štátov OSN na ňom zhodnotia celkový vývoj sveta z hľadiska implementácie AGENDY 21 za posledných 10 rokov. Okrem toho WSSD má oživiť na najvyššej politickej úrovni globálne záväzky smerujúce k TUR a urýchliť napĺňanie cieľov AGENDY 21. Medzi hlavné ciele WSSD patrí:

- **zhodnotenie pokroku z hľadiska implementácie AGENDY 21, vrátane stavu riešenia problémov, rozpracovania dosiahnutých výsledkov a získaných skúseností, najmä pokroku v demografickom vývoji, boji s chudobou, ochrane ľudského zdravia, vzdelávaní a osвете pre podporu TUR, využívanie informácií a odborných inštitúcií v procese rozhodovania, zaangažovanosti hlavných skupín obyvateľstva, v zmenách modelov spotreby, financovania, finančných zdrojov a mechanizmov, obchodu, energetiky, dopravy, cestovného ruchu, poľnohospodárstva, ľudských sídiel, v transfere environmentálne vhodných technológií, boji proti desertifikácii, ochrane lesa, ovzdušia, vody - kľúčového zdroja pre TUR, oceánov a morí, v zachovaní biologickej rozmanitosti, zneškodňovaní nebezpečných látok a v odpadovom hospodárstve;**
- **vzdvihnutie nových výziev a možností, ktoré sa objavili počas 10 rokov od UNCED, ovplyvňujúcich zabezpečovanie TUR;**
- **navrhnutie ďalších cieľov, krokov, opatrení a podpôr inštitucionálneho a finančného zabezpečenia TUR;**
- **nájdenie ciest na posilnenie inštitucionálneho rámca pre implementáciu TUR.**

1.4. Programy OSN a organizácie pridružené k OSN

Z programov OSN sa na podporu TUR orientujú najmä: **Environmentálny program OSN** (*United Nations Environmental Programme – UNEP*) a **Rozvojový program OSN** (*United Nations Development Programme – UNDP*), ktorý gestoruje viacero fondov (napr. Fond OSN pre vedu a technológiu pre rozvoj, Otočný fond OSN pre výskum prírodných zdrojov, Kapitálový rozvojový fond OSN). Na eliminovanie chudoby sa pri UNDP zameriava **Konzultatívna skupina pre medzinárodný poľnohospodársky výskum**, na trvalo udržateľné lesy **Svetová komisia pre lesy a trvalo udržateľný rozvoj**.

K **pridružených organizáciám OSN**, ktoré sa podieľajú na zabezpečovaní TUR patria napr. **Organizácia Spojených národov pre výchovu, vedu a kultúru** (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation – UNESCO*), **Organizácie spojených národov pre výživu a poľnohospodárstvo** (*Food and Agriculture Organization of the United Nations – FAO*), **Svetová zdravotnícka organizácia** (*World Health Organization – WHO*), **Medzinárodná organizácia práce** (*International Labour Organization – ILO*), **Medzinárodná agentúra pre atómovú energiu** (*International Atomic Energy Agency – IAEA*), **Svetová banka** (*World Bank – WB*), **Svetová meteorologická organizácia** (*World*

Meteorological Organization – WMO), Svetová obchodná organizácia (World Trade Organization – WTO), Organizácia OSN pre priemyselný rozvoj (United Nations Industrial Development Organization – UNIDO).

2. Podpora tur v organizácii pre hospodársku spoluprácu a rozvoj

V riešení problémov makroekonomiky, životného prostredia, poľnohospodárstva, obchodu, výroby, vedeckých postupov a technológií, rozvojovej pomoci a fiskálnej politiky zohráva významnú úlohu **Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj** (*Organization for Economic Co-operation and Development – OECD*), ktorej 30-tým členom sa 14. decembra 2000 stala Slovenská republika. OECD zameriava svoje aktivity predovšetkým na dosiahnutie trvalo udržateľného ekonomického rastu, na zamestnanosť a zvyšovanie životnej úrovne v členských krajinách pri zachovaní finančnej stability vo väzbe na globálny TUR, na rozumnú a bezpečnú ekonomickú expanziu v členských aj nečlenských krajinách a na rozvoj svetového obchodu na multilaterálnej a nediskriminačnej báze v súlade s medzinárodnými záväzkami. V rámci svojich priorit na zabezpečenie TUR zahrnula aj do **Environmentálnej stratégie OECD pre prvú dekádu 21. storočia** (*OECD Environmental Strategy for the First Decade of the 21st Century*) s cieľom realizácie trvalo udržateľných politík krajín OECD a dôrazom na spoluprácu s nečlenskými krajinami v oblasti budovania inštitucionálnych a personálnych kapacít a transfere technológií. Na **stretnutí ministrov životného prostredia a ministrov financií** členských štátoch OECD (17. mája 2001), ktorému predchádzalo OECD Fórum 2001: *TUR a nová ekonomika* (14. – 16. mája 2001 v Paríži), schválili Komuniké týkajúce sa podpory TUR. Vychádzajúc z vyhlásenia ministrov OECD v máji 1998, že dosiahnutie TUR je kľúčovou prioritou pre krajiny OECD, sa podporili koncepčné zámery v rámci klimatických zmien, technologického rozvoja, indikátorov TUR a environmentálnych dopadov subvencií. Zároveň sa odsúhlasila potreba posilňovania trendov TUR v rámci integrácie sociálnych, ekonomických a environmentálnych politík (*Policies to Enhance Sustainable Development*).

3. PODPORA TUR V EURÓPSKEJ ÚNII

Zabezpečovanie TUR patrí dnes k prioritám politiky **Európskej únie** (EÚ), najmä po summite Rady Európy v Cardiffe (jún 1998). Avšak už rok predtým EÚ predložila na 5. zasadnutí CSD (8. - 25. apríla 1997) osobitnú správu o plnení viacerých ukazovateľov TUR, zostavenú Štatistickým úradom EÚ (ďalšiu správu o indikátoroch TUR spracoval a prezentoval EUROSTAT na 9. zasadnutí CSD v roku 2001). **Cardiffská iniciatíva** Rady Európy navrhla aplikovať tzv. dvojpilierový model TUR EÚ, ktorý v marci 2000 na **Lisabonskom summite** rozšírili o tretí - štrukturálny pilier (sociálno-ekonomický), v snahe zabezpečiť integráciu environmentálnej politiky s ekonomickou politikou. Rok po Lisabonskom summite Rada Európy vytýčila ďalší strategický cieľ - zavedenie novej ekonomiky založenej na vyššej konkurencieschopnosti a dynamike poznania so schopnosťou trvalo udržateľného ekonomického rastu s pozitívnym vplyvom na zamestnanosť a sociálnu kohéziu. Tento cieľ doplnili na **stretnutí v Stokholme** o dimenziu environmentu. **Návrh stratégie TUR: Udržateľná Európa pre lepší svet** (predložený Rade Európy v júni 2001 v Göteborgu) sa orientuje na 6 prioritných problémov - klimatické zmeny, negatívne vplyvy na zdravie obyvateľstva, zvyšovanie tlaku na využívanie prírodných zdrojov, chudobu a sociálne rozdiely, dynamiku populačného vývoja a znečisťovanie životného prostredia. Za dominantné sektory sa považujú: poľnohospodárstvo, energetika, doprava, priemysel a cestovný ruch, ktorých rozvoj sa nezaobíde bez zohľadnenia environmentálnych podmienok a hľadísk. Túto skutočnosť uviedol aj **5. Environmentálny akčný program EÚ** (5. EAP), v roku 1992 s podtitulom *"Smerom k trvalej udržateľnosti"* (*Towards Sustainability*). Pripravovaný **6. Environmentálny akčný program EÚ** (6. EAP) sa zameriava najmä na

uplatnenie a dodržiavanie predpisov v tomto smere a dôslednejšie plnenie prijatých opatrení. Jeho prezentácia sa uskutoční 27. – 29. júna 2001 na celoeurópskej Konferencii o TUR v Malmö vo Švédsku.

- ♦ *Výzvou pre Slovensko je vhodné aplikovať zámery EÚ zo Stratégie TUR a z 6. EAP pri tvorbe právnych predpisov a rozvojových dokumentov v SR v rámci predvstupového procesu SR do EÚ.*

4. STRATÉGIE TUR VO VYBRANÝCH ŠTÁTOCH - VÝZVY A ZDROJE POUČENIA

UNCED odporučila členským štátom OSN vypracovať a **prijat'** národné stratégie TUR do roku 2002. Doposiaľ prijaté národné stratégie predstavujú dokumenty rôznorodé z hľadiska štruktúry, rozsahu, kvality, podrobnosti spracovania, ale aj ich gestorov.

4.1. USA: Trvalo udržateľná Amerika – Nový konsenzus (1999)

Uplatňovanie **Národnej stratégie TUR** obsahujúcej úvod do problematiky, charakteristiku problémov, ukazovatele a odporúčania rozdelené podľa sektorov, garantuje prezident USA s výborom vytvoreným z významných osobností.

Hlavné oblasti: 1. Zdravie a životné prostredie, 2. Ekonomická prosperita, 3. Rovnoprávnosť, 4. Ochrana prírody, 5. Administratíva, 6. Trvalo udržateľné komunity, 7. Občianska angažovanosť, 8. Demografická situácia, 9. Medzinárodná zodpovednosť, 10. Vzdelávanie.

4.2. Veľká Británia: Stratégia trvalo udržateľného rozvoja (1999)

Stratégia TUR Veľkej Británie kladie dôraz na sociálnu dimenziu. Za každou kapitolou sa nachádza návrh kľúčových aktivít a záväzkov, ako aj súbor ukazovateľov na hodnotenie pokroku. Stratégia podporuje proces decentralizácie, uplatnenie princípu subsidiarity a u nás málo známeho princípu tzv. devolúcie pod heslom: *"Vláda smerom k ľuďom!"*

Hlavné ciele: 1. Sociálny pokrok zohľadňujúci potreby každého jednotlivca, 2. Účinná ochrana životného prostredia, 3. Šetrné využívanie prírodných zdrojov, 4. Udržanie vysokej a stabilnej úrovne hospodárskeho rastu a zamestnanosti.

4.3. Fínsko: Smerom k trvalo udržateľnému rozvoju (1997)

Hlavné ciele: 1. Udržanie súčasnej úrovne ekonomického rozvoja, 2. Udržanie a rozvíjanie technologickej úrovne a know-how, 3. Starostlivosť o životné prostredie a prírodné zdroje, znižovanie emisií toxických látok, 4. Podpora identity a kultúry, 5. Zabezpečenie demokratických inštitúcií a ľudských práv, 6. Zabezpečenie obranyschopnosti krajiny.

4.4. Švédsko: Stratégia trvalo udržateľného rozvoja (1994)

Vo švédskej **Stratégii TUR** sa uviedli najmä tieto **hlavné princípy:** 1. Princíp predbežnej opatrnosti, 2. Princíp najlepších dostupných technológií, 3. Princíp "znečisťovateľ platí", 4. Princíp racionálneho využívania zdrojov, TUR a uzavretých cyklov manažmentu výroby.

4.5. Podpora TUR vo vybraných štátoch

Čína v stratégii TUR kladie dôraz najmä na AGENDU 21 a jej aplikáciu v národných podmienkach s garanciou vlády, so zainteresovaním ministerstiev a iných orgánov na národnej i regionálnej úrovni na jej realizácii.

Dánsko sa sústredilo na skutočné uplatňovanie princípov a kritérií TUR v praxi (najmä v energetike, ekologickom poľnohospodárstve a turistickom ruchu).

Guyana určila za hlavného gestora vypracúvania stratégie TUR ministerstvo financií, resp. pri ňom pôsobiaci sekretariát, ktorý do procesu prípravy zapojil veľký počet, expertov a zástupcov hlavných skupín spoločnosti.

Kanada rozdelila gestorstvo v príprave a realizácii TUR na ministerstvá, pričom aj ministerstvo financií pri vypracúvaní svojej časti vychádzalo z integrovaného chápania TUR. Všetky parciálne stratégie sú predmetom každoročnej aktualizácie a ministerstvá predkladajú parlamentu správu o zabezpečovaní TUR.

Nemecko sa zameralo na premietnutie environmentálnych požiadaviek a cieľov, ako aj princípov TUR (napr. dematerializácia výroby a spotreby) do sektorov spoločnosti v zmysle požiadaviek 5. EAP EÚ, s dôrazom na účasť MVO, samospráv a verejnosti pri tvorbe a uplatňovaní stratégie TUR. Popredné MVO vypracovali tiež alternatívnu stratégiu TUR.

Švajčiarsko určilo časové limity na dosiahnutie stanovených cieľov v prioritných sektoroch a vytvorilo podmienky pre splnenie realizovaných opatrení.

Belgicko prijalo v roku 2000 na úrovni Rady ministrov prvý Federálny plán pre TUR na obdobie rokov 2000-2003, ako rámec pre parciálne federálne vládne politiky.

4.6. Zabezpečenie TUR v štátoch Visegrádskej štvorky

Štáty Visegrádskej štvorky (V4) ešte nevypracovali ucelené stratégie TUR. Vzhľadom k tomu, že ide o susedov SR s príbuznou históriou a strategických partnerov SR v integračných procesoch je žiadúca výmena skúseností, vzájomná spolupráca a koordinácia činností pri zabezpečovaní TUR.

4.6.1. Česko

Doposiaľ tu nevytvorili Radu vlády pre TUR, čiastočne ju nahrádza Rada vlády ČR pre ekonomickú a sociálnu stratégiu. Z parciálnych strategických dokumentov prijatých v 90-tych rokoch majú pre TUR najväčší význam Štátna environmentálna politika z roku 1995 a Štátna politika životného prostredia ČR z roku 1999. Realizuje sa však projekt UNDP "K trvalo udržateľnému rozvoju ČR - vytváranie podmienok".

4.6.2. Maďarsko

V Maďarsku prijali dokument: "Strategické plány, iniciatívy a aktivity pre TUR: Národná správa pre Komisiu OSN pre TUR a pre UNGASS o implementácii Agendy 21 a princípov TUR". K významným dokumentom, na podporu implementácie princípov a kritérií TUR patrí "Národný environmentálny akčný program pre roky 1997 – 2002". Maďarská Komisia pre TUR (zriadená v roku 1993) zodpovedá za koordináciu prípravy a implementácie národných programov TUR a koordináciu medzinárodných aktivít v tomto smere.

4.6.3. Poľsko

Vypracovaný dokument "Agenda 21 v Poľsku (1997) - priebežná správa za roky 1992–96", charakterizuje uplatňovanie odporúčaní AGENDY 21 a princípov TUR v krajine v uvedenom období. Komisia pre TUR v Poľsku vznikla v roku 1994. V roku 1997 zriadili Vládny výbor pre trvalo udržateľný a regionálny rozvoj. Hlavnou úlohou týchto orgánov je koordinácia prípravy vládnych dokumentov, sektorálnych politík a stratégií z hľadiska TUR.

- ◆ *Výzvou pre Slovensko je vhodné využívať skúsenosti s tvorbou a uplatňovaním stratégií TUR, ako aj s podporou smerovania k TUR, predovšetkým v najvyspelejších štátoch, štátoch V4 a ďalších štátoch porovnateľných so SR. Dôraz by sa mal klásť najmä na etické princípy, globálnu zodpovednosť a možnosti malej krajiny pri napomáhaní riešenia medzinárodných problémov. Vyhodnotenie ukazovateľov TUR, spracované Štatistickým úradom SR, by mala každoročne prerokovať vláda SR.*

III. Východisková situácia pre zabezpečenie TUR SR

1. ZAČIATKY UPLATŇOVANIA AGENDY 21 V SR

1.1. SR po UNCED (Rio de Janeiro, 1992)

SR súhlasila s **pristúpením k Riodeklarácii a k AGENDE 21** uznesením vlády SR z 8. septembra 1992 č. 118, v ktorom uložila všetkým ministrom a vedúcim ostatných ústredných orgánov štátnej správy SR „*využiť výsledky UNCED a zapracovať ich do programov nimi riadených rezortov*“. Uplatňovanie zásad TUR sa v podstate premietlo aj do **čl. 55 Ústavy SR č. 460/1992 Zb. a do Európskej dohody o pridružení uzatvorenej medzi Európskymi spoločenstvami a ich členskými štátmi na strane jednej a SR na strane druhej** (Luxemburg 1993), ktorej článok 72 ods. 2 Hospodárskej spolupráce znie: „*Opatrenia hospodárskej politiky a iné opatrenia budú určené na to, aby viedli k hospodárskemu a sociálnemu rozvoju SR a budú sa riadiť zásadou TUR*“.

Keďže všetky uvedené opatrenia ostali len v deklaratívnej polohe, vláda SR v uznesení zo 16. septembra 1997 č. 655 k **návrhu uplatňovania AGENDY 21 a vyhodnocovania ukazovateľov TUR v SR** uložila ministrom a vedúcim ostatných ústredných orgánov štátnej správy SR „*vyhodnocovať podľa požiadaviek a metodiky OSN a podľa určeného gestorstva uplatňovanie jednotlivých kapitol Agendy 21 a ukazovatele TUR v SR*“ (prílohy č. 1 a 2). Zároveň iniciovala vznik **Rady vlády SR pre TUR**, ktorej prvé zasadnutie sa uskutočnilo v roku 1999. Okrem toho jednotliví gestori ukazovateľov TUR mali od roku 1998 požadovať každoročne na Štatistickom úrade SR zaradenie štatistických ukazovateľov TUR v ich pôsobnosti do **Programu štátnych štatistických zisťovaní**. Táto časť uznesenia ostala nesplnená, i keď viaceré ukazovatele sledované ŠÚ SR sú totožné s ukazovateľmi TUR. Nepomohla ani skutočnosť, že **SR ako prvý štát z asociovaných krajín vydala knižne preklad celej AGENDY 21 a všetkých 132 ukazovateľov TUR** (MŽP SR, 1996).

Pozitívne možno hodnotiť celý rad aktivít regionálneho alebo miestneho charakteru iniciovaných samosprávami, univerzitami, vedeckými a výskumnými ústavmi i záujmovými združeniami (napríklad Spoločnosť pre trvalo udržateľný život, Ľudia a voda, Regionálne environmentálne centrum). **Myšlienky TUR alebo vybraných častí miestnej a regionálnej Agendy 21 sa úspešne uplatnili v desiatkach obcí, miest, podnikov, dostávajú sa postupne do výučby na vysokých školách, stredných a základných školách.**

K významným aktivitám z hľadiska TUR patria zavádzanie normy ISO 14000 v podnikoch, Program obnovy dediny, malý grantový projekt UNDP pre TUR, projekty zamerané na podporu využívania a obnoviteľných zdrojov energie (OZE). Zakladá sa vidiecky parlament a aktívne pracujú mnohé komunitné združenia. Z aktivít medzinárodného charakteru možno uviesť napríklad **Aalborgskú chartu TUR miest** (zo Slovenska Banská Bystrica, Košice a Poprad). Do programu Zdravé mesto WHO sa zapojilo 13 miest Národnej siete zdravých miest. Osobitnú pozornosť si zasluhuje program Brundtlandské mesto (Rajec).

1.2. Dokumenty na podporu NSTUR

Zostaveniu návrhu NSTUR malo predchádzať v intenciách AGENDY 21 a ukazovateľov TUR vypracovanie a schválenie:

- a) **Stratégie štátnej sociálnej politiky (SŠSP),**
- b) **Stratégie štátnej hospodárskej politiky (SŠHP),**
- c) **Stratégie štátnej environmentálnej politiky (SŠEP).**

Kým **Stratégiu, zásady a priority štátnej environmentálnej politiky** rok po UNCED schválila vláda SR (uznesenie zo 7. septembra 1993 č. 619) a prijala všetkými hlasmi Národná rada SR (uznesenie z 18. novembra 1993 č. 339), v sociálnej oblasti a v ekonomickej oblasti boli vypracované len niektoré parciálne strategické dokumenty. Na SŠEP nadviazal

prvý Národný environmentálny akčný program (NEAP) schválený uznesením vlády SR zo 14. mája 1996 č. 350 a **druhý NEAP** schválený uznesením vlády SR zo 16. decembra 1999 č. 1112. V intenciách **Koncepcie uplatňovania AGENDY 21 a vyhodnocovania ukazovateľov TUR v SR (1997)** Ministerstvo životného prostredia SR v spolupráci ďalšími zainteresovanými ústrednými orgánmi štátnej správy – gestormi ukazovateľov TUR a kapitol AGENDY 21 zostavuje každoročne **Profil krajiny (Country Profil)**, ktorý predkladá začiatkom II. štvrtroka orgánom OSN.

V **Programovom vyhlásení vlády SR (1998)** sa uvádza: „*V súlade s celosvetovým trendom vyspelých štátov jedným z rozhodujúcich princípov programu vlády SR je princíp trvalo udržateľného rozvoja, pričom starostlivosť o životné prostredie sa musí stať integrálnou súčasťou každej sféry spoločenského života...*” Následne vláda SR v rokoch 1999-2000 schválila resp. zaradila do svojej plánu činnosti niekoľko významných prierezových dokumentov, ktoré vychádzajú z princípov TUR, resp. podporujú TUR. Najdôležitejším z nich je **Koncepcia decentralizácie a modernizácie verejnej správy (2000)**. Niekoľko prierezových dokumentov sa zameriava na regionálny rozvoj napr. **Integrovaný plán regionálneho a sociálneho rozvoja SR pre realizáciu programu PHARE 2000, časť 1 - Národná rozvojová stratégia (1999)**, **Plán rozvoja vidieka Slovenskej republiky pre implementáciu programu SAPARD (1999)**, **Národný plán regionálneho rozvoja (2001)**. Pripravuje sa tretia **Koncepcia územného rozvoja Slovenska 2001 (2001)**.

Podľa **Národnej správy “Smerovanie k trvalo udržateľnému Slovensku vypracovanej Spoločnosťou pre trvalo udržateľný život SR (1996)** „*Porovnanie trvalo udržateľného a reálne využívaného environmentálneho priestoru ukázalo, že Slovensko pri väčšine sledovaných komodít exploatuje svoj environmentálny priestor niekoľkonásobne nad odporúčanú úroveň. Týka sa to najmä energetiky a spotreby neobnoviteľných surovín, ako aj výroby a spotreby komodít na ich báze*“.

1.3. Členenie a hodnotenie východiskovej situácie

Východiskovú situáciu pre zabezpečenie TUR Slovenskej republiky (TUR SR) určujú **podmienky a hľadiská v týchto hlavných oblastiach/sférach**

- a) **kultúrnej,**
- b) **sociálnej,**
- c) **ekonomickej,**
- d) **environmentálnej.**

Každá z nich vo vzájomnom prepojení s ostatnými a ovplyvňovaná nimi zaznamenala určitý **vývoj v minulosti** a charakterizuje ju **súčasný stav** s pozitívnymi i negatívnymi javmi, objektami a vlastnosťami, ktorý vytvára **predpoklady ďalšieho vývoja** (nulový scenár). Tento môže smerovať k **trvalej neudržateľnosti rozvoja** (k stagnácii až k úpadku – dekadencii). **Eliminovanie druhej nežiadúcej alternatívy** závisí od existujúcich a potenciálnych zdrojov (ľudských, prírodných, ekonomických), spôsobu ich využívania a od realizácie takých opatrení (konceptného, právneho, investičného, inštitucionálneho, výchovno-vzdelávacieho charakteru), ktoré by boli v súlade s princípmi a kritériami TUR, vytvárali predpoklady pozitívneho hodnotenia jeho ukazovateľov a dosiahnutia jeho cieľov na všetkých úrovniach:

- a) **národnej** (v medzinárodnom kontexte),
- b) **regionálnej** (krajskej a okresnej),
- c) **miestnej.**

Z hľadiska princípov a kritérií TUR by mali byť vyhodnotené územia všetkých obcí až všetky pozemky, v súhrne celá krajina SR.

V každej zo štyroch hlavných oblastí sa prejavujú špecifické **inštitucionálne a regionálne podmienky a hľadiská**. Pritom v horizontálnej polohe všetky možno hodnotiť v poradí:

- a) **ZÁKLADŇA** ako **existujúce ľudské, ekonomické a prírodné zdroje** (existujúci prírodno-spoločenský systém vrátane vzťahov medzi jeho jednotlivými zložkami a prvkami) – kapitál, ktorý charakterizuje určitý potenciál a jeho limity (vyjadrujúce predpoklady zdrojov na využívanie) prevažne hodnotené kvantitatívnymi ukazovateľmi stavu;
- b) **TLAK** ako **nároky (požiadavky) na zdroje a ich využívanie** (reálne využívanie zdrojov), vyjadrené pomocou ukazovateľov typu „hnacej sily“ (ľudských činností, procesov a modelov);
- c) **REALITA** ako **súčasný stav spoločnosti a krajiny**, ich zložiek a prvkov, ale aj problémov a prebiehajúcich procesov (následok využívania zdrojov) ovplyvňovaných určitými faktormi, prevažne hodnotený kvalitatívnymi ukazovateľmi;
- d) **REAKCIA** ako **existencia adekvátnych nástrojov** reagujúcich na dôsledky využívania zdrojov – odozva na ne vyjadrená osobitnými ukazovateľmi;
- e) **VÝCHODISKOVÝ STAV PRE ZABEZPEČENIE TUR** ako **celkové hodnotenie vývoja a stavu spoločnosti a krajiny** v porovnaní so žiadúcim vývojom a stavom smerujúcim k TUR.

Vývoj prírodno-spoločenského systému je odrazom dlhodobého vzájomného spolupôsobenia hlavných faktorov a procesov prebiehajúcich v rámci systému. Stav a vývoj príslušného prvku vyjadruje jednoduchá rovnica (v skutočnosti však fungujúca veľmi zložito a komplexne):

vývoj a stav spoločnosti a krajiny vo vzťahu k TUR = podmienky a zdroje (ľudské, ekonomické, prírodné) + spôsob ich využívania + dôsledky ich využívania + reakcia spoločnosti

Schému systému TUR spoločnosti a krajiny uvádza príloha č. 3.

2. KULTÚRNE PODMIENKY A HĽADISKÁ

2.1. Členenie kultúrnych podmienok a hľadísk

Východiskovú situáciu pre zabezpečenie TUR SR v rámci **kultúrnych podmienok a hľadísk** určuje najmä vývoj a stav

- a) osídlenia a sídiel,
- b) kultúrneho dedičstva, historických štruktúr krajiny a pamiatkového fondu,
- c) kultúry a jej rozvoja,
- d) vedomia ľudí, výchovy, vzdelávania a osvetu,
- e) politicko-spoločenského systému.

2.2. Osídlenie a sídla

2.2.1. Vývoj osídlenia a sídiel

Slovensko patrí k územiám **osídľovaným** už od najstarších čias (nálezy pozostatkov človeka neandertálskeho typu spred 100.000 rokov v Gánovciach, 22.800 rokov starý nález Venuše z obce Moravany nad Váhom). Súvislejšie osídlenie možno datovať od neolitu.

Súčasnú **nerovnomernú rozmiestnenie obyvateľstva** je výsledkom fyzicko-geografických podmienok, historického vývoja, ekonomického rozvoja, zmien politickej organizácie a populačných faktorov, ktoré sa prejavujú najmä regionálnou diferencovanosťou prirodzeného a migračného pohybu. Na **nížinách**, zaberajúcich 41% SR, žije 40% obyvateľstva Slovenska. **Kotliny a pahorkatiny** s 52% hustotou zaľudnenia, ktorá spôsobuje

vo viacerých priestoroch vážne environmentálne problémy, tvoria veľmi významnú zložku v regionálnej sídelnej štruktúre krajiny. Plošne najväčší prvok krajinnej štruktúry Slovenska – **vrchoviny a veľhornatiny** (59,2% SR) majú nízku koncentráciu a hustotu zaľudnenia. Naopak vo **veľkých mestách** (nad 100 tis. obyv.) žije v súčasnosti 12,8% obyvateľov (Bratislava, Košice) a v **mestách s 50-100 tis. obyvateľmi** 12,1% obyvateľov Slovenska. Relatívne vysoký podiel obyvateľov (16,8%) žije v **mestách s 20-50 tis. obyvateľmi**. V malých obciach o veľkosti do 2000 obyvateľov žilo v roku 1998 29,4% obyvateľov a **136 mestách** až 57% (3,072 mil.) obyvateľov SR.

Podiel **vidieckeho obyvateľstva** za ostatné štyri desaťročia výrazne poklesol. **Vyľudňovanie vidieka** pokračuje, pričom najvyšší úbytok zaznamenali práve najmenšie obce. Nepriaznivá hospodárska situácia, starnúce obyvateľstvo a ďalšie faktory sa prejavujú aj v obmedzenom budovaní základnej infraštruktúry. Z hľadiska zachovania diverzity krajiny a funkcií, ktoré plnia tieto sídla, je potrebné napríklad v rámci **Programu obnovy dediny**, iniciovať aktivity smerujúce k ich revitalizácii a k oživeniu vidieckeho priestoru.

Sídla vznikali nielen ako výsledok priestorového plánovania a činnosti človeka, ale aj ako historická vývojová kontinuita javov a funkcií (spoločenského, kultúrneho, sociálneho a ekonomického charakteru). V roku 2000 bolo na území Slovenska spolu 2898 obcí. V období 1991-1999 v dôsledku odčleňovania od bývalých strediskových obcí pribudlo 44 nových obcí. TUR sídiel by mal byť odrazom procesu poznávania, vyhodnocovania zdrojov a potenciálov územia a aplikácie princípov TUR v danej komunite, sídla a regiónu. Kľúčom k zabezpečeniu TUR sídiel je pritiažnutie mobilného (ľudského a ekonomického) kapitálu do vymedzeného prostredia.

2.2.2. Dôsledky socialistickej etapy vývoja v urbanizme a v správaní sa človeka v krajine

Etapa socialistického vývoja na území Slovenska predstavovala veľmi intenzívnu a centralizovanú industrializáciu a kolektivizáciu, v spojení s veľmi rýchlou a kvalitatívne oslabenou urbanizáciou a so spriemyselnovaním poľnohospodárstva (**vzťah ku kapitole č. 14 Agendy 21**) - procesom tzv. približovania dediny mestu. Urbanizačné procesy boli v porovnaní so západnou Európou oneskorené a dopĺňala ich ideologizácia života spoločnosti, prikazovací centralistický systém riadenia s vylúčením individuality a autenticity (originality) človeka a jeho environmentu.

Výsledok tohto vývoja vyznel veľmi nepriaznivo do narušenej prirodzenej sociálnej štruktúry spoločnosti, nežiadúcej štruktúry a kvality kultúrneho, spoločenského a politického života s neprirodeným centralistickým systémom verejnej správy a organizáciou hospodárskych činností bez ohľadu na miestny a regionálny potenciál a charakter prostredia. Došlo pritom k výraznému poškodeniu životného prostredia (**vzťah ku kapitole č. 7 Agendy 21**), tradičných foriem osídlenia (urbánnej i rurálnej štruktúry-preľudnené mestá a demograficky zdevastované obce), architektonickej objektivej skladby (preferovanie monofunkčnej uniformovanej priemyselnej a bytovej výstavby krátkodobej životnosti a vysokej energetickej náročnosti v protiklade k pôvodnej postupne likvidovanej štruktúre, najmä historických jadier miest a obcí), prirodzenej sociálnej štruktúry obyvateľstva (bohatá, stredná a chudobná vrstva). Zníženie sociálneho, kultúrneho a environmentálneho vedomia viedlo k postupnej vnútornej izolácii a pasivite väčšiny obyvateľov, čo sa premietlo aj do ich nevhodného správania sa v krajine, ktorá bola „všetkých, aj nikoho“.

2.2.3. Obnovenie sídelnej identity a urbanizačné procesy na konci 20. storočia

Koniec 20. storočia charakterizovala obnova prirodzených vzťahov v osídlenom prostredí. Začal sa **proces obnovenia autonómie obcí** a ich sídelnej identity ako dôležitej súčasti demokratickej spoločnosti. Tým sa vytvoril predpoklad k vzájomne výhodnej spolupráci obcí v rámci mikroregiónov. Výsledkom obnovy obecného základu sídelnej štruktúry je vytvorenie podmienok na **obnovenie sociálneho kapitálu** v jednotlivých sídlach, mikroregiónoch a

regiónoch. Zveľaďovanie tohto kapitálu podporuje TUR (**kapitola 7 Agendy 21** - Podpora trvalo udržateľného rozvoja ľudských sídiel).

Dynamický charakter politických, ekonomických a sociálnych zmien na konci 20. storočia vo **vidieckom (rurálnom) prostredí** priniesol niektoré javy, ktoré sú väčšinou vnímané ako negatívne. Jedná sa najmä o zmeny migračných pohybov (narastajúcu depopuláciu v marginálnych regiónoch), úpadok poľnohospodárstva z hľadiska zamestnanosti i produkcie, zmeny v hodnotách a vo vnímaní vzťahu k využitiu zeme, pokles významu verejnej dopravy. Nepripravenosť veľkej časti vidieckeho obyvateľstva na zmeny a dynamika týchto zmien roztvorili priepasť medzi technickou a hospodárskou stránkou modernizácie a medzi kultúrnymi a sociálnymi procesmi. Na druhej strane sa objavujú signály možného oživenia vidieka - **návrat obyvateľstva na vidiek**, najmä v zázemí miest, zvýšená zamestnanosť vo výrobnom sektore a sektore služieb, prechod na nové stratégie hospodárenia rodín, ako aj iné pozitíva (samozásobiteľstvo, zručnosť, konzumentská skromnosť, schopnosť kombinovať rôzne zdroje príjmov, pretrvávajúca rodina, susedská výpomoc, miera sociálnej kontroly).

Vývoj súčasného **urbánneho prostredia** charakterizuje spomalenie rastu podielu mestského obyvateľstva (56,7% - 1991, 57,0% - 1998), zmeny v jeho demografických ukazovateľoch, narastajúci význam služieb v mestách a formovanie sa komplexných urbánnych regiónov so sprievodným rastom významu cestnej dopravy. Okrem negatívnych javov (zvýšený výskyt sociálno-patologických javov, prejavy konzumnej spoločnosti, strata sociálnej kontroly, starnutie obyvateľstva, environmentálne a dopravné problémy, ...) celkové spomaľovanie kvantitatívne orientovanej urbanizácie vytvára podmienky pre kvalitatívne orientovaný rozvoj mestských sídiel (lepšie bývanie a služby, racionálne využitie zeme, zvýšená estetická úroveň prostredia, mestský život, stabilizácia mestskej populácie).

Súčasnú situáciu na území Slovenska možno charakterizovať čiastočne ako **konflikt medzi urbánnym prostredím a rurálnym prostredím**, ktorý sa prejavuje vo viacerých oblastiach - spoločensko-kultúrnej, politickej a ekonomickej. Prebiehajúce štrukturálne hospodárske zmeny, spojené so zvýraznením rozdielov vo vybavenosti technickou a sociálnou infraštruktúrou, podporené špecifickými geografickými podmienkami, prispievajú k **prehlbovaniu medziregionálnych rozdielov** a k **formovaniu marginálnych a jadrových regiónov**. Sociálna marginalizácia sa výrazne prejavuje v sociálnych priestoroch (tzv. **problémových regiónoch**) s nízkou hospodárskou a sociálnou úrovňou a s vysokou mierou nezamestnanosti, kde sa priestorovo kumulujú procesy sociálnej recesie. Situácia si vyžaduje **demarginalizáciu spoločnosti** na základe individuálneho prístupu k jednotlivým regiónom.

Regionálna politika štátu reaguje na uvedené problémy v **Integrovanom pláne regionálneho a sociálneho rozvoja SR** (Národnej rozvojovej stratégii z 27.10.1999) zameraného na zlepšenie kvality života občanov a sociálnu súdržnosť spoločnosti, ako aj vytvorenie podmienok pre TUR SR, posilnenie rastu príjmu a tvorby pracovných príležitostí. Zámer sa premieta do viacerých základných cieľov - zvýšiť hrubý domáci produkt na obyvateľa na úroveň blízku priemeru štátov EÚ, vyrovnáť regionálne rozdiely a zlepšiť životné prostredie, posilniť sociálnu súdržnosť a sociálny kapitál, zaviesť a stabilizovať efektívne inštitucionálne a regionálne usporiadanie SR. Vláda SR uznesením č. 923/1999 k tomuto plánu schválila regionálne členenie pre realizáciu plánu regionálneho sociálneho rozvoja a čerpanie pomoci Phare 2000. Išlo o Slovensko - východ (Prešovský, Košický a Banskobystrický kraj), Slovensko - severozápad (Žilinský a Trenčiansky kraj), Slovensko - juhozápad (Nitriansky a Trnavský kraj), pričom v rámci krajov sa prioritou stanú zaostávajúce okresy s dôrazom na región Slovensko - východ. Na rozvoj regiónov sa zamerá **Národný plán regionálneho rozvoja SR**, prijatý uznesením vlády SR z 15. marca č.240.

2.2.4. Bývanie, bytová výstavba, obnova bytov a stavebného fondu

Najviditeľnejšou činnosťou človeka v environmente je **stavebná činnosť**, ktorá súvisí nielen s uspokojovaním základnej potreby bývania, ale aj s rozvíjaním doplnujúcich funkcií

(kultúrnych, sociálnych, environmentálnych). Stavebná činnosť priamo súvisí s využívaním prírodných zdrojov, s pretváraním životného prostredia človeka, so zachovávaním alebo naopak s poškodzovaním až ničením kultúrneho dedičstva a prírodného dedičstva.

Rozvoj alebo stagnácia stavebnej výroby a činností, priamo ovplyvňuje rast a vývoj sídiel a sídelných štruktúr. Byt/dom poskytuje sociálnu istotu a je hlavným predpokladom pre fungovanie rodiny a domácnosti. Kúpa, údržba alebo obnova domu, alebo bytu, je dnes najväčšou životnou investíciou bežného občana. V dôsledku transformácie národného hospodárstva z centrálne riadenej ekonomiky na trhovú ekonomiku došlo po roku 1990 k **výrazným zmenám v bytovej výstavbe**. V roku 1991 vláda SR rozhodla o ukončení prípravy, realizácie a financovania komplexnej bytovej výstavby. V roku 1993 došlo v výraznom znížení financovania bytovej výstavby, v ďalších rokoch neboli na financovanie výstavby stavieb bývalej KBV vyčleňované takmer žiadne prostriedky s výnimkou výstavby základných škôl. Centrálné financovanie prestalo a nové nástroje financovania ešte nezačali pôsobiť.

Útlm vo financovaní bytovej výstavby sa prejavil aj na počte **novopostavených bytov**. Kým v roku 1990 sa dokončilo ešte vo všetkých formách výstavby 24 705 bytov, v roku 1993 to bolo už len 14 024 bytov a v roku 1995 len 6 157 bytov (24,9% z bytov dokončených v roku 1990). Ešte výraznejší pokles nastal v novej výstavbe bytov. Kým v roku 1990 sa začalo s výstavbou 37 883 bytov, v roku 1992 s výstavbou len 6 771 bytov a v roku 1994 už iba 3 809 bytov. Pritom v rozhodujúcej miere sa začínali stavať byty do vlastníctva občanov. Pre porovnanie - v rokoch 1981 až 1988 sa odovzdalo celkom 278 363 bytov, kým v rokoch 1991-1998 sa dokončilo len 85 741 bytov.

Vláda SR schválila v roku 1994 prvú **konceptiu štátnej bytovej politiky** na roky 1994-2000. V roku 1995 schválila novú "Konceptiu štátnej bytovej politiky do roku 2000", ktorá určila základné ciele v rozvoji bývania do roku 2000 a postupové kroky na ich dosiahnutie. Tiež definovala ekonomické nástroje podpory rozvoja bývania tak, aby pôsobili komplexne v oblasti subvenčnej, úverovej a daňovej politiky.

Od počiatku 90-tych rokov sa začali postupne vytvárať **ekonomické nástroje** najmä v oblasti úverovej politiky, ktorá však nesie aj prvky subvenčnej politiky, nakoľko vo všetkých troch postupne zavádzaných úverových systémoch zameraných na podporu rozvoja bývania sú využívané štátne dotácie. Toto napojenie je buď priame (Štátny fond rozvoja bývania, stavebné sporenie) alebo nepriame (hypotekárne úvery). Oblasť úverovej politiky štátu sa vytvárala so zavádzaním najmä týchto systémov financovania bytovej výstavby - systému stavebného sporenia, štátnej podpory rozvoja bývania a hypotekárnych úverov. V rámci financovania bytovej výstavby je nevyhnutné spomenúť aj úhrady majetkovej ujmy štátom za úvery poskytnuté na výstavbu družstevných bytov. Táto majetková ujma predstavovala v rokoch 1995-1998 čiastku 5 401,6 mil. Sk.

Štatistické údaje o počte dokončených a začatých bytov potvrdzujú, že od roku 1996 nastáva **postupné oživenie bytovej výstavby**. V roku 1996 sa vo všetkých formách dokončilo 6 257 bytov, v roku 1997 7 172 bytov, v roku 1998 už 8 234 bytov a v I. polroku 1999 celkom 4 191 bytov. Priaznivejšie sú údaje o začatí výstavby bytov, keď v roku 1996 orgány životného prostredia vydali stavebné povolenia na 6 443 bytov a v roku 1998 až na 16 857 bytov. Na zníženom počte začatých stavieb v I. polroku 1999, kedy sa začalo stavať 5 461 bytov (62,4% z I. polroku 1998) sa odrazil nedostatok finančných prostriedkov v Štátnom fonde rozvoja bývania v roku 1998. Nedostatočné zdroje vzbudzujú obavy, že nepriaznivá tendencia v začínaní výstavby bytov bude pravdepodobne pokračovať.

Zo štruktúry vlastníckych foriem dokončovaných bytov je zrejme, že prevažná časť výstavby bytov sa presunula do **súkromnej formy vlastníctva**, pričom sa v nej od roku 1992 každoročne dokončilo viac ako 50% bytov a v roku 1998 až 74,7% bytov. Je to zásadná zmena štruktúry výstavby oproti obdobiu pred rokom 1990, kedy podiel bytov vo vlastníctve

fyzických osôb predstavoval cca 1/3 výstavby, ďalšie dve tretiny tvorili družstevné a štátne byty.

Na Slovensku bolo v roku 1991 pri sčítaní 988 554 domov, z toho 789 650 rodinných domov. Počet bytov dosiahol 1 769 307, z toho v rodinných domoch 812 430. Počet objektov určených na rekreáciu bol 21 116. V roku 1996 bolo na Slovensku 508 544 jednobytových rodinných domov, 44 938 dvoj a viac bytových rodinných domov a 1 730 268 bytov. Približne polovica bytového fondu na území Slovenska je v rodinných domoch s pomerne slušným štandardom veľkosti a vybavenia, druhá polovica sa nachádza v bytových domoch, ktorých kvalita je veľmi nerovnomerná a značná časť najmä v dôsledku použitej technológie a zanedbávanej údržby chátra.

Z **veľkostnej štruktúry** postavených bytov vyplýva, že takmer 80% bytov tvoria byty troj a viac izbové. Na tomto vysokom zastúpení sa podieľajú najmä viacizbové rodinné domy, ktoré realizujú prevažne vyššie príjmové skupiny obyvateľstva. Výstavba rodinných domov má aj rozhodujúci vplyv na veľkosť priemernej obytnej a podlahovej plochy bytu. V I. polroku 1999 dosiahla priemerná obytná plocha bytu hodnotu 80,1 m² a priemerná podlahová plocha 134,9 m² (u dokončených bytov, kde investormi boli obce dosiahla priemerná podlahová plocha bytu v I. polroku 1999 len 56,1 m² a obytná 39,1 m²). Obce v rámci svojich finančných možností stavajú prevažne menšie jednoizbové a dvojizbové byty, ktorými riešia hlavne naliehavé prípady bývania mladých rodín a začínajúcich domácností.

V bytových domoch postavených **hromadnými formami výstavby** býva viac ako 50% občanov SR. Sociálna skladba vlastníkov bytov dnes nevytvára dobré predpoklady pre zvládnutie náročnejších opráv. Špecifickú pozornosť si vyžaduje bývanie Rómov.

Na Slovensku pretrváva predovšetkým v stredných a veľkých mestách **nedostatok bytov**, ktorý z hľadiska TUR regiónov patrí k negatívnym javom (spomaľuje mobilitu obyvateľstva a zhoršuje podmienky zamestnanosti obyvateľov). S nedostatkom bytov súvisí aj **úbytok bytového fondu** spôsobený chátraním bytov, ich zlučovaním alebo zmenou na nebytové (napr. komerčné) priestory, a **veľký počet neobývaných bytov**. Odhadovaný počet prázdnych neobývaných bytov dosahuje 5% až 9%. **Potreba bytov** na Slovensku pritom dosahuje 180-300 tisíc bytov, pričom osobitne dôležité je zabezpečenie bývania pre sociálne slabé skupiny obyvateľov a pre skupiny so špeciálnymi potrebami (napr. pre telesne postihnutých). S nedostatkom bytov súvisí aj **pokles prírastku populácie a pokles uzatváraných manželstiev**.

Pomerne mladý bytový fond (v priemere 36 rokov) z obdobia rokov 1946-1996 zaberá až 83% (priemer v Európe dosahuje okolo 70%). Z hľadiska vybavenosti je jeho kvalita pomerne vysoká. Viac ako 75% bytov má ústredné kúrenie a viac ako polovicu z nich pripojili na štátnu plynovú sieť. Takmer 90% bytového fondu má kúpeľňu alebo sprchu. Oproti iným krajinám je u nás v priemere menší počet bytových jednotiek na počet obyvateľov oproti vyspelejším krajinám. Zároveň máme väčší podiel bytov s menšou podlahovou plochou ako je priemer v iných európskych krajinách.

Doposiaľ sa **nezvýhodňuje bývanie na vidieku (vzťah ku kapitole č. 31 Agendy 21)**, najmä v ekonomicky slabších alebo zaostalých regiónoch, čo bráni migrácii obyvateľstva na vidiek (**vzťah ku kapitole č. 14 Agendy 21**) alebo aspoň spomaleniu ich odchodu do miest. Obývanosť existujúceho bytového fondu na vidieku tvorí pritom kľúčový predpoklad pre zabezpečenie TUR vidieckych sídiel (vytvára dostatočný sociálny kapitál pre údržbu, obnovu a zhodnocovanie sídiel).

2.2.5. Územný rozvoj, územné plánovanie a stavebný poriadok - regulácia činností človeka v krajine

V roku 2000 Národná rada SR po prvý raz uzákonila definíciu **územného rozvoja** ako „rozvoja, ktorý trvalo udržateľným spôsobom uspokojuje základné životné potreby ľudí v krajine, pričom neznižuje jej diverzitu, zabezpečuje optimálne priestorové usporiadanie a

funkčné využívanie územia, environmentálnu bezpečnosť a odolnosť stavieb a zariadení, tvorbu a zachovanie územného systému ekologickej stability, šetrné využívanie prírodných zdrojov, ochranu prírodného a kultúrneho dedičstva“.

Územné plánovanie sa stalo základným nástrojom štátnej environmentálnej politiky, ktorý „*sústavne a komplexne rieši priestorové usporiadanie a funkčné využívanie územia, určuje jeho zásady, navrhuje vecnú a časovú koordináciu činností ovplyvňujúcich životné prostredie, ekologickú stabilitu, kultúrne hodnoty územia, územný rozvoj a tvorbu krajiny v súlade s princípmi TUR“*. Kým **regionálne plánovanie** sa zameriava na rozvoj ekonomických a sociálnych zdrojov (**dopyt** so snahou prekonať limity), **územné (priestorové) plánovanie** vymedzuje environmentálne optimálne fyzické rozmiestnenie objektov a činností v krajine (**ponuka** vyplývajúca z únosnosti územia a s určením limitov) – „*vytvára predpoklady pre trvalý súlad všetkých činností v krajine s osobitným zreteľom na starostlivosť o životné prostredie, dosiahnutie ekologickej rovnováhy a zabezpečenie TUR, na šetrné využívanie prírodných zdrojov a na zachovanie hodnôt prírodného a kultúrneho dedičstva“*.

Moderné územné plánovanie by malo vychádzať z integrácie poznatkov viacerých vedných disciplín (filozofia, sociológia, história, archeológia, etnografia, environmentológia, architektonická a urbanistická tvorba, ekológia a iné prírodovedné disciplíny). Do procesu územného plánovania by mali byť zapojené zainteresované občianske združenia a mimovládne organizácie (**vzťah ku kapitole č. 27 Agendy 21**). Okrem územného plánovania sa na miestnej úrovni vyžíva aj metodika **kultúrnej, historickej a spoločenskej topografie (KHST)**. Hlavným cieľom jej interdisciplinárneho prístupu je obnoviť a zachovať vzájomnú harmóniu človeka a prostredia, ktoré súčasne užíva a spravuje. Určujúcou myšlienkou je predpoklad uznania historickosti životného prostredia a nevyhnutnosti obnovy **prirodzenej kontinuity vývoja** na základe rešpektovania hodnôt a určujúcich vlastností prostredia. KHST identifikuje potenciál prirodzenej angažovanosti človeka k okolitému prostrediu. Pri spracovaní územno-plánovacej dokumentácie navrhuje postupovať v logických krokoch v súlade so zásadami TUR – t.j. realizovať analýzy (so zámerom zmapovať zdroje, javy a potenciály v riešenom území), vyhodnotiť ich a stanoviť kritériá, limity a rozvojové potenciály, určiť priority, definovať nástroje na realizáciu, vypracovať sektorové a územné stratégie, vytvoriť a zaviesť systém právnych predpisov, kontroly, vyhodnocovania a zabezpečovania TUR v území.

Aby sa zabezpečilo optimálne využívanie pozemkov, reálne finančné krytie obstarávania, spracúvania a uplatňovania územnoplánovacej dokumentácie (**vzťah ku kapitole č. 33 Agendy 21**), ktorá by mala byť výsledkom priamej konfrontácie požiadaviek všetkých zainteresovaných subjektov (architektov, ekonómov, sociológov, environmentalistov, investorov a predovšetkým občanov) s reálnymi podmienkami území. V nich zároveň často ostávajú dlhodobo neriešené vlastnícke vzťahy k pôde. Katastrálne úrady sú v súčasnosti (až na niektoré výnimky) procedurálne a personálne neschopné plniť svoju úlohu v pozemkovej a vlastnícko-právnej politike. Oživenie bytovej výstavby, obnovy kultúrnych pamiatok a budovanie občianskej vybavenosti značne závisí od zatriktívnenia tohto sektoru pre súkromných investorov za primeranej motivačnej a stimulačnej podpory zo strany štátu a samosprávy (**vzťah ku kapitole č. 28 Agendy 21**). To platí rovnako pre finančné inštitúcie, ako aj stavebné a investorské firmy. Tieto subjekty sa riadia predovšetkým podnikateľskými zámermi. Preto sa táto výstavba a obnova musí stať ziskovou podnikateľskou činnosťou so stabilnými podmienkami. Pre vytvorenie dobrých vzťahov a motivujúceho prostredia je dôležitá prosperita vlastníkov (primeranosť, dostatočnosť v životnej úrovni), ako aj hospodársky rozvoj, prosperita a stabilita miest a obcí. Predpokladom odstránenia negatívnych vplyvov výstavby a chýb oblastného (regionálneho) plánovania z minulosti a zabezpečenia environmentálne vhodnej a bezpečnej výstavby (obnovy) v budúcnosti je

dôsledné uplatnenie stavebného poriadku. Jeho vynucovanie zo strany orgánov životného prostredia sa utlmilo po roku 1996, keď zanikli okresné úrady životného prostredia a obvodné úrady životného prostredia. K zlepšeniu situácie a zavedeniu zákonnosti by malo prospieť opätovné osamostatnenie miestnej štátnej správy pre životné prostredie podľa návrhu, ktorý predložilo Ministerstvo životného prostredia SR na rokovanie vlády SR ešte v roku 2000. Významnú pozitívnu úlohu môže v tomto smere zohrať od 1. júla 2001 v rámci Slovenskej inšpekcie životného prostredia uzákonená **inšpekcia územného plánovania a stavebného poriadku**. V neposlednej miere by malo ísť o **posilnenie dozoru** zo strany samospráv a mimovládnych organizácií, ako aj verejnej kontroly. Odstránenie „čiernych“ stavieb by sa malo stať samozrejmosťou.

2.2.6. Prekážky TUR sídiel

Existujúca sídelná štruktúra Slovenska a miera urbanizácie vytvára dobré predpoklady pre využitie územného potenciálu krajiny pre TUR SR. Vzhľadom k tomu, že sídlo (**vzťah ku kapitole č. 7 Agendy 21**) je základná jednotka pre posudzovanie TUR (odvodene aj pre posudzovanie TUR komunity a regiónu) je racionálne hospodárenie s prírodnými, kultúrnymi a ekonomickými zdrojmi a ľudským potenciálom na miestnej úrovni kľúčom k zabezpečeniu TUR.

Medzi obmedzujúce faktory brzdiace TUR sídiel, bytovú výstavbu, efektívne využívanie stavebného fondu, dynamiku stavebnej činnosti a záujmy ochrany prírody a krajiny, ako aj pamiatkového fondu SR, patrí:

- územné plánovania nedostatočne zohľadnené s princípmi a kritériami TUR,
- porušovanie stavebného poriadku a oslabené vynucovanie zákonnosti v územnom plánovaní a stavebnom poriadku ako hlavných nástrojov štátnej environmentálnej politiky a zabezpečenia TUR v krajine,
- nedoriešené majetkovo-právne vzťahy k nehnuteľnostiam,
- zdĺhavé procesy majetkovo-právneho vysporiadania dedičstiev a prevodov vlastníctva nehnuteľností,
- zdĺhavá činnosť niektorých katastrálnych úradov a stavebných úradov po zrušení samostatnosti ich miestnych orgánov štátnej správy ,
- neprehľadný systém evidencie disponibilného bytového a pamiatkového fondu, hodnôt kultúrneho dedičstva a prírodného dedičstva v krajine, ako aj pozemkového fondu, sťažujúci rozhodovací proces,
- nevhodné prerozdelenie verejných zdrojov a daní medzi štátom a samosprávou (**vzťah ku kapitole č. 28 Agendy 21**),
- nevyjasnené otázky realizácie a udržateľnej vlastníckej štruktúry technickej infraštruktúry, najmä zodpovednosti za budovanie, vlastníctvo a správu inžinierskych sietí,
- nedostatok zainvestovaných pozemkov a technickej infraštruktúry,
- regulácia cien nájomného a bytových služieb,
- právna úprava nájomného vzťahu znevýhodňujúca vlastníka nehnuteľnosti,
- nedoriešená pomoc sociálne odkázaným občanom a vlastníkom ohrozených kultúrnych pamiatok,
- chýbajúce prostriedky na obnovu a údržbu chátrajúceho stavebného fondu, najmä pamiatkového fondu,
- nedostatočné presadzovanie verejného záujmu; chýbajúce porozumenie a vedomie udržateľných princípov obstarávania, financovania a údržby verejných a súkromných statkov,
- nerozvinuté formy komerčného úverovania bytovej výstavby, rozvojových aktivít, chýbajúci dlhodobý kapitál,

- chýbajúca integrovaná urbanistická, pamiatkárska a environmentálna prax a plánovanie (**vzťah ku kapitole č. 8 Agendy 21**).

Pre zabezpečenie **TUR sídelných komunít** je potrebné dosiahnuť najmä:

- do určitej miery sebestačnosť miestnych a územných finančných systémov (**vzťah ku kapitole č. 33 Agendy 21**), t.j. na jednej strane ich väčšiu participáciu na daniach a na druhej znižovanie miery dotácii,
- spravodlivosť, stabilitu pre dlhšie časové obdobie, efektívnosť podpory výkonnosti miestnej a regionálnej ekonomiky,
- prerozdeľovanie zdrojov v záujme súladu medzi potrebami a zdrojmi miestnej a územnej samosprávy (**vzťah ku kapitole č. 28 Agendy 21**),
- administratívnu nenáročnosť, prehľadnosť a jednoduchosť z hľadiska kontroly.

2.3. Kultúrne dedičstvo, historické štruktúry krajiny a pamiatkový fond

2.3.1. Hodnota a potenciál kultúrneho dedičstva

Pod pojmom **kultúrne dedičstvo**, ktoré sa často mylne považuje za nadstavbu, rozumejú sa nielen kultúrne pamiatky materiálnej povahy, ale aj duchovné hodnoty (svetonázorové, náboženské, filozofické, etické, estetické, sociálne a iné tradície) a poznanie skutočnej minulosti (dejín svojej obce, regiónu, národa a štátu). Práve duchovné hodnoty sú základným predpokladom pevného, nedeformovaného kultúrneho vedomia jednotlivcov a z neho plynúceho povedomia danej spoločnosti. Takto komplexne ponímané kultúrne dedičstvo predstavuje mimoriadne **bohatý potenciál**, ktorý je prítomný a veľmi silno pôsobí na každom stupni reťazca budovania identity (osobnej, občianskej, národnej, ale aj európskej). Kultúrne dedičstvo vo svojich väzbách vytvára priestor pre aktivizáciu angažovanosti občanov v území a záujmu o veci verejné, zvyšovanie atraktivity (bonity) prostredia pre bývanie, rekreáciu, prácu a podnikanie, posilňovanie identity sídla a regiónu, podpory pocitu domova a poznania prostredia.

2.3.2. Vzájomné väzby kultúrneho dedičstva a prírodného dedičstva

Súčasný celosvetový **trendy v ochrane kultúrneho dedičstva a prírodného dedičstva** jednoznačne smerujú k vzájomnému približovaniu a koordinácii aktivít v rámci environmentalistiky. Ochrana solitéru bez zohľadňovania vzťahov s okolím a vzájomných dopadov zmien (čiže bez ochrany štruktúr) vedie v konečnom dôsledku k jeho izolácii a následne k paradoxnému postaveniu na báze kontrastu, alebo k postupnému zániku objektu. Jednoznačným potvrdením potreby trendov komplexného ponímania tejto problematiky je **ochrana kultúrnej krajiny**, ktorá integruje ochranu prvkov kultúrneho dedičstva (vrátane prejavov tradičnej duchovnej kultúry) s ochranou okolitého prírodného prostredia do nedeliteľného a vzájomne sa obohacujúceho a previazaného celku. Integrovaný prístup k ochrane a vhodnému využívaniu kultúrneho dedičstva a prírodného dedičstva, ako aj zachovalých častí kultúrnej krajiny, by sa mal stať samozrejmosťou pri zabezpečovaní TUR.

2.3.3. Kontinuita vývoja historického prostredia, zavádzanie nových materiálov a technológií

Až do začiatku dvadsiateho storočia sa na našom území vo výstavbe a hospodárení so zdrojmi v krajine uplatňoval **princíp kultúrnej kontinuity a environmentálnej logiky**. Obyvatelia slovenského vidieka ešte v tomto období využívali prírodnú a kultúrnu krajinu trvalo udržateľným spôsobom, ktorý zabezpečil ich rodinám síce skromnú existenciu, avšak krajina bola naďalej schopná obdobným spôsobom uživiť i nasledujúce generácie. Skromnosť v spotrebe a namáhavému spôsobu života zodpovedala aj skutočnosť, že najvyššou hodnotou v hierarchii oceňovaných ľudských vlastností bola práca a pracovitosť. Poľnohospodárska pôda bola základnou existenčnou istotou pre všetky spoločenské vrstvy, jej vlastníctvo bolo

hlavným kritériom umiestnenia jedinca v sociálnej hierarchii (**vzťah ku kapitole č. 14 Agendy 21**). To platilo až do 50-tych rokov. Popretím tradičných kultúrnych a etických hodnôt a zmenou užívateľských vzťahov k pôdnemu fondu vznikala **nová hierarchia hodnôt**. Pre hodnotový systém tradičnej stavebnej kultúry bol príznačný fenomén kvality, funkčnosti, skromnosti v nárokoch a fenomén vyskúšaných, overených kultúrnych vzorov, ktoré vznikli v procese dlhoročného vývoja. V súčasnej individuálnej bytovej výstavbe sa presadil normatívny systém, založený na kritériách kvantity, módnosti a vonkajšej reprezentácie blahobytu. Jedným z manifestačných znakov doby konzumu a blahobytu sa stala výstavba nákladných a energeticky náročných rodinných domov. Likvidácia súkromno-vlastníckych vzťahov odstránila motiváciu vidiečana investovať svoj finančný kapitál a prácu do gazdovstva a do pôdy (**vzťah ku kapitole č. 33 Agendy 21**). Pôda prestala byť hodnotou, ceny stavebných pozemkov boli veľmi nízke. Plytvalo sa s najcennejšími pozemkami, zastavali sa viaceré pozemky s produktívnymi pôdami, pri výstavbe domov nebolo potrebné vlastniť veľký finančný kapitál.

Novým fenoménom sa stáva **syndróm uzavretého obydla** – súkromia. Zatiaľ čo pôvodná architektonická a urbanistická tvorba sa snažila o vzájomnú "komunikáciu", zosúladienie susediacich nehnuteľností s cieľom vytvárania harmonických štvrtí a celkov, v súčasnosti je badať atomizáciu jednotlivých súkromných obydlií. Vonkajšími znakmi takéhoto správania je nerešpektovanie charakteru okolitej zástavby, farebnosti a členenia fasád, uzatváranie sa pred svetom (stavba nepriehľadných plotov a pod.) v mestských a vidieckych štvrtiach. Vnútorými znakmi tohto javu môže byť tiež izolované správanie sa vlastníka v danej komunite, nenadväzovanie susedských vzťahov (problematika vitality, komunikácie a spolupráce susedských zón a oblastí), minimálny záujem o veci verejné. To isté môže platiť aj v obytných domoch v územiach s vysokou hustotou obyvateľstva (najmä na sídliskách). Z hľadiska TUR v komunitách a sídlach sa jedná o výrazne negatívne trendy, pričom zatiaľ dochádza skôr k ich prehlbovaniu ako k odstraňovaniu.

Trhové prostredie umožnilo **import rôznych stavebných materiálov, technológii a postupov**. Mnohé importované architektonické prvky a detaily sú však v našom prostredí nepotrebné a nevhodné. Tradičná ponuka stavebných materiálov a technológii sa začala výrazne meniť, čo spôsobuje problémy najmä na miestnej úrovni pri zabezpečovaní estetického vzhladu mestských štvrtí či obcí (farebnosť a povrch fasád, plastové okná, strešné vikiere, nadstavby a pod.), ale aj pri uplatňovaní domácich materiálov a technológii. Aj napriek tomu, že **tradičná ľudová architektúra** a tradičné stavebné postupy sú pre nás dnes úžasným zdrojom poznania, ich pozitívne princípy sa len minimálne uplatňujú v súčasnej architektonickej tvorbe. Východiskom by malo byť zvládnutie harmonického, integrovaného a TUR sídiel (**vzťah ku kapitole č. 7 Agendy 21**).

2.3.4. Pamiatkový fond, jeho stav, obnova a využitie

Súčasná úroveň poznania **pamiatkového fondu** vychádza z evidencie (Súpisu pamiatok) na základe poznatkov z 50-tych až začiatku 60-tych rokov dvadsiateho storočia. Zmeny v prístupe k ochrane (od solitérov ku štruktúram) a v klasifikovaní hodnôt, ako aj súčasný stav pamiatok poukazujú na potrebu celkovej reidentifikácie z hľadiska potenciálnej ochrany a využitia v budúcnosti. Evidenčný stav a hodnotenie pamiatok uvádzajú tabuľky č. 1 až 4.

Z celkového počtu **12 455 nehnuteľných kultúrnych pamiatok** bolo začiatkom roku 1999 **narušených** 2 501 (20%) a v **dezolátnom stave** 688 (5,5%). V **dobrom stave** sa nachádza 3 941 (31,6%) a vo **vyhovujúcom stave** 4 457 (35,7%) kultúrnych pamiatok. Zvyšných 868 kultúrnych pamiatok (6,9%) je "v obnove". Časť pamiatkového fondu v tomto štádiu pretrvala ešte z osemdesiatych rokov pre nesolventnosť alebo postoj vlastníkov, pričom mnohé z týchto objektov sú tiež vo veľmi zlom technickom stave.

Tab.č. 1 - Štruktúra pamiatkového fondu - stav a vývoj

ROK	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
POČET PAMIAŤKOVÝCH OBJEKTOV A PREDMETOV	37 278	37 540	37 599	37 774	41 337	40 751	41 532
Z TOHO HNUTEĽNÉ	25 808	25 808	25 808	25 808	29 529	28 359	29 077
Z TOHO NEHNUTEĽNÉ	11 570	11 732	11 791	11 966	12 078	12 392	12 455
ZRUŠENÁ OCHRANA	40	27	13	12	37	55	-
POČET PAMIAŤKOVO CHRÁNENÝCH ÚZEMÍ	81	86	98	100	109	115	116
Z TOHO PAMIAŤKOVÉ REZERVÁCIE	27	27	27	28	28	28	28
PAMIAŤKOVÉ ZÓNY	54	59	71	72	81	87	88
OCHRANNÉ PÁSMA					112/435		

Tab.č. 2 - Nehnuteľné kultúrne pamiatky - vlastnícka štruktúra

VLASTNÍCTVO PAMIAŤKOVÝCH OBJEKTOV	1988	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
ŠTÁT	3 777	3 626	3 491	2 663	2 631	2 625	2 064	1 995
SAMOSPRÁVA	2 100	2 100	2 100	2 793	2 814	2 858	3 084	3 093
CIRKEV	2 097	2 590	2 664	2 705	2 716	2 730	2 827	2 830
FYZICKÉ OSOBY	2 520	2 931	3 029	3 084	3 120	3 167	3 523	3 593
PRÁVNICKÉ OSOBY	0	323	448	546	685	698	894	944
SPOLU	10 494	11 570	11 732	11 791	11 966	12 078	12 392	12 455

Tab.č. 3 - Nehnuteľné kultúrne pamiatky - stavebno-technický stav

STAVEBNO-TECHNICKÝ STAV PAMIAŤKOVÝCH OBJEKTOV	1988	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
DOBRY	3 592	3 830	3 954	3 875	3 708	3 867	3 941	3 941
VYHOVUJÚCI	3 480	3 881	3 904	3 981	4 253	4 182	4 275	4 457
NARUŠENÝ	2 195	2 295	2 306	2 372	2 410	2 435	2 588	2 501
DEZOLÁTNY	808	761	760	698	697	698	686	688
V OBNOVE	419	803	808	865	898	896	902	868
SPOLU	10 494	11 570	11 732	11 791	11 966	12 078	12 392	12 455

Analýzou súčasnej sídelnej štruktúry územia a porovnaním so štruktúrou chránenou zákonom SNR č.27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti (t.j. s nehnuteľnými kultúrnymi pamiatkami evidovanými v Ústrednom zozname kultúrnych pamiatok a s pamiatkovo chránenými územiami) môžeme konštatovať, že územná ochrana pamiatok je štruktúrovaná nasledovne :

Tab.č. 4 - Pamiatkovo chránené územia a kultúrne pamiatky vo vzťahu k sídlam

DRUH ÚZEMIA/OBJEKTU	POČET SÍDIEL S CHRÁNENÝM ÚZEMÍM A OBJEKTOM	Z TOHO SÍDLA V ÚZEMÍ SVETOVÉHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA
PAMIATKOVÉ REZERVÁCIE	28	4
PAMIATKOVÉ ZÓNY	88	1
NÁRODNÉ KULTÚRNE PAMIATKY (OKREM PR A PZ)	90	2
KULTÚRNE PAMIATKY (OKREM NKP, PR A PZ)	1 573	7
SPOLU	1 779	14

PR – pamiatková rezervácia, PZ – pamiatková zóna, NKP – národná kultúrna pamiatka

Historické štruktúry sú v súčasnosti obsiahnuté takmer v každej obci z celkového počtu 2898 obcí. Pamiatkové rezervácie a pamiatkové zóny predstavujú z historickej sídelnej štruktúry cca 4% ucelených chránených území. Počet sídiel s pamiatkovo chráneným územím alebo objektom je 1779. Vyše 20 z 28 pamiatkových rezervácií však bolo vyhlásených len uzneseniami vlády SR, teda nie všeobecne záväznými právnymi predpismi, pričom vyhlásenie prvých mestských pamiatkových rezervácií (napríklad Bardejov, Kežmarok, Kremnica, Levoča, Prešov, Spišská Kapitula) v roku 1950 unitárnou vládou v Prahe ostalo právne nepotvrdené a možno ho spochybníť. Viac ako 60% obcí má na svojich územiach zákonom chránené nehnuteľnosti s kultúrno-historickými hodnotami, ktoré predstavujú výber 9453 nehnuteľných kultúrnych pamiatok (tvoria buď stavebné solitéry alebo súbory pamiatok v celkovom počte 12490 pamiatkových objektov).

Osobitnou časťou kultúrneho dedičstva je 14 sídiel s ich okolím, ktoré sa nachádzajú v území 4 lokalít zapísaných v **Zozname svetového dedičstva** (Banská Štiavnica a technické pamiatky jej okolia, Vlkolínec, Spišský hrad s okolitými pamiatkami, historické jadro Bardejova). Tieto reprezentujú symbiózu kultúrnych a prírodných hodnôt územia.

Z medzinárodných skúseností je známe, že viacsektorovo a viacrezortne združené prostriedky do oblasti zhodnocovania a ochrany stavebného fondu, budovania technickej infraštruktúry a starostlivosti o krajinu vytvárajú ďalšie zdroje, podporujú rozvoj a atraktivitu regiónov a obcí a riešia základné sociálne otázky ako sú: bývanie, zamestnanosť, rozvoj služieb, obchodu, malého a stredného podnikania a cestovného ruchu, skvalitňovanie sídelných štruktúr (**vzťah ku kapitole č. 30 Agendy 21**). Na Slovensku však chýba prierezový koordinačný článok (orgán), ktorý by zabezpečoval uvedené prepojenia a väzby, i keď viaceré rezorty sa dnes venujú činnostiam, ktoré priamo alebo nepriamo podporujú ochranu a využitie kultúrneho dedičstva, napríklad:

- MP SR – agropodnikatelia, rozvoj vidieka (**vzťah ku kapitole č. 14 Agendy 21**),
- MK SR – evidencia a ochrana kultúrnych pamiatok, odborný potenciál (Pamiatkový ústav), kontrola (Pamiatková inšpekcia), doplnková podpora vlastníkov kultúrnych pamiatok,

- MŽP SR – environmentalistika, územné plánovanie a stavebný poriadok, odborný potenciál (Slovenská agentúra životného prostredia a Štátna ochrana prírody SR), environmentálna výchova,
- MH SR – malé a stredné podnikanie, cestovný ruch,
- MPSVR SR – monitorovanie zamestnanosti, podpora v nezamestnanosti, rekvalifikácia, verejnoprospešné práce,
- MŠ SR – tvorba a schvaľovanie učebných osnov, podpora rastu kultúrneho vedomia,
- MVRR SR – bývanie a podpora projektov regionálneho rozvoja,
- MV SR - doplnková podpora vlastníkov kultúrnych pamiatok.

2.3.5. Pamiatková starostlivosť a ochrana historického prostredia

Za účelom ochrany historických štruktúr krajiny a pamiatok všeobecne sa v SR vyprofiloval systém pamiatkovej starostlivosti, ktorý sa zameriava cielene na **zachovanie hmotnej podstaty a prezentáciu kultúrnych pamiatok**. Tento prístup je závislý predovšetkým na ekonomickom potenciáli štátu, obcí a vlastníkov pamiatok. Povinnosti všetkých vlastníkov kultúrnych pamiatok o ich dobrý stavebno-technický stav a primerané využitie a prezentáciu vyplývajú zo **zákona SNR č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti**. Zákon fakultatívne stanovuje účasť štátu na kompenzácii zvýšených nákladov spojených s vlastníctvom a správou kultúrnej pamiatky, čo sa však realizuje len vo veľmi malom rozsahu (aj v porovnaní s okolitými štátmi).

Zákon o štátnej pamiatkovej starostlivosti bol v čase svojho schválenia prínosom. Najväčší objem investícií do obnovy pamiatok (až 1 miliarda Kčs ročne) bol realizovaný v 80-tych rokoch použitím úplne odlišného metodického prístupu a v iných spoločensko-politických podmienkach, ktoré boli od koncepcie TUR značne vzdialené. Viaceré kultúrne pamiatky však boli zachránené; niektoré schátrali. Začalo sa s komplexnou obnovou viacerých mestských pamiatkových rezervácií, ktorých stav historických jadier bol často viac než žalostný a miestami pretrváva dodnes. Z hľadiska trvalej udržateľnosti má perspektívu len zabezpečenie priebežnej údržby pamiatkového fondu **so sústredením sa na zachovanie jeho predmetu ochrany a na starostlivosť o celé historické prostredie**, osobitne krajinné prvky, ktoré ho vytvárajú. Nevylučujú sa ani záchranné akcie v prípadoch, ak hrozí zánik kultúrnych hodnôt. Zároveň štát musí preventívne dbať o eliminovanie nežiadúcich tendencií zo strany vlastníkov nehnuteľností, ktoré smerujú k ohrozeniu až k zničeniu hodnôt kultúrnych pamiatok. Súvislosť medzi environmentalistikou a ochranou kultúrneho dedičstva zvýraznila už **Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb.**, podľa ktorej „*každý je povinný chrániť a zveľaďovať životné prostredie a kultúrne dedičstvo*“, pričom „*nikto nesmie nad mieru ustanovenú zákonom ohroziť ani poškodzovať životné prostredie, prírodné zdroje a kultúrne pamiatky*“. Významným krokom k vytvoreniu systémových podmienok na ochranu nehnuteľných kultúrnych pamiatok i celých ich súborov bolo **prijatie zákona č.237/2000 Z.z.**, ktorým sa výrazne zmenil a doplnil zákon o územnom plánovaní a stavebnom poriadku. Ministerstvo kultúry SR vypracovalo a predložilo na ďalšie ústavné konanie v roku 2001 dlho očakávaný **Návrh zákona o ochrane pamiatkového fondu**, ktorý prináša viaceré pozitívne prístupy z hľadiska trvalo udržateľného rozvoja a environmentalistiky. Vzniká tak významná symbióza dvoch rezortov (MŽP SR a MK SR) smerujúca k vytvoreniu vhodných právnych podmienok pre ochranu pamiatkového fondu a starostlivosti o krajinu. V zmysle nového návrhu zákona by sa mala posilniť aj úloha dnešného **Pamiatkového ústavu**. Predpokladá sa ustanovenie **Pamiatkového úradu a regionálnych pamiatkových úradov** so širšími právomocami. Ráta sa s väčšou **zaangažovanosťou mimovládnych organizácií a s rastom záujmu obcí** na ochrane pamiatkového fondu a jeho využití v prospech TUR cestovného ruchu.

Pozitívnu úlohu v ochrane a zachovaní pamiatkového fondu môžu zohrať Slovenská komora architektov a Slovenská komora stavebných inžinierov.

Väčšiu pozornosť si vyžiada plnenie záväzkov SR vyplývajúcich z medzinárodných dohovorov, osobitne z **Dohovoru o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva**. Medzníkom sa zrejme stalo uznesenie vlády SR z 2. mája 2001 č. 384 k správe medzirezortnej komisie pre záchranu lokalít zapísaných v Zozname svetového kultúrneho dedičstva. Činnosť tejto komisie, ktorá nahradila pred niekoľkými rokmi Slovenský výbor na ochranu svetového dedičstva v gescii MŽP SR, by sa mala podľa neho výrazne zaktivizovať a zamerať na praktickú starostlivosť o pamiatkový fond – vyhlásené a potenciálne svetové kultúrne dedičstvo na území SR. I v tomto prípade sa prejavila súčinnosť MK SR a MŽP SR, ale aj ostatných rezortov a zainteresovaných miest. Predpokladá sa aj uzákonenie osobitnej ochrany svetového kultúrneho dedičstva v SR.

2.3.6. Tradičné zručnosti ako nástroj obnovy kultúrnych pamiatok a historických štruktúr krajiny

Jedným z dôležitých nástrojov obnovy kultúrnych pamiatok sú tzv. **tradičné zručnosti a remeslá**. Tieto je možné v zásade rozdeliť do **troch hlavných kategórií**:

- obnova, výroba a oprava hnutel'ných vecí a predmetov,
- obnova, údržba, výstavba a oprava nehnuteľných vecí a budov,
- starostlivosť, údržba, tvorba a hospodárenie v krajine.

Tradičné zručnosti a remeslá zohrávajú významnú úlohu v oblasti zamestnanosti a pri vytváraní trvalo udržateľných pracovných miest aj zaostalejších regiónov. Ide o rôznorodé, originálne, avšak v súčasnosti menej vyhľadávané. V regiónoch s vysokou nezamestnanosťou sa tieto zručnosti dnes neuplatňujú hlavne z dôvodu hospodárskej recesie - v týchto regiónoch sa však často nachádzajú cenné a významné prvky pamiatkového fondu (napr. Spiš, Gemer), kde využitie takýchto zručností je žiadúce. Pretrváva problém nájsť kvalifikovaného remeselníka pre práce na údržbe a obnove kultúrnych pamiatok, preto sa pristupuje k alternatívnym technologickým riešeniam, ktoré nie sú vždy z pamiatkového hľadiska vhodné.

Remeselné školstvo zaniklo u nás súčasne s likvidáciou individuálnych živností v 50-tych rokoch. Študijné odbory a profesie ponúkané v súčasnom vyučovacom procese ho nedokázali nahradiť. Opätovná potreba jeho zavedenia bude narastať so zväčšujúcimi sa požiadavkami na profesie v oblasti údržby a opráv bytového, stavebného a pamiatkového fondu.

2.3.7. Financovanie starostlivosti o kultúrne dedičstvo

Zdroje financovania starostlivosti o kultúrne dedičstvo sa podľa svojho pôvodu delia na **tri hlavné skupiny**:

- **základné zdroje** – sú prioritným a hlavným zdrojom financovania vlastníckmi - cez štátny rozpočet, obecný rozpočet (**vzťah ku kapitole č. 28 Agendy 21**), súkromné úspory, výnosy z prevádzky a prenájmu objektov alebo z tvorby rezervných fondov opráv,
- **doplnkové (podporné) zdroje** – priame podporné zdroje (dotácie, granty, príspevky a pôžičky) a nepriame podporné zdroje (úľavy z dani, preberanie záruk štátom alebo napr. refinancovanie úrokov z bankových pôžičiek štátom),
- **doplnkové (ostatné) zdroje** – zdroje z lotérii, zbierok, nadácii, občianskych združení, nefinančná materiálna pomoc, dobrovoľná pomoc a podobne.

Doplnkové financovanie kultúrnych pamiatok a historických štruktúr krajiny je zabezpečované predovšetkým z **dvoch verejných zdrojov** – zo Štátneho fondu kultúry Pro Slovakia v rámci komisie pamiatkovej starostlivosti a cez okresné úrady z kapitoly krajských úradov. Od začiatku 90-tych rokov podpora z týchto fondov vykazuje trvalý pokles finančných prostriedkov, čo poukazuje na nedostatočnú úroveň podpory zo strany štátu a verejných financií. Kým v roku 1994 bol príspevok pre Štátny fond kultúry Pro Slovakia na obnovu kultúrnych pamiatok 20,75 mil. Sk, v roku 1998 to bolo už len 10,03 mil. Sk. Väčšie

dotácie najmä na TUR sídiel a ochranu historických štruktúr krajiny boli poskytnuté zo **Štátneho fondu životného prostredia**.

Najväčší podiel na financovaní a prácach na obnove historických centier slovenských miest majú v priebehu 90-tych rokov ich samosprávy (**vzťah ku kapitole č. 28 Agendy 21**), a to aj napriek nepriaznivej finančnej situácii (**vzťah ku kapitole č. 33 Agendy 21**).

V roku 1997 bol MK SR **zostavený Národný program obnovy a oživenia kultúrnych pamiatok**, ktorý mal riešiť kritickú situáciu v oblasti financovania a nevyhovujúceho stavebno-technického stavu pamiatok a mal byť východiskom pre rozhodovanie o potrebe vyčleňovania finančnej podpory zo štátneho rozpočtu (**vzťah ku kapitole č. 33 Agendy 21**). Tzv. pamiatkovú zadĺženosť vyjadril v objeme cca 200 miliárd Sk. To sa stalo nedosiahnuteľným a nereálnym cieľom pre investovanie a podporu zo strany štátu a program sa nerealizoval. Naopak **Program obnovy dediny** v pôsobnosti MŽP SR, ktorý vznikol začiatkom deväťdesiatych rokov a intenzívnejšie sa rozvinul až v roku 1998, priniesol konkrétne výsledky aj pri relatívne malých objemoch prerozdelených prostriedkov v objeme rádovo 10 miliónov Sk ročne., požiadavky obcí však predstavovali sumu do 500 miliónov Sk, no priemerná výška grantu sa pohybovala do 50 000 Sk. Program spočíval v práci s miestnym obyvateľstvom, spracovaní ÚPD, projektov obnovy obcí, drobných realizáciách skrášľovania obcí a rôznych osvetových a propagačných aktivitách. Záujem o realizáciu takýchto projektov prejavilo okolo 720 obecných úradov a 30 mikroregiónov. Aktívne sa na realizácii Programu spolupodieľala Slovenská agentúra životného prostredia a Agentúra pre rozvoj vidieka. Program preukázal svoju životaschopnosť pri revitalizácii historických a sociálnych štruktúr krajiny. Rovnako úspešnou aktivitou (zastrešenou nadáciou Ekopolis a neziskovou organizáciou A-projekt) bol **program Pekná obec**, prostredníctvom ktorého boli prerozdelené granty vo výške do 30 000 Sk pre podporu aktivizmu na miestnej úrovni s cieľom skrášľovania verejných priestranstiev. Od roku 1998 získalo podporu niekoľko sto obcí a ďalších žiadateľov. Významným zdrojom prostriedkov pre oblasť podpory udržateľného rozvoja sídiel a ich historických štruktúr by sa mali stať od roku 2000 prostriedky Európskej únie prostredníctvom programov CBC, SAPARD, PHARE a ISPA.

2.4. Kultúra a jej rozvoj

2.4.1. Úroveň kultúry a podmienky jej tvorby

Jedným z hlavných kritérií, podľa ktorých sa tradične posudzuje vyspelosť jednotlivca, ale aj skupín ľudí a národa, je ich kultúrna úroveň. Samotný pojem **kultúra** predstavuje veľmi široký komplex vyšších postojov človeka (ľudí) k svojmu okoliu i k sebe navzájom, zahrňujúci morálku, medziľudské vzťahy, prístup k živej i neživej prírode, duchovné i materiálne zachovávanie všetkých vytvorených hodnôt, rozvoj vzdelania, odborného aj všeobecného poznania, pozitívnych tradícií, podporu tvorivých umeleckých aktivít a pod. Kultúra nie je len vonkajším prejavom, ale v pravom zmysle slova vyjadrením, vnútorným znakom kvality života jednotlivca, národnej i štátnej spoločnosti. Takto chápaná kultúra človeka sa utvára najmä rodinnou výchovou, predškolskou prípravou, školským vzdelávaním, mimoškolskými výchovnými aktivitami, priamym i nepriamym vplyvom bezprostredného okolia na každého jednotlivca, osobitne nazeraním na všeľudské hodnoty "autoritami", ktoré je ochotný akceptovať a pod. Ešte komplikovanejšie sa tvorí **kultúra národa**, štátu. Ide vlastne o neustály, dlhodobý kontinuálny proces, ktorého počiatky siahajú do dávnej minulosti a ktorý bude prebiehať aj v budúcnosti. Ak sa chce kultúra moderného národa a demokratického štátu kvalitatívne rozvíjať, **nemôže tento proces prebiehať bez poznania a aktívneho reflektovania vlastného kultúrneho dedičstva**.

Do zložitého systému kultúry patria viaceré zložky - výchova a vzdelávanie (formou školského a mimoškolského vzdelávania), osvetová činnosť, umelecká kultúra, mediálna kultúra, menšinová kultúra, ľudová kultúra, alternatívna kultúra.

Objekty a priestory, ktoré slúžia na kultúrne vyžitie občanov, umelecké artefakty, aktivity profesionálnych kultúrnych inštitúcií a súborov, ale aj aktivity neprofesionálnej kultúrnej záujmovej činnosti sú hodnoty charakterizujúce kultúrny rozmer života Slovákov a národností žijúcich na území nášho štátu.

Regenerácia a revitalizácia kultúrneho dedičstva, hľadanie nového využitia opustených objektov, budovanie komunitných informačných a kultúrnych centier a podpora oživenia a rastu sociálneho kapitálu sídiel je jedným z možných spôsobov oživenia ekonomicky a sociálne slabých oblastí. Tieto javy so sebou prinášajú zvyšovanie sebadôvery, nachádzanie vlastnej identity, vytváranie prostredia domova a zodpovedného, proaktívneho správania sa v prostredí.

Vo všetkých typoch činností, ktoré človek vykonáva, nachádzame odraz jeho vlastnej osobnostnej kultúry, ako aj kultúry prostredia, ktorá sa prejavuje v kultúre práce a pracovného prostredia, medziľudských vzťahov, a kvality života v mimopracovnom čase a vo voľnom čase. Generáciami modelovaný spôsob života, ktorý sa reprodukoval na základe vzorov v danej kultúre zaužívaných a odskúšaných, bol efektívny okrem iného aj práve preto, že rešpektoval prírodné podmienky. Takýto racionálny odkaz možno nájsť aj v hodnotách dedinského (presnejšie roľníckeho) spôsobu života, ktorý bol typický pre väčšinu obyvateľov Slovenska ešte koncom 40-tych rokov 20. storočia. Zo základných hodnôt sú dôležité napr. kladný vzťah k práci ako k základnej ľudskej hodnote, prejavy racionálnej spotreby, pozitívny vzťah k prírodnému prostrediu (zem bola uctievaná ako živiteľka), hospodárnosť, šetrnosť, sebestačnosť, schopnosť aktívne využívať voľný čas, tvorivosť a aktivita prejavované v ľudovej zábave a v ľudovej umeleckej tvorivosti a iné. V druhej polovici 20. storočia sa spôsob života na vidieku Slovenska zásadne zmenil smerom k upúšťaniu od tradičných hodnôt.

Dôležitým faktorom nepriaznivo ovplyvňujúcim tvorbu kultúry a environmentalistiku v súčasnosti je tiež minimálna verejná angažovanosť občanov, ktorá sa prejavuje ako syndróm únavy z desať rokov pretrvávajúcich sociálno-ekonomických a politických problémov. Obyvatelia sa prioritne venujú predovšetkým uspokojovaniu základných potrieb, čo môže byť následkom nedostatku finančných prostriedkov, času a energie. Pritom veľmi naliehavá je potreba zvyšovania uvedomenia ľudí a spoločnosti v otázkach zodpovednosť jednotlivca a spoločnosti za prírodné, sociálne a historické prostredie od úrovne lokálnej až po úroveň globálnu (**kapitola 36 Agendy 21**). Základné podmienky existencie a tvorby kultúry určuje ekonomický a politický systém (**vzťah ku kapitole č. 33 Agendy 21**).

2.4.2. Predpoklady kultúrneho rozvoja SR

Na Slovensku je v súčasnosti vyše 4800 objektov, v ktorých sa nachádzajú **zariadenia podporujúce kultúrny rozvoj** (múzeá, galérie, knižnice, kultúrne domy, osvetové zariadenia). Po roku 1948 sa postupne vybudovala celoplošná sieť kultúrnych zariadení - len v troch percentách obcí nie je žiadne kultúrne zariadenie. Rozdiely sa však ukazujú v úrovni a počte funkčných objektov. Najmä v malých obciach sa kultúrne zariadenia využívajú v súčasnosti na kultúru veľmi málo, existuje množstvo nefunkčných knižníc, kultúrnych domov, pamätných izieb.

Odhadom asi jedna tretina z existujúcich **kultúrnych domov a osvetových zariadení** je využívaná na aktivity neprofesionálnej kultúry, predovšetkým na prácu amatérskych krúžkov a skupín. V roku 1998 pracovalo na Slovensku 4482 záujmovo umeleckých kolektívov. Tento stav je síce zhruba tretinový z obdobia pred rokom 1989, ale aj napriek tomu svedčí o vysokej amatérskej aktivite obyvateľov Slovenska v oblasti kultúry.

Kľúčovými inštitúciami kultúrneho rozvoja SR sú **Národné osvetové centrum** a organizácie spadajúce pod jeho gesciu. Celkovo možno konštatovať, že v súčasnosti realizujú aktivity zamerané smerom odporúčaným AGENDOU 21. Po dobudovaní informačnej databázy, ktorá sa na pôde Národného osvetového centra utvára a po obnovení prerušenej činnosti výskumného oddelenia budú činnosti odporúčané AGENDOU 21 realizované ešte komplexnejšie. AGENDA 21 upozorňuje na nevyhnutnosť prerozdelenia rozpočtových zdrojov v prospech osvetu, prenesenie nákladov na miestne spoločenstvá, a na potrebu získavať finančné zdroje aj od súkromných darcov (**vzťah ku kapitole č. 33 Agendy 21**). Reálne **podmienky zabezpečenia kultúry a osvetu na regionálnej a najmä na miestnej úrovni** sú nedostatočné - je však pravdepodobné, že v súvislosti s realizáciou Koncepcie podpory kultúry a Koncepcie modernizácie a decentralizácie verejnej správy v SR sa budú postupne zlepšovať.

Veľmi dôležitým faktorom ovplyvňujúcim TUR vo vzťahu ku kultúre je **kvalita sprostredkovaných informácií** a ich forma. V posledných desaťročiach nastal obrovský nárast a popularita televízie a televíznych programov. Tá dnes ako najvplyvnejšie médium a šíriteľ informácií výrazne ovplyvňuje nielen spoločenský život, ale poskytuje aj oddych a v mnohých prípadoch spôsobuje až závislosť a každodennú konzumáciu času občanov. Na druhej strane televízia je zdrojom informácií a spravodajstva, čo je v čase informačnej spoločnosti veľmi dôležitý faktor spoločenskej orientácie a participácie. Otáznou zostáva však kvalita obsahu programov. Chýbajú informácie (ktoré by boli v súlade s TUR) osvetového vzdelávacieho, spravodajského, miestneho charakteru, ktoré by pozitívne ovplyvňovali tvorbu postojov a vedomia občanov, vrátane najmladšej populácie. Prezentácia násila, negatívnych udalostí a malomeštiackych javov zo života „spoločenskej smotánky“ sú v rozpore s princípmi a kritériami TUR.

V roku 1998 bolo na Slovensku vydávaných 13 denníkov s periodicitou šesť až sedem vydaní za týždeň a 6 denníkov s periodicitou vydania štyri až päť vydaní za týždeň; 104 týždenníkov a 270 titulov v nižšej periodicitе. Pre **širokú verejnosť sa vydávalo 450 titulov časopisov**. V porovnaní s rokom 1983 nastal výrazný **nárast v počte titulov novín, časopisov a v počte ich výťažkov**. Presné štatistiky o tom, ako často a akým spôsobom je zastúpená problematika kultúrneho rozvoja, ochrany pamiatok a kultúrneho dedičstva a environmentalistiky v jednotlivých médiách síce neexistujú, avšak s najväčšou pravdepodobnosťou prevládajú skôr informácie regionálneho informačného charakteru nad informáciami analytického a osvetového charakteru. Na druhej strane kultúre bývania sa venuje celá škála časopisov sponzorovaná stavebnými firmami, inštitúciami, výrobcami a špecializovanými dodávateľmi (Dom a byt, Línia – pekné bývanie, Staviteľstvo, Interiér a pod.), čo výrazne prispieva k poznávaniu a zlepšovaniu kvality obytného prostredia. Viaceré periodiká sú prejavmi nekultúrnosti až dekadencie (produktom trhu) a nevedú k podpore TUR. Naopak osobitne environmentalistike sa venujú len 2 časopisy (Životné prostredie a Enviromagazín).

2.5. Vedomie ľudí, výchova, vzdelávanie a osveta

2.5.1. Úroveň ľudského vedomia a jeho zložiek

Všetky zložky **ľudského vedomia** (historické, kultúrne, sociálne, environmentálne a právne) priamo ovplyvňujú zmýšľanie a konanie človeka (vrátane vzťahu k prostrediu). Preto je úloha výchovy, osvetu a vzdelávania kľúčová pre zabezpečenie TUR.

Jedným z najvýznamnejších hybných momentov v novodobých dejinách bol bezpochyby ideál národného, resp. štátneho vlastenectva. Ovplyvňoval spoločenské dianie nielen v minulosti, ale aj v súčasnosti. Historické vedomie človeka sa prirodzeným spôsobom formuje postupne – od poznania minulosti jeho rodiny, bydliska a regiónu, s ktorým sa

stotožňuje. Len na tejto báze vzniká úprimné vlastenectvo, precítený vzťah k národu a prostrediu, ku ktorému človek patrí a k štátu, v ktorom žije. Prvým rozhodujúcim činiteľom pôsobiacim na formovanie ľudského vedomia sú najmä rodičia, rodina, príbuzní a vychovávatelia. Sú to prevažne neškolení ľudia, poznamenaní okrem vlastných životných skúseností aj rozporuplnými interpretáciami dejinných udalostí. Druhým rozhodujúcim činiteľom je škola a v prvom rade učiteľ, ktorý by mal žiakov vzdelávať v intenciách princípov a kritérií TUR.

Vedecko-populárna produkcia i umenie sú pravdepodobne najúčinnnejšie schopné formovať ľudské vedomie. V záujme TUR slovenskej národnej a štátnej spoločnosti sa však musia vytvoriť čo najlepšie organizačné, komunikačné, ale aj materiálne a finančné podmienky (**vzťah ku kapitole č. 33 Agendy 21**) pre zlepšenie kooperácie medzi historicko-vedeckou, historicko-popularizačnou a historicko-umeleckou sférou, ich inštitúciami, ako aj jednotlivými predstaviteľmi.

Pre rozvoj cielene formovaného, na vedeckých základoch budovaného a s využitím popularizačných metód podporovaného historického povedomia je nevyhnutná aj primeraná inštitucionálna základňa. V prvom slede túto základňu tvoria vedecko-výskumné (akademické, archívne) a vedecko-pedagogické (univerzitné, vysokoškolské) ustanovizne a pracoviská, osobitne SAV a Matica slovenská. Pri týchto inštitúciách pôsobia aj viaceré spoločnosti, ktorých aktivity podporujú TUR. Kvantitatívne najsilnejšie sú po celom Slovensku zastúpené rozličné školské, vzdelávacie a osvetové zariadenia. Medzi nimi treba osobitne vyzdvihnúť múzeá, knižnice a galérie všetkých stupňov a špecializácií.

2.5.2. Vlastivedné a humanitné vzdelávanie

Vzdelávanie v kontexte kultúrneho aspektu má osobitný dôraz na vlastivedných a humanitných disciplínach (**vzťah ku kapitole č. 36 Agendy 21**). V celom systéme školstva majú tieto disciplíny osobitnú úlohu najmä vo vzťahu k poznávaniu a budovaniu vzťahu ku kultúre, ochrane a udržateľnému využitiu kultúrnych zdrojov spoločnosti a k budovaniu vlastnej identity.

Úlohou humanitných vyučovacích predmetov je predovšetkým systematizovať a interpretovať informácie, ktoré žiaci z veľkej časti získavajú z mimoškolského prostredia, a tak formovať hodnotovú orientáciu mladých ľudí pre potreby otvorenej demokratickej spoločnosti a zabezpečenia TUR.

K výučbe humanitných predmetov a k vymedzeniu ich cieľových štruktúr sa stále pristupuje z pozícií klasickej (kognitivistickej) koncepcie vzdelávania jednostranne orientovanej na vedomosti. Školský systém na Slovensku je založený na množstve informácií, ale chudobný na celú škálu činností a spôsobilostí. Tento stav je dnes už neudržateľný, navyše výučba humanitných disciplín nemá v súčasnosti zodpovedajúce postavenie vo vzdelávacom systéme. Všeobecne je potrebné formulovať kvalitatívne nové cieľové požiadavky a učebný obsah spoločenskovedného vzdelávania, ktorého ťažiskovými predmetmi na základných a stredných školách sú vlastiveda, dejepis, občianska výchova, náuka o spoločnosti, etika a estetika.

2.5.3. Environmentálne vzdelávanie a výchova (Environmentálna akadémia)

Environmentálne vzdelávanie a výchova by mali byť v modernej demokratickej spoločnosti samozrejmom súčasťou školského systému. Priorita by mala byť kladená na **integráciu kultúrnych, prírodných, historických a spoločenských aspektov**, zdrojov a potenciálu do jednotlivých vyučovacích predmetov do základného a stredného školstva ako súčasť široko koncipovaného procesu environmentálnej výchovy a vzdelávania (**vzťah ku kapitole č. 36 Agendy 21**). Takúto integráciu je vhodné realizovať prostredníctvom učebných osnov, rozvojom a aplikáciou praktických zručností a podporou tvorivosti, poznania svojho sociálneho, historického a prírodného prostredia (rodina, domov, obec, región).

Cieľom environmentálnej výchovy na školách nemôže byť len osvojovanie si najdôležitejších informácií z ekológie ako biologickej vedy. Musí sa zamerať najmä na reflexiu vzťahu príroda - prostredie - spoločnosť v najvšeobecnejšej rovine ako širokospektrálnych vzťahov a interdisciplinárneho prístupu k poznaniu. V prvom rade teda ide o osvojenie si environmentalizmu a aktívne zapojenie sa do starostlivosti o životné prostredie – environmentalistiky. S tým súvisí **environmentálna etika**, ktorá je prítomná v celej škále ľudského konania. Odhaľovanie príčin zmien globálnych trendov, teoretické východiská, futurologické koncepcie, ale aj na úlohu výchovy v procese nevyhnutnej radikálnej zmeny myslenia ľudí a ekologizácia všetkých stránok spoločenského života (vzdelávanie, právo, hospodárstvo a politika).

Dôležitú úlohu zohráva aj **príprava učiteľov** v tejto oblasti. Odborný profil učiteľa sa formuje v hraniciach zásadne iného skúsenostného a vedomostného rámca, ako pri profile absolventov z iných oblastí humanitných, exaktných alebo technických vied. Istá komplexnosť vedomostnej výbavy by sa mala prejavovať vo vyššej úrovni sociálnej vyspelosti, citlivosti a komunikatívnej schopnosti. Kurzy predgraduálnej a postgraduálnej prípravy učiteľov zamerané na environmentalizmus a environmentalistiku, osobitne na environmentálnu výchovu a etiku rozširujú obzor učiteľa a poskytujú mu informácie potrebné pre efektívnu prácu v prospech dosiahnutia zmien v myslení a správaní budúcich generácií.

Rezort školstva sa napriek zlej finančnej situácii tiež výrazným spôsobom podieľa na podpore školskej a mimoškolskej environmentálnej výchovy – tvorbou učebných osnov, vydávaním študijnej literatúry, prípravou pedagógov. Medzi ďalšie priority MŠ SR by naďalej mala patriť podpora environmentálnej výchovy v zariadeniach pre mimoškolskú činnosť a voľný čas mládeže (napr. Ekoiuventa), podpora letných táborov mládeže s environmentálnym zameraním a pod. Z zvyšovaní úrovne environmentálneho vedomia prispievajú aj vydavateľstvá, noviny, časopisy, rozhlas a televízia.

Významné miesto v systéme základnej environmentálnej výchovy obyvateľstva zaujíma aj **mimoškolská environmentálna výchova**. Túto záslužnú činnosť realizujú rôzne záujmové združenia, mimovládne organizácie (**vzťah ku kapitole č. 27 Agendy 21**) a záujmové združenia občanov zamerané na životné prostredie (napr. SZOPK, Strom života, Slovenský skauting a pod.). Významnú podporu pri osвете a realizácii malých ekologických projektov poskytujú rôzne nadácie; dôležitá je aj činnosť organizácií v pôsobnosti MŽP SR a MK SR.

Dôležitosť environmentálnej výchovy a vzdelávania podčiarkuje aj fakt, že napriek entuziazmu a nadšeniu jednotlivcov a skupín, množstvu existujúcich a realizovaných projektov sa u väčšiny obyvateľov Slovenska vzťah k prírode a okolitému prostrediu nestal integrálnou súčasťou ich morálneho vedomia. Povinnosť človeka vo vzťahu k prírode nemá ešte charakter mravnej povinnosti. Poškodzovanie prírodného prostredia nevyvoláva u každého pocit viny – starostlivosť o životné prostredie vnímalo v období volieb v roku 1998 ako závažný spoločenský problém menej ako 4% obyvateľov. Aj preto je potrebné vzdelávanie a výchovu prepojiť s praktickými každodennými aktivitami. K tomu by mala prispieť realizácia prvej **Koncepcie environmentálnej výchovy a vzdelávania**, schválenej uznesením vlády SR z 25. novembra 1997 č.846 a **Environmentálnej akadémie** pripravenej Ministerstvom životného prostredia SR v roku 2001.

2.6. Politicko-spoločenský systém

2.6.1. Rozvoj demokracie, zabezpečenie základných ľudských práv a slobôd

Hoci v súčasnosti sa pri rozvoji spoločnosti kladie hlavný dôraz na ekonomické faktory, kým politické, spoločenské a iné faktory sa im podriaďujú (prispôsobujú), je zrejmé, že udržateľnosť ďalšieho napredovania spoločnosti závisí od **rešpektovania ľudských práv a slobôd** v celej šírke, tak ako ich formuluje **Listina základných práv a slobôd** (Ústavný zákon č. 23/1991 Zb.) a **Ústava Slovenskej republiky** č.460/1992 Zb.

Na Slovensku nastal významný prelom v celkovej politicko-spoločenskej situácii v roku 1989, kedy bol autokratický socialistický systém bývalého Československa nahradený parlamentnou demokraciou v rámci federácie a od roku 1993 v rámci samostatnej Slovenskej republiky.

Prijatím zákona SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení bol **výrazne posilnený samosprávny sektor** a to zavedením duálneho modelu popri existujúcej centrálnej štátnej administratíve. Významná časť kompetencií tak bola presunutá na samosprávy miest a obcí. Privatizáciou štátneho majetku bol posilnený súkromný sektor, predovšetkým podnikatelia a reštituenti. Tomuto modelu by mala zodpovedať majetková štruktúra obyvateľstva pozostávajúca z relatívne rovnomerne zastúpených skupín bohatých a chudobných a zo silnej strednej vrstvy (cca 80% obyvateľov). Stredná vrstva vo všeobecnosti predstavuje stabilizujúci prvok pri rozvoji spoločnosti - z toho vyplýva, že účinná podpora malých a stredných podnikateľov a podmienok pre zamestnanosť má priamy pozitívny dopad na TUR spoločnosti.

Z rôznych dôvodov (najmä však z dôvodu politicky deformovaného vývoja demokracie) sa tento model nepodarilo dosiahnuť ani po desiatich rokoch budovania demokratickej spoločnosti. Stredná vrstva je relatívne málo početná, naopak nadmerné je zastúpenie sociálne slabšej skupiny obyvateľov a veľká časť národného majetku bola "rozdaná" medzi málo početnú skupinu politicky privilegovanej vrstvy. Ekonomika krajiny je tak značne nevyrovnaná. Ďalším problémom najmä v prvej polovici deväťdesiatych rokov boli aj nedostatočne vybudované mimovládne neziskové organizácie, ktoré zaostávali najmä z hľadiska dlhodobej finančnej stability a tak nemohli dostatočne plniť očakávané spoločenské funkcie. Stagnuje aj celková spoločenská aktivita občanov.

Po prijatí **zákona o obecnom zriadení** sa na Slovensku ujal model spoločnosti v princípoch porovnateľný s modelom v USA a Kanade. Po komunálnych voľbách však do mimoriadne zodpovedných funkcií v samosprávnych orgánoch prichádzali primátori a starostovia, ako aj poslanci mestských a obecných zastupiteľstiev bez predošlej odbornej prípravy. Na Slovensku na rozdiel od vyspelých krajín nie je doteraz vyžadované, aby kandidát preukázal kvalifikáciu pre činnosť v samospráve. Chýba pružný spôsob vzdelávania budúcich pracovníkov samospráv, ktorý by umožnil v relatívne krátkom čase efektívne pripraviť budúcich kandidátov na verejné funkcie.

Samosprávy miest a obcí získali delimitáciou od štátu mnohomiliardový majetok. Zákon o obecnom zriadení im okrem iného ukladá tento majetok zveľaďovať. V štruktúre mestských a obecných úradov vznikli tzv. podnikateľské oddelenia, ktoré sú sústredené na monitorovanie činnosti podnikateľov a vyberanie poplatkov a nie na to, čo by malo byť ich hlavnou náplňou - na podnikanie a zveľaďovanie mestského majetku a zabezpečovanie príjmov do mestskej pokladnice. Samosprávy v mnohých prípadoch hospodária deficitne, na krytie úverov je používaný majetok (často rozpredávaný) samospráv. Doteraz nebolo vyčíslené, aké množstvo majetku takto samosprávy predali od roku 1990 - isté však je, že ak by hospodárenie samospráv takto malo pokračovať, v budúcnosti môže nastať situácia, že niektoré obce a mestá ostanú bez neho. V konečnom dôsledku by mohlo nastať zrušenie duálneho modelu na Slovensku a návrat k centrálnej štátnej administratíve. Ak by v tom čase bol veľký majetok sústredený v rukách malej skupiny obyvateľov, mohlo by dôjsť k výraznému oslabeniu a ovplyvňovaniu politickej stability krajiny s prehlbujúcou sa polarizáciou spoločnosti a rozmachom korupcie.

2.6.2. Vonkajšia a vnútorná bezpečnosť štátu

Oblasť vonkajšej a vnútornej bezpečnosti, ľudských práv a kriminality je jedným zo základných atribútov TUR a demokracie. Na území Slovenska sa podmienky podstatne zmenili v r. 1990, kedy sa začali budovať základy demokratického systému, k čomu bolo potrebné zmeniť dovtedajší armádno-bezpečnostný systém.

Armáda SR zdedila štruktúru a vybavenie síce relatívne početnej, ale vybavením zastaralej československej ľudovej armády. Hlavným cieľom je v súčasnosti príprava na začlenenie do severoatlantickej aliancie (NATO), ktorá predstavuje jednoznačnú štátnu doktrínu v oblasti vonkajšej bezpečnosti krajiny. Pomerne významný je však fakt, že napriek zhode rozhodujúcich politických strán v otázke vstupu Slovenska do NATO, väčšina obyvateľov s týmto krokom podľa prieskumov verejnej mienky zatiaľ nesúhlasí. Jedným z argumentov proti vstupu do NATO sú predpokladané veľké finančné požiadavky na prebudovanie armády, ktoré by mohli prekročiť reálne možnosti SR.

Ozbrojené sily a zbrojárska výroba sú z hľadiska TUR nežiadúce. Ide totiž o činnosti neprinášajúce rozvoj ľudských zdrojov, pôsobiace nepriaznivo na environment a odčerpávajúce značné finančné prostriedky, ktoré možno využiť oveľa racionálnejšie. Na súčasnom stupni vývoja sveta však vydržujú armádu takmer vo všetkých krajinách a zrušenie armády je v súčasnosti nereálne (vyžadovalo by si to politický konsenzus na globálnej úrovni). Parciálnym riešením je postupné budovanie profesionálnej armády a jej redukcia.

Základnou zložkou vnútornej bezpečnosti Slovenska je **polícia**. Aj táto inštitúcia prešla po roku 1990 významnými zmenami – popri štátnej polícii (Policajný zbor SR) boli vytvorené aj miestne zložky – obecné a mestské polície. Tieto sú založené na spôsobe policajnej práce známej vo svete ako “*Community Based Policing*” (CBP), ktorý je charakteristický vyváženým pomerom reaktívnych a proaktívnych policajných činností, ktoré by mali byť samozrejmom prácou každej polície. Od roku 1998 začal s preberaním CBP cez dve krajské riaditeľstvá aj PZSR.

Poslaním polície je prevencia kriminality, potlačanie zločinu, zadržanie previnilcov a usmerňovanie nezločinného správania. Skutočná činnosť štátnej polície však bola väčšinou zameraná len na jednu stránku – odhaľovanie zločinnosti. Finančné prostriedky boli vkladané prevažne do boja proti individuálnej zločinnosti, teda nie na zníženie latentnej kriminality.

Doterajší vývoj kriminality v krajinách strednej a východnej Európy je rovnaký ako v Severnej Amerike s časovým posunom 30-50 rokov. Doterajší vývoj a nárast kriminality potvrdzuje absenciu kriminálnej prevencie. V podmienkach minulého režimu bola používaná tzv. pozitívna škola, ktorá preferovala ochranu spoločnosti alebo spoločenského zriadenia pred ochranou jednotlivca (napr. za rozkrádanie majetku v socialistickom vlastníctve boli vyššie tresty ako za vraždu).

Vo vyspelých demokratických krajinách je úspešne aplikovaná tzv. environmentálna škola kriminológie, ktorá sa pomocou priamych kontrol zaoberá zločinom pred jeho objavením sa – čiže najmä prevenciou. **Prevencia kriminality** musí byť integrálnou súčasťou filozofie bezpečnosti. Zakladá sa na sebaobrane jednotlivcov a organizácií. Zdôrazňuje aktivity, ktoré ľudia prijímajú predtým, ako dôjde k zločinu. Prevencia sa definuje ako predvídanie, rozpoznanie a odhad rizika zločinu, ako aj iniciovanie aktivity na jeho odstránenie alebo zníženie.

V tejto súvislosti je dôležitým negatívnym faktom, že napr. mestské a obecné polície (ktoré sú definované ako preventívno-poriadkové útvary) nemajú dodnes v príprave na skúšky odbornej spôsobilosti tému kriminálna prevencia v dostatočnom rozsahu. To isté platí o policajných školách na Slovensku. Ide teda o zmenu policajnej misie, ktorá sa musí prejaviť aj v kritériách hodnotenia polície - ak má polícia chrániť ľudské práva občanov, potom pre občana nie je zadosťučinením potrestanie páchatel'a. Občan chce, aby nebol poškodený, teda aby sa kriminálny čin nestal. Polície vo vyspelých demokratických krajinách sú hodnotené podľa absencie kriminality, nie podľa objasnenosti prípadov.

Problematika znižovania kriminality predovšetkým závisí od zvyšovania spravodlivosti a od funkčnosti **súdnictva (justičného systému)**. Vnútna bezpečnosť štátu je jedna z jeho základných funkcií podmieňujúcich udržateľnosť rozvoja Slovenska. Z toho pohľadu je napr. potrebné všetky záznamy z rokovaní súdov nahrávať na záznamy (tak ako sa to realizuje vo

všetkých vyspelých krajinách). Tým sa zvýši nielen dôveryhodnosť, ale aj kontrola sudcov. Zapisovateľ súdu by mal byť nezávislou osobou, a nie pracovníkom súdu ako je tomu u nás. Ak si vyberá občan obhajcu (advokáta) aj na náklady štátu, mal by mať možnosť slobodného výberu na základe osobnej dôvery. Činnosť súdnictva je potrebné zlepšiť prakticky vo všetkých dôležitých oblastiach.

2.6.3. Správanie sa občanov a ich povinnosti voči štátu

Celé 19. a 20. storočie sa v krajinách budujúcej demokraciu bojovalo za to, aby jedinec (občan) získal autonómiu voči štátu a jednoznačné právne garancie. Koncepcia ľudských práv operuje vždy s právami jednotlivca voči spoločnosti. **Ľudské práva** sú asi jedinou oblasťou, kde využívanie sa neviaže na recipročné plnenie povinností voči iným subjektom. Povinnosti jednotlivca voči spoločnosti či štátu nie sú jednoznačne a dostatočne univerzálne definované. Táto otázka sa zvyčajne riešila tak, že nepriamo sú "ľudské povinnosti" vymedzené nutnosťou rešpektovať ľudské práva a základné slobody iných. Alebo tak, že povinnosti občana sú určené právnym poriadkom každého štátu a ich plnením občan učiní zadosť svojim povinnostiam voči štátu.

Ak však hovoríme o demokracii ako základom cieľi rozvoja spoločnosti a navyše jeho trvalo udržateľného rozvoja, potom musia zákonite existovať určité **základné normy správania**, ktoré sú síce právne ťažko vymáhateľné (resp. nie sú striktné vymedzené), ale bez toho, aby sa podľa nich väčšina členov spoločnosti správala, dlhodobá existencia štátu či akejkoľvek inej demokratickej formy organizácie by nebola možná.

Najzákladnejšie požiadavky štátu a spoločnosti na správanie občanov možno zhrnúť do niekoľkých bodov:

- **verejná manifestácia príslušnosti k štátu** - môže mať rôzne podoby: spoločnú oficiálnu kultúru, úradný jazyk, patriotické prejavy, občianstvo a podobne; bez uvedených prvkov nemôže žiadna komunita dlhodobo existovať;
- **primeraná miera solidarity a rešpektu** medzi občanmi navzájom - v spoločenstve by si jedinci nemali byť navzájom ľahostajní, tragický osud jedných by mal byť výzvou na pomoc pre ostatných;
- **dodržiavanie právneho poriadku a zákonov štátu** – malo by byť samozrejmosťou - aspoň u tých predpisov, ktoré sú spojené s elementárnym poriadkom a bezpečnosťou;
- **platenie daní** – nepopulárna základná povinnosť občanov kompenzovaná viacerými výhodami, ktoré im poskytuje moderný štát;
- **osobná účasť občanov na voľbách** – je prejavom osobnej zainteresovanosti a osobnej zodpovednosti občanov na verejnej správe a fungovaní spoločnosti;
- **osobná účasť občanov na obrane krajiny a štátu** – v prípade opodstatnenej potreby by mali byť občania pripravení brániť svoj štát;
- **primerané reprodukčné správanie** - aby sa udržala kultúra, národ a štát, ich príslušníci musia mať deti, čo je vlastne istou formou splatenia dlhu za vlastnú existenciu, udržanie línie života a nakoniec aj kultúry a organizácie vlastnej komunity, pričom dostatočná pozornosť musí byť venovaná aj výchove vlastného potomstva.

2.6.4. Náboženstvá a viery, cirkvi a náboženské spoločnosti

Rôzne náboženstvá a viery, cirkvi a náboženské spoločnosti deklarujú nevyhnutnosť spoluúčasti na riešení problémov tohto sveta, hlásia sa k angažovanosti na spravovaní Zeme. Dôležitým indikátorom ich úlohy pri zabezpečení TUR je aj miera zapracovania a akceptácie náboženských princípov a prístupov v procese rozhodovania, v justícii a súdnictve, ale aj v celkovej morálke a správaní sa spoločnosti.

Človek často krát potrebuje a hľadá vyššiu morálnu normu – napr. v kresťanskej morálke je to Boh, ktorého prikázania sú pre kresťanov záväzná. Kresťan nesmie tieto prikázania

porušiť, pretože ich prestúpenie je považované za hriech. Na princípoch náboženskej morálky a jej uplatňovaní v širšej miere by spoločnosť mohla prosperovať.

Slovenská spoločnosť potrebuje **obnovu skutočnej morálky**. Prevažná časť obyvateľov Slovenska sa hlási k cyrilo-metodskej tradícii a akceptácia cirkvi v spoločnosti je podmienenosťou spoločenskej, kultúrnej a duchovnej kontinuity Slovenska. Cirkvi patria v súčasnosti k jedným z najväčších vlastníkov nehnuteľností, majú svoje osobité postavenie a význam z hľadiska uspokojovania duchovných a sociálnych potrieb občanov. Môžu preto veľmi výrazne ovplyvniť presadzovanie princípov TUR. Osobitnou úlohou z hľadiska TUR cirkevných statkov je **budovanie zručnosti a posilňovanie kvality manažmentu** a praktickej starostlivosti o hnutelný a nehnuteľný majetok vo vlastníctve cirkví a cirkevných zborov a ich využitie pre napĺňanie duchovných, sociálnych a rozvojových potrieb komunít, sídiel či regiónov. Rovnako je dôležité praktické **prehlbovanie vedomostí** farárov a správcov farností o potrebe a formách ochrany kultúrneho a prírodného dedičstva a možnostiach aplikácie princípov a kritérií TUR v náboženstvách a vierach.

3. SOCIÁLNE PODMIENKY A HĽADISKÁ

3.1. Členenie sociálnych podmienok a hľadísk

Východiskovú situáciu pre zabezpečenie TUR SR v rámci **sociálnych podmienok a hľadísk** určuje najmä vývoj a stav

- a) kvality a dĺžky života, populačného vývoja a vzdelanostnej úrovne obyvateľstva,
- b) zdravia ľudí a zdravotnej starostlivosti,
- c) sociálnych problémov, sociálno-patologických javov, sociálnej pomoci, polície a súdnictva.

Ovplyvňujú ju

- a) vybrané skupiny v spoločnosti (deti a mládež, ženy, starí ľudia, ...),
- b) národnostné menšiny a etnické skupiny.

3.2. Kvalita a dĺžka života, populačný vývoj a vzdelanostná úroveň obyvateľstva

3.2.1. Kvalita života a trvalo udržateľná spoločnosť

Sociálny aspekt TUR vychádza zo základného faktu, že skutočným bohatstvom spoločnosti sú jej ľudia. Cieľom TUR by preto malo byť **vytvorenie takého prostredia, ktoré umožní prežiť ľudom dlhý, zdravý, plnohodnotný a tvorivý život**.

Predstava TUR SR sa zakladá na predpoklade, že lokálne, regionálne spoločenstvá a celá spoločnosť majú záujem na efektívnom využívaní ľudských zdrojov v súčasnosti, ale i v blízkej a vzdialenej budúcnosti, a preto jedným zo základných cieľov rozvoja by malo byť zlepšenie kvality života.

Trvalo udržateľná spoločnosť by mala byť dostatočne predvídavá, mala by pružne reagovať na nové situácie a byť dostatočne uvedomelá (múdra) v tom zmysle, že nebude ohrozovať fyzické ani sociálne systémy, podporujúce jej ďalšiu existenciu. Takáto spoločnosť by si mala vytvárať vhodné informačné, sociálne a inštitucionálne mechanizmy za účelom usmerňovania demografického vývoja a využívania ľudského kapitálu. TUR vytvára predpoklady pre takú vzájomnú konfiguráciu demografického vývoja, tvorby a využívania technológií, sociálneho a ekonomického kapitálu, ktorá zabezpečí **kvalitu života** každého člena spoločnosti adekvátne jeho základným životným potrebám.

Udržateľný spôsob života pripúšťa rast. Udržateľná spoločnosť by však mala mať záujem predovšetkým na kvalitatívnom rozvoji a nie na fyzickej expanzii. Treba rozlišovať medzi

druhmi a cieľmi rastu - ak sa spoločnosť rozhodne podporiť určitý druh rastu, potom by mala vedieť domyslieť jeho dôsledky. Udržateľná spoločnosť by nemala konzervovať regionálnu a sociálnu marginalitu, vedúcu k chudobe. TUR spoločnosti znamená vylúčiť stagnáciu a nadmernú nezamestnanosť a vytvárať podmienky k postupnému prispôbeniu aktivít a schopností človeka na nové podmienky vyspelej postindustriálnej spoločnosti. Podpora rozvoja technológií a vedy má pritom vyústiť do expanzie ľudskej tvorivosti v najrôznejších smeroch aktivity.

Základným atribútom udržateľnosti nielen v prírode a krajine, ale aj v ľudskej spoločnosti, je diverzita. Preto udržateľná spoločnosť jednoznačne podporuje a rozvíja kultúrnu pestrosť a lokálnu a regionálnu autonómiu. Smerovanie k udržateľnému spôsobu života zároveň predpokladá inovácie v oblasti ekonomickej, sociálnej, politickej, kultúrnej, ale aj duchovnej. Udržateľným spôsobom orientovaná spoločnosť by mala rozvíjať environmentalistiku a tvoriť kultúru na hodnotách kompatibilných s princípmi TUR, využívať kvalitné a odborné informácie a poznatky o limitoch rastu a smerovať k širšie koncipovaným a všeobecne akceptovaným sociálnym cieľom. Jedná sa teda o **praktickú aplikáciu celého systému princípov a kritérií TUR a environmentalizmu** v každodennom živote človeka a spoločnosti.

Vzťah medzi demografickými trendmi a faktormi a udržateľným rozvojom má synergický charakter (**kapitola 5 Agendy 21** - Dynamika demografického rastu a trvalo udržateľný rozvoj). Demografické trendy a faktory vplývajú aj na modely výroby a spotreby, životný štýl a na dlhodobý charakter udržateľného spôsobu života. Ovpływujú využívanie pôdy, vody, nerastov, energie a ostatných zdrojov. Rýchly a niekedy neregulovaný rast obyvateľstva spôsobuje následné environmentálne problémy.

Ekonomická a sociálna transformácia prebiehajúca v SR sa prejavuje zmenami viacerých ukazovateľov populačného vývoja, ktoré boli výsledkom predchádzajúceho spôsobu života v socialistickej spoločnosti. Politické, ekonomické a sociálne zmeny v poslednom desaťročí sa pomerne výrazne prejavili aj v demografických ukazovateľoch, ktoré sa v súčasnosti približujú hodnotám v krajinách západnej Európy. Za krátky čas sa pomerne výrazne zmenili hodnoty ukazovateľov tých javov a procesov, ktoré sú ovplyvnené individuálnym populačným správaním (ukazovatele pôrodnosti, plodnosti a sobášnosti, rozvodovosti, migračného pohybu), naopak malé zmeny nastali v dlhodobých ukazovateľoch (napr. stredná dĺžka života, celková úmrtnosť a zdravotný stav obyvateľstva).

3.2.2. Populačný vývoj

Celkový demografický potenciál SR predstavoval k 1.1.1999 5,393 mil. obyvateľov. Za obdobie od roku 1990 to predstavuje prírastok 82 tis. obyvateľov, čo je 10,25 tis. obyvateľov ročne. O zmene demografického správania obyvateľov najlepšie vypovedá priemerný ročný prírastok obyvateľov v jednotlivých desaťročiach - v dekáde 1961-1970 to bolo z 37,3 tis. na 40,4 tis. obyvateľov, v rokoch 1971-1980 to bolo z 45,6 tis. na 46,5 tis. obyvateľov, v dekáde 1981-1990 31,5 tis. obyvateľov a v dekáde 1991-2000 priemerný ročný prírastok predstavoval 13,1 tis. obyvateľov. V relatívnom vyjadrení to znamená, že priemerný ročný prírastok klesal z hodnoty 9,6‰ v období 1970-1980 až na hodnotu 1,9‰ v poslednej dekáde, pričom celkový prírastok obyvateľov neustále klesá (pozri tabuľku č.5).

Tab.č. 5 - Vybrané ukazovatele populačného vývoja na Slovensku (1980-2000)

Ukazovateľ	1980	1990	1991	1992	1993	1994	1996	1997	1998	1999	2000
Počet obyvateľov (tis.)	4996	5311	5296	5314	5336	5356	5379	5388	5393	5399	5402
Prirodzený	44521	25370	23951	21217	20549	14984	8887	6987	4426	3821	2360

prírastok											
Prirodzený prírastok na 1000 obyv.	8,9	4,8	4,6	4,0	3,9	2,8	1,7	1,3	0,8	0,7	0,4
Migračný prírastok	-3129	-2322	215	-2939	1751	4768	2255	1731	1306	1454	1436
Migračný prírastok na 1000 obyv.	-0,6	0,5	6	-0,5	0,3	0,9	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3
Celkový prírastok	41392	23048	24166	18278	22300	19752	11142	8718	5732	5275	3890
Celkový prírastok na 1000 obyv.	8,3	4,3	4,6	3,5	4,2	3,7	2,1	1,6	1,1	1,0	0,7

Zdroje: ŠÚ SR

Vnútornú migráciu obyvateľov charakterizuje výrazný úbytok migračných prúdov do miest, čo sa prejavuje v spomalení tempa urbanizácie. Zoslabnutie migračnej aktivity väčšiny slovenských miest je čiastočne spôsobené relatívnym vyčerpaním demografických zdrojov v niektorých oblastiach, ale aj výrazným spomalením hromadnej bytovej výstavby v posledných rokoch. Tento trend nahradil výraznú migračnú aktivitu súvisiacu s urbanizáciou, ktorá bola typická pre socialistickú etapu vývoja. Migráciu obyvateľov možno dokumentovať na vývoji počtu obyvateľov v jednotlivých veľkostných kategóriách obcí (pozri tabuľku č.6). V období 1950-1999 je zjavný podstatný úbytok obyvateľov v obciach do 2000 obyvateľov (kým v roku 1950 v takýchto obciach žilo takmer 56% obyvateľov Slovenska, v roku 1999 to bolo už len 30,3%), naopak podstatne vzrástol podiel obyvateľov žijúcich v mestách nad 10 000 obyvateľov (z 18 na 50%). V období 1991-1998 už boli tieto trendy veľmi málo zreteľné (podiel obyvateľov žijúcich v malých obciach poklesol len o 0,3% a podiel obyvateľov v mestách nad 10 000 obyvateľov vzrástol rovnako o 0,3%).

Tab.č. 6 - Veľkostná štruktúra obcí Slovenska – vývoj % podielu obyvateľov v rôznych veľkostných typoch obcí

Veľkostný typ obcí	1950	1961	1970	1980	1991	1999
do 200 obyv.	1,3	0,8	0,6	0,6	0,8	0,9
200 – 499	12,0	7,9	6,7	5,0	5,4	5,2
500 – 999	20,3	17,4	15,4	11,4	10,5	10,1
1 000 - 1 999	22,3	21,8	20,0	16,1	14,0	14,1
2 000 - 4 999	17,9	22,3	20,3	16,6	13,2	13,5
5 000 - 9 999	8,2	9,2	8,6	7,5	6,6	6,7
10 000 - 19 999	6,5	7,0	7,0	10,9	8,7	7,9
20 000 - 49 999	4,1	5,9	11,4	11,7	15,9	16,7
50 000 - 99 999	1,8	1,9	3,2	8,4	12,1	12,1
100 000 a viac obyv.	5,6	5,8	6,8	11,7	12,8	12,8

Z hľadiska **vonkajšej migrácie** je Slovensko od roku 1993 charakteristické miernym migračným prírastkom v rozpätí 1300-5000 obyvateľov ročne (0,3-1,0 ‰). **Veľková štruktúra obyvateľov** (pozri tabuľka č.7) sa v najmä v ostatnom desaťročí postupne mení.

Podiel obyvateľov v produktívnom vekovom stupni sa stále zvyšuje (v súčasnosti tvorí takmer 62% populácie), výrazné zmeny však možno pozorovať v znižujúcom sa zastúpení obyvateľov v predproduktívnom (0-14 rokov) veku (v roku 1970 tvorili 0-14 roční 27,3% obyvateľstva Slovenska, v roku 1999 už len 19,8%). Podiel obyvateľstva v poproduktívnom veku (u mužov 60+, u žien 55+) sa v tomto období zvýšil len mierne zo 16,4 % na 17,9 %, avšak je predpoklad, že bude narastať stále rýchlejšie. **Index vitality** sa znížil z hodnoty 166,46 v roku 1970 na 110,61 v roku 1999, čo potvrdzuje proces starnutia obyvateľov Slovenska, ktoré v súčasnosti predstavuje **stagnujúci typ populácie**.

Podiel žien na celkovej populácii je dlhodobo vyšší ako podiel mužov, pričom zastúpenie žien sa stále zvyšuje (v súčasnosti cca 51,35%, v roku 1970 o 0,7% menej), čo spôsobuje vyšší vek dožitia žien a pokles pôrodnosti.

Vo vývoji ukazovateľov **prirodzenej reprodukcie** sa v poslednom desaťročí prejavili azda najvýraznejšie zmeny z celého komplexu demografických charakteristík. Úmrtnosť po roku 1970 zaznamenala len malé výkyvy a dosahuje pomerne vysoké hodnoty (9,3-10,3 zomretých na 1000 obyvateľov). Hodnota pôrodnosti po roku 1970 stúpila na maximum (20,9 živonarodených na 1000 obyvateľov v roku 1976) a potom nastal pokles, ktorý trvá do súčasnosti (10,4 v roku 1999). Hodnoty prirodzeného prírastku za ostatné tri desaťročia niekoľkonásobne poklesli z 8,9 ‰ v roku 1980 až na 0,7 ‰ v roku 1998.

Tab.č. 7 - Vývoj vekovej štruktúry obyvateľstva Slovenska a zastúpenie žien

	Predprod. vek	Prod.vek	Poprod.vek	Index vitality	Index staroby	Podiel žien
1970	27,3	56,3	16,4	166,46	60,07	50,65
1980	26,1	57,7	16,2	161,11	62,07	50,78
1991	24,9	57,4	17,6	141,48	70,68	51,22
1993	23,5	59,1	17,4	135,05	74,04	51,28
1994	22,9	59,6	17,5	130,85	76,42	51,29
1995	22,3	60,2	17,5	127,42	78,47	51,31
1996	21,7	60,7	17,6	123,29	81,11	51,32
1997	21,1	61,2	17,7	119,21	83,89	51,33
1998	20,4	61,8	17,8	114,61	87,25	51,35
1999	19,8	62,3	17,9	110,61	90,54	51,37

Zdroj: ŠÚ SR

Pozn: Index vitality je daný podielom predproduktívnej zložky k poproduktívnej zložke populácie vynásobený 100. Čím je hodnota indexu nižšia, tým je sledovaná populácia relatívne staršia. Index starnutia je daný opačným vzťahom – podiel poproduktívneho obyvateľstva k detskej zložke, vyššia hodnota indexu vyjadruje starnutie sledovanej populácie.

Na základe uvedených údajov možno konštatovať **zásadné zmeny populačného vývoja obyvateľov Slovenska**, ktoré výrazne ovplyvňujú jeho štruktúru a priestorové rozloženie. Slovensko sa svojim demografickým vývojom postupne dostáva do **fázy tzv. druhého demografického prechodu**. V krajinách západnej a severnej Európy (kde prebieha už takmer tri desaťročia) sa prejavil celým komplexom procesov, na našom území sa začal prejavovať koncom 80-tych rokov a bol urýchlený politickými, ekonomickými a sociálnymi zmenami v 90-tych rokoch. K pomerne významným zmenám demografického správania prispeli pravdepodobne zhoršené životné podmienky mladých ľudí pri zakladaní rodiny (finančná nedostupnosť bytov, zvýšené životné náklady, obava zo straty zamestnania) a tiež nezáujem politických elít o vývoj obyvateľstva v SR a jej regiónoch. Neprekvapuje, že sa v priebehu 90-tych rokov prudko zhoršil populačný vývoj, klesá vôľa vstúpiť do manželstva a zakladať

rodinu. Pokračuje transformácia demografického správania v nových podmienkach, postupne sa opúšťa predchádzajúci model sobášnosti, pôrodnosti a plodnosti.

Z najvýznamnejších demografických trendov sa na území Slovenska prejavuje proces **demografického starnutia** slovenskej populácie (tabuľka č.7) sprevádzaný poklesom zastúpenia detskej zložky (znižujúca sa pôrodnosť) a narastaním skupiny obyvateľov v postproduktívnom veku (pričom južná a západná časť Slovenska má vyššie zastúpenie postproduktívnych skupín obyvateľstva). Proces starnutia môže mať nepriaznivý sociálny dopad vzhľadom na rôzne prejavy u jednotlivých etnických skupín. Vysoké hodnoty úmrtnosti niektorých skupín obyvateľov sú spôsobené zlým zdravotným stavom obyvateľstva (extrémne vysoké hodnoty sú u mužov vo veku 45-54 rokov, ktoré sú vyššie dvakrát ako európsky priemer). Slovensko zaznamenalo prenikavý úbytok počtu narodených detí po roku 1989 sprevádzaný zvyšujúcim sa počtom slobodných osôb.

Veľmi negatívnym javom je **nízka stredná dĺžka života obyvateľov** Slovenska a výrazný rozdiel medzi mužskou a ženskou populáciou (8 rokov v neprospech mužov – pozri tabuľka č.8), pričom je zrejмый aj rozdiel medzi jednotlivými regiónmi (menej priaznivá situácia v južnej časti krajiny). Zaošťvanie Slovenska v porovnaní s vyspelými krajinami je zjavné - u mužov predstavuje 4-9 rokov, u žien o 3-6 rokov. Začiatkom 90. rokov sa síce prejavilo mierne zvýšenie strednej dĺžky života (o 1,5-2 roky), v ostatných rokoch však opäť dochádza ku stagnácii.

Tab.č. 8 - Vývoj vybraných demografických ukazovateľov (1970-1999)

Ukazovateľ	1970	1980	1990	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Stredná dĺžka života – muži	66,73	66,75	66,64	67,56	68,35	68,34	68,40	68,88	68,91	68,62	68,95
Stredná dĺžka života – ženy	72,92	74,25	75,44	76,22	76,6	76,48	76,33	76,81	76,73	76,71	77,03
Potraty na 1000 žien vo fert.veku	31,2	33,1	42,3	36,9	33,5	29,7	25,5	21,6	19,3	18,5	17,7
Sobáše na 1000 obyv.	7,9	7,9	7,6	6,4	5,8	5,3	5,1	5,1	5,2	5,1	5,06
Rozvody na 100 sobášov	9,5	16,8	21,9	23,8	26,5	30,8	32,7	34,2	32,7	33,9	35,3

Zdroj: ŠÚ SR

Z pozitívnych demografických trendov je možné uviesť **znižovanie počtu potratov** (potratovosť klesla pod 5 ‰) a znižovanie dojčenskej a novorodeneckej úmrtnosti. Ďalšie charakteristiky vývoja sú už menej priaznivé. **Počet uzavretých sobášov a miera sobášnosti** sa neustále znižujú. Zvyšuje sa vek snúbencov vstupujúcich do prvého manželstva u oboch pohlaví. Neustále **rastie počet rozvodov a miery rozvodovosti**. Spomaľuje sa proces **reprodukcie obyvateľstva** - dlhodobo pretrváva tendencia poklesu počtu narodených detí a plodnosti žien a to aj napriek zvyšovaniu počtu žien vo fertilmom veku. Stúpa priemerný vek matiek pri narodení prvého dieťaťa, pokračuje zvyšovanie podielu živých detí narodených mimo manželstva. Z demografického pohľadu sa najväčším problémom zdá byť **zlý zdravotný stav obyvateľstva**, prejavom čoho je veľmi pomalé zvyšovanie strednej dĺžky života. Ďalší vývoj v tejto oblasti bude citlivým indikátorom starostlivosti o demografický potenciál Slovenska (ktorý je napriek niektorým nepriaznivým vplyvom ešte stále pomerne vysoký) vrátane zdravotnej starostlivosti.

3.2.3. Vzdelanostná úroveň obyvateľstva a jej diferenciácia

Vzdelávanie a zvyšovanie povedomia verejnosti je komplexom procesov, v ktorom jednotlivci i spoločnosť môžu realizovať svoj potenciál. Vzdelanosť je základným predpokladom pre podporu udržateľného rozvoja a pre zvyšovanie ľudského potenciálu pre riešenie environmentálnych, ekonomických a sociálno-kultúrnych rozvojových problémov (**kapitola 36 Agendy 21** - Podpora vzdelávania, osvedy a odbornej prípravy). Potenciál vzdelanosti je dôležitý pre dosiahnutie environmentálneho i etického uvedomenia, pre hľadanie hodnôt, zaujímanie postojov, utváranie schopností a smerovanie správania v rôznych životných situáciách tak, aby bolo v súlade s udržateľným spôsobom života. Efektívnosť vzdelávania z hľadiska udržateľného rozvoja predpokladá orientáciu na poznanie biofyzikálneho, ekonomického a sociálno-kultúrneho prostredia.

Úroveň vzdelania obyvateľstva Slovenska, napriek deformáciám vzdelávacieho systému v povojnových desaťročiach a nedostatku prostriedkov počas ostatného desaťročia, je pomerne vysoká. Index vzdelania podľa *Human Development Report* (1999) dosiahol hodnotu 0,91, čo je na úrovni Grécka, Portugalska, Slovinska, Maďarska, Česka a zodpovedá tretej desiatke medzi všetkými krajinami sveta.

Vzdelanostná úroveň obyvateľstva je výrazne diferencovaná nielen priestorovo, ale aj v závislosti od etnickej príslušnosti. Najvýraznejší rozdiel je medzi vzdelanostnou úrovňou rómskeho obyvateľstva a príslušníkmi majoritného etnika ako inými minoritami. Napr. podiel obyvateľov so stredoškolským vzdelaním bol v roku 1991 u Rómov 0,5%, u Slovákov 18,1% a u Maďarov 14,9%. Výraznejší bol rozdiel u vysokoškolsky vzdelaných (0,1% u Rómov, 6,1% u Slovákov, 16,0% u Čechov).

Vzhľadom k naznačeným prevažujúcim negatívnym demografickým trendom na území Slovenska je žiadúce, aby štát usmerňoval demografický rozvoj prostredníctvom vhodných nástrojov. Ich cieľom by mala byť minimalizácia negatívnych trendov a naopak podpora pozitívnych trendov. Samostatná demografická politika však v SR prakticky neexistuje, čiastkové súvislosti je možné nájsť v sociálnej, zdravotnej a regionálnej politike.

Tab. č. 9 - Vybrané ukazovatele vzdelanostného profilu SR

Ukazovateľ	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Úplné stredoškolské vzdelanie (% obyv. vo veku 17+)	53,8	49,8	51,3	56,0	60,1	62,3	61,6
Vysokoškolské vzdelanie (% obyv. vo veku 22+)	12,9	9,1	11,5	10,9	13,6	13,3	14,5
Miera zápisu na školy všetkých stupňov (% obyv. vo veku 6-22 r.)	75,7	72,3	72,3	72,3	72,6	73,6	73,8
Celkové výdavky na školstvo a vzdelávanie (% HDP)	5,3	4,4	5,1	5,1	4,8	4,5	5,1

Zdroj: Národná správa o ľudskom rozvoji. SR 1999; ŠR

3.3. Zdravie ľudí a zdravotná starostlivosť

Nepriaznivý zdravotný stav slovenskej populácie ovplyvňuje nezdravý životný štýl, situácia v zdravotníctve, zhoršená kvalita životného prostredia v niektorých regiónoch, nezamestnanosť a nevhodné bytové podmienky časti populácie. Medzi ďalšie faktory negatívne vplyvajúce na zdravotný stav obyvateľstva patrí nižšia vzdelanostná úroveň, charakter ekonomického vývoja a nedostatočná integrácia Rómov.

Štruktúra chorobnosti obyvateľov Slovenska sa už dlhší čas zásadnejšie nemení. Najvýznamnejšími skupinami chorôb sú chronické neinfekčné ochorenia, kardiovaskulárne a nádorové ochorenia. Tri štvrtiny úmrtí zapríčiňujú **poruchy kardiovaskulárneho systému** (54,7% v roku 1999) a **zhubné nádory** (22,8%). Tieto ochorenia ohrozujú už aj mladšiu populáciu a ich podiel sa postupne zvyšuje. Spolu s vonkajšími príčinami (poranenia, otrava, vraždy, samovraždy), chorobami dýchacích ciest a ochoreniami tráviacej sústavy majú za následok 95% všetkých úmrtí. **Ochorenie na AIDS** má stúpajúcu tendenciu (v roku 1999 pripadalo na 100 tisíc obyvateľov 0,44 ochorenia na AIDS).

Chorobnosť do určitej miery ovplyvňuje aj **fajčenie**. Podľa údajov za rok 1998 patrilo 39% mužov a 19% žien do kategórie pravidelných fajčiarov. Predčasná úmrtnosť je spôsobovaná okrem tradičných rizikových faktorov pravdepodobne aj menej preskúmanými rizikovými faktormi, ktoré ju zosilňujú (chronický nízky príjem ochranných faktorov zo zeleniny a ovocia, zlý psychický stav obyvateľstva). Je pravdepodobné, že jednou z hlavných príčin krátkej dĺžky života v SR je nezdravý životný štýl najmä u mužskej populácie a u skupín obyvateľstva s nízkym vzdelaním.

Dôležitú úlohu v nepriaznivom vývoji zdravotnej situácie obyvateľov SR zohrali **ekonomické, psychosociálne a demografické podmienky**, a to predovšetkým:

- nevýhodnosť východiskovej situácie SR pri transformácii na trhovú ekonomiku, čo sa prejavilo vysokým nárastom nezamestnanosti,
- nedostatočná vzdelanostná úroveň populácie na vidieku,
- veľmi nepriaznivá zdravotná situácia rómskej minority (odborné odhady udávajú, že stredná dĺžka života Rómov je kratšia až o desať rokov v porovnaní s majoritnou populáciou),
- tradične vysoká spotreba koncentrovaných alkoholických nápojov, (ochorenia kardiovaskulárneho systému, vznik nádorov, cirhózy),
- neobvykle vysoké politické turbulencie po roku 1989, spojené s vysokým podielom frustrovaných, beznádejných a hostilných osôb (psychický stav populácie významne ovplyvňuje jej zdravotný stav, najmä výskyt kardiovaskulárnych a nádorových ochorení).

So zdravotným stavom obyvateľstva je úzko spojená aj **oblasť výživy**. V tejto súvislosti je zjavný pozitívny dôsledok zmeny spoločensko-politických pomerov. Kým v socialistickej etape bola pre obyvateľov Slovenska typická veľmi nevhodná štruktúra výživy (najmä vysoký podiel živočíšnych tukov, cukrov a alkoholu), ekonomická transformácia a zmena cenovej štruktúry potravín zlepšila celkové zloženie stravy (prudko klesla spotreba masla a zvýšila sa spotreba rastlinných olejov, zeleniny a ovocia - najmä južného ovocia). Výnimkou je pokles spotreby mlieka a mliečnych výrobkov. V celkovej štruktúre výživy je ešte potrebné zvýšiť spotrebu rýb, ovocia, mliečnych produktov a naopak podstatne znížiť spotrebu mäsa a alkoholických produktov.

Súčasná **zdravotná politika** je výsledkom neujasnenosti, nedôslednosti a nezhody koncepcií doterajších politických reprezentácií v zdravotnej i sociálnej oblasti. Problémy zdravotníctva nemožno zúžiť len na oblasť financovania. Úroveň zdravotníckych služieb poskytovaná radovým občanom sa znížila a zdražela.

Tab. č. 10 - Vybrané ukazovatele ochorení a zdravotnej starostlivosti

Ukazovateľ	1970	1980	1990	1992	1994	1996	1997	1998	1999
Úmrtia na choroby obehovej sústavy (% príčin smrti)	*	*	*	51,6	54,7	54,5	54,7	55,9	54,7
Úmrtia na zhubné nádorové ochorenia (% príčin smrti)	*	*	*	19,9	20,9	21,7	21,7	23,0	22,8

Ochorenia na AIDS (na 100 tis. obyv.)	*	*	*	0,13	0,17	0,20	0,35	0,35	0,44
Počet obyvateľov na 1 lekára	463	308	264	281	290	320	301	286	283
Počet lôžok v zdravot. zariadeniach na 1000 obyv.	9,8	10,8	11,9	12,3	11,7	11,5	11,4	11,3	11,2
Priem. percento pracovnej neschopnosti	5,1	3,9	4,7	5,3	4,9	5,2	5,3	5,2	5,3
Vyplatené nemocenské dávky (mil. Sk)	1576	1899	3147	3823	4368	6043	6685	7410	7 881
Celkové výdavky na zdravotníctvo (v mil.Sk)	*	*	*	*	*	1318	1270	1375	1420

Zdroj: ŠÚ SR

Tab.č. 11 - Vybrané ukazovatele výživy – spotreba vybraných potravín na 1 obyvateľ/a/rok

Ukazovateľ	1970	1980	1990	1992	1994	1996	1997	1998	1999
Mäso a mäsové výrobky spolu (kg)	60,3	75,8	84,0	69,3	63,9	65	66,1	65,9	64,8
Ryby a rybie výrobky (kg)	*	*	4,4	4	4,1	4,1	4,5	4,6	4,2
Tuky a oleje spolu (kg)	*	*	25,3	24,0	23,3	23,9	24,3	24,0	23,9
Mlieko a mliečne výrobky (kg)	188,7	205,1	219,8	188,2	160,9	157,4	157,1	157,8	156,6
Čerstvá zelenina (kg)	*	*	70,8	75	77,8	80,3	80,7	78,1	76,8
Čerstvé ovocie (kg)	*	*	37,7	44,5	47	49,6	45,1	46,9	43,2
Cukor (kg)	34,4	33,5	41,9	36,6	34,6	33,8	34,9	35,0	30,1
Liehoviny a ostatné alkohol. nápoje (l/dospelého obyv.)	13,9	15,6	14,9		11,5	11,7	12,0	11,4	11,4
Cigarety (ks / dosp. obyv.)	2193	2580	2329		1881	1872	2193	1951	1987

Zdroj: ŠÚ SR

V oblasti starostlivosti o zdravie sa základným vládny dokumentom stala **Koncepcia štátnej zdravotnej politiky** (uznesenie vlády SR č. 72/1994). V roku 1995 vláda SR prijala **Národný program podpory zdravia** (NPPZ), ktorý má 6 priorít - podpora pohybovej aktivity, zdravá výživa, podpora nefajčenia, primárna prevencia drogovej závislosti, výchova k rodičovstvu a prevencia HIV/AIDS, prevencia hypertenzie. V súlade s programom WHO *"Zdravie pre Európu v 21. storočí"* bol vypracovaný a vládou v novembri 1999 schválený **Národný program zdravia "Zdravie pre všetkých v 21. storočí"**, ktorý nadväzuje na predošlé priority a programu NPPZ a viaže sa aj na **kapitolu 6 AGENDY 21 Ochrana a podpora ľudského zdravia**.

Mimoriadne významnou oblasťou je u nás doteraz nedocenená a nedostatočne uplatňovaná **primárna prevencia, osobná angažovanosť občanov na vlastnom zdraví a výchova obyvateľov ku zdravému spôsobu života**. Práve tieto oblasti predstavujú východisko k trvalo udržateľnému rozvoju ľudských zdrojov a k skutočne zdravej populácii a sú už vo vyspelých krajinách uplatňované. Napr. Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) používa na

hodnotenie zdravotného stavu populácie nový **ukazovateľ DALE (nádej na dožitie v plnom zdraví)**. Slovensko výrazne zaostáva za vyspelými krajinami západnej Európy (o 5-7 rokov v prípade mužskej populácie a 4-5 rokov v prípade ženskej populácie); za Českou a Slovinskom o 1-2 roky.

3.4. Sociálne problémy, sociálna pomoc a sociálno-patologické javy

3.4.1. Sociálne problémy

Sociálne problémy predstavujú bezprostredné dôsledky nepriaznivej sociálno-ekonomickej situácie regiónu, resp. krajiny, sú odrazom celkového komplexného vývoja spoločnosti. K najzjavnejším patria nezamestnanosť a chudoba (hmotná núdza) a sociálna odkázanosť, ktoré si vyžadujú **sociálnu pomoc**. Na základe empirických poznatkov sa na Slovensku ako najčastejšie sociálne nežiadúce javy uvádzajú napr. nepriaznivé medziľudské vzťahy, pracovné problémy, nevyriešené problémy bývania, zdravotné problémy alebo staroba, finančné problémy a nevyriešené administratívno-správne problémy.

3.4.2. Nezamestnanosť

Nezamestnanosť je relevantný ukazovateľ pri zisťovaní smerovania krajiny k TUR, predovšetkým ak sa zisťuje pravidelne a posudzuje spolu s ďalšími sociálno-ekonomickými indikátormi. Pokladá sa za jednu z hlavných príčin chudoby.

Po roku 1990 sa **nezamestnanosť** ukázala ako nový problém slovenskej spoločnosti (jej vývoj uvádza tabuľka č.12) a ekonomiky, ktorý má výrazné súvislosti najmä so zastaralou industriálnou štruktúrou a nedostatočným rozvojom progresívnych hospodárskych odvetví. Po desiatich rokoch transformácie dosahuje Slovensko najvyššiu mieru nezamestnanosti v Európe, ktorá bude aj v najbližších rokoch predstavovať vážnu hrozbu jeho ekonomickej a spoločenskej stability. Nezamestnanosť možno považovať prevažne za štrukturálnu (vyplývajúcu z nevhodnej štruktúry ekonomiky, nie z hospodárskej recesie) a to čiastočne v dôsledku toho, že **Slovensko nezachytilo nástup informačnej spoločnosti**, internetu, digitálnej ekonomiky a elektronického obchodovania, ktoré spolu vytvárajú základ novej ekonomiky. Krajiny EÚ na Lisabonskom summite v marci roku 2000 prijali stratégiu na roky 2000-2010, ktorá je založená na postupnom prechode krajín k novej ekonomike a ktorej súčasťou je aj riešenie problémov nezamestnanosti prostredníctvom vytvárania pracovných miest v tzv. "kyberpriestore" (najmä prostredníctvom internetu), pričom za uvedené obdobie sa má vytvoriť približne 20 miliónov pracovných miest. Keďže Slovensko v súčasnej dobe nemá rozpracovanú ani základnú stratégiu podpory rozvoja informačnej spoločnosti, internetu, digitálnej ekonomiky, elektronického obchodovania a rovnako nemá vytvorenú stratégiu prechodu k novej ekonomike, vytváranie nových pracovných príležitostí v progresívnych ekonomických odvetviach sa javí nereálne.

Tab. č. 12 - Vývoj miery nezamestnanosti v SR (na ročnej báze)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Počet evidovaných nezamestnaných	39	301	260	368	371	333	329	347	428	535
Počet disponibilných nezamestnaných *	603	951	274	095	481	291	749	753	209	211
Miera nezamestnanosti z	1,54	11,82	10,38	14,44	14,59	13,1	12,84	13,37	16,43	20,1

evidovaných. nezamestnaných v %										
Miera nezamestnanosti z disponibilných nezamestnaných v %*								12,48	15,62	19,18
Podiel pracujúcich na počte obyvateľov (v %)	46,3	40,6	40,9	39,7	39,4	40,0	41,4	40,9	40,8	38,7

Zdroj: ŠÚ SR

* Ukazovateľ zavedený od decembra 1997

Vysoká celková miera nezamestnanosti je iba jednou dimenziou tohto problému na Slovensku. Ďalšie problémy predstavujú **vysoká regionálna diferenciácia nezamestnanosti** (mimoriadne vysoká nezamestnanosť na vidieku, najmä na východe a juhu Slovenska), vysoký podiel uchádzačov o prácu na jedno voľné pracovné miesto (takmer 40 nezamestnaných na jedno voľné pracovné miesto), vysoký a narastajúci podiel dlhodobo nezamestnaných (pohybuje sa nad hranicou 50%), vysoký podiel nezamestnaných medzi absolventmi škôl a sociálne slabšími skupinami občanov (cca 20% evidovaných nezamestnaných sú Rómovia), nízka mobilita pracovných síl (preferencia vlastného bývania a nedostatočne rozvinutý trh s bytmi), štrukturálne aspekty zamestnanosti (nevhodná štruktúra hospodárstva - pracovná sila sa nepresúva z priemyselných odvetví do moderných perspektívnych odvetví) a vzdelanosť (nízka kvalifikácia pracovnej sily najmä na vidieku). Znepokojujúcim je aj fakt, že trendovo sa znižuje percentuálny podiel pracujúcich z celkového počtu obyvateľov - zo 46% v roku 1990 na 39% v roku 1999.

Nepriaznivý vývoj nezamestnanosti a prehĺbovanie jej regionálnych disparít je alarmujúci. Rozdiel v úrovni nezamestnanosti medzi západnou a východnou časťou Slovenska je vysvetliteľný ako dôsledok pôsobenia viacerých faktorov (relatívna geografická poloha s ohľadom na centrá ekonomického rastu, podiel zamestnanosti v jednotlivých sektoroch národného hospodárstva, vzdelanosť a etnická štruktúra regionálnej populácie, regionálna podnikateľská aktivita a jej diverzifikovanosť, úroveň infraštruktúry).

Graf č. 1 - Vývoj počtu pracujúcich v hospodárstve SR

Príčiny neúmerne vysokého nárastu nezamestnanosti na Slovensku najmä po roku 1994 spočívajú okrem ekonomiky aj v nemotivačných mechanizmoch poskytovania a vo výške vyplácanej podpory v nezamestnanosti a dávky sociálnej pomoci. Chýba **motivácia k aktívnemu hľadaniu pracovného miesta**. Vzhľadom k neúčinnnej kontrole a represívnemu systému je **vysoká nelegálna zamestnanosť** (predpokladá sa, že z 0,5 mil. nezamestnaných 120 až 160 tis. osôb je nelegálne zamestnaných).

Vládny dokument **Koncepcia politiky zamestnanosti** z roku 1999 obsahuje Koncepciu politiky zamestnanosti do roku 2002 a Národný plán zamestnanosti. Národný plán vychádza predovšetkým z predpokladu zvýšenia zamestnanosti, rozvoja podnikania, podpory prispôsobivosti podnikov a zamestnancov a posilnenie podnikateľských príležitostí. Určitým nedostatkom **Národného plánu zamestnanosti** je nedostatočný dôraz na rozvojové programy, ktoré by na jednej strane prispeli k reštrukturalizácii nevhodnej štruktúry ekonomiky, na druhej strane by podporili zamestnanosť vrátane marginálnych regiónov.

3.4.3. Chudoba

Chudoba je zložitý viacrozmerý problém, pri ktorom nedostatok hmotných i nehmotných prostriedkov vrátane finančných zdrojov neumožňuje zabezpečiť dôležité (základné) životné potreby na primeranej úrovni. Zmierňovanie, resp. vykorenenie chudoby sa spája s väčším podielom na rozdeľovaní hospodárskeho výsledku a s rozvojom ľudského potenciálu (**kapitola 3 Agendy 21** - Boj s Chudobou). Jedným z možných spôsobov, ako identifikovať chudobu na základe objektívnych ukazovateľov ekonomickej a sociálnej štatistiky, je agregácia ukazovateľov miery nezamestnanosti, sociálnej odkázanosti a priemernej mzdy. Tieto priamo alebo nepriamo indikujú chudobu.

Hoci nominálne príjmy obyvateľov Slovenska v porovnaní s vyspelými krajinami sveta sú nízke (napr. priemerná mzda je približne 8-10 krát nižšia ako v krajinách EÚ), vzhľadom k zatiaľ nižším nákladom na životné potreby nie je rozdiel v reálnej životnej úrovni až taký výrazný – napriek tomu je však životná úroveň obyvateľov SR znateľne nižšia. Na rozdiel od obyvateľov rozvojových krajín (najmä Afriky a južnej Ázie, čiastočne aj Latinskej Ameriky) sa však nedá hovoriť o chudobe väčšiny obyvateľov Slovenska a priemerná životná úroveň v SR je podstatne vyššia ako vo väčšine rozvojových krajín.

Bývalý socialistický systém bol postavený na tom, že dokázal obmedziť chudobu obyvateľov na minimum – zabezpečil relatívne prijateľnú životnú úroveň absolútnej väčšine obyvateľov. Po roku 1990 je však faktom, že **chudoba na Slovensku sa stáva zjavnou**, pretrvávajúcou a postihuje čoraz viac obyvateľov. Vývoj spotrebiteľských cien tovarov a služieb rastie a odráža sa v životných nákladoch domácností. Nárast obyvateľov v hmotnej núdzi sa odrazil v podiele sociálne odkázaného obyvateľstva, ktorý v súčasnosti predstavuje takmer jednu desatinu populácie. V roku 1998 žilo na Slovensku pod hranicou sociálneho minima 9,56% všetkých domácností, čo predstavovalo 9,02% osôb. Pod hranicou existenčného minima to bolo 1,13% všetkých domácností. V roku 1998 predstavoval podiel sociálne odkázaných obyvateľov 9,4%. Chudobní z hľadiska životných podmienok predstavujú 13,4% domácností, pričom bohatí reprezentujú 11,4% domácností.

Najvýznamnejšie **nepriaznivé symptómy chudoby** sú:

- **ekonomické** - znižujúca sa životná úroveň jednotlivcov a ich domácností,
- **všeobecná nespokojnosť** - nezáujem a kríza dôvery k štátu, spoločnosti a iným autoritám,
- **depresívne** - bezmocnosť, rezignácia, pasivita, narušené sebavedomie, kríza identity, kríza hodnôt,
- **problémy v medziľudských vzťahoch**, ťažkosti v manželstve, rodine, izolácia od priateľov,
- **alkoholizmus a kriminalita** - ako príčina alebo tiež dôsledok,
- **psychosomatické poruchy** - najmä stres, zvýšený krvný tlak, infarkt, obmedzenie osobnej pohody, frustrácie.

Úroveň chudoby je priestorovo diferencovaná (výrazne vyššia vo vidieckych oblastiach a vo východnej časti krajiny). Ekonomická slabosť slovenského vidieka v porovnaní s industrializovanými oblasťami vedie ku vzniku novej chudoby, spojenej s vysokou mierou nezamestnanosti určitých sociálnych skupín a vysokou závislosťou na sociálnych príjmoch. Vznikajú **regióny chudoby**.

Medzi rizikové skupiny z hľadiska chudoby patria najmä starší ľudia (dôchodcovia), viacdtné a neúplné rodiny, dlhodobo nezamestnaní. Rizikovými skupinami sú aj ľudia s nižším vzdelaním a za evidentne chudobnú možno považovať značnú časť rómskeho etnika.

Pojem chudoby nie je vymedzený v slovenských právnych predpisoch – z toho zrejme vyplýva aj absencia oficiálneho programu na podporu chudobných skupín obyvateľov. Eliminácia chudoby je riešená v rámci systému sociálnej starostlivosti. Riešenie chudoby sa musí zamerať na sociálne začleňovanie predovšetkým rizikových skupín do bežného spôsobu života. Rozhodujúcu úlohu si zrejme ponechá štát, ktorý by mal svojou sociálnou politikou zabrániť, aby jednotlivci, rodiny a celé sociálne skupiny upadli do chudoby, prípadne napomôcť k zlepšeniu ich sociálnej situácie. Tomuto by mal slúžiť systém sociálneho poistenia a dávok sociálnej pomoci – je však otáznou, či je v súčasnosti tento systém dostatočne motivačný. Je pravdepodobné, že časť chudobných a sociálne odkázaných obyvateľov tento systém skôr zneužíva a nemá skutočný záujem na riešení svojej situácie. Okrem štátu poskytuje rôzne formy pomoci sociálne slabým a neprispôsobivým občanom aj celý rad mimovládnych neziskových organizácií, ktoré majú v charitatívnej činnosti významné postavenie.

3.4.4. Sociálno-patologické javy

Sociálno-patologické javy **predstavujú skupinu nezdravých, nenormálnych a všeobecne nežiaducich javov, medzi ktoré sa v ostatných rokoch zaraďujú najmä**

agresia, agresivita, hostilita, násilie, týranie, zneužívanie a zanedbávanie detí, násilie na školách, kriminalita, prostitúcia, drogové (nealkoholové) závislosti, samovražednosť, rozvodovosť. Vznikajú neuspokojením niektorej z materiálnych alebo nemateriálnych potrieb, ktoré majú fundamentálny význam pre ľudskú existenciu.

Najzávažnejším sociálno-patologickým javom súčasného Slovenska je **kriminalita**, ktorá sa v priebehu posledných piatich rokov dostala do prvej trojice najzávažnejších spoločenských problémov. Je to zároveň aj dominantný problém Slovenska z pohľadu verejnej mienky (podľa prieskumu z roku 1998 ju za najväznejší problém považovalo 66% respondentov).

V medzinárodnom kontexte je zdanlivo kriminalita na Slovensku relatívne malá. Počet spáchaných trestných činov na obyvateľa aj celkovo je výrazne nižší ako v krajinách západnej Európy, ale aj ako v ostatných krajinách V4. Tento údaj je však nepresný vzhľadom k tomu, že štatistika trestných činov v SR nezahŕňa spáchané priestupky.

Do roku 1989 bola kriminalita pod kontrolou represívneho politického systému, avšak od roku 1990 zaznamenáva výrazný nárast. V roku 1998 bolo na Slovensku spáchaných 93.859 trestných činov, čo je viac ako dvojnásobok oproti roku 1989. Zmenila sa aj štruktúra kriminálnych činov – výrazne vzrástla najmä majetková kriminalita, objavujú sa nové formy kriminality (drogové trestné činy, vydieranie, únosy, organizovaná kriminalita). Nebezpečným javom je najmä nárast organizovanej medzinárodnej kriminality, voči ktorej zatiaľ neexistujú dostatočne účinné právne prostriedky ochrany. Po roku 1994 nastala v SR aj tendencia rýchleho vzostupu škôd spôsobených kriminalitou (5,187 mld. Sk v roku 1994 a 7,129 mld. Sk v roku 1998).

Kriminalita sa výrazne koncentruje do mestského prostredia (v 71 okresných mestách s necelou polovicou obyvateľstva SR bol podiel na celkovej kriminalite takmer 98%, na násilnej kriminalite 94,4% a na majetkovej kriminalite 98,6%). Napriek tomu je možné vo väčších mestách pozorovať určitý pozitívny trend vo vývoji kriminality (pomalší rast, resp. dokonca pokles), čo môže súvisieť s významným preventívnym účinkom pôsobenia mestských polícií. Naopak negatívnym trendom posledného obdobia (1997-1998) je nárast kriminality vo vidieckych okresoch Slovenska, ktorý môže z dôvodu nepripravenosti regiónov na boj so zločinom spôsobiť v budúcnosti vážne sociálne následky.

S polarizáciou spoločnosti v deväťdesiatych rokoch súvisí aj nárast iných sociálno-patologických javov. Rozširujúca sa **prostitúcia** najmä vo väčších mestách sa stáva zdrojom celého radu asociálnych, nezriedka i kriminálnych javov. **Drogové závislosti** zaznamenávajú rastúci trend. Špecifické problémy tohto sociálno-patologického javu spočívajú v relatívne nízkych "zavádzacích" cenách, v nepripravenosti na nárast závislých, v neprofesionálnej prevencii, ako aj v nedostatkoch právnych predpisov. Veková hranica konzumentov stále klesá. Národný program boja proti drogám (schválený vládou v roku 1995) sa usiluje o zníženie zaostávania v protidrogových aktivitách.

Hrozivo stúpa **alkoholizmus**, ktorý je stále najvýznamnejšou drogou. Aj **rozvodovosť** možno zaradiť medzi sociálno-patologické javy. SR sa v súčasnosti zaraďuje medzi európsky priemer, pričom hodnoty rozvodovosti mierne stúpajú, najmä vzhľadom k počtu uzavretých sobášov (21,9 rozvodov na 100 sobášov v roku 1990, 33,9 rozvodov v roku 1998).

Reakcia spoločnosti na boj so sociálno-patologickými javmi je zatiaľ nedostatočná a súvisí s problémami politicko-spoločenského systému uvedenými v kapitole 2.6.

3.5. Postavenie vybraných skupín v spoločnosti

Jedným zo základných predpokladov zabezpečenia TUR je široká účasť verejnosti v procese rozhodovania. Špecifické súvislosti problematiky rozvoja vyžadujú nové formy účasti. Patrí sem nutnosť zapojenia jednotlivcov a skupín do procesov ovplyvňujúcich

pracovné a životné podmienky jednotlivých spoločností. Preto postavenie hlavných skupín v spoločnosti je veľmi dôležitým indikátorom stupňa jej rozvoja.

DETI A MLÁDEŽ predstavujú tú časť populácie krajiny, ktorá sa v budúcnosti bude podieľať na procese rozhodovania na všetkých úrovniach (**kapitola 25 Agendy 21** Deti a mládež v trvalo udržateľnom rozvoji). Sú základňou budúceho rozvoja spoločnosti, preto ich početnosť, sociálny, vzdelanostný a zdravotný stav je veľmi dôležitým ukazovateľom budúceho vývoja krajiny.

V tejto súvislosti možno konštatovať, že demografický vývoj slovenskej spoločnosti nie je priaznivý (kapitola 3.2.2.). Predproduktívna zložka obyvateľstva predstavovala v roku 1999 19,8% z celkového počtu obyvateľov, pričom jej podiel sa v posledných desaťročiach stále znižuje (pozri tabuľku č. 7). Od roku 1994 sa v SR znižuje aj podiel mládeže (15-19 ročných).

V porovnaní s predošlým socialistickým obdobím vývoja spoločnosti, kedy boli prejavy samostatnej kultúry mládeže výrazne utlmované, sa v súčasnosti dostáva trend kultúrneho osamostatňovania mládeže veľmi výrazne do popredia. V súvislosti s veľkým rozvojom masovokomunikačných prostriedkov a informačných technológií sa aj na Slovensku výrazne rozvíja subkultúra mládeže, jej osobitný štýl života a módy, osobitné hodnotové orientácie, nové formy práce a partnerských spoločností. Dochádza k dištancovaniu mládeže od tradičného prostredia (pracovného, konfesijného, prostredia zväzkov, organizácií a skupín mládeže). Zjavné sú čoraz viac narastajúce očakávania od života pod vplyvom západných vzorov. Mládež je konfrontovaná s pluralitou noriem a hodnôt, ktorých platnosť je ohraničená a sociálny účinok neistý a voľný, čo spôsobuje problém identity mládeže v slovenskej spoločnosti. V správaní mládeže sa takto nestáva úsilie o kompetentnosť v konaní, t.j. nadobúdanie istoty správne rozhodovať a konať v pluralite protichodných situácií, ale hľadanie resp. reaktivizácia istôt, na základe ktorých je možné bezpečne konať bez nevyhnutnosti ustavičného rozhodovania a s ním spojené riziká.

Vzhľadom k malým osobným skúsenostiam a ľahkej zraniteľnosti voči vonkajším vplyvom predstavujú deti a mládež najzraniteľnejšiu skupinu obyvateľov. Navyše tie vplyvy, ktoré sú touto skupinou najvýraznejšie vnímané, predstavujú pre ňu mimoriadne lákadlo a ktoré v súčasnosti pôsobia mimoriadne intenzívne (vplyvy konzumného spôsobu života západnej, predovšetkým americkej spoločnosti, prenášané masovokomunikačnými prostriedkami), sú vo svojej podstate nezlučiteľné s princípmi TUR. Preto je veľmi dôležité venovať vzdelaniu, výchove a vhodnému usmerňovaniu detí a mládeže mimoriadnu pozornosť. V tejto súvislosti leží prvoradá úloha **výchovy v rodine**, ktorá ju žiaľ v súčasnosti dostatočne neplní. Ďalšou zložkou výchovy je **škola**, ktorej kvality sú v súčasnosti rôzne.

Na výchove detí a mládeže sa musí aktívne podieľať aj štát. **Štátna starostlivosť o mládež** vychádza zo **Zásad štátnej politiky vo vzťahu k mládeži v SR** z januára 1992, ktorý rieši otázku ochrany práv a občianskych slobôd, starostlivosť o rodinu, výchovu a vzdelávanie detí a mládeže, podporu pred nástupom do zamestnania, vytváranie podmienok na využívanie voľného času, podporu participácie na kultúrnom živote, ochranu zdravia, ochranu pred zanedbávaním, demoralizáciou, atď.

Rovnoprávne a všeobecne prospešné začlenenie **ŽIEN** do rôznych druhov činností a riadenia je predpokladom zabezpečovania TUR (**kapitola 24 Agendy 21** Globálne zapojenie žien do trvalo udržateľného a vyváženého rozvoja). Pre inštitucionálne postavenie žien bol v roku 1996 zriadený **Koordinačný výbor pre problematiku žien** ako poradný, iniciatívny a koordinačný orgán vlády SR na presadzovanie záujmov a potrieb žien. **Hlavné oblasti pôsobenia žien v spoločnosti sú rodina, zamestnanie a verejný život.**

Rodina je na Slovensku orientovaná tradične, možno ju považovať za mimoriadnu silu v slovenskej spoločnosti, predovšetkým pre jej vnútornú solidaritu, schopnosť uskromniť sa a hľadať vnútorné riešenie problémov. Rodina je dlhodobá chápaná v slovenskej spoločnosti ako najvyššia hodnota. Najvýznamnejším členom typickej slovenskej rodiny je žena – manželka a matka, ktorá väčšinou zabezpečuje praktický chod rodiny po stránke jej bežného fungovania (starostlivosť o deti, nákupy, varenie, upratovanie, pranie a pod.). Navyše väčšina žien je nútená prispôbiť sa modelu spojenia pracovných a rodinných povinností, čo na ne kladie mimoriadne zvýšené nároky a sťažuje podmienky pre sebarealizáciu napr. vo verejnom živote, ale aj pre oddych a osobné záujmy. Pre SR je charakteristická vysoká zamestnanosť žien, ktorú vyvoláva potreba dvojpríjmového modelu domácnosti, ako aj sociálne a kultúrne prostredie. Miera nezamestnanosti žien je stále vyššia ako u mužov. Mzdové rozdiely medzi mužmi a ženami tvoria 18-24% v neprospech žien, možnosti pracovnej realizácie žien sú sťažené najmä ich povinnosťami v domácnostiach. Disproporcija v mzdách sa následne odráža vo výške poberaného dôchodku, ktorý je u žien nižší.

Postavenie žien vo verejnom živote sa považuje za oblasť, v ktorej sa najmarkantnejšie odzrkadľujú diskriminačné tendencie. Nepomerne nižšie je zastúpenie žien vo verejných funkciách, na čo poukazuje 14% poslankyň v NR SR, 4,4% primátoriek miest a 17,5% žien vo funkcii starostu obcí. V podmienkach Slovenska však nejde väčšinou o cieľnú diskrimináciu, skôr o dôsledok vyššie uvedených faktov.

Naopak **zdravotné ukazovatele** a **dĺžka života** sú u žien priaznivejšie ako u mužov. Úmrtnosť žien je v porovnaní s mužmi nižšia vo všetkých vekových kategóriách v relatívnych aj v absolútnych ukazovateľoch (v roku 1998 hrubá miera úmrtnosti u žien bola 9,4 ‰, u mužov 10,3 ‰). Rovnako priaznivejšia je situácia z hľadiska strednej dĺžky života pri narodení - v roku 1999 sa ženy dožívali priemerne o 8,1 roka viac ako muži (77,03 rokov).

STARŠÍ ĽUDIA predstavujú významnú skupinu obyvateľstva, pre ktorú je potrebné definovať zreteľné rámce zodpovedajúcej životnej úrovne a primeranej ochrany. Kritériom sociálnej a zdravotnej politiky vo vzťahu k starším občanom zostáva zachovanie kvality života starého človeka. Významným faktom v tejto súvislosti je, že podiel starších obyvateľov v spoločnosti stále stúpa. Počet obyvateľov SR v dôchodkovom veku (ženy vo veku 55 a viac rokov a muži vo veku 60 a viac rokov), by mal vzrásť zo súčasných 17, 8% (roku 1998) až na 23,7% v roku 2015. Pritom v roku 1980 bol tento podiel len 16,2% obyvateľov.

Zdravotný stav je najvýznamnejšie vnímaným ukazovateľom kvality života starších ľudí. V súčasnosti však nie je priaznivý – 9% obyvateľov vo veku nad 60 rokov je vážne chorých, 21% je chorých s vážnym ohrozením (orgánovou dekompenzáciou alebo zlyhaním psychosociálnej adaptácie) a 32 % je chronicky chorých so zabezpečenou pomocou.

Zamestnanosť starších ľudí sa za posledné desaťročie znižuje (z 10% na 2%), preto je zrejme, že z hľadiska zabezpečenia života sú odkázaní takmer výlučne na príjmy v podobe starobných dôchodkov. Hoci ich nominálna hodnota sa neustále zvyšuje, je zrejme, že reálne príjmy dôchodcov sa znižujú a čoraz väčší podiel sa dostáva pod hranicu chudoby. Najvýznamnejšou položkou spotrebných výdavkov domácností dôchodcov sú výdavky na potraviny (34,9% v roku 1999) a výdavky na bývanie. Rastú výdavky na zdravie.

Na základe empirických prieskumov je možné konštatovať, že starších ľudí okrem zdravotných a finančných problémov najviac ťaží **jednotvárný a stereotypný model života** spojený s neúctou a ľahostajnosťou (najmä v zdravotných zariadeniach a u mladej generácie).

Zlepšovanie kvality života starších obyvateľov najmä v uvedených oblastiach je dôležitou výzvou TUR celej spoločnosti, na ktorú by mali adekvátne zareagovať aj štátne orgány. Problematika patrí do rezortu práce, sociálnych vecí a rodiny.

Prevažná časť populácie Slovenska žije v **RODINÁCH**. Tradičný model slovenskej rodiny je viacdenný, avšak v súlade s celkovými trendmi vo vyspelých krajinách sa počet členov rodiny znižuje. Podiel rodín sa dlhodobo mierne znižuje - pribúdajú domácnosti tvorené osamelými jednotlivcami (21,8% domácností jednotlivcov v roku 1991). Pribúda podiel manželstiev s jedným dieťaťom a bezdetných, rovnako ako podiel neúplných rodín.

V roku 1991 bolo na Slovensku **1,4 mil. rodinných domácností**, pričom väčšinou išlo o úplné rodinné domácnosti (86,6%). Hoci v priebehu osemdesiatich rokov sa na Slovensku stabilizoval dvojdetný model rodiny), v súčasnosti sa podiel viacdenných rodín znižuje. Vzhľadom na potrebu ekonomického zabezpečenia členov rodiny je väčšinou potrebný príjem manžela i manželky. Zvyšuje sa podiel času stráveného mimo rodiny (u dospelých najmä v zamestnaní, ale vo vidieckom prostredí zostáva veľmi rozšírené svojpomoc a samozásobiteľstvo potravinami). Rodina v súčasnosti nedostatočne plní najmä výchovnú funkciu – skraca sa komunikácia medzi rodičmi a deťmi, ako aj spoločne strávený čas. Významným faktorom je aj televízia, ktorá často pôsobí pre systém výchovy negatívne najmä tým, že oberá členov rodiny o čas, ktorý by mohli stráviť užitočne vo vzájomnej komunikácii. Každý člen rodiny má svoje záujmy, svoje problémy, o ktoré sa s ostatnými členmi rodiny zdieľa len minimálne. Týmto "moderným" poňatím rodiny dochádza k podstatnému ochudobňovaniu jej hlavnej funkcie – výchovnej a vzdelávacej.

Koncepcia štátnej rodinnej politiky z roku 1996 vychádza z princípu, že vytváranie podmienok života rodín je vecou rodín samotných, avšak štát vyjadruje svoju podporu systémom opatrení a nástrojov. Sú to opatrenia v oblasti právnej ochrany rodiny a jej členov, sociálne a ekonomické zabezpečenie rodiny, výchova detí a mládeže, príprava na manželstvo a rodičovstvo ako aj ochrana zdravia jednotlivých členov rodiny.

3.6. Národnostné menšiny a etnické skupiny

Príslušníci národnostných menšín a ich spoločenstvá sú často úzko historicky spojení s konkrétnymi regiónmi. Regióny so zastúpením menšín sú prostredím ktoré títo ľudia tradične v novodobej histórii obývajú. Počas vývoja mnohých generácií získali komplexné poznatky o svojom fyzickom prostredí, ale aj o spoločnosti a jej kultúre. Svojím špecifickým vývojom prispievajú ku kultúrnej rozmanitosti územia. Národnostné menšiny by sa mali bez prekážok a diskriminácie tešiť v plnom rozsahu z ľudských práv a základných slobôd a plne sa podieľať na udržateľnom rozvoji svojej krajiny.

V roku 1999 žilo na Slovensku **14,40% obyvateľov, ktorí sú príslušníkmi národnostných menšín**. Väčšinou slovenská populácia tvorila 85,60% obyvateľov krajiny. Najväčšiu menšinu tvorili obyvatelia maďarskej národnosti - 10,50%. Tretie najpočetnejšie etnikum bolo tvorené Rómami, ktorých podiel na základe publikácie Bilancie pohybu obyvateľstva v SR podľa národností (1999) bol 1,69%. Ak však vychádzame z registrácie Rómov z roku 1989 a ich demografického správania (napr. podiel Rómov na prirodzenom prírastku v roku 1998 bol viac ako tretinový) je možné predpokladať, že ich podiel je nepomerne vyšší – a to 6-8%. Česká, moravská a sliezka národnosť tvorila spolu 1,1% obyvateľov SR, rusínska 0,32% a ukrajinská 0,29%.

Rozvoj menšinových kultúr v podmienkach SR sa realizuje prostredníctvom občianskych združení 11 menšinových kultúr, vydávaním periodickej a neperiodickej tlače (31 časopisov - z toho 6 rómskych), štátnych divadiel (4 divadlá), štátnych múzeí zameraných na menšinovú problematiku, poloprofesionálnych súborov, regionálnych osvetových stredísk a programov rozhlasu a televízie v jazyku národnostných menšín. Na Slovensku majú možnosť vzdelávať sa vo svojom materinskom jazyku príslušníci maďarskej a ukrajinskej menšiny. Sieť

menšinového školstva zahŕňa materské, základné a v prípade maďarskej menšiny aj stredné školy a vysoké školstvo (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre).

Maďarská národnostná menšina má na území SR špecifické postavenie, pretože v takmer vo všetkých južných okresoch hraničiacich s Maďarskom tvoria občania maďarskej národnosti viac ako 25% obyvateľstva (v okresoch Dunajská Streda a Komárno dokonca väčšinu obyvateľov) a v desiatkach obcí tvoria občania maďarskej národnosti viac ako 80% obyvateľstva. Tomu zodpovedá aj patričný politický vplyv (Strana maďarskej koalície je v súčasnosti parlamentnou a vládnu stranou s veľkosťou preferencií na úrovni pomerného zastúpenia maďarskej menšiny v krajine). Možno povedať, že práva maďarskej menšiny v SR zodpovedajú štandardu vyspelých krajín.

Rómovia sú etnickým spoločenstvom, ktoré z rôznych príčin tradične tvoria periférnu skupinu spoločnosti (kultúrna odlišnosť od ostatných obyvateľov, malá prispôsobivosť, nízka vzdelanosť a pod.), čo má za následok dištanciu značnej časti majoritného obyvateľstva. K rómskej národnosti sa v Slovenskej republike pri sčítaní v roku 1991 prihlásilo celkom 83.988 obyvateľov (1,6% z celkového počtu obyvateľov). Podľa oficiálnych údajov sú Rómovia najviac koncentrovaní v okresoch Spišská Nová Ves (9,43%), Kežmarok (8,71%), Gelnica (7,77%) a Levoča (6,18%). Zjavná je výrazná priestorová diferenciácia Rómov medzi východnou a západnou časťou územia Slovenska, pričom nadpriemerné hodnoty podielu rómskeho obyvateľstva zasahujú od východu až po okresy Krupina, Zvolen a Žiar nad Hronom. Je však zrejmé, že podstatne väčšia časť Rómov sa pri sčítaní prihlásila k inej ako rómskej národnosti. Podľa odhadov je skutočný počet Rómov na Slovensku v rozpätí 320-500 tisíc. Uvedený priepastný rozdiel spôsobuje ťažkosti v snahe analyzovať a riešiť otázky spolunažívania väčšinovej a rómskej komunity. Reálne sa vo viacerých okresoch východného a južného Slovenska pohybuje počet Rómov nad 20% celkového počtu obyvateľov.

Ku koncu roka 1998 bolo na Slovensku evidovaných 591 rómskych osád z celkovým počtom 124 031 obyvateľov (22 732 rodín v 13 882 obydliach). V priemere na jedno obydlie pripadalo 8,9 obyvateľa. Z celkového počtu obyvateľov bolo 48 861 detí do 15 rokov a 75 170 dospelých. Deti sú v rómskej populácii zastúpené významným podielom (43,3%), naopak Rómovia v postproduktívnom veku tvoria len 7%. Nepriaznivá sociálno-politická situácia vo väčšine rómskych spoločenstiev je dôsledkom zložitého komplexu problémov (zlý zdravotný stav, nízka úroveň vzdelania, nízka úroveň zdravotného a sociálneho vedomia, nízky štandard bývania, osobná hygiena, komunálna hygiena, zdevastované životné prostredie v blízkosti sídiel, nedostatočné zásobovanie pitnou vodou, nesprávna životospráva, zlé stravovacie návyky, fajčenie, vysoká spotreba alkoholu, atď).

Zánik tradičných foriem spolužitia za socializmu a prehlbujúca sa sociálna diferenciácia medzi rómskym a nerómskym obyvateľstvom sa prejavili v zhoršení vzájomných vzťahov. Zväčšovanie sociálnej priepasti v jednotlivých regiónoch je pociťované čiastočne ako etnický problém a vedie k tendencii formovania "rómskych regiónov" vo východnej časti Slovenska.

Do nedávnej minulosti boli Rómovia objektom sociálnych experimentov štátu, ktoré neboli absolútne účinné. Je zrejmé, že zámery postupnej asimilácie Rómov medzi "bielu" populáciu bez riešenia skutočných príčin ich zaostávania nemajú u podstatnej väčšiny rómskeho obyvateľstva nádej na úspech. Dôležitá je preto komplexnosť riešenia sociálnej politiky, zlepšovanie kultúry bývania, uplatňovanie progresívnych metód v oblasti vzdelávania, zvyšovanie kvality života (využitie tradičnej kultúry pre podporu pozitívneho etnického vedomia, v oblasti osvetovej práce využitie atraktívnych foriem pre osvojovanie nových foriem životného štýlu a zvyšovanie hygieny, pôsobení cirkví v oblasti humanizácie).

Špecifikom rómskeho etnika je aj jeho nejednotnosť a politická roztrieštenosť, čo komplikuje otázku spolupráce. Rómska menšina mala podľa údajov MV SR k 1.3.2000 zaregistrovaných 114 občianskych združení a 15 politických strán. Vláda SR v novembri 1997 schválila **Koncepcné zámery vlády na riešenie problémov Rómov v súčasných**

spoločensko-ekonomických podmienkach. Konceptné zámery znamenajú prehodnotenie Zásad vládnej politiky k Rómom z roku 1991. Materiál obsahuje analýzu situácie Rómov v SR a vládnej politiky voči nim, zámery v oblasti výchovy, vzdelávania, kultúry, zamestnanosti, bývania, sociálnej pomoci, zdravotného stavu a prevencie protispoločenskej činnosti.

3.7. Hodnotové orientácie a vzorce spotreby

Sociálne inžinierstvo, likvidácia súkromného podnikania a kolektivizácia poľnohospodárstva počas socializmu podmienili prerušenie vývojovej kontinuity a vyvolali zmeny v kultúre a v systéme hodnôt spoločnosti. Zmena spoločensko-politických pomerov bola veľmi rýchlym prechodom do odlišných podmienok, a to navyše počas zložitého a protirečivého vývoja svetového spoločenstva. Deväťdesiate roky sú preto na území Slovenska **obdobím hodnotového chaosu**, pôsobenia rôznych vzájomne konfliktných systémov a vývojových tendencií. V zneistenej spoločnosti sa po zániku relatívne nehybného totalitného systému výrazne prejavuje strach zo slobody a zodpovednosti. V každodennom živote má ale vyjadrenie najmä v strachu z chudoby, z nezamestnanosti a z budúcnosti (vo všeobecnosti strachu zo zmeny).

V dôsledku rozsiahlych sociálno-politických zmien postupne dochádza aj k **zmenám v hodnotovej orientácii**. Najčastejšie sa poukazuje na zmeny v hodnotách ako usilovnosť, disciplína, zmysel pre povinnosť, skromnosť, ktoré ustupujú do pozadia pred hodnotami ako emancipácia, rovnosť v prístupe, autonómia, pôžitok, seberealizácia, ktoré nadobúdajú čoraz väčší význam. Ako hodnota sa **veľmi podstatne stráca vzájomná ohľaduplnosť** (iba štvrtina obyvateľov je ochotná ju uplatňovať pri výchove svojich detí). Značne narastá význam tzv. **postmaterialistických hodnôt** akými sú napr. väčší vplyv (občanov) na rozhodnutia vlády, ochrana práva na slobodu názorov, ale i bezpečnosť občanov, pokoj a poriadok. Uvedené zmeny neznamenajú vznik nových hodnôt, iba zmenu v preferencii hodnôt, významný vzostup niektorých a naopak ústup iných. Súčasne narastá i diferenciacia v oblasti preferencií hodnôt a noriem v závislosti od skupinovej príslušnosti, narastá počet marginálnych, príp. kvantitatívne nevýznamných skupín s osobitnými až extrémnymi skupinovými hodnotami a normami.

Hodnotové orientácie väčšiny populácie Slovenska spolu s kultúrnymi vzormi na ktoré sa orientuje, ako aj absencia životného prostredia ako skutočnej hodnoty v súčasnosti nevytvárajú priaznivé podmienky pre implementáciu zásad TUR. Skupiny obyvateľstva s postmateriálnymi hodnotovými orientáciami sú momentálne na okraji spoločnosti.

K najvýznamnejším hodnotovým orientáciám podporujúcim TUR, ktorých zásady by si mala pokroková spoločnosť a jej občania osvojiť, patria najmä **presadzovanie kvalitatívneho rozvoja** namiesto kvantitatívneho rastu, **demokracia a participatívnosť**, **rozvoj ľudských práv a slobôd** vyvážený osobnou zodpovednosťou, vzájomná **tolerancia**, uvedomelá **skromnosť**, **prevencia a predbežná opatrnosť**, **dlhodobosť v uvažovaní a zohľadňovanie potrieb budúcich generácií**, **spolupatričnosť** s ostatnými ľuďmi a všetkými živými bytosťami, **ochrana prírody a životného prostredia** (pozri princípy a kritériá v kapitole I.).

Neustále **narastajúca spotreba**, ktorá je typickým znakom materialistickej a industriálnej spoločnosti, sa už dlhší čas ukazuje ako neudržateľná z hľadiska ďalšieho rozvoja svetového spoločenstva. Problémy spojené s narastajúcou spotrebou upozorňujú na potrebu venovať zvláštnu pozornosť efektívnemu využívaniu zdrojov smerom k minimalizácii ich čerpania a k obmedzeniu znečisťovania životného prostredia (**kapitola 4 Agendy 21 - Zmena modelov spotreby**). Od polovice 20. storočia sa v slovenskej spoločnosti vytrácajú tradičné **vzorce spotreby** založené na skromnosti a nenáročnosti a charakteristické pre väčšinu slovenskej spoločnosti. Neustále narastajúca spotreba sa v niektorých oblastiach ukazuje ako

neudržateľná pre ďalší vývoj - skôr či neskôr vyústi do sociálnych a environmentálnych problémov. Narastajúca spotreba okrem pozitív pre určitú skupinu obyvateľstva prináša negatíva vo forme zhoršujúceho sa životného prostredia a zdravia, ako aj nárastu chudoby inej skupiny obyvateľstva, a tak vytvára spoločenskú nerovnováhu.

Jedným z najviditeľnejších prejavov nepriaznivého vplyvu cieleného pôsobenia veľkých výrobcov na zvyšovanie spotreby obyvateľov a ku **konzumnému spôsobu života** je aj vývoj v oblasti obchodu a služieb. Do obchodnej siete v SR vo väčších mestách vstupujú čoraz výraznejšie veľké spoločnosti budujúce supermarkety a hypermarkety. Ide o prirodzený dôsledok rozvoja trhovej ekonomiky a globalizácie obchodu, prebiehajúci prakticky vo všetkých vyspelých krajinách. Tento prevládajúci trend, hoci je veľkou časťou obyvateľstva vnímaný pozitívne a prináša im relatívne výhody (najmä nižšie ceny), nie je v súlade s filozofiou TUR, pretože sa takýmto spôsobom veľmi oslabuje sieť malých predajcov a výrobcov, ktorá je stabilizačným prvkom v oblasti, služieb, výroby a obchodu vrátane pracovných príležitostí a kvality vybavenosti sídla.

Neúmerne sú v tejto oblasti zvýhodňovaní zahraniční investori - domáci investori (vrátane samotných občanov) a domáce podnikateľské prostredie by mali byť prioritní v procese smerovania k TUR. V zahraničí (napr. Veľká Británia) sa dnes naopak začínajú posilňovať maloobchodné a špecializované predajne v mestách a obciach, aby tak vytvorili lepšiu dostupnosť tovarov a služieb v sídlach (a tým aj lepšiu kvalitu života v sídle), nielen bodovú, koncentrovanú vo veľkých nákupných strediskách.

Súčasnú Slovensko prechádza procesom roztvárania nožníc medzi úrovňou spotreby jednotlivých sociálnych skupín a zároveň roztvárania sa nožníc medzi udržateľnou a neudržateľnou spotrebou. Merná spotreba materiálov a energie na jednotku skutočného hrubého domáceho produktu je vysoká v porovnaní s hospodársky vyspelými európskymi krajinami (aj keď sa od roku 1990 znížila). Rovnako je zrejmé, že obyvatelia Slovenska priemerne spotrebúvajú nadmerné množstvo potravín (najmä mäsa, tukov a produktov z obilnín – pozri tabuľka č. 12). Venovať pozornosť produkcii a spotrebe tovarov a služieb je jedným z predpokladov TUR. Z oblastí finálnej spotreby sú jednými z najdôležitejších výživa, domácnosť, rekreácia a voľný čas, osobná doprava.

Spotrebu v domácnostiach (uspokojovanie požiadaviek na moderné bývanie) je potrebné orientovať energeticky úspornejšie tak, aby sa používalo menej zdrojov a produkovalo menej odpadov. Veľký potenciál je v úsporách v osvetlení, izolácii, vykurovaní, použití kvalitných stavebných materiálov, v spotrebe vody.

3.8. Index ľudského rozvoja

Medzi komplexné (agregované) indikátory trvalo udržateľného rozvoja sociálno-ekonomickej povahy môžeme zaradiť **index ľudského rozvoja** (“*Human Development Index*” - HDI). Základnou myšlienkou je vyjadriť dosiahnutý stupeň ľudského rozvoja jedným indexom a umožniť jeho medzinárodné porovnania. Index ľudského rozvoja sa skladá z **troch čiastkových ukazovateľov** - **stredná dĺžka života** (očakávaná dĺžka života pri narodení), **dosiahnuté vzdelanie** (kombinácia miery gramotnosti - dve tretiny váhy a kombinovanej miery zápisu na základné, stredné a vysoké školy - jedna tretina váhy) a **životná úroveň** (reálny hrubý domáci produkt na obyvateľa v USD prepočítaný cez paritu kúpnej sily).

Ak vychádzame z ostatnej klasifikácie stupňa ľudského rozvoja “Human Development Report” (1999), potom **vysoký stupeň ľudského rozvoja** (0,801-1,0) dosiahlo 45 krajín a medzi nimi bolo na **42. mieste Slovensko**. Hodnota je porovnateľná s ostatnými krajinami

V4. Zo susedných krajín vyššiu úroveň indexu vykazuje Rakúsko (0,901 - 16. v poradí), naopak nižšiu úroveň HDI má Ukrajina.

Regionálne rozdiely v ľudskom rozvoji sú prirodzeným dôsledkom diferencovaných prírodných, demografických, hospodárskych, spoločensko-kultúrnych, ako aj politických podmienok v rôznych častiach krajiny. Na základe tendencií vo vývoji čiastkových indikátorov možno v blízkej budúcnosti očakávať prechodný pokles hodnoty indexu ľudského rozvoja, čo sa môže prejaviť zhoršením medzinárodného postavenia Slovenska.

4. EKONOMICKÉ PODMIENKY A HL'ADISKÁ

4.1. Členenie ekonomických podmienok a hl'adísk

Východiská situácia pre zabezpečenie TUR SR v rámci **ekonomických podmienok a hl'adísk** určuje najmä vývoj a stav:

- a) hrubého domáceho produktu,
- b) inflácie,
- c) zahraničnej zadĺženosti,
- d) zahraničného obchodu a platobnej bilancie,
- e) zahraničných investícií
- f) štruktúry ekonomiky, vývozu a dovozu,
- g) hlavných odvetví hospodárstva
  - poľnohospodárstva
  - lesného hospodárstva
  - vodného hospodárstva
  - priemyslu
  - ťažby nerastných surovín
  - energetiky
  - stavebníctva
  - dopravy
  - cestovného ruchu
  - informačných technológií (kvartérneho sektoru),
- h) ekonomických nástrojov
  - fiskálnej (rozpočtovej) politiky
  - monetárnej (menovej) politiky
  - finančných trhov
  - štátnych fondov.

4.2. Slovenská ekonomika a hrubý domáci produkt

Slovensko na začiatku 21.storočia možno charakterizovať ako **stredne vyspelú priemyselnú krajinu s vysoko industrializovanou ekonomikou**. Súčasná štruktúra, profil a výkonnosť ekonomiky sú výsledkom dlhodobého vývoja, ktorý bol ovplyvnený vnútornými i vonkajšími faktormi.

Pred rokom 1918 patrilo Slovensko medzi agrárne krajiny s čiastočne vyvinutým industriálnym sektorom. Po roku 1918 bola slovenská ekonomika súčasťou československej ekonomiky, ktorá patrila medzi 20 najvyspelejších na svete. Po roku 1945 Československo

síce stále patrilo do skupiny 30-35 najvyspelejších krajín sveta, avšak výkonnosť a konkurencieschopnosť ekonomiky postupne klesala. V dôsledku umelej izolovanosti a netrhového systému riadenia ekonomiky sa postupne prehlbovalo technologické a výkonnostné zaostávanie slovenskej ekonomiky. Nezachytenie nástupu moderných informačných technológií a neschopnosť centrálne riadenej ekonomiky nastúpiť na cestu prechodu k postindustriálnym formám a štruktúram ekonomiky spôsobili postupný prepád československého hospodárstva. Ekonomika bola centrálne riadená, jej štruktúra a profil boli vo významnej miere vytvárané na základe rozhodnutí centrálnych orgánov a s prihliadnutím na záujmy vtedajšieho bloku RVHP. Po zmene politického režimu v roku 1989 sa začal prechod na trhovú ekonomiku. Rok 1989 znamenal pre Slovensko i ostatné krajiny strednej Európy jedinečnú, historickú a zrejme neopakovateľnú šancu znovu sa zaradiť medzi vyspelé krajiny sveta (v ekonomickej oblasti napr. využiť výhody trhového mechanizmu, dosiahnuť otvorenú ekonomiku, zabezpečiť prístup k novým poznatkom a technológiám, zvýšiť konkurencieschopnosť hospodárskej produkcie, získať nové trhy a postupne zvyšovať životnú úroveň obyvateľstva). Priaznivá bola aj medzinárodná situácia - perspektíva pripojenia Slovenska k Európskej únii mala byť impulzom pre implementáciu moderného politického i ekonomického systému, využitie demokracie a trhových mechanizmov v procese obnovy slovenskej ekonomiky a jej jednotlivých súčastí a pre usmernenie trhových síl v prospech občanov Slovenska. Šancu na ekonomický rozvoj však jednotlivé krajiny bývalého socialistického bloku využili rôznym spôsobom (Slovensko patrí v tomto ohľade k priemerne úspešným krajinám).

Malá rozloha, počet obyvateľov a celková ekonomická sila Slovenska sa odráža najmä v hodnote celkového **hrubého národného produktu** (HNP) - pre rok 1998 bol HNP 19,9 mld. USD, čo zaraďovalo SR na 66. miesto vo svete a predstavovalo 0,07% svetového ekonomického produktu.

Podľa metodiky Svetovej banky Slovensko patrí do skupiny krajín s vyššími strednými príjmami (spolu s ostatnými krajinami V4). Porovnanie s vyspelými krajinami je uvedené v tabuľke č. 13. Z údajov vidno, že pozícia Slovenska v svetovej ekonomike meraná veľkosťou **hrubého národného produktu na obyvateľa (HNP/obyv.)** je v súčasnosti málo priaznivá (77. miesto vo svete). Len o málo lepšia je pozícia vyjadrená veľkosťou **hrubého národného produktu na obyvateľa podľa parity kúpnej sily (HNP/PPP)** - 65. miesto vo svete.

Tab.č. 13 - Hrubý národný produkt vo vybraných krajinách (1998)

Krajina	HNP/obyv.		HNP/PPP	
	USD	Poradie	USD	Poradie
Slovensko	3700	77	9624	65
Česko	5150	65	12197	52
Rakúsko	26830	12	23145	15
Luxembursko	45100	1	36703	1
Nórsko	34310	4	26196	7
Japonsko	32350	6	23592	14
USA	29240	10	29240	4
Taliansko	20090	25	20365	25

Zdroj: World Development Indicators, 2000

Vývoj výkonnosti slovenskej ekonomiky v uplynulom desaťročí meraný vytvoreným **hrubým domácim produktom na obyvateľa** poukazuje na stagnáciu ekonomiky, na ktorej sa negatívne prejavovali zmeny vonkajšieho i vnútorného prostredia. Rozhodujúcimi príčinami boli turbulentné prostredie vytvárajúcej sa svetovej ekonomiky a nezvládnutá ekonomická reforma po roku 1990. V dlhodobom časovom horizonte vývoj HDP na obyvateľa ukazuje do roku 1990 jeho mierny postupný nárast, ale po roku 1990 nepriaznivý vývoj. Postupné zrýchľujúce sa zaostávanie za vyspelými ekonomikami sveta je možné hodnotiť v dvoch hlavných fázach. Pre obdobie 1990-1994 je typický prudký pokles HDP, od roku 1994 jeho pomalý vzostup, ktorý je však sprevádzaný neustále sa prehľbujúcim zaostávaním za vyspelými krajinami.

Z údajov uvedených v tabuľke č. 14 je zreteľný prehľbujúci sa rozdiel výkonnosti slovenskej ekonomiky v porovnaní s vyspelými krajinami. Kým v týchto krajinách sa výkonnosť ekonomiky na obyvateľa v rokoch 1985-1997 zvýšila o 10-35%, v SR ostala prakticky na tej istej úrovni (podľa údajov ŠÚ SR stúpol HDP na obyvateľa v období 1989-1999 v porovnateľných cenách o 2,4%).

Tab.č. 14 - Hrubý domáci produkt vo vybraných krajinách

Krajina	Vývoj HDP na obyvateľa (USD)			
	1985	1990	1997	Index 1997/1985
Slovensko	3 436	3 622	3 432	0,999
Česko	3 411	3 680	3 329	0,976
Rakúsko	15 028	17 201	18 594	1,237
Taliansko	12 637	14 595	15 548	1,230
USA	18 000	19 652	21 541	1,197
Švédsko	18 346	20 018	20 309	1,107
Japonsko	18 691	22 928	25 084	1,342
Nórsko	20 634	21 975	27 620	1,339

Zdroj: Human Development Report, 1999

Podľa **ukazovateľov konkurencieschopnosti ekonomiky** (publikovaných každoročne v *Správe o globálnej konkurencieschopnosti*) sa Slovensko v roku 1999 nachádzalo na 45. mieste vo svete (ČR na 39. mieste), kým v roku 1998 to bolo na 48. mieste (ČR na 35. mieste) a v roku 1997 na 38. mieste (ČR na 31. mieste). Na prvých miestach sa podľa tohto indexu nachádzajú Singapur, USA, Hongkong a Tchajwan.

Podľa **indexu mikroekonomickej konkurencieschopnosti** bolo Slovensko v roku 1999 na 48. mieste (ČR na 41. mieste), kým v roku 1998 bolo na 36. mieste vo svete (ČR na 30. mieste). Na prvých troch miestach sa podľa indexu nachádzajú USA, Fínsko a Holandsko.

Projekcia rastu HDP jednotlivých ekonomík pre roky 2000-2008 zaraďuje Slovensko na 48. miesto na svete s predpokladaným rastom 2,08%, kým Česko je na 46. mieste s predpokladaným rastom 2,20%. Na popredných miestach sú Singapur (5,02%), Tchajwan (4,29%), Malajzia (4,19%), Hongkong (4,13%) a USA (4,07%).

Hoci v hospodárstve SR boli v uplynulom desaťročí dosiahnuté čiastkové úspechy v ekonomickej transformácii, vyššie uvedené fakty poukazujú na prehľbujúce sa zaostávanie jej ekonomiky za vyspelými štátmi sveta v hlavných makroekonomických ukazovateľoch.

Slovensko je v súčasnosti zaraďované medzi transformujúce sa postkomunistické krajiny strednej a východnej Európy. Po zmene politického systému bola v roku 1990 v ČSFR zahájená **ekonomická reforma** (transformácia) **zameraná na prechod** od centrálne riadenej ekonomiky **k trhovej ekonomike** štandardného typu. Reforma bola prijatá vo forme systémových opatrení, ktorých cieľom bolo transformovať mechanizmy riadenia a organizácie ekonomiky a zároveň zabezpečiť makroekonomickú stabilitu, postupne znižovať zaostávanie vtedajšej československej ekonomiky za ekonomikami vyspelých krajín sveta. Ekonomická reforma bola koncipovaná na báze monetaristickej economickej teórie a obsahovala postupnosť krokov zahrňujúcich liberalizáciu cien, rozsiahlu privatizáciu, makroekonomickú reštriktívnu politiku a demonopolizáciu. Táto postupnosť krokov bola nazvaná šokovou terapiou, čím bol vyjadrený zámer v priebehu krátkej doby obnoviť štandardné fungovanie ekonomiky typické pre ekonomicky vyspelé krajiny.

Ekonomická reforma v bývalej ČSFR bola skomplikovaná rozdelením krajiny, keď po vzniku dvoch samostatných štátov sa ich vlády pokúšali zohľadňovať národné špecifiká. Prvá fáza economickej reformy v rokoch 1990-1993 bola charakteristická **prudkým poklesom výkonnosti ekonomiky** (pokles HDP, rast inflácie a nezamestnanosti). V roku 1994 došlo k určitej stabilizácii ekonomík oboch krajín, keď sa obnovil rast HDP, inflácia sa dostala pod kontrolu a nezamestnanosť bola udržiavaná takisto na relatívne stabilnej úrovni. V roku 1997 sa však v dôsledku hospodárskej politiky vlády znovu objavili prvky economickej nerovnováhy, ktoré vyústili do economickej krízy a neskoršie prerástli aj do spoločenskej a politickej krízy. Hlavným economickým cieľom SR v súčasnosti je eliminácia nepriaznivých dôsledkov economickej krízy, najmä obnova makroeconomickej rovnováhy.

Po desiatich rokoch realizácie economickej reformy na Slovensku sa **základný cieľ** (zvýšenie výkonnosti slovenskej ekonomiky, k čomu mal napomôcť prechod k trhovému mechanizmu a vytváranie trhového prostredia ako základných predpokladov dobrého fungovania ekonomiky) **podarilo dosiahnuť len čiastočne**. Treba však uviesť, že economická reforma podobne zlyhala takmer vo všetkých krajinách strednej a východnej Európy. Príčinou tohto zlyhania bola zúžená interpretácia reformy - jej chápanie predovšetkým ako nástroja na dosiahnutie makroeconomickej rovnováhy, abstrahovanie od civilizačných trendov a prebiehajúcej civilizačnej transformácie, nezahrnutie potreby prechodu na moderné informačné technológie do východísk jej koncipovania a v neposlednej rade nedostatočné vybudovanie potrebných inštitúcií pre trhovú ekonomiku. Ďalšími príčinami boli aj **absencia ucelenej dlhodobej hospodárskej a spoločenskej stratégie**, nedostatočné uplatňovanie rozvojových programov a neexistencia programov podpory rozvoja informačnej spoločnosti. **Sprievodným negatívnym javom vývoja slovenskej ekonomiky** je nadmerný vplyv záujmových skupín vyúsťujúci do presadzovania skupinových záujmov, čo je tiež sprievodným znakom absencie stratégie economickeho rozvoja. Podľa makroeconomických ukazovateľov možno za **pozitívne výsledky reformy** považovať udržiavanie inflácie v prijateľných medziach, postupný mierny hospodársky rast a naopak za negatívne výsledky predovšetkým vysoký rast nezamestnanosti, vysokú mieru zahraničnej zadlženosti a nepriaznivý menový vývoj (napr. kurzu slovenskej koruny voči USD).

Celkovo možno hospodársky vývoj SR za obdobie 1996-1999 charakterizovať ako nevyvážený a v hlavných economických ukazovateľoch prevažne negatívny - s klesajúcim rastom HDP, zvyšujúcou sa mierou inflácie a nezamestnanosti, negatívnym saldom bežného účtu. V porovnaní s ostatnými krajinami CEFTA Slovensko zaostáva za ukazovateľmi Slovinska, Maďarska, Poľska i Česka.

Vývoj HDP v období 1990-2000 poukazuje na **zahájenie určitých rastových a rozvojových tendencií** slovenskej ekonomiky od roku 1994. V roku 1999 sa úroveň výkonnosti ekonomiky podľa objemu vytvoreného HDP pohybovala na približne rovnakej úrovni ako v roku 1989 pred začatím reforiem. Treba však uviesť, že objem HDP sa vo

vyspelých ekonomikách sveta v tomto období pomerne výrazne zvýšil (pozri predchádzajúca kapitola), čo znamenalo prehĺbenie zaostávania slovenskej ekonomiky za vyspelými ekonomikami sveta. Za pozitívny fakt je však možné považovať aspoň zastavenie poklesovej tendencie. Negatívne možno hodnotiť vývoj štruktúry HDP, a to najmä vnútornej štruktúry sekundárneho a terciárneho sektoru. V ekonomike SR zatiaľ neboli dostatočne vyprofilované sektory informačnej ekonomiky, digitálnej ekonomiky a elektronického obchodovania, ktoré nadobúdajú rozhodujúci význam vo vyspelých ekonomikách.

Tab.č. 15 - Vývoj ukazovateľov HDP v SR (1990-1999)

Ukazovateľ	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
HDP v bežných cenách v mld. Sk	278,0	319,7	332,3	369,1	446,2	546	606,1	686,1	750,8	815,3
HDP v stálych cenách roku 1995 v mld. Sk	599,2	511,9	478,5	460,8	511,6	546,0	579,9	615,9	641,1	653,3
HDP na obyvateľa v bežných cenách v Sk	52 347	60 368	62 531	69 166	83 442	101 796	112 778	127 452	139 272	151 112
HDP na obyvateľa v stálych cenách v Sk	112 829	96 660	90 043	86 349	95 672	101 796	107 913	114 411	118 923	121 086
Index rastu HDP (rok 1989 = 100)	97,5	83,3	77,9	75,0	78,7	84,1	89,7	95,5	99,7	102,4

Zdroj: ŠÚ SR

Vývoj HDP na Slovensku v období 1990-2000 bol sprevádzaný chronickými **poruchami makroekonomickej rovnováhy**. Začiatok 90-tych rokov bol poznačený výrazným ekonomickým poklesom, trajektória rastu bola nastúpená od roku 1994 (reálna hodnota HDP sa zvýšila o 4,8%). Oživenie hospodárskeho rastu bolo spojené s výrazným medziročným rastom objemu vývozu výrobkov a služieb, ktoré vykompenzovalo aj ďalšie zníženie domáceho dopytu. Relatívne pozitívny ekonomický vývoj pokračoval aj v ďalších rokoch, pričom však bol zo strany dopytu ovplyvňovaný veľmi rôznorodo. Rok 1995 bol prvým rokom, v ktorom sa dostavil pozitívny prírastok u všetkých zložiek domáceho dopytu, avšak začal sa spomaľovať prírastok vývozu výrobkov a služieb (v dôsledku čoho dosiahlo saldo vývozu a dovozu výrobkov a služieb podstatne menší prebytok ako v roku 1994). V rokoch 1996-1998 však boli dosiahnuté záporné saldá čistého vývozu a dovozu (viac ako 10% z úrovne HDP), pričom v dôsledku nárastu domáceho dopytu sa zachovala vysoká úroveň rastu HDP.

Graf č. 2 - Vývoj HDP v SR (1993-1999)

Pretrvávajúca **nízka konkurencieschopnosť** slovenských výrobcov sa naplno prejavila v roku 1996, keď čistý export nadobudol výrazne zápornú hodnotu sprevádzanú **rekordným nárastom domáceho dopytu**. Rast HDP za rok 1997 bol jedným z najvyšších v transformujúcich sa krajinách, jeho reálna úroveň však stále dosahovala len 95% roku 1989. Pozitívny prínos zaznamenal zahraničný dopyt (aj keď jeho saldo bolo stále záporné), na druhej strane došlo k značnému zníženiu dynamiky domáceho dopytu. V roku 1998 bol hospodársky rast takmer výlučne zapríčinený domácim dopytom, záporná hodnota čistého exportu sa reprodukovala na úrovni podobnej ako v predošlom roku. Zároveň pokračoval aj rast ekonomiky (zvýšenie HDP o 4,4%). Rozhodujúcu časť investícií najmä v rokoch 1996-1998 predstavovali vládne investície do rozsiahlych projektov rekonštrukcie a rozvoja infraštruktúry, ktoré sa však vyznačujú veľmi dlhou dobou návratnosti a nesmerujú do exportne orientovaných výrobných zariadení. Investičný vzostup tak nevytváral predpoklady na zlepšenie exportnej výkonnosti ekonomiky a udržateľného ekonomického rastu. Zmena smerovania hospodárskej politiky spolu s naakumulovanými ekonomickými problémami priniesli v roku 1999 výrazné spomalenie rastu HDP, čoho príčinou bolo obmedzovanie domáceho dopytu. Proti poklesu tempa rastu však pôsobil rast exportu výrobkov a služieb.

V súvislosti s relatívne pozoruhodným rastom slovenskej ekonomiky v rokoch 1994-1998 možno konštatovať, že **rast prekročil reálne možnosti**. Dôsledkom bolo výrazné “prehriatie” slovenskej ekonomiky a výrazný nárast zahraničnej zadĺženosti, ktoré sa súčasná vláda snažila riešiť prijatím stabilizačných reštrikčných opatrení v roku 1999. Ich efekt sa prejavil relatívne výrazným znížením ekonomickej nerovnováhy, čo si však vyžiadalo svoju daň na poklese dynamiky rastu HDP v roku 1999 oproti predchádzajúcim rokom.

Dosiahnutie pôvodnej úrovne tvorby HDP v roku 1999 v porovnaní s rokom 1989 má v súčasnosti diametrálne inú kvalitu - **prevažnú väčšinu HDP (cca 85%) vytvárajú subjekty v súkromnom vlastníctve**, pričom v priebehu transformácie došlo k zvýšeniu podielu služieb a poklesu podielu priemyslu a pôdohospodárstva na tvorbe HDP. Trend zvyšovania podielu terciárneho sektoru je na jednej strane v súlade s dlhodobými tendenciami vo vyspelých štátoch, na druhej strane treba zdôrazniť, že sektorová štruktúra tvorby HDP na Slovensku a vo vyspelých krajinách sveta sa od seba značne vzdialila - vo vyspelých krajinách sa zo sektoru služieb vyčlenil informačný sektor, ktorý sa na tvorbe HDP podieľa najvýraznejšie.

4.3. Inflácia

Vývoj inflácie v SR po roku 1990 je relatívne pozitívny - po počiatočných problémoch najmä v rokoch 1991-1993 predstavuje inflácia **jednu z najmenej problémových oblastí vývoja slovenskej ekonomiky**. Inflácia ako všeobecný nárast cenovej hladiny je výrazne vnímaná ako negatívny jav, keďže znižuje reálnu hodnotu peňažnej jednotky. V tejto súvislosti boli pre SR najhoršie roky 1991 a 1993, keď priemerná ročná inflácia (meraná zmenou indexu spotrebiteľských cien) dosiahla 61,2%, resp. 23,2%. V roku 1994 došlo k významnému poklesu inflácie a rozkolísaná cenová hladina z predchádzajúcich rokov sa relatívne ustálila.

Tab.č. 16 - Vývoj inflácie (v %)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Priemerná ročná miera inflácie	10,4	61,2	10,0	23,2	13,4	9,9	5,8	6,1	6,7	10,6
Medziročná miera inflácie (k 31.12.)		58,3	9,1	25,1	11,7	7,2	5,4	6,4	5,6	14,2

Zdroj: ŠÚ SR, NBS

V roku 1995 sa inflácia po prvýkrát dostala pod úroveň 10%, čo pokračovalo až do roku 1999. Bolo to predovšetkým vďaka **reštriktívnej menovej politike NBS** a odloženej deregulácii cien niektorých položiek s významným podielom v spotrebiteľskom koši. V roku 1996 došlo k postupnému obratu - inflácia dosiahla najnižšiu hodnotu od roku 1990 a v ďalších rokoch sa začala mierne zvyšovať. Rok 1996 bol zároveň rokom, keď došlo k zosilneniu viacerých prejavov makroekonomickej nerovnováhy. Hoci v rokoch 1997-1998 bola miera inflácie v porovnaní s inými transformujúcimi sa ekonomikami ešte stále na relatívne nízkej úrovni avšak za cenu čoraz reštriktívnejšej menovej politiky a odkladania úplnej deregulácie štátom regulovaných cien.

V porovnaní s ostatnými transformujúcimi sa ekonomikami je **slovenská inflácia relatívne nízka**. Priemerná medziročná miera inflácie v období 1993-1998 bola v SR 10,6%, v Česku to bolo 11,3%, v Maďarsku 20,9% a v Poľsku 23,6%. Oproti hodnotám v EÚ je však inflácia 3-4 krát vyššia. NBS sa podarilo zachovať stabilitu meny len za cenu dlhodobého zmrazenia likvidity a výrazného rastu úrokových sadzieb. To sa odrazilo na zhoršenom prístupe k zdrojom, ktorý sa prejavil tak v podnikovej oblasti, ako aj pri financovaní štátneho rozpočtu. Vývoj priemernej ročnej inflácie, vyjadrený priemernými ročnými indexmi spotrebiteľských cien v období rokov 1994-1998 možno hodnotiť pozitívne, keď sa predovšetkým vďaka reštriktívnej politike NBS a pokračujúcej regulácii cien energie, tepla, plynu, dopravy a nájomného podarilo postupne znížiť infláciu na úroveň 6%. V roku 1999 vláda musela prijať viaceré ozdravné opatrenia, medzi ktoré patrila výrazná deregulácia cien (elektrina, plyn, voda, stočné, doprava, nájomné, a pod.), čo sa prejavilo na zvýšení priemernej miery inflácie (meranej prostredníctvom indexu spotrebiteľských cien), ktorá za rok 1999 dosiahla 10,6%. Medziročná inflácia k 31.12.1999 dosiahla až 14,2% .

Celkovo napriek nepriaznivému trendu v roku 1999 možno konštatovať, že infláciu sa podarilo udržať na nízkej úrovni. Okrem menovej politiky v tomto smere zohralo pozitívnu rolu postupné znižovanie a konečné zrušenie dovoznej prirážky, ako aj nízke svetové ceny surovín. Okrem nesporných pozitív nízkej inflácie treba vidieť aj isté riziká spojené so znížením agregátneho dopytu, a najmä so zabrzdzením rozvoja kľúčových sektorov ekonomiky, ktorých ceny reguluje štát.

4.4. Zahraničná zadlženosť

Rast zahraničnej zadĺženosti Slovenskej republiky sprevádzal celý priebeh ekonomickej reformy od roku 1990. Prevažná časť požičaných finančných prostriedkov však bola vynaložená málo efektívnym spôsobom, resp. sa stala predmetom osobnej spotreby. Zahraničné pôžičky boli len málo využité na investície do moderných informačných technológií, internetu a digitalizácie ekonomiky, pričom vo vyspelých ekonomikách sveta smeruje hlavný prúd investícií práve do týchto oblastí. Ako vyplýva z iných makroekonomických ukazovateľov, **rast zadĺženosti** na jedného obyvateľa v uplynulom desaťročí **nebol doprevádzaný adekvátnym zvýšením výkonnosti ekonomiky**.

Tab.č. 17 - Vývoj hrubého zahraničného dlhu SR (údaje ku koncu obdobia)

Ukazovateľ	1993	1994	1995	1996	1997*	1998	1999**	10/1999**
Zahraničný dlh (mld. USD)	3,6	4,7	5,8	7,8	9,9	11,8	10,1	10,5
Dlh na obyvateľa (USD)	670	890	1100	1470	1870	2200	1860	1972
Dlh ako % podiel na DPH	30,4	33,6	33,3	42,8	52,3	59,6	52,5	
Podiel krátkodobého dlhu (%)	-	26,5	30,2	38,4	41,4	38,8	25,4	25,5
Zadĺženosť vlády a NBS (%)	56	48,6	34,7	21,6	18,2	20,3	26,3	24,5
Čistý zahraničný dlh (mld. USD)	1,8	0,5	0	0,7	1,9	4,1	4,2	4,5

Zdroj: NBS

* reálna výška zahraničného dlhu k 31.12.1997 bola vyššia približne o 800 mil. USD, k zníženiu došlo na základe účtovnej operácie jednej zahraničnej banky ** zmena metodiky

Pri svojom vzniku v roku 1993 patrilo Slovensko medzi krajiny s relatívne nízkym objemom zahraničného dlhu, obdobie 1995-1998 však prinieslo jeho výrazný rast. Celkový zahraničný dlh SR sa zvýšil počas štyroch rokov o viac ako dvojnásobne (pozri tabuľku č. 17). Dynamika rastu zahraničného dlhu najvýraznejšie zvýšila v rokoch 1996-1997, čo súviselo s výrazným deficitom platobnej bilancie, ktorý bol pri nízkom príleve priamych zahraničných investícií krytý predovšetkým zahraničnými pôžičkami. V dôsledku nedostatku domácich zdrojov a ich vysokej ceny (úrokov) realizovali viaceré podniky (najmä veľké podniky) svoje investičné akcie prostredníctvom zahraničných zdrojov, či vo forme úverov alebo emisie dlhopisov (VSŽ, Slovnaft, Slovenské elektrárne, Vodohospodárska výstavba, apod.). V porovnaní s okolitými krajinami V4 je nominálna výška slovenského dlhu ešte stále relatívne nízka. Dôležité je však porovnanie trendu od roku 1994: spomedzi krajín V4 vzrástla od roku 1994 do konca roka 1998 najvýraznejšie zahraničná zadĺženosť v Česku (o 13,3 mld. USD; 124%) a na Slovensku (7,2 mld. USD; 153%). Naopak, znížila sa v Maďarsku (-5,3 mld. USD; 18,6%) a v Poľsku sa zvýšila len minimálne (0,6 mld. USD; 1,4%). Dynamika rastu zahraničného dlhu a jeho pomerné ukazovatele (podiel na HDP, prepočet na obyvateľa, pomer exportu k zahraničnému dlhu), ako aj časová štruktúra dlhov a rastúce náklady na dlhovú službu však svedčia o nepriaznivom vývoji. Spomedzi krajín V4 dosiahlo Slovensko koncom roka 1998 **najvyšší objem zahraničnej zadĺženosti v pomere k HDP** v bežných cenách (58,5%). V roku 1999 došlo k zníženiu nominálnej hodnoty zahraničného dlhu, čo však bolo spôsobené zrušením opatrenia NBS o devízovej pozícii bánk na menové účely,

ktoré centrálna banka zaviedla v roku 1996 s cieľom obmedziť poskytovanie devízových úverov obyvateľom zo strany domácich komerčných bánk.

Ďalším problémom sú napr. úvery podnikov s vplyvom štátu a štátne záruky za zahraničné záväzky podnikov, ktoré podľa odhadu NBS predstavujú cca 2,5 mld. USD. Ide pritom predovšetkým o **problematické úvery do infraštruktúrnych projektov** s diskutabilnou návratnosťou a bez väzby na zvyšovanie exportnej výkonnosti. Od roku 1990 poskytla vláda štátne záruky na úvery vo výške 149,5 mld. Sk – napr. len v roku 1999 sa zaručila za úvery v hodnote 29,26 mld. Sk. V roku 2000 boli splatné úvery so štátnou zárukou vo výške 25,439 mld. Sk, pričom vláda počítala s rezervou na záruky len v objeme 10 mld. Sk.

Popri celkovom vývoji zahraničného dlhu je v prípade Slovenska závažný aj fakt, že rastie tzv. **čistá zadlženosť** (rozdiel medzi hrubou zahraničnou zadlženosťou a hodnotou zahraničných aktív). Od polovice roka 1995 rástol hrubý zahraničný dlh rýchlejšie ako zahraničné aktíva. Hodnota čistej zahraničnej zadlženosti sa zvýšila z 1,9 mld. USD začiatkom roka 1998 na 4,1 mld. USD k 31. decembru 1998, pričom v priebehu roka 1999 sa ďalej zvyšovala. Prepočty na obyvateľa ukazujú, že zatiaľ čo koncom roka 1993 dlhoval každý občan SR zahraničiu približne 670 USD, k 31.12.1998 to bolo už 2200 USD. Táto hodnota sa do konca roka 1999 znížila na 1860 USD.

V budúcnosti nemusí zahraničná zadlženosť SR predstavovať vážny problém rozvoja ekonomiky, pretože na jej zníženie je možné použiť prostriedky získané z privatizácie strategických podnikov (napr. banky, telekomunikácie, energetické podniky a pod.). Rovnako pre podnikový sektor už nie sú v dôsledku poklesu úrokových sadzieb domácich zdrojov výhodné zahraničné úvery.

4.5. Zahraničný obchod a platobná bilancia

Slovensko patrí medzi krajiny, v ktorých zohráva zahraničný obchod kľúčovú úlohu - malé krajiny sú obvykle vo väčšej miere závislé na dovoze surovín a materiálov, ako aj na umiestňovaní domácej produkcie na zahraničných trhoch. Štruktúra hospodárstva zdedená zo socialistického obdobia je nevyhovujúca - na jednej strane sú tu rozsiahle výrobné kapacity bez možnosti odbytu na domácom trhu, na druhej strane existujúca výroba neposkytuje domácemu trhu dostatočný sortiment výrobkov. Zahraničný obchod je však aj významným faktorom ekonomického rastu. Z tohto pohľadu patrí Slovensko medzi **krajiny s otvorenou ekonomikou**, čo dokazuje aj podiel exportu na hodnote HDP (49,5%) a podiel obratu zahraničného obchodu na hodnote HDP (110%), ktorých hodnoty sú najvyššie z krajín V4.

Zahraničný obchod SR je jednou z oblastí, ktoré doterajšia ekonomická transformácia poznačila najcitelnejšie. Pozitívne sa to prejavilo v nominálnom raste zahranično-obchodnej výmeny a výraznou zmenou v jej teritoriálnej štruktúre (ťažisko obchodnej výmeny sa presunulo na západné trhy, predovšetkým do EÚ). Negatívnymi zmenami sú najmä **deficit obchodnej bilancie** (výrazné prebytky dovozov nad vývozmi tovarov) a nedostatočné zmeny komoditnej štruktúry obchodu.

V rokoch 1991-1993 vykazoval zahraničný obchod SR záporné saldo. V roku 1994 sa výsledky obchodu zlepšili a obchodná bilancia dosiahla prebytok vo výške 2,6 mld. Sk, čo bol predovšetkým dôsledok priaznivej situácie na svetových trhoch, devalvácie kurzu slovenskej koruny v roku 1993 (o 10%) a zavedenia dovoznej prirážky (na úroveň 10%).

Už v roku 1995 však zahraničný obchod SR opätovne vykázal deficit, ktorý v ďalších rokoch až do roku 1998 postupne narastal. Popritom, že slovenský priemysel nebol na základe absencie reálnej reštrukturalizácie schopný výraznejšie sa presadiť na zahraničných trhoch, bol nárast deficitu podmienený aj zachovaním fixného kurzu slovenskej koruny, ktorý trval až do októbra 1998 (v dôsledku faktického zhodnocovania slovenskej koruny dochádzalo k znižovaniu cenovej konkurencieschopnosti slovenského vývozu, ktorá bola podmienená aj

zvyšovaním jednotkových nákladov práce). Deficit bežného účtu platobnej bilancie v období 1996-1998 presahoval 10% HDP. V roku 1998 vykázala obchodná bilancia rekordný deficit vo výške 82,9 mld. Sk, čo predstavovalo 11,3% HDP.

V roku 1999 došlo k zlepšeniu obchodnej bilancie, predovšetkým vďaka výraznému poklesu tempa rastu dovozu a obnoveniu hospodárskeho rastu v krajinách EÚ a podarilo sa znížiť obchodný deficit na cca 55% v porovnaní s rokom 1998.

Tab.č. 18 - Ukazovatele tovarového zahraničného obchodu SR od roku 1993 (mld. Sk)

Ukazovateľ	1993	1994	1995	1996	1997*	1998	1999	2000
Export	167,5	214,4	255,1	270,6	324	374,9	423,6	548,4
Zmena	-	28%	19%	6,1%	19,7%	15,7%	13,0%	29,5%
Import	193,5	211,8	260,8	340,9	392,4	455,8	468,9	590,7
Zmena	-	9,5%	23,1%	30,7%	15,1%	16,1%	2,9%	26,0%
obch. bilancia	-26	2,6	-5,7	-70,3	-68,4	-80,9	-45,3	-42,3
zmena (mld.)	-	+28,6	-8,3	-64,6	+1,9	-12,5	+35,6	+3

Zdroj: ŠÚ SR, MH SR, NBS * - zmena metodiky ** predbežné údaje

Pri hodnotení zahraničného obchodu sa najčastejšie uvádzajú hodnoty zahraničného obchodu s tovarom, pričom sa neopodstatnene venuje menšia pozornosť obchodu so službami, ktoré majú v globálnom meradle rastúci význam. V prípade Slovenska však ich relatívny podiel na celkovom obchode napriek ich nominálnemu rastu klesá (pozri tab.č.18). Rozhodujúce postavenie v zahraničnoobchodných vzťahov si tak aj naďalej zachováva obchod s tovarmi. Slovensko dosahuje aktívnu bilanciu služieb predovšetkým vďaka tranzitu zemného plynu, mierne aktívum s pokračujúcim pozitívnym trendom aj v roku 1999 dosahuje aj v oblasti cestovného ruchu, zatiaľ, čo oblasť "ostatných služieb" vykazuje trvalý deficit.

Na hodnotenie exportnej výkonnosti sa najčastejšie používa ukazovateľ podielu exportu tovarov a služieb na HDP (pozri tabuľku č.19) – na jeho základe je možné konštatovať nepriaznivý trend vývoja, keď pomer vývozu služieb k ich dovozu sa stále znižuje.

Tab.č. 19 - Pomer vývozu/dovozu služieb k vývozu/dovozu tovarov

	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Export	35,9%	33,7%	27,7%	23,4%	26,3%	21,6%
Import	26,8%	24,2%	20,9%	18,3%	20,4%	17,6%

Zdroj: NBS

4.6. Zahraničné investície

Slovensko malo všetky predpoklady stať sa atraktívnou krajinou pre zahraničných investorov najmä kvôli výhodnej geopolitickej polohe, disponibilným a relatívne lacným ľudským zdrojom, široko diverzifikovanej priemyselnej podnikovej základni a taktiež možnosťou využitia komparatívnych výhod v oblasti miezd a energetických vstupov. Napriek uvádzaným výhodám je však zahraničný kapitál na Slovensku relatívne málo zastúpený, čo je dôsledkom najmä nestabilného politického a ekonomického prostredia, vysokého legislatívneho rizika, netransparentnej privatizácie, neukončenej privatizácie bankového sektora a zníženého ratingu slovenskej ekonomiky.

Prínosy z efektívneho fungovania zahraničného kapitálu sú zjavné – spočívajú napr. v prísune znalostí a technológií, reálnych finančných prostriedkov, v zvýšení podnikovej kultúry, zvýšení zamestnanosti, miezd a produktivity práce. Prítomnosť zahraničného manažmentu podporuje aj štandardizáciu podnikateľského prostredia, pričom dochádza k stimulácii ďalších investícií a podpore kapitálového trhu. Vzhľadom k TUR však môže

nadmerný prísun zahraničných investícií vyvolať aj nepriaznivé dôsledky (TUR zdôrazňuje orientáciu na miestne zdroje a využívanie miestneho potenciálu), preto je dôležité zvažovať výhody a nevýhody vstupu zahraničného kapitálu individuálne pre každý konkrétny prípad.

Neštandardné postupy pri privatizácii národného majetku sa plne odrazili na vstupe zahraničných investorov do tohto procesu. Od roku 1993 sa nadobúdateľom národného majetku v procese privatizácie stalo veľmi málo zahraničných subjektov, pričom roky 1995-1998 znamenali prakticky vylúčenie účasti zahraničných záujemcov o národný majetok pod zámienkou tvorby domácej kapitálovej vrstvy. Ani po voľbách v roku 1998 však napriek prijatiu vládneho programu na podporu investícií **nenastalo zvýšenie prísunu zahraničných investícií** - na Slovensku je ich objem v porovnaní so susednými krajinami výrazne nízky a navyše až 60% investícií je sústredených v bratislavskom regióne.

Podiel čistého prírastku zahraničných investícií na HDP vykazoval od roku 1994 klesajúcu tendenciu (pozri tabuľku č.20). Mierne zvýšenie nastalo až v roku 1998, aj keď podiel priamych zahraničných investícií na 2,2% HDP je veľmi malý. Hlavnými príčinami nízkeho objemu zahraničných investícií v SR sú pretrvávajúca politická nestabilita, málo efektívny právny a regulačný rámec, vysoké daňové zaťaženie, nízka úroveň inštitucionálneho rámca a vysoká konkurencieschopnosť ostatných krajín strednej Európy na trhu zahraničných investícií, ktorá sa prejavuje výrazným predstihom ostatných krajín V4. SR za roky 1990-1999 dokázalo pritiahnúť len 3% priamych zahraničných investícií smerujúcich do štátov V4.

Tab.č. 20 - Priame zahraničné investície (PZI) v krajinách V4 (mil. USD)

Krajina	1995	1996	1997	1998	Polrok 1999	Objem PZI k 30.6.1999 v mil. USD	Podiel krajín na objeme PZI v %	PZI na obyvateľa v USD
Poľsko	2 511	5 196	8 560	10 064	4 857	35 506	51%	920
Maďarsko	4 570	2 040	2 107	1 935	853	20 544	29%	2 014
ČR*	2 732	1 428	1 301	2 540	1 183	12 084	17%	1 173
SR*	304	295	197	447	110	1 831	3%	339
Spolu	10 117	8 959	12 165	14 986	7 003	69 965	100%	1 085

Zdroj (Maďarsko: HCSO), (ČR: Czechinvest), (Slovensko: NBS), (Poľsko: PAIZ),

* údaj za rok 1995 je z WIIW Viedeň, Monthly Report 6/1999.

Najväčšími investormi na Slovensku sú Nemecko a Rakúsko, výrazný vzostup zaznamenal kapitál z USA, Veľkej Británie a Holandska, podiel japonského a ázijského kapitálu je nepatrný. Odvetvové členenie zahraničných investícií je stabilizované - polovica investícií smeruje do priemyslu (47,5%). Podiel investícií do obchodnej činnosti (18,9%) sa postupne znižuje najmä v prospech investícií do peňažníctva a poisťovníctva (21,6%). **Posilnenie podielu zahraničného kapitálu v bankovom sektore** pravdepodobne nastane v dôsledku privatizácie najväčších bánk, taktiež na pripravovanej privatizácii strategických podnikov (telekomunikácie, výroba a rozvod elektriny, skladovanie a rozvod plynu, a pod.) sa zrejme budú významne podieľať zahraniční investori.

4.7. Štruktúra ekonomiky, vývozu a dovozu

Súčasná štruktúra ekonomiky SR je na úrovni **stredne vyspelej industriálnej krajiny**. Sekundárny (priemyselny) sektor aj po roku 1989 ostáva nosným, znížil sa podiel primárneho (agrárneho) sektoru a vzrástol význam terciárneho sektoru (služby). Podľa vytvárania pridanej hodnoty v jednotlivých sektoroch (*World Development Indicators 2000*) v roku 1998 v SR pripadalo 4% HDP na primárny sektor, 32% na sekundárny sektor a 64% na terciárny sektor.

V USA v tom istom roku bolo vytvorených 2% HDP v primárnom sektore, 26% v priemyselnom sektore a 72 % v terciárnom sektore. V skupine vysoko rozvinutých krajín bolo priemerne 2% HDP vytvorené v primárnom sektore, 33% v sekundárnom sektore a 65 % v terciárnom sektore. Hoci týmito relatívnymi číslami sa SR približuje vyspelým štátom sveta, takéto porovnanie poskytuje pomerne skreslený obraz stavu ekonomiky Slovenska. Uvedené **štatistické údaje nezachycujú** napríklad **diverzifikáciu sektoru služieb** - vo vyspelých krajinách sa postupne vyčleňujú novovznikajúce štruktúry informačnej ekonomiky, digitálnej ekonomiky a elektronického obchodovania, na Slovensku však tento trend nebol zachytený a makroštruktúra ekonomiky po roku 1990 bola upravovaná na základe centrálnych rozhodnutí. Výsledkom je síce kvantitatívny rast sektoru služieb, avšak jeho nedostatočný kvalitatívny rozvoj a prepojenie na informačné technológie.

Doterajšie zmeny štruktúry slovenskej ekonomiky sa ukázali ako neefektívne – ich výsledkom sú **štrukturálne deformácie** (nevyhovujúca štruktúra najmä sekundárneho a terciárneho sektoru), ktoré prerastajú do štrukturálnej nezamestnanosti, nízkej výkonnosti a produktivity ekonomiky. Nevhodná štruktúra industriálneho sektoru je výsledkom preferovania odvetví ťažkého priemyslu v období socializmu, nevyhovujúca štruktúra sektoru služieb spočíva v poddimenzovanosti novovznikajúcich sektorov spojených s modernými informačnými technológiami a naopak v dominancii tradičných odvetví, ktoré nie sú spojené s informačnými technológiami (čo je zasa výsledkom centrálnych zásahov do štruktúry ekonomiky v období rokov 1990 až 2000).

Na nepriaznivé postavenie SR vo svetovej ekonomike vplýva aj **zaostávanie za vyspelými krajinami sveta v informatizácii**. Nezachytenie trendov vývoja spojených s rozvojom internetu a digitalizáciou ekonomiky môže dlhodobo negatívne ovplyvňovať budúci vývoj slovenskej ekonomiky a môže sa stať významnou prekážkou na ceste k presmerovaniu slovenskej ekonomiky smerom k modernej postindustriálnej ekonomike, ktorá je v súlade s princípmi TUR. Ekonomika SR stále ostáva organizovaná v podobe klasických industriálnych hierarchií, čo možno z hľadiska potreby prechodu k TUR považovať za významné negatívum (ťažisko presmerovania svetovej ekonomiky sa presúva smerom k sieťovým organizačným formám). SR nie je v súčasnosti schopné z dôvodov organizačnej a štrukturálnej nekompatibility napojiť sa na siete svetovej ekonomiky.

Nepriaznivá štruktúra slovenskej ekonomiky je zreteľná aj na základe niektorých údajov **obchodnej bilancie**.

Na strane vývozu tvoria (napriek určitým posunom) významnú časť produkty na nižšej úrovni spracovania a využitia moderných technológií, s nižšou pridanou hodnotou. Podľa účelu použitia ide o výrobky krátkodobej spotreby a produkty určené do výrobných spotreby ako suroviny, materiály či polotovary. Konkurencieschopnosť týchto produktov je otázna najmä vzhľadom na výrazné kolísanie cien surovín. Slovenský export je dnes do značnej miery závislý na tých istých výrobkoch ako pred rokom 1989. Slovensko sa doposiaľ na zahraničných trhoch najviac presadzuje výrobkami pracovne a kapitálovo náročnými, resp. produktmi tradičných odvetví. Podiel takýchto výrobkov na celkovom vývoze spracovateľského priemyslu predstavuje 50% - avšak pri dovoze je to len 27%.

Rast vývozu v porovnaní rokov 1998/1999 o 11,8% je predovšetkým výsledkom pozitívneho vývoja vývozu v komoditách strojárskoho priemyslu, z toho najmä motorových vozidiel a prívesov. Tiež vzrástol vývoz komodít elektrotechnického priemyslu, textilného a odevného priemyslu, drevospracujúceho a nábytkárskeho priemyslu a celulózu - papierenského priemyslu, čo znamená vývoz komodít s vyššou pridanou hodnotou. Na druhej strane najväčší prepád vývozu zaznamenal hutnícky priemysel.

Na druhej strane sa do SR najviac **dováža produkcia moderných odvetví** v podobe tovarov dlhodobej spotreby a investičných tovarov (44% dovozu), pričom podiel takýchto

produktov na vývoze je len 34%. Najväčší prírastok dovozu v roku 1999 zaznamenal chemický priemysel, naopak, najväčší pokles dovozu strojársky priemysel.

K celkovému zlepšeniu obchodného deficitu slovenského zahraničného obchodu najviac prispel vývoj v strojárskom priemysle, keď v roku 1999 bolo saldo aktívne vo výške 2,1 mld. Sk (v roku 1998 pasívum 25,0 mld. Sk). Zvýšenie aktívneho salda bolo dosiahnuté v drevárskom a nábytkárskom priemysle, celulózo - papierenskom priemysle. K miernemu zvýšeniu aktívneho salda došlo aj v odvetví stavebníctva. Aktívne saldo hutníckeho priemyslu zaznamenalo nepatrný pokles. K prehĺbeniu pasívneho salda došlo v oblasti chemického a farmaceutického priemyslu a k jeho zmierneniu v oblasti elektrotechnického priemyslu. V obchode s agroproduktami sa stabilizovalo saldo zahraničného obchodu na úrovni deficitu podobne ako v roku 1998 - vo výške 15,2 mld. Sk.

V tabuľke č.21 je pre porovnanie uvedená štruktúra obchodnej bilancie SR a hospodársky vyspelých krajín EÚ. Z údajov jednoznačne vyplýva pozitívne saldo slovenskej ekonomiky (prevaha vývozu) pracovne a kapitálovo náročných produktov, polovýrobov, tovarov krátkodobej spotreby a produktov tradičných odvetví a naopak negatívne saldo (prevaha dovozu) produktov náročných na vedu a výskum, tovarov dlhodobej spotreby, investičných a komponentných výrobkov.

Tab.č. 21 - Konkurencieschopnosť skupín výrob podľa vybraných ukazovateľov

Skupina výrob	Saldo obchodnej bilancie/pridaná hodnota		Koefficient pokrytia dovozu vývozom		Relatívna komparatívna výhoda	
	SR	MHVEK	SR	MHVEK	SR	MHVEK
pracovne náročné	+64,1	-21,7	1,39	0,77	54,1	-31,4
kapitálovo náročné	+95,7	+1,9	0,95	1,03	16,5	-33,1
náročné na vedu a výskum	-136,7	-28,6	0,57	0,94	-34,1	-11,0
tradičné odvetvia	+107,8	-9,8	1,74	0,88	76,8	-17,4
moderné odvetvia	-201,6	-34,2	0,58	0,96	-33,2	-9,2
tovary krátkodobej spotreby	+82,9	+1,9	1,63	0,95	70	-9,9
polovýrobky	+123,2	-16,8	1,64	0,84	71	-22,5
tovary dlhodobej spotreby	-18	-9,2	0,71	0,95	-12,8	-10,2
Investičné a komponentné výrobky	-142,8	-14,7	0,57	0,93	-35,7	-12,3

Zdroj: Ústav svetovej ekonomiky SAV

Väčšina slovenských výrobkov sa v medzinárodnom obchode presadzuje v podstate iba vďaka cenovej konkurencieschopnosti - priemysel SR musí vyvážať objemovo viac na pokrytie dovozu ako krajiny, z ktorých sa dovážajú výrobky spracovateľského priemyslu. Nepriaznivé trendy vývoja vývozu pokračovali aj v roku 1999. **Na strane dovozu** ostala SR naďalej závislá na **dodávkach strategických surovín** (najmä ropy a zemného plynu) z Ruska, pričom sa nepodarilo realizovať ani čiastočnú diverzifikáciu. Zaostalosť používaných technológií navyše spôsobuje pretrvávajúcu vysokú surovinovú náročnosť domácej výroby, čo konzervuje existujúcu komoditnú štruktúru vývozu. Vzhľadom na relatívne nízky podiel domácej finálnej produkcie významný podiel dovozu pri existujúcom stupni liberalizácie a domáceho dopytu tvoria výrobky dlhodobej spotreby s vysokým podielom pridanej hodnoty, založené na použití moderných technológií. Do SR sa predovšetkým dovážali stroje, prístroje a elektrické zariadenia, vozidlá a ostatné dopravné prostriedky.

4.8. Hlavné odvetvia hospodárstva

4.8.1. Poľnohospodárstvo

Poľnohospodárstvo má vo väčšine krajín sveta významnú úlohu vo fungovaní ekonomiky, pričom jeho podiel na celkovej produkcii HDP, zamestnanosti, jeho konkurencieschopnosť a výkonnosť ukazujú na celkový stupeň rozvoja ekonomiky. Vo vzťahu k TUR **poľnohospodárstvo má špecifický charakter** - TUR predpokladá obnovenie významu poľnohospodárstva, ktoré by malo spolu s rozšírením sektoru služieb a informačnej ekonomiky v postindustriálnej etape spoločnosti nahradiť dominanciu industriálneho sektoru v predchádzajúcej etape vývoja.

Poľnohospodárstvo SR počas desiatich rokov ekonomickej reformy v rokoch 1990-99 bolo vystavené na jednej strane tlaku trhových síl smerom k vyššej efektívnosti, výkonnosti a prispôbeniu sa trhovému prostrediu, na druhej strane bol jeho rozvoj obmedzovaný reštriktívnou ekonomickou politikou a politikou makroekonomickej stabilizácie, ktoré bránili jeho reštrukturalizácii, vybaveniu modernými technológiami a prechodu na progresívne organizačné formy. Táto politika sa vo vysokej miere podieľa na konzervovaní zastaralých organizačných foriem, nízkej produktivite práce a nízkej konkurencieschopnosti poľnohospodárstva SR. Vzhľadom na súčasnú výkonnostnú úroveň a pokračujúcu makroekonomickú reštrikciu bude poľnohospodárstvo SR problémovým sektorom integračných snáh Slovenska, ale na druhej strane aj rozvojovou šancou v prípade presmerovania slovenskej ekonomiky na trajektóriu TUR.

Približne 1% HDP hospodárstva bolo v roku 1998 produkované v poľnohospodárstve pri zamestnanosti 1,22% zamestnaných z celkového počtu pracovníkov národného hospodárstva. Charakterizuje to **nízkú úroveň reštrukturalizácie a neefektívnu technologickú vybavenosť odvetvia**, ale i neocenenie mimoprodukčných funkcií poľnohospodárstva. Skutočný počet obyvateľov pracujúcich v poľnohospodárstve je však oveľa vyšší – pre vidiecke územie Slovenska je dodnes typická vysoká miera samozásobiteľstva poľnohospodárskymi produktmi.

Poľnohospodárstvo však nemôže v produktivite konkurovať ostatným odvetviam, podieľajúcim sa na tvorbe pridanej hodnoty. Hrubá poľnohospodárska produkcia sa v období rokov 1990–1997 znížila o 29,1% (v stálych cenách roka 1995). Na tomto poklese sa väčšou mierou podieľala hrubá rastlinná produkcia (pokles o 33, 2%) ako hrubá živočíšna produkcia (zníženie o 25,9%). V tomto vývoji možno rozlišovať dve fázy. Prudký pokles v prvých rokoch transformácie dosiahol najnižší bod v roku 1993. Po tomto roku sa začal mierny, avšak kolísavý rast.

Rastlinná výroba bola počas celého doterajšieho priebehu reformy zisková, s medziročným kolísaním, spôsobeným najmä klimatickými vplyvmi. Udržiavanie relatívne vysokej rentability trhových plodín (pšenica, jačmeň, kukurica a cukrová repa) umožňoval cenový rast, ktorý osciloval okolo hodnôt nákladového rastu, v niektorých prípadoch ho predbiehal. Väčšinou stratovými plodinami boli repka a zemiaky. V priaznivých výrobných podmienkach je rentabilita pri vyššej intenzite vkladov (vyšších jednotkových nákladoch) podstatne vyššia ako v nepriaznivých výrobných podmienkach. Pri približne trojnásobne vyšších nákladoch sa dosahuje takmer šesťnásobne vyššia rentabilita. Rentabilita rastlinnej výroby sa oproti roku 1990 zvýšila (s dotáciami i bez dotácií).

V **živočíšnej výrobe** v celom období prevládala stratovosť. Obzvlášť bola hlboká v rokoch 1991-1993. Výroba mlieka, ktorej ekonomika po roku 1994 sa začala zotavovať pod kombinovaným pôsobením cenovej stabilizácie a dotačnej politiky, dosiahla v roku 1997 rentabilitu 7% (s dotáciami). Bez dotácií bola v roku 1998 strata na liter mlieka približne 1,10 Sk. Výkrm hovädzieho mäsa je naďalej stratový i s dotáciami. Ekonomika

výkrmu ošípaných sa v posledných rokoch mierne zlepšila, bez dotácií je však naďalej stratová. Kým rastlinná výroba zvládla adaptáciu na trhové podmienky, využívajúc svoje štrukturálne výhody, v živočíšnej výrobe tento postup nebol možný, a to zrejme pre príliš veľkú neefektívnosť transformácie vstupov, obmedzenú mobilitu výrobných faktorov a nedostatok trhových podnetov, vyplývajúcich z makroekonomických pomerov transformujúcej sa ekonomiky.

V poľnohospodárskej politike po roku 1990 možno rozlišovať **niekoľko etáp**. Prvá etapa (1990-1993) v nadväznosti na prijatý scenár ekonomickej reformy mala za cieľ vytvoriť trhovo orientovaný a efektívny poľnohospodársky sektor, ktorý by bol schopný obstáť i v medzinárodnej konkurencii. Výsledkom bolo prispôbenie poľnohospodárskej produkcie aktuálnemu dopytu, avšak nedostavil sa očakávaný obrat v efektívnosti a konkurencieschopnosti produkcie. Príčin bolo niekoľko. Najdôležitejšou sa javí prílišná rozpočtová reštrikcia, ktorá viedla k okamžitej redukcii intenzity výroby a zníženému využitiu investovaného fixného kapitálu. V dôsledku liberalizácie podnikania, poľnohospodárske podniky prišli väčšinou aj o nepoľnohospodárske zdroje príjmov.

Ďalšia etapa agrárnej politiky sa zamerala na stabilizáciu podmienok v sektore. Jej explicitne formulované ciele boli odvodené od tradičných cieľov agrárnych politik v západoeurópskych krajinách, zameraných na ochranu a plošnú podporu poľnohospodárstva a sprevádzaných masívnymi transfermi od spotrebiteľov a daňových poplatníkov. Bolo urobených niekoľko pragmatických riešení, ktoré prispeli k stabilizácii odbytových podmienok prvovýrobcov, ako aj k zmierneniu nedostatku likvidity. Od roku 1994 sa zvyšovali plošné priame platby na podporu nákupu prevádzkových vstupov a investičné dotácie na nákup strojov a prispeli k oživeniu investovania, ako aj k rastu cien vstupov.

K polroku 1999 pracovala v poľnohospodárstve asi štvrtina osôb zo stavu z roka 1989. Poľnohospodárstvo bolo v roku 1998 typické i relatívne vysokým hromadným prepúšťaním - v štruktúre odvetví sa poľnohospodárstvo svojím tempom znižovania zamestnanosti stále drží na prvom mieste. Príčinou týchto **depresívnych zmien agrárnej zamestnanosti** je nielen hlboká ekonomická recesia tohto odvetvia (za I. polrok vyprodukovalo poľnohospodárstvo stratu -1457 mil. Sk), ale aj pokles podielu kapitálovo náročnej živej práce a výrazný tlak na racionálne využívanie pracovnej sily, ktorý sa prejavuje zvýšeným výskytom sezónneho zamestnávania.

Poľnohospodárstvo SR bude hrať významnú úlohu v prechode na trajektóriu TUR, čo bude spojené so schopnosťou **efektívne využívať a ekonomicky zhodnotiť prírodné zdroje**. Slovensko je sebestačné vo významnom počte agropotravinárskych komodít a od roku 1993 sa miera sebestačnosti zvyšovala. Domáca výroba v roku 1997 nepokryla spotrebu zemiakov, ovocia, bravčového a hydinového mäsa a niektorých potravinárskych tovarov (mäso, zabitá hydina, maslo, syry, jedlé rastlinné tuky a oleje, konzumné egalizované mlieko, pšeničná múka, pivo, víno a liehoviny). Pri plnom využití produkčného potenciálu Slovensko má predpoklady na plné krytie aj vyššej ako súčasnej domácej spotreby agropotravinárskych tovarov vyrábaných na báze poľnohospodárskej produkcie mierneho podnebného pásma.

Nasledovná etapa agrárnej politiky, ktorej úlohou je príprava sektora na budúci vstup na jednotný trh EÚ sa sústreďí na dôslednú reštrukturalizáciu mikrosféry (vrátane vlastníckej konsolidácie) a lepšej alokácie výroby v súlade s výrobnými podmienkami selektívnou podporou jednotlivých produkčných a regionálnych segmentov prvovýroby.

Poľnohospodárska pôda nachádzajúca sa v **lepších prírodných podmienkach** by mala byť viac ako doteraz všestrannejšie využívaná na rastlinnú výrobu (pri zachovaní primeranej koncentrácie chovu hospodárskych zvierat). Dotácie na zmiernenie negatívnych dopadov v horších prírodných podmienkach na výsledky výroby sa poskytujú viacúčelovo - sleduje sa nimi podpora výroby na takom stupni intenzity, ktorá umožní udržanie kultúrneho rázu krajiny. Potvrďuje sa, že súčasné dotačné sadzby na 1 ha neumožňujú vytvárať dostatočné

zdroje pre rozvoj diverzifikácie ekonomických aktivít za účelom lepšieho využitia a spracovania miestnych surovínových zdrojov, vytváranie nových pracovných príležitostí, za účelom zlepšenia sociálneho postavenia a udržania ľudí na vidieku, ochrany prírody a zdrojov pitnej vody atď. Na rozvoj týchto činností je potrebné zapojiť aj iné, najmä vonkajšie zdroje, pričom na podpore tohto rozvoja by sa mali podieľať aj iné rezorty - MŽP SR, MPSVR SR a MK SR.

Model agrárnej politiky, ktorý si kládol za cieľ zachovať poľnohospodársku výrobu aj v **horších prírodných podmienkach**, nebol úspešný. Poľnohospodárska výroba sa síce zachovala, ale je stratová a tým sa zhoršuje celkový efekt poľnohospodárskej výroby v celoslovenskom priemere. Nepodarila sa ani predpokladaná reštrukturalizácia v prospech živočíšnej výroby. V týchto oblastiach sa udržiava stratová poľnohospodárska výroba za cenu 3,5 mld. ročných subvencií z príjmov daňových poplatníkov. Prioritou poľnohospodárstva v týchto oblastiach by mal byť najmä rozvoj tradičných foriem poľnohospodárstva, alternatívneho (tzv. ekologického) poľnohospodárstva a podpora mimoprodukčných funkcií krajiny.

Reštrukturalizácia využívania pôdneho fondu by nemala byť motivovaná len zmenami politicko-ekonomických podmienok, resp. vlastníckych a užívateľských vzťahov. Z komplexného hľadiska by to mal byť permanentný proces vytvárania podmienok pre harmonizáciu a stabilizáciu vzťahov medzi vlastnosťami prostredia a požiadavkami človeka v záujme trvalo udržateľného využívania produkčnej schopnosti pôd a zdrojov krajiny. Takto chápané ciele a postupy reštrukturalizácie využívania pôdy sú už dnes v popredí záujmu vo vyspelých štátoch (*sustainable land use planning*) - to je výzvou aj pre SR.

◆ *Potenciál produkčných, ekologických a environmentálnych funkcií pôdy, lesa a vody je v súčasnosti na hranici dostatočnosti. To znamená, že kvantita a kvalita prírodných zdrojov musia byť starostlivo chránené a nesmú sa pripustiť ich citeľné zmeny. Naopak potrebné sú opatrenia (odborné, právne, podporné) umožňujúce nielen trvalú udržateľnosť všetkých funkcií pôdy, lesa a vody, ale v mnohých oblastiach aj ich rozšírenú reprodukciu.*

Človek svojou činnosťou preukázal schopnosť pozitívne ovplyvňovať pôdu, vodu, les, ale súčasne aj zlyhal pri ochrane a zveľadovaní. Prednostným záberom kvalitných orných pôd výrazne znížil celkový produkčný potenciál našich pôd. Treba konštatovať, že tento trend sa v posledných rokoch takmer zastavil a výmera našich pôd sa relatívne stabilizovala. Priemyselná výroba, ale čiastočne aj agrochemikálie a agromeliory dokázali znečistiť značnú časť pôdneho fondu. Nesprávnym hospodárením vodná erózia ohrozuje takmer 40 % orných pôd. Naďalej pretrvávajú niektoré **nepriaznivé vplyvy na úrodnosť pôdy** - erózia, kontaminácia pôdy, podzemných vôd, okysľovania pôdy. Okysľovanie pôd má nepriaznivé účinky na chemizmus pôd a živín, a znižuje úrodnosť pôd. Starostlivosť o poškodené pôdy a zlepšovanie úrodnosti pôd by mali byť v centre pozornosti ako existenčný záujem o neobnoviteľné prírodné zdroje.

Súčasná štruktúra poľnohospodárskej výroby je celoplošne orientovaná na využívanie intenzifikačných faktorov. Prirodzené štruktúry kultúr, dotvorené v minulosti generáciami roľníkov pod tlakom fungujúceho trhového prostredia, boli v období direktívneho systému riadenia narušené. Rozorané lúky v údoliach riek a svahovité pasienky so slabou vrstvou ornice oslabili aj mimoprodukčné funkcie poľnohospodárstva. Vymedzením plôch absolútnych a alternatívnych kultúr by malo ísť o **zefektívnenie produkčných a pôdochranných funkcií poľnohospodárstva**. Pre rentabilnejšie využívanie prírodných podmienok v marginálnych oblastiach je perspektívne znížiť výmeru ornej pôdy v prospech trvalých trávnych porastov, stimulovať chov prežúvavcov a zvyšovať podiel organického hospodárenia s obmedzenými vstupmi chémie. Na úrodných rovinách produkčných oblastí bude popri produkcii mlieka od dojných plemien opodstatnený chov monogastrov (ošípané,

hydina). Rentabilitu a konkurencieschopnosť rastlinnej výroby prostredníctvom znižovania jednotkových nákladov na úroveň svetových cien produkcie – zabezpečí intenzifikácia vstupov pri využívaní princípu znižovania nákladov, výhľadovo aj v kombinácii so systémom precízneho hospodárenia.

- ◆ *Poľnohospodárstvo môže významne prispieť k riešeniu problematiky energetiky z hľadiska úspornosti a environmentálnych súvislostí. V rámci programu prestavby a modernizácie výrobnotechnickej základne agropotravinárskeho komplexu má významné miesto využívanie netradičných zdrojov energie (bionafta, bioplyn, slama, drevoštíepky) a obnoviteľných zdrojov energie (energia slnečná, veterná, vodná a geotermálna). Pri využití energie z biomasy je potrebné prihliadať na jej významné funkcie v krajine.*

Strategickým záujmom krajiny súvisiacim s poľnohospodárstvom je **potravinová bezpečnosť**. Pre dosiahnutie stabilnej potravinovej bezpečnosti je dôležité zabezpečenie technologického rozvoja poľnohospodárskej a potravinárskej výroby, primeranosť cien vstupov a výstupov ako aj investovaného kapitálu a fungujúci systém nákupu a predaja. Jedným z ôsmich základných cieľov poľnohospodárskej a potravinovej politiky Slovenskej republiky je *“prispôbenie poľnohospodárstva environmentálnym požiadavkám na ochranu pôdy, vôd, ovzdušia a zachovávanie prírodného prostredia, druhovej rozmanitosti a ochrane tradičných génových zdrojov”*.

4.8.2. Lesné hospodárstvo

Lesnatosťou krajiny sa Slovensko s hodnotou 40,6% zaraďuje **na piate miesto v Európe**, podľa výmery lesov na obyvateľa (0,37 ha) na desiate miesto. Lesné hospodárstvo zabezpečuje ekonomickú, verejnoprospešnú, kultúrnu, historickú a sociálnu stránku obhospodarovania a využívania lesných ekosystémov. Patrí medzi prvovýrobné odvetvia zabezpečujúce ťažbu a prípravu suroviny pre ďalšie spracujúce odvetvia hospodárstva. Okrem toho zabezpečuje a sprostredkúva výrobu a poskytovanie internalít alebo externalít lesnej výroby vo forme verejnoprospešných úžitkov lesa a služieb lesného hospodárstva.

Aj napriek priaznivým hodnotám niektorých ukazovateľov charakterizujúcich lesný pôdny fond v rámci Európy je **postavenie lesného hospodárstva v ekonomike SR nepriaznivé**. Potvrďuje to väčšina vybraných makroekonomických ukazovateľov lesného hospodárstva vo vzťahu k ukazovateľom hospodárstva SR. Podiel HDP lesného hospodárstva sa pohyboval za časové obdobie 1990-98 v rozpätí 0,69-0,97% celkového HDP napriek tomu, že podiel počtu pracovníkov na celkovom počte pracovníkov hospodárstva SR je takmer dvojnásobný (1,23-1,49%). Reálna hodnota HDP v stálych cenách roku 1990 klesala od roku 1990 až do roku 1994, kedy nastal obrat a pozvoľný nárast jej hodnoty, s malým poklesom v roku 1998. Príčinu rozdielného vývoja HDP lesného hospodárstva a ekonomiky SR možno zistiť už z porovnania indexov medziročného rastu HDP v bežných cenách. Zatiaľ čo index rastu HDP hospodárstva rokov 1998-90 je 2,57, v lesnom hospodárstve je to iba 1,82. Rozdiel vyplýva z toho, že lesné hospodárstvo je primárnym výrobným odvetvím, v ktorom je hodnota HDP tvorená predovšetkým cenou práce a kapitálu produktov realizovaných na trhu. Cena prírodného výrobného faktora (lesného pozemku) je zastúpená v HDP pomerne nízkou až nepatrnou čiastkou úroku z hodnoty lesného pozemku, vzhľadom na nerozvinutý trh týchto komodít a prevahu ponuky nad dopytom nielen na Slovensku, ale vo všetkých transformujúcich sa štátoch a v celoeurópskom priestore, kde je relatívny prebytok ponuky dreva a výrobkov z dreva. Svoj podiel na tom má aj zaostávanie priemernej kvality produktov drevospracujúceho priemyslu v SR, ktoré majú príčinu v zlom technickom vybavení, ale aj v ľudskej nedôslednosti a zlej technologickej disciplíne. Od zhodnotenia výrobkov z dreva závisí nielen ohodnotenie ľudskej práce v tomto odvetví, ale aj cena sortimentov dreva a

výnosu z lesa. V hodnote HDP nie sú navyše započítané úžitky internalít a externalít lesnej výroby a činnosti majúce z hľadiska ich spotreby v odvetví lesníctva verejnoprospešný charakter. Značnú časť týchto úžitkov nedrevného pôvodu a verejnoprospešného charakteru realizuje obyvateľstvo v rámci osobnej spotreby alebo na trhu, ďalej podnikateľské subjekty v rámci ostatných odvetví (poľnohospodárstvo, vodné hospodárstvo, poľovníctvo, hospodárstvo, turistika a šport, školstvo ap.). V produktoch a službách (tovaroch) týchto odvetví sa realizuje značná časť úžitkov, ktoré sa vyrobili alebo sprostredkovali ako externality lesnej výroby alebo internality a externality verejnoprospešných funkcií lesa.

Zo základných výrobných faktorov v lesnom hospodárstve mal priaznivejší vývoj v období rokov 1990 - 1998 prírodný výrobný faktor. Výrobný faktor kapitálu sa vyvíjal za uvedené obdobie nepriaznivo. Aktívny strojový výrobný kapitál vykazoval vysoký stupeň fyzickej i ekonomickej opotrebovanosti (okolo 70%). V lesnej výrobe sa v dôsledku zlej finančnej situácie najmä staronových vlastníkov a držiteľov nešťátnych lesov používa viac ako 60% strojov po uplynutí doby životnosti. O **nízkej miere investovania** v lesnom hospodárstve svedčí aj vývoj ukazovateľa podielu investícií v odvetví na investíciách hospodárstva SR. Ten poklesol z hodnoty 0,79% v roku 1990 na hodnotu 0,19% v roku 1998, teda viac ako štvornásobne. O nedostatočnom investovaní svedčí aj ukazovateľ podielu investícií v lesnom hospodárstve na jeho HDP, ktorý klesol z hodnoty 20,5% v roku 1990 na hodnotu 11,6% v roku 1998. Primeraná miera investovania začína od 25% podielu investícií na vytvorenom HDP, v lesnom hospodárstve nedosahuje však ani polovičnú hodnotu spodnej hranice. Dlhodobé investície do pestovnej činnosti vzrástli od roku 1990 do roku 1998 v bežných cenách o viac ako 110%. Pri ich vyjadrení v stálych cenách však došlo k poklesu hodnoty týchto investícií medzi rokmi 1993 a 1998 okolo 20%. Nepriaznivú situáciu ekonomického vývoja v SR dokresľuje podiel špecifickej miery inflácie odvetvia a všeobecnej miery inflácie v SR. Okrem rokov 1991 a 1992, keď sa prakticky realizovala liberalizácia cien dreva a roku 1997, keď priemernú cenu speňaženia dreva vylepšil väčší objem vývozu dreva, bol tento ukazovateľ významne, až veľmi významne nižší od rovnovážnej hodnoty 100%.

Cieľom čerpania zdrojov v procese lesnej výroby je výroba dreva a ostatných tovarových úžitkov lesa a obnova lesa a jeho verejnoprospešných úžitkov. Lesná výroba sa v intenzívnej forme realizuje v hospodárskych lesoch a s menším obmedzením aj v lesoch osobitného určenia, t.j. na výmere okolo 84% rozlohy lesov. Štátne organizácie ako správcovia štátneho lesného majetku a nešťátneho neodovzdaného lesného majetku, resp. prenajatého lesného majetku obhospodarujú okolo 62% lesov. Zvyšok obhospodarujú nešťátne subjekty. Z celej výmery lesov je intenzívne a menej intenzívne využívaná zásoba dreva okolo 330 mil. m³ dreva každoročnou ťažbou v podiele okolo 1,4% zo zásoby, t.j. okolo 5,5 mil. m³. Z tohto množstva je okolo 55% drevo ihličnaté a zvyšok listnáčov. Realizáciou rubnej (obnovnej) ťažby sa ročne odkrýva okolo 7 tis. ha plochy lesa (holiny po ťažbe), ktorú treba zalesniť do 2 rokov. Výchova lesných porastov sa uskutočňuje formou predrubnej ťažby na ploche ročne okolo 80 tis. ha. Z ďalších výkonov a operácií lesnej výroby, kde sa na voľných plochách kombinuje prírodný výrobný faktor s faktormi kapitálu a práce sú prerezávky na ploche okolo 35 tis. ha ročne a obnova lesa (umelá a prirodzená) na ročnej výmere okolo 13 tis. ha. Prírodný výrobný faktor tu vystupuje ako aktívny faktor celého prírodno-výrobného procesu, aj keď pri hodnotení úžitkov tohto procesu v podmienkach trhu sa zohľadňuje predovšetkým účasť (výdaje) faktora práce a kapitálu. Celkové náklady lesnej výroby v bežných cenách vzrástli za obdobie 1990-1998 o 101,8% - z toho materiálové náklady vrátane odpisov o 39%, odpisy aktívnych a pasívnych výrobných statkov o 40%, osobné náklady o 72% a mzdové náklady až o 81,9%. Najnižší nárast vykazujú materiálové náklady vrátane odpisov a odpisy, čo je spôsobené nízkou obnovou výrobného kapitálu a znížením objemov výkonov v rámci lesnej výroby, i metodikou započítavania odpisov do nákladov.

Dlhodobým strategickým cieľom lesníctva a jeho hospodárskej časti (lesného hospodárstva) je **zachovanie, zveľaďovanie a obhospodarovanie lesov** na dosiahnutie plného potenciálu ich produkčných a verejnoprospešných funkcií. Zabezpečovanie tohto cieľa v rámci koncepcných zámerov a konkrétnych krokov lesníckej politiky akceptuje v dostatočnej miere princípy historického lesníctva Európy, ktorými sú trvalosť, vyrovnanosť a rovnomernosť využívania úžitkov lesa, ktoré sú v podstate základom princípu TUR. Výmera lesa zaznamenala v období rokov 1990-1998 okrem rokov 1993, 1995 a 1996 prírastok v rozsahu 0,5 - 3,39%. V uvedenom období sa zaznamenal vo všetkých rokoch **prírastok zásob dreva** od 12,05‰ do 22,35‰. To znamená, že zníženie výmery v rokoch 1993 (o 0,31‰) a 1995 (o 0,08‰) nemalo pozorovateľný vplyv na zásobu dreva. Ukazovateľ podielu ročnej ťažby z celkovej zásoby dreva sa pohyboval v jednotlivých rokoch v rozpätí 1,13-1,51%. Jeho hodnota charakterizuje využívanie drevoprodukčnej funkcie našich lesov. Za predpokladu normality lesov SR a zohľadnenia výmery ochranných lesov a lesov s vyhlásenými maloplošnými chránenými územiaми, by hraničná hodnota koeficientu podielu ročnej ťažby na celkovej zásobe dreva mohla byť až 1,80. Toto dokumentuje určitú rezervu v drevoprodukčnom využívaní lesov SR. Stupeň zabezpečenia TUR charakterizuje aj podiel výmery ochranných lesov a lesov osobitného určenia, ktorý v období 1990-1999 stále rástol. V roku 1998 dosiahli ochranné lesy podiel 15,30% a lesy osobitného určenia až 17,80%. Ďalším ukazovateľom TUR, v ktorom je Slovensko na poprednom mieste v Európe je podiel výmery **chránených území na lesnom pôdnom fonde** v SR na obyvateľa. Hodnota tohto ukazovateľa klesla v roku 1998 oproti roku 1991 o 0,01, ale nie v dôsledku zníženia plochy chránených území, ale prírastku obyvateľstva v SR.

Zlepšovanie podmienok v rámci obhospodarovania lesov pre zabezpečenie TUR charakterizujú aj ukazovatele podielu foriem **podrastového a výberkového hospodárskeho spôsobu**. Aj keď vykazujú hodnoty týchto ukazovateľov určité výkyvy, celkový pozitívny trend zvyšovania ich podielu je dostatočne preukazný. V roku 1998 sa zvýšil podiel podrastového hospodárskeho spôsobu oproti roku 1990 o 284% a výberkového hospodárskeho spôsobu o 109%.

Vývoj výmery lesov za posledných 9 rokov signalizoval mierny nárast ich plochy. Navyiac v procese začleňovania SR do EÚ vznikne relatívny prebytok poľnohospodárskych pôd nevhodných na poľnohospodárske využívanie - v horizonte do roku 2010 by mohlo ísť o zalesnenie cca 50 tis. ha týchto pôd. Ďalšia výmera cca 250 tis. ha by mohla byť zalesnená do roku 2050. Do roku 2010 by sa tak zvýšila lesnatosť oproti roku 1998 o 2% a do roku 2050 až o 5%. Predpokladom pozitívneho vývoja zásob dreva je tendencia ich vývoja v období 1990-1998. Celkový vývoj zásob dreva vyplýva predovšetkým zo zväčšovania výmery lesov, vylepšovania vekovej štruktúry, zvyšovania zakmenenia, zlepšenia prírastkových pomerov, znižovania poškodenia lesov súborom škodlivých činiteľov (predovšetkým imisiami a znižovaním náhodných ťažieb). Zmenšením náhodných ťažieb a strát na prírastku dôjde aj k zvýšeniu priemernej zásoby dreva na ha výmery lesov. Podľa programu rozvoja lesného hospodárstva do roku 2010 by mali ťažbové možnosti v lesoch SR vzrásť z hodnoty 5,7 mil. m³ v roku 1999 na 6,1 mil. m³ v roku 2010. To predstavuje ročný prírastok predpisu ťažby okolo 40 tis. m³. Tento vývoj umožňuje priaznivý nárast zásoby dreva celkom, ale predovšetkým zásoby dreva rubných porastov. Skutočnú výšku ťažby, najmä jej drevinovú, ale aj sortimentovú štruktúru môže ovplyvniť výška náhodnej ťažby, ale aj situácia na trhu s drevom v tuzemsku a zahraničí. Od roku 1995 vývoj cien dreva na domácom trhu stagnuje. Prognózy a koncepcie uvažujú s nominálnym rastom priemerného speňaženia dreva okolo 6%. V podstate už niekoľko rokov dochádza k poklesu reálneho speňaženia dreva.

Z vývoja poškodenia lesov, zisťovaného monitoringom **zdravotného stavu lesa** (od roku 1987), na základe stupňa defoliácie, sa od roku 1997 zaznamenalo jeho zreteľné zlepšovanie. Na celkovom obrate k lepšiemu má významné zníženie domácich zdrojov emisií,

ale aj jeho prísunu diaľkovým prenosom zo zahraničia. Táto skutočnosť môže v niektorých regiónoch viesť k tomu, že reálne záťaže niektorých druhov emisií prestanú pôsobiť retardačne. Z celkového znižovania poškodzovania lesov, najmä antropogénnymi faktormi, vyplýva aj predpoklad znižovania náhodných ťažieb. Táto skutočnosť môže mať vplyv aj na zníženie výskytu kalamít biologického charakteru v dôsledku zlepšenia odolnostného potenciálu lesov. Prírodné kalamity abiotického charakteru od určitej hodnoty ich intenzity závisia predovšetkým na náhodnosti výskytu. Odolnostný potenciál lesov odzrkadľujúci ich zdravotný stav ovplyvní ich účinok len nepatrne.

4.8.3. Vodné hospodárstvo

Vývoj vodného hospodárstva v SR bol po roku 1990 výrazne ovplyvňovaný uskutočňovanou transformáciou ekonomiky SR. Vodné hospodárstvo má v ekonomike SR významnú úlohu danú jeho historickým vývojom. Hospodárske prínosy vodného hospodárstva plynú predovšetkým z dodávok povrchovej vody, pitnej a úžitkovej vody, odkanalizovania a čistenia odpadových vôd. Okrem týchto hospodárskych činností vykonáva ešte rad verejno-prospešných činností, ktoré majú pozitívny vplyv na rozvoj vodného hospodárstva SR, na životnú úroveň jej obyvateľov a takisto na stav životného prostredia. Štátne podniky vodného hospodárstva v roku 2000 obhospodarovali hmotný a nehmotný investičný majetok v hodnote 109 562,1 mil. SK, pričom tento vzrástol oproti roku 1990 1,7 krát. V správe podnikov povodí bolo v roku 2000 29 334 km riečnej siete, čo bolo 60% z celkovej dĺžky riečnej siete Slovenska. V rokoch 1990-1999 sa zvýšil inštalovaný výkon zariadení s energetickým využitím z 506,7 MW v roku 1990 na 2419,62 MW t.j. 4,77 krát. **Celkový ovládateľný objem nádrží** (1890 mil. m³) sa zvýšil o 798 mil. m³, čo umožnilo regulovať prirodzený odtok vody z územia Slovenska, nadlepšovať prietoky, ochraňovať územia, zabezpečovať odbery vody a ich energetické využívanie. Ochrannými opatreniami sa podarilo zabezpečiť ochranu územia pred desať a viacročnou vodou o rozlohe 5764 km². **Celková dĺžka vodovodnej siete** vzrástla od roku 1990 o 6474 km, čím dosiahla dĺžku 26 032 km. **Celková dĺžka kanalizačných sietí** vzrástla o 1666,1 km na 7040 km (rast o 31%).

Dodávka spoplatnenej povrchovej vody má na celom území Slovenska klesajúci trend - v roku 2000 dosiahla objem 392,1 mil.m³, čo predstavuje medziročný pokles o 2,66%. **Celkový počet obyvateľov zásobovaných pitnou vodou z verejných vodovodov** v roku 2000 vzrástol na 82,7% obyvateľov z celkového počtu obyvateľov Slovenska. Špecifická spotreba vody v domácnostiach v roku 2000 klesla v porovnaní s rokom 1990 o 72 l na obyvateľa za deň, čo je pokles o 36,8%. **Počet vodovodov** v roku 1999 bol 839, z toho 231 skupinových vodovodov.

Organizačné zmeny vo vodnom hospodárstve boli vykonané integráciou 4 štátnych podnikov povodí do jedného organizačného celku Slovenského vodohospodárskeho podniku. Transformačný proces štátnych podnikov vodární a kanalizácií sa začal v roku 1995.

Hlavným cieľom je odštátnenie majetku vodovodov a kanalizácií vytvorením vodárenských spoločností, ktorých podielníkmi budú majitelia majetku (mestá a obce). Realizáciu transformačného procesu štátnych podnikov vodární a kanalizácií zabezpečuje MP SR v súlade s vládou prijatou postupe a harmonogramom (2001).

Hospodárenie s vodou nadobúda začiatkom 21.storočia **strategický charakter**, a to aj vzhľadom k tomu, že dostupnosť vodných zdrojov vystupuje do popredia ako jeden z globálnych problémov ľudstva. Slovensko má v tomto ohľade relatívne priaznivú situáciu vzhľadom na možnosti zabezpečiť dostatok vody pre každého občana. Napriek tomu je potrebné počítať s tým, že **dostupné množstvá vodných zdrojov** na území SR **sa budú postupne znižovať** (súvislosť s globálnou zmenou klímy).

Vodné hospodárstvo na Slovensku je výrazne ovplyvnené industriálnym obdobím vývoja, a to jednak centralizovaným riadením, jednak centralizáciou vodných zdrojov. Prechod k TUR bude vyžadovať väčšiu diverzifikáciu vodných zdrojov, decentralizáciu riadenia na úrovni 6 vodárenských spoločností a nazeranie na vodu ako na strategickú surovinu a otázku národnej bezpečnosti. Voda by okrem ekonomickej úlohy mala plniť aj iné rovnocenné úlohy, najmä vo vzťahu k zabezpečeniu životného štandardu občana. Prechod k TUR bude tiež spojený s **opustením filozofie nutnosti realizovať výstavbu veľkokapacitných vodných zdrojov**. Väčšia pozornosť sa bude venovať všetkým dostupným spôsobom zabezpečenia obyvateľstva vodou s prihliadnutím na regionálne a miestne špecifiká. Pri zabezpečovaní TUR sa preferujú decentralizované prístupy, prírode blízke prístupy, orientácia na dôsledné využívanie miestnych zdrojov, redukciu znečistenia prostredia (v tomto prípade najmä hydrosféry), dôslednú ochranu zdrojov, racionalizáciu narábania s nimi a maximalizáciu úspor, zachovanie druhej rozmanitosti, ktorá sa významnou mierou viaže práve na vodomilné a vlhkomilné ekosystémy. Ťažisko integrovaných systémov by malo byť v kompenzácii deficitných oblastí (resp. období), alebo extrémov pre prípad havarijných situácií a pod. Nemali by však v plnom rozsahu suplovať miestne zdroje. Významnou charakteristikou by malo byť obmedzenie spotreby, **racionalizácia hospodárenia s vodou** v krajine, pri technologickom využívaní vodných zdrojov aj pri spotrebe obyvateľstvom.

4.8.4. Priemysel

SR patrí medzi stredne vyspelé priemyselné krajiny - Slovensko ešte ako súčasť Československa sa stalo **stredne rozvinutou industriálnou krajinou s rozvinutým priemyslom**, keď najmä po roku 1948 boli nasmerované hlavné investície práve do budovania priemyslu. Pred rokom 1989 začal slovenský priemysel strácať svoju konkurencieschopnosť najmä v dôsledku nízkej produktivity, ktorá dosahovala odhadom okolo 30 až 40% svetovej produktivity, nízkej kvality produkcie, nízkej informatizácie a automatizácie priemyselných odvetví ako aj nezachytenia trendov nastupujúcej informačnej spoločnosti. Špecifikom priemyslu SR bol vysoký podiel zbrojárskeho priemyslu a orientácia na východné trhy.

Po odštartovaní reforiem v roku 1990 došlo k **prudkému zníženiu priemyselnej produkcie** v dôsledku straty východných trhov, nízkej konkurencieschopnosti produkcie a tiež odstavenia väčšej časti kapacít priemyselnej výroby. Prepad priemyselnej produkcie bol najväčší v roku 1991, keď pokles dosiahol 19,4%. Od roku 1994 dochádza opäť k rastu priemyselnej výroby. V období 1995–1998 HDP vyprodukovaný v priemyselnej výrobe vzrástol o 119,5%, čo predstavuje menší nárast ako celé hospodárstvo SR. K zvyšovaniu podielu na tvorbe HDP dochádza pri výrobe potravín a výrobe strojov, elektrických zariadení a dopravných prostriedkov, naopak pri odvetviach ťažkého priemyslu (chemická výroba,

výroba kovov, koks a pod.) dochádza k poklesu ich podielu na tvorbe HDP. Vývoj podielu priemyselnej výroby na HDP hospodárstva SR je uvedený v tabuľke č. 22.

Od roku 1995 dochádza neustále k rastu HDP (vyjadreného v bežných cenách) hospodárstva SR, ako aj priemyselnej výroby. Jediným odvetvím, v ktorom po celé sledované obdobie rokov 1995-1998 dochádzalo každoročne k nárastu HDP je výroba strojov, elektrických zariadení a dopravných prostriedkov. V roku 1998 došlo k spomaleniu a v k poklesu indexu tempa rastu HDP - a to tak v hospodárstve SR ako aj v priemyselnej výrobe s výnimkou výroby potravín a výroby strojov, elektrických a dopravných zariadení.

Celkový podiel priemyselnej výroby na pridanej hodnote v hospodárstve SR klesol z 24,8% v roku 1997 na 24,5% v roku 1998. Zatiaľ čo v rovnakom období rokov 1997-1998

zaznamenala pridaná hodnota v hospodárstve SR medziročný nárast na 109,5%, pridaná hodnota priemyselnej výroby vzrástla len na 107,9%. Najväčšie tempo rastu pridanej hodnoty vykazuje výroba dopravných prostriedkov (medziročný nárast na 158%). Naopak najväčší pokles rastu pridanej hodnoty zaznamenala výroba ropných produktov a koksu, výroba kovových výrobkov a výroba inde neklasifikovaná. V roku 1997 pracovalo v odvetviach priemyselnej výroby 573 431 zamestnancov (28,5% celkovej zamestnanosti), ku koncu roka 1998 sa ich počet znížil na 554 420 zamestnancov (28,1%). Najväčší medziročný pokles zamestnancov bol zaznamenaný v odvetví spracovania kože, výrobe chemických výrobkov a výrobe papiera. Nárast zamestnancov zaznamenali len vo výrobe elektrických zariadení, dopravných zariadení, nekovových výrobkov, gumených a plastových výrobkov. Najväčšími zamestnávateľmi sú výroba strojov, potravín a kovových výrobkov.

Tab.č. 22 - Vývoj podielu HDP v rokoch 1996 - 1998 v mil. Sk (v bežných cenách)

Odvetvová klasifikácia ekonomických činností	1996	Podiel (%) z HDP SR	1997	Podiel (%) z HDP SR	1998	Podiel (%) z HDP SR	1999	Podiel (%) z HDP SR
HDP SR SPOLU	606094	100	686087	100	750761	100	815330	100
Priemyselná výroba, z toho:	146947	24,2	154553	22,5	166713	22,2	178063	21,8
Výroba potravín	20336	3,4	20121	2,9	24933	3,3	27435	3,4
Výroba ropných produktov, koksu, chemických výrobkov, výroba z gumy a plastov	28762	4,8	27873	4,1	30531	4,1	29051	3,6
Výroba kovových výrobkov	25362	4,2	26544	3,9	26706	3,6	27601	3,4
Výroba strojov, elektrických zariadení a dopravných prostriedkov	33454	5,8	36575	5,3	40461	5,4	47815	5,9

Zdroj: ŠÚ SR, 2000

Relatívne priaznivo sa vyvíja **ukazovateľ produktivity práce v priemyselnej výrobe**. Za obdobie 1995-1998 vzrástla produktivita práce vo všetkých odvetviach priemyselnej výroby - najväčší nárast dosiahla pri výrobe motorových vozidiel (295,6%). Najväčšia produktivita práce sa dosahuje v odvetviach náročných na vstupné materiály ako sú výroba koksu, výrobkov z ropy a výroba jadrových palív, výroba motorových vozidiel a výroba kovov, najnižšia produktivita práce sa dosahuje v odvetviach odevnej výroby, výroby kože a kožených výrobkov a v textilnej výrobe. Výraznejšie tempo rastu bolo v predchádzajúcom období zaznamenané pri tzv. moderných odvetviach. Naopak tempo rastu produktivity práce v tradičných odvetviach ťažkého priemyslu a textilnej a odevnej výroby sa mierne spomaľuje. Vzhľadom k TUR priemyselnej výroby môžeme tento trend pokladať za pozitívny.

V roku 1995 dosiahla **výroba tovaru** v odvetviach priemyselnej výroby 365 792,4 mil. Sk, v roku 1998 to bolo 462 862,5 mil. Sk, čiže nárast o 126,5%. Z celkového počtu 22 odvetví priemyselnej výroby nadpriemerný nárast vykazujú len 8 odvetví (najväčší medziročný nárast dosiahla výroba motorových vozidiel, čo svedčí o fakte, že patrí k najdynamickejším odvetviám priemyselnej výroby v SR). Šesť odvetví naopak zaznamenalo medziročný pokles vo výrobe tovarov - najväčší pokles bol zaznamenaný pri výrobe chemikálií, chemických

výrobných a chemických vlákien. Relatívne priaznivo pôsobí fakt, že klesá výroba v takých odvetviach, ktoré nepriaznivo vplyvajú na stav životného prostredia a využívajú väčšie množstvo neobnoviteľných zdrojov, sú náročnejšie na vstupy surovín, energie a materiálov. Na druhej strane pokles výroby má priamy vplyv na zisky v týchto odvetviach, čím môže dochádzať k poklesu vyčleňovaných peňazí pre environmentálne akcie.

Pri hodnotení odvetví priemyselnej výroby z pohľadu **vývoja ekonomických ukazovateľov** sa jasne prejavuje obdobie nekonšepčnej a neukončenej reštrukturalizácie. Pokles podielu priemyslu na tvorbe HDP spolu so znižovaním zamestnanosti bez riadenej vnútornej reštrukturalizácie nevytvárajú predpoklad pozitívnej zmeny. Pozitívne možno hodnotiť rast produktivity práce na zamestnanca, čo je spojené s počiatočnými zmenami v nástupe nových odvetví. Vo väčšine odvetví sa negatívne vyvíja hospodársky výsledok, ktorý sa prejavuje v platobnej neschopnosti a zadlženosti podnikov. Nedostatok prostriedkov na investovanie znemožňuje zmeny v technológiách s priamym dopadom na vzorce spotreby a vytvára predpoklad vzniku nových environmentálnych záťaží. Nie sú zaznamenané zmeny v materiálovej náročnosti odvetvia priemyselnej výroby a vysoká energetická náročnosť, vysoká merná spotreba tepla a palív odzrkadľujú negatívny stav v technologickej vybavenosti ako aj nevhodnú štruktúru priemyslu.

Spotreba materiálov, energie a služieb priamo vyjadruje náročnosť odvetví priemyselnej výroby na vstupné zdroje a nepriamo vyjadruje **vzťah k životnému prostrediu**. V roku 1995 dosiahli náklady odvetví priemyselnej výroby na spotrebu materiálu, energie a služieb hodnotu 290 309,8 mil. Sk. V roku 1998 tieto náklady vzrástli na 378 386,9 mil. Sk - rast nákladov tak dosiahol 30,3%. Najviac sa na spotrebe podieľali odvetvia výroby motorových vozidiel (15,1%), výroby potravín a nápojov (14,9%) a výroby kovov (14,1%). Najmenším podielom sa na sledovanom ukazovateli podieľala výroba kancelárskych strojov a počítačov (0,2%) a recyklovanie odpadov (0,5%).

Vo vzťahu k **spotrebe materiálu, energie a služieb** môžeme odvetvia priemyselnej výroby rozdeliť do niekoľkých kategórií. K odvetviám, ktoré zaznamenali pozitívny rast hospodárskych ukazovateľov a zároveň sa znížila ich náročnosť na spotrebu materiálov, energie a služieb (a ktoré sa tak najviac približujú podmienkam TUR priemyselnej výroby - rast hospodárskych výsledkov a znižovanie náročnosti na vstupné materiály) však je možné zaradiť z 22 sledovaných odvetví len jedno - výrobu kancelárskych strojov a počítačov. Naopak k odvetviám, ktorých náročnosť na spotrebu sa zvýšila napriek stagnujúcej výrobe patria odvetvia spracovania kože a kožených výrobkov, odevnej výroby, výroby kovov a recyklovanie odpadov.

V období rokov 1994-1996 došlo v SR k postupnému nárastu celkovej spotreby energie z 25 689 tis. MWh na 28 877 tis. MWh (112,7%), v ďalších rokoch spotreba energie mierne klesala na hodnotu 27 850 MWh (1999). V priemyselnej výrobe s výnimkou roku 1996 došlo v sledovanom období k úbytku spotreby elektrickej energie a to na 99,4%. Tento relatívne nízky úbytok svedčí o tom, že energetická náročnosť výrobných procesov je približne stále na rovnakej úrovni v celom sledovanom období. Podiel priemyselnej výroby na celkovej spotrebe elektrickej energie predstavoval v roku 1997 34,18%. **Energetická a surovinová náročnosť priemyselnej výroby** ako celku je stále na pomerne vysokej úrovni a nedošlo k výraznejšiemu poklesu tejto náročnosti, čo má nepriaznivý vplyv na vývoj životného prostredia.

V roku 1995 došlo v odvetviach priemyslu k miernemu **nárastu spotreby palív** (s výnimkou benzínov) čo priamo súvisí aj s nárastom priemyselnej produkcie v tomto roku, v roku 1996 došlo zasa k poklesu spotreby pevných palív, čo má priamy vplyv na znižovanie znečisťovania životného prostredia emisiami zo spaľovacích procesov. Na druhej strane bol zaznamenaný výrazný nárast spotreby kvapalných palív a zemného plynu. V blízkej

budúcnosti je možné predpokladať ďalšie znižovanie spotreby pevných palív, čo súvisí s prechodom výrobných technológií na relatívne ekologickejšie palivá ako je napr. zemný plyn.

Organizácie priemyselnej výroby vyprodukovali v roku 1994 celkovo 31,9 tis. t **emisii tuhých znečisťujúcich látok** a na celkových emisiách zo stacionárnych zdrojov sa podieľali 36,5%. V roku 1998 to bol pokles na 18,7 tis. t tuhých emisií, pričom podiel produkcie emisií klesol na 34,1%. Celková produkcia tuhých emisií tak za 4 roky poklesla na 58,6%. Najväčší pokles bol zaznamenaný v odvetviach chemického priemyslu (na 20%). Naopak dlhodobo najväčší podiel na tuhých emisiách má výroba a spracovanie železa a ocele.

V roku 1994 vyprodukovali priemyselné organizácie celkovo 85,0 tis. t **emisii SO₂** (36,1% celkovej produkcie v SR), v roku 1998 to bolo 68,6 tis. t emisii SO₂ (38,9%). Hoci produkcia emisii klesla za 4 roky na 80,7%, podiel priemyselnej výroby na celkových emisiách SO₂ zo stacionárnych zdrojov však vzrástol. Najväčším producentom emisii SO₂ je výroba koksu, rafinovaných ropných produktov, veľkým producentom je aj výroba a spracovanie železa a ocele. Naopak výrazne sa znižuje produkcia emisii SO₂ v chemickom priemysle. Z analýzy údajov vyplýva, že priemyselná výroba je najväčším producentom emisii SO₂ v národnom hospodárstve SR.

Celková produkcia **emisii NO_x** v priemyselnom sektore v roku 1994 bola 60 tis. t emisii (49,8% celkovej produkcie v SR), v roku 1998 to bolo 39,9 tis. t emisii NO_x (47,8%). Najviac emisii NO_x sa vyprodukovalo vo výrobe a spracovaní železa a ocele a v chemickom priemysle, nepriaznivo sa vyvíja situácia vo výrobe nekovových minerálnych výrobkov.

V roku 1994 vyprodukovali priemyselné organizácie celkovo 160,4 tis. t **emisii CO** (70,8% celkovej produkcie v SR). V roku 1998 toto množstvo pokleslo na 110,4 tis. t emisii CO (65,5%). Najviac emisii CO vyprodukovali vo výrobe a spracovaní železa a ocele, vo výrobe nekovových minerálnych výrobkov a vo výrobe a spracovaní neželezných kovov.

Priemyselná výroba sa na **emisiiach ťažkých kovov** ako sú kadmium, ortuť, arzén a olovo podieľa skoro 100% zo všetkých stacionárnych zdrojov. Pri emisiách kadmia a arzénu bola najväčším producentom výroba nekovových minerálnych produktov, v ostatných rokoch aj výroba s spracovaním železa a ocele, zároveň najväčší producent emisii ortuti a olova.

V oblasti **vypúšťania priemyselných odpadových vôd** došlo v roku 1998 k nárastu ich celkovej produkcie oproti roku 1997 na 120,4%, k poklesu celkového objemu čistenej odpadovej vody na 97,7%, ako aj nárastu nečistenej odpadovej vody na 153,5%. Vo vzťahu priemyselnej výroby k životnému prostrediu sa negatívne vyvíja najmä tendencia nárastu nečistenej odpadovej vody. Aj tento fakt hovorí o situácii, v akej sa priemyselná výroba nachádza. Nedostatok finančných zdrojov, znižovanie produkcie a rast zadĺženosti organizácií sa prejavuje aj na znižovaní výdavkov do environmentálnych technológií a raste environmentálnych záťaží.

Celkové odbery podzemných vôd pre potreby priemyslu sa v období 1994-1996 znížili na 80,2%. Odbery pre priemysel klesali relatívne rýchlejšie ako celkové odbery podzemnej vody. Medzi odvetvia, ktorých výrobný proces je priamo závislý na spotrebe vody patrí potravinársky priemysel a výroba nápojov. Ostatné odvetvia priemyselnej výroby sú viacmenej závislé hlavne na kvantite spotrebe vody, ktorú čerpajú v prevažnej miere z povrchových zdrojov. V období 1991-1994 malo užívanie povrchovej vody klesajúcu tendenciu, avšak od roku 1995 bol zaznamenaný mierny nárast v užívaní vody.

V rokoch 1994-1998 postupne dochádzalo k **znižovaniu úbytkov poľnohospodárskej pôdy** pre potreby priemyselnej výstavby, tak v absolútnom ako aj v relatívnom vyjadrení. Tento pozitívny vývoj je dôsledkom snahy o využívanie terajších nedostatočne využívaných priemyselných areálov už existujúcich organizácií a postupného spomaľovania tempa

výstavby nových priemyselných areálov. Príčinou je nedostatok investícií pre novú výstavbu, rast cien poľnohospodárskej pôdy a účinnejšia ochrana pôdy v environmentálnom práve.

V roku 1998 bolo v priemysle vyprodukovaných 3.406,7 tis. t **odpadov**. Z tohto množstva tvorili zvláštne odpady (bez nebezpečných) 2.169,3 tis. t (63,7%) a nebezpečné odpady 1.237,4 tis. t (36,3%). Odvetvia priemyslu boli druhým najvýznamnejším producentom zvláštnych odpadov a najvýznamnejším producentom nebezpečných odpadov.

Priemyselná výroba má stále rozhodujúci vplyv v oblasti znečisťovania ovzdušia napriek niektorým prijatým opatreniam vo veľkých podnikoch, ako aj v dôsledku útlmu výroby. Negatívne sa vyvíja aj vplyv na čistotu vôd, kde bol zaznamenaný nárast hlavne v množstve nečistenej vody ako aj rast v niektorých druhoch znečisťujúcich látok. Pozitívne sa vyvíjal ukazovateľ úbytku poľnohospodárskej pôdy.

Z celkovej analýzy vývoja priemyslu možno usudzovať, že zaznamenané pozitívne zmeny nie sú len dôsledkom vedomého a koncepčného usmerňovania vývoja v odvetví, ale najmä prejavom jeho recesie. **Hlboké podkapitalizovanie** zároveň poskytuje priestor na predpoklad ďalších negatívnych zmien spôsobených nedostatkom finančných prostriedkov pri nákupe technológií ako aj nedoceňovaním vyhodnocovania rozvojových projektov najmä z hľadiska spotreby energií a vplyvov na životné prostredie. Z vyhodnotenia vnútornej štruktúry priemyslu vyplýva, že **nástup tzv. environmentálnych odvetví**, ktoré zaznamenávajú v priemyselne rozvinutých štátoch rast, sa v slovenskej ekonomike (napriek príležitostiam pri reštrukturalizácii strojárkej výroby) takmer vôbec neprejavuje.

4.8.5. Ťažba nerastných surovín

Ťažba nerastných surovín je jedným z primárnych priemyselných odvetví, v rámci ktorých sú priamo využívané prírodné zdroje ako základné vstupy pre ostatné priemyselné odvetvia, resp. ako obchodná komodita. Z hľadiska vývoja tohto odvetvia po roku 1990 (údaje od roku 1992) je možné konštatovať pomerne vyrovnaný podiel ťažobného priemyslu na hrubom domácom produkte, avšak trvalý pokles zamestnanosti v tomto odvetví, čo je v súlade s trendmi vo vyspelých ekonomikách sveta.

Tab.č. 23 - Vybrané hospodárske ukazovatele priemyslu ťažby nerastných surovín

Hospodársky ukazovateľ	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	99/92
Hrubá produkcia (% HDP)	0,9	1,0	0,8	0,9	0,9	0,9	0,8	0,9	1,00
Podiel zamestnancov (% celkového počtu v SR)	1,5	1,2	1,2	1,2	1,1	1,2	1,0	1,0	0,67

Zdroj: ŠÚ SR, 1994-00

Základné ekonomické ukazovatele odvetvia nie sú priaznivé. **Hrubá produkcia hospodárskeho odvetvia** vzhľadom k reálnym cenám **stále klesá** - v období 1992-1998 o 25%. Napriek tomu, že stúpa objem finančných prostriedkov z predaja (a to aj do zahraničia), celkový zisk z výroby má klesajúci trend v absolútnych hodnotách, ale aj v pomere k hrubej produkcii. Stúpajúci objem prostriedkov z predaja vyplýva zo zvyšujúcich sa cien; znižujúci sa zisk vypovedá o raste nákladoch rezortu. Vo vnútroodvetvovom členení odvetvia na ťažbu energetických a ostatných surovín rastie ťažba energetických surovín. Kým celkový predaj a vývoz ostatných surovín od roku 1992 stagnuje, predaj energetických surovín sa zvýšil takmer dvojnásobne a ich vývoz viac ako sedemnásobne.

Vývoj ťažby vybraných nerastných surovín vypovedá o **celkovom útlme**. V oblasti ťažby energetických surovín nie je prepad až taký výrazný (20-30%), avšak v prípade rudných surovín prišlo k zastaveniu ťažby antimónu, olova, zinku, medi, ortuti, k útlmu ťažby drahých kovov a k polovičnému útlmu ťažby železa. V ťažbe nerudných surovín nie je vývoj po roku

1990 jednoznačný. Pri niektorých surovinách prišlo k podstatnému útlmu ťažby - azbest, baryt, dekoračný kameň, kremeň a kremenec, vápenec, mastenec, perlit, ale aj magnezit a keramické íly. Naopak niektoré suroviny zaznamenali nárast ťažby - zlievárenské piesky, kaolín, sadrovec a anhydrit, kamenná soľ, čadič a najmä žiaruvzdorné íly. Celkovo však aj v prípade nerudných surovín môžeme konštatovať zníženie objemu ťažby surovín. Evidencia ťažby a spotreby stavebných surovín je problematická, keďže ich veľká časť je ťažená na nevyhradených ložiskách. Jednoznačne však prišlo k veľkému útlmu ťažby tehliarskych surovín (približne o 75%) a k zníženiu ťažby stavebného kameňa na cca 40%.

Využitie surovinových zdrojov SR je potrebné hodnotiť v širšom kontexte v nadväznosti na celý palivovo-energetický priemyselný komplex. **Nadmerné čerpanie prírodných zdrojov** je totiž len reakciou na nadmernú úroveň spotreby v priemyselne rozvinutej časti sveta. V tomto kontexte je veľmi významné usmerňovanie a riadenie spracovania, distribúcie, spotreby a recyklácie surovín. Východiskom k hodnoteniu pravdepodobných trendov je návrh energetickej politiky SR, ktorá bola schválená vládou SR v roku 2000. Trvalo udržateľné využívanie by malo byť založené na takom čerpaní zdrojov, ktoré neobmedzia ich prístupnosť pre budúce generácie, čo je však v prípade neobnoviteľných zdrojov dosť iluzórne. Preto by mali byť preferované predovšetkým obnoviteľné zdroje, ktorých potenciál je na území Slovenska značný – najmä biomasa, geotermálna energia, vodná energia, slnečná energia a veterná energia. Neobnoviteľné zdroje by potom mali byť využívané tak, aby bola zabezpečená ich **dlhodobá životnosť** a zároveň aby boli minimalizované negatívne vplyvy na životné prostredie. V praxi to znamená napríklad aj hodnotenie využívania zdrojov z pohľadu vstupov a výstupov ich ťažby. Vstupy sú predstavované samotnou exploataciou jednotlivých zdrojov (dlhodobosť zásob zdrojov vzhľadom k ich súčasnému využívaniu) a ich štruktúrou (zastúpením primárnych neobnoviteľných zdrojov a obnoviteľných zdrojov), výstupy sú predstavované sprievodnými "efektmi" využívania zdrojov vzhľadom k zaťažovaniu prostredia škodlivinami (najmä emisiami SO₂, NO_x a CO₂).

Doterajší vývoj hospodárstva Slovenska v kontexte využívania zdrojov rozhodne **nie je možné hodnotiť ako dlhodobo udržateľný**. Založený je na predstave stáleho ekonomického rastu, ktorý je sprevádzaný veľkou spotrebou primárnych zdrojov a energetickou náročnosťou. Súčasná štruktúra priemyselnej výroby je nevyhovujúca – dominuje energeticky a surovinovo náročná výroba (hutníctvo železa a farebných kovov, výroba hliníka, chemický priemysel). Pritom domáce energetické a rudné zdroje surovín sú malé, a preto je výroba väčšinou založená na dovoze surovín. V prípade **energetických surovín** je z dlhodobého hľadiska vhodné sústrediť sa na pokles spotreby a ťažby uhlia (zastaviť ťažbu lignitu, utlmiť a postupne zastaviť ťažbu hnedého uhlia, obmedzovať dovoz najmä hnedého uhlia). Zároveň je vhodné zvýšiť význam a zastúpenie zemného plynu ako suroviny (prieskum a overenie domácich zásob, diverzifikácia dovozu, plynifikácia hospodárstva aj infraštruktúry), ropu aspoň čiastočne nahrádzať "biologickými" palivami a predovšetkým podstatne zvýšiť význam netradičných energetických surovín – najmä obnoviteľných zdrojov. Tieto trendy sú zohľadnené aj v energetickej politike SR.

Zásoby **rudných surovín** sú u nás vo všeobecnosti malé vzhľadom k spotrebe. Väčšina významných surovín bola vyčerpaná v období rozkvetu baníctva v Hornom Uhorsku (13.-18. storočie). V súčasnosti je predpoklad na významnejšiu ťažbu rudných surovín na našom území minimálny - potrebné je prehodnotiť ťažbu železa a železnej rudy, pravdepodobná je ťažba malých objemov zlatonosných rúd. **Nerudné suroviny** z hľadiska reálne využiteľných zásob možno rozdeliť na suroviny perspektívne aj na vývoz, prípadne rozvoj priemyslu (mastenec, magnezit, diatomit, kamenná soľ, slúda), iné postačujúce len na domácu spotrebu a na nedostatočné. SR je pomerne bohatá aj na zásoby **stavebných surovín** - zásoby výhradných ložísk však postačujú len na krytie domácej spotreby. V prípade rozsiahlejšej ťažby by boli vplyvy environmentálne neúnosné.

Trvalo udržateľné využívanie surovinových zdrojov v SR by malo byť založené na postupnej náhrade neobnoviteľných zdrojov za obnoviteľné (vrátane podstatného zvýšenia využívania domácich obnoviteľných zdrojov surovín). V prípade nerastných surovín to znamená postupné zastavenie ťažby tuhých energetických surovín (hnedé uhlie a lignit), zvýšenie podielu využívania biologických energetických surovín a diverzifikáciu dovozu ropy a zemného plynu, zastavenie ťažby rudných surovín, prehodnotenie ťažby a diferencovaný prístup k využívaniu nerudných a stavebných surovín (napr. obmedzenie ťažby vápencov, dolomitov, stavebného kameňa a štrkopieskov ale možné zvýšenie ťažby napr. mastenca, sludy a pod. za účelom vývozu). Predpokladá sa zvýšenie využívania geotermálnej energie a iných alternatívnych zdrojov energie. Takéto zmeny vo využívaní surovinových zdrojov treba zosúladiť so štrukturálnymi zmenami v energetike a priemysle.

4.8.6. Energetika

SR patrí medzi krajiny, ktoré sú v klasickom poňatí chudobné na vlastné zdroje energetických surovín, ktoré poskytujú len 11% z celkovej dodávky primárnych energetických zdrojov (PEZ). Znamená to, že SR dováža 89% energetických zdrojov, prevažne z Ruskej federácie.

V roku 1995 bola konečná spotreba energie pokrytá z 35% uhlím, plynom z 32%, ropou z 18% a elektrickou energiou zo 14%. Celková energetická náročnosť SR sa v rokoch 1990-1999 stabilizovala, napriek tomu je pri reálnom prepočte na paritu kúpnej sily takmer trikrát vyššia, než je priemer krajín EÚ. Nedostatočné znižovanie energetickej náročnosti a **neefektívne využívanie energie** sú trvalo vážnym problémom ekonomiky SR.

Tab.č. 24 - Vývoj vybraných ukazovateľov slovenskej energetiky

	Jednotka	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Podiel výroby a rozvodu elektr., plynu a tepla na HDP	%HDP	3,6	3,5	4,2	4	3,6	2,5	-
Primár. energetické zdroje	PJ	733	718	742	754	1325	1289	1326
Konečná spotreba energie	PJ	549	537	542	552	499	499	516
PEZ/HDP95	PJ/mld.Sk	1,59	1,49	1,43	1,37	2,26	2,10	2,03
PEZ/HDPppp (IEA)	toe/00090	0,59	0,55	0,53	0,51	0,47	-	-

Zdroj: MH SR, 2000

Energetický systém Slovenska je podsystémom svetového systému, ktorý charakterizujú neustály rast produkcie a spotreby energie, zmeny v štruktúre palivových zdrojov a disproporciami medzi regiónmi v produkcii a spotrebe energetických zdrojov. V minulosti Slovensko ako súčasť ČSSR patrilo do uzavretého a čiastočne izolovaného východoeurópskeho energetického systému. V súčasnosti sa vykonáva prepojenie nášho energetického systému na západoeurópsky, SR je však stále silno **závislé na dovoze** ropy, zemného plynu ako aj uránu z Ruska a uhlia z okolitých krajín. Zároveň je tranzitnou krajinou pre transfer zemného plynu do krajín západnej Európy. V oblasti výroby elektrickej energie je sebestačná. Vzhľadom na vzájomnú prepojenosť a previazanosť energetických systémov si jej rozvoj naďalej vyžaduje úzku spoluprácu so susednými krajinami a zapojenie západoeurópskych štruktúr.

Transformácia ekonomiky SR znamenala popri poklese výroby a produkcie aj s tým spojený pokles spotreby energie. HDP v období 1990-93 klesol o 20%, celková spotreba

energie o 27%. Neskôr, s rastom ekonomického produktu však spotreba energie začala opäť rásť. Počiatkový pokles spotreby energie bol teda najmä dôsledkom poklesu tvorby HDP a nie výsledkom racionalizačných opatrení. Netransparentné a netrhové ceny a monopolná štruktúra ekonomiky vytvorili nedostatok motivačných mechanizmov na zavedenie racionalizačných opatrení a zefektívnenie využívania energie. Energetická koncepcia predpokladá pokles energetickej náročnosti v roku 2010 v porovnaní s rokom 1990 o cca 42%.

Za príčinu neefektívneho nakladania s energiou sa pokladajú okrem iného nízke ceny (v porovnaní s cenami v krajinách OECD sú ceny elektrickej energie v domácnostiach v strednej a východnej Európe približne štvornásobne nižšie). Ceny energie v krajinách EÚ pre priemyselný sektor sú nižšie ako ceny pre obyvateľstvo, v SR je to naopak.

Tab.č. 25 - Štruktúra zdrojov spotreby energie vo vybraných krajinách v roku 1994

Zdroj energie	Svet	Slovensko	Rakúsko	Švajčiarsko	Poľsko	Maďarsko
Tradičné palivá	-	0,78	3,98	4,74	0,76	1,91
Primárna elektrina	10,46	22,74	12,92	36,93	0,1	16,2
Plynné palivá	23,73	31,0	26,84	9,38	8,61	34,1
Kvapalné palivá	36,01	15,11	43,94	48,23	14,76	29,48
Tuhé palivá	29,80	30,37	12,33	0,71	75,77	18,31

Podiel priemyslu na spotrebe energie (52%) je v SR značne vyšší ako v štátoch západnej Európy (32%), naopak podiel spotreby energie pre sektor bývania (17%) a dopravy (11%) sú značne pod ich úrovňou. Slovenská skladba dodávky primárnej energie stále poukazuje na dedičstvo minulého obdobia. Hospodárstvo smerovalo na používanie relatívne lacných zdrojov uhlia a zemného plynu. Naopak podiel ropy je v porovnaní so západnými krajinami malý. Celkový podiel uhľovodíkových palív v roku 1996 dosiahol 50%, čo je mierne nad podielom roku 1990 (48%). Podiel ropy nedosahuje ani polovicu podielu vo vyspelých štátoch EÚ, podiel zemného plynu je naopak oveľa vyšší.

Využitie energie sa v SR koncentruje najmä vo veľkých priemyselných podnikoch. Tridsať najväčších firiem sa podieľa zhruba 50% na priemyselnej spotrebe elektriny, zatiaľ čo tri najväčšie (VSŽ, Slovalco, Slovnaft) spotrebujú takmer 22%. Veľkoodberatelia elektrickej energie spotrebovali v roku 1996 až 65% elektriny využitej v priemysle. Energeticky náročný priemysel zaberá vyšší podiel priemyselného výstupu, než je tomu v mnohých západoeurópskych krajinách.

V súvislosti s TUR vystupuje v kontexte energetiky do popredia najmä problematika **obnoviteľných zdrojov energie**. Odhad celkového potenciálu obnoviteľných a druhotných zdrojov energie, ako aj jeho technicky využiteľnej časti sa v jednotlivých prameňoch značne odlišuje a pohybuje sa v rozmedzí od 39,2 PJ/rok až po 143,8 PJ/rok. Energetická politika odhaduje technicky využiteľný potenciál obnoviteľných zdrojov v SR na 100,4 PJ/rok, pričom najvýznamnejším obnoviteľným zdrojom je biomasa. Odhad ich využitia v roku 1994 sa pohybuje v rozmedzí 11,4 - 25 PJ/rok. Podľa energetickej politiky SR v súčasnosti pokrývajú len 3,3% celkovej spotreby energie a sú využívané len na cca 25% ich technicky využiteľného potenciálu.

Primárne zdroje energie v SR pokrývajú od roku 1995 (bez započítania využitia obnoviteľných zdrojov) celkovo len asi 10% potrieb, zvyšných takmer 90% je krytých importom. Závislosť na importe je zhoršená jeho nízkou diverzifikáciou, keď prakticky celé množstvo dovezenej ropy, zemného plynu a jadrového paliva (asi 65% potrieb primárnych

zdrojov) pochádza z jednej krajiny - z Ruskej federácie, zvyšných cca 25% tvorených uhlím pochádza z Českej republiky, Poľska a Ukrajiny. Využitie potenciálu obnoviteľných zdrojov energie (okrem exploatácie hydroenergetického potenciálu) je v súčasnosti na Slovensku v experimentálnom štádiu.

Štruktúra výrobných zariadení a výroby elektrickej energie v SR je síce porovnateľná so štruktúrou vyspelých svetových ekonomík, určitou nevýhodou je pomerne vysoká miera koncentrácie výroby v jednom podnikateľskom subjekte. Asi 44% elektrickej energie sa vyprodukuje v jadrových elektrárňach v Jaslovských Bohuniciach (4x440 MW) a Mochovciach (2x440 MW), 18% vo vodných a zvyšok v parných elektrárňach. Dodávka tepla v roku 1995 bola 252,5 PJ, z toho pre priemyselný sektor bolo dodaných 58,6% a pre bytovokomunálny sektor 41,4%. Väčšina transformačných zariadení je technologicky zastaraná, málo efektívna a ich prevádzka má nepriaznivý dopad na životné prostredie. Dve najväčšie tepelné elektrárne v Novákoch a Vojanoch sa podieľajú na znečistení ovzdušia zo systémovej energetiky približne 75% (CO a NO_x) a 80- 90% (SO₂ a tuhé emisie). Najväčším producentom uvedených znečisťujúcich látok je práve energetika.

Energetická náročnosť, vyjadrená podielom celkovej primárnej spotreby energie a hrubého domáceho produktu, má od vzniku SR neustále klesajúcu tendenciu (z 1,59 v roku 1993 na 1,14 PJ/mld. Sk v roku 1998). Stále je však v porovnaní s priemerom krajín v Európskej únii oveľa vyššia - dôvodom sú najmä nízka produktivita práce, vysoký podiel priemyslu na tvorbe HDP a jeho nepriaznivá štruktúra (vysoký podiel energeticky náročných odvetví). Spomalenie rastu HDP v posledných rokoch bolo sprevádzané miernym poklesom spotreby primárnych energetických zdrojov, poklesom konečnej spotreby energie ako aj spotreby elektriny. Spotreba primárnych energetických zdrojov na obyvateľa (140 GJ/obyv.) je v SR na úrovni cca 85% priemeru krajín EÚ.

Významnou charakteristikou slovenskej energetiky z hľadiska spotreby je **dominancia priemyslu** v spotrebe všetkých druhov energie a relatívne nízka spotreba u obyvateľstva. Ceny energie stále neodrážajú skutočné náklady na jej získanie a sú podhodnotené. Ceny energie negatívne ovplyvňuje netrhová cenová politika štátu, monopolná štruktúra energetiky, netransparentný mechanizmus tvorby cien. To bráni racionalizácii a zefektívneniu spotreby energie. Úspory energie sú pritom najväčším energetickým zdrojom Slovenska, podobne ako mnohých iných krajín. Vplyvom zastaralých výrobných technológií, nedostatočnej izolácie budov a rozvodov tepla sa veľké množstvo vyprodukovanej energie stráca. Veľký, takmer nevyužitý potenciál energetických úspor je vo zvýšení energetickej účinnosti v priemysle i pri spotrebe energie v domácnostiach. Podľa realistických odhadov by sa iba pri zavedení úsporných opatrení mohlo v priemysle ušetriť 30% spotrebovanej energie a zlepšením izolácie budov 30% spotreby tepla.

Súčasný stav slovenskej energetiky **nie je v súlade s princípmi TUR**. Energetický systém Slovenska je budovaný na báze importovaných neobnoviteľných zdrojov, ktoré pokrývajú až 89% potrieb PEZ. Import najdôležitejších energetických zdrojov navyše nie je diverzifikovaný a je krytý najmä dodávkami z Ruskej federácie. Domáce zásoby energetických surovín sú malé a nie je predpoklad, že budú na našom území objavené nové kvantitatívne relevantné ložiská. Využitie obnoviteľných zdrojov energie je malé a pokrýva v súčasnosti len 3,3% spotreby PEZ.

Nepriaznivý environmentálny vplyv energetiky je **doteraz veľmi veľký, najmä čo sa týka vplyvu na ovzdušie**. V roku 1998 sa elektrárne a teplárne podieľali na celkových emisiách SO₂ 45% a na emisiách NO_x 35%. Spaľovanie fosílnych palív (vo všetkých sektoroch hospodárstva vrátane dopravy) spôsobuje 94% emisií CO₂ na Slovensku. Pozitívny je trend poklesu emisií všetkých znečisťujúcich látok do ovzdušia vďaka postupne realizovaným opatreniam na ekologizáciu produkcie (najmä v tepelných elektrárňach). Veľkým environmentálnym i ekonomickým problémom bude ukončenie

prevádzky a likvidácia jadrových elektrární a uloženie rádioaktívneho odpadu. Náklady na tento proces energetici odhadujú minimálne na 110 mld. Sk.

Strategický dokument Energetická politika SR prijatý vládou SR v januári 2000 otvára možnosti na zmenu súčasného stavu a nasmerovania energetiky Slovenska na trajektóriu TUR. Dokument poskytuje stručnú analýzu celkového súčasného stavu energetiky na Slovensku, načrtáva jej základné vývojové perspektívy a snaží sa nasmerovať energetickú politiku na dodržiavanie rozhodujúcich kritérií, ktoré sú dôležité aj pre TUR energetiky. Sú nimi ekonomická efektívnosť, vytváranie podmienok pre liberalizáciu trhu s energiou v rámci celej Európy i environmentálna prijateľnosť. Vyššia pozornosť ako doteraz je v energetickej politike venovaná aj obnoviteľným zdrojom energie a jej úsporám.

Perspektíva vstupu do EÚ a s tým spojené ekonomické a legislatívne opatrenia sú už v súčasnosti **výrazným stimulom** pre realizáciu zabezpečenia TUR. Nedostatok vlastných neobnoviteľných zdrojov energie a vysoký potenciál úspor môžu byť tiež stimulom k uplatneniu princípov TUR v energetike. Riziká a limity spočívajú najmä vo vysokej investičnej náročnosti realizácie programov využitia obnoviteľných zdrojov a niektorých programov úspor energie. Prechod od súčasného trvalo neudržateľného stavu a rozvoja slovenskej energetiky k TUR bude dlhodobý proces predpokladajúci veľké štrukturálne zmeny v hospodárstve krajiny, v celom energetickom systéme od produkcie, cez transformáciu až po konečnú spotrebu. Tieto **štrukturálne zmeny** sú nemožné bez zmien v myslení a konaní ľudí riadiacich spoločnosť a zmien v spotrebiteľskom správaní sa obyvateľstva.

Základné opatrenia a kroky na zabezpečenie TUR slovenskej energetiky by sa mali v súlade s medzinárodnými záväzkami, Programovým vyhlásením vlády SR, energetickou koncepciou SR sústrediť na diverzifikáciu dovozu palív a zníženie závislosti na ich importe, dekoncentráciu výroby elektriny, demonopolizáciu energetiky, zníženie energetickej náročnosti hospodárstva, technologickú modernizáciu energetiky, realizáciu úsporných programov v energetike, zrealizovanie cien energií, podporu využívania obnoviteľných a druhotných zdrojov, zavádzanie nových legislatívnych a daňových opatrení.

4.8.6. Stavebníctvo

Slovenské stavebníctvo prešlo v tomto desaťročí dvoma **významnými zmenami**. Prvou bol proces transformácie stavebných organizácií, ktorý je ukončený. Ťažisko odštátneného stavebníctva tvoria malé a stredné podniky, pričom sa podarilo zachovať aj kapacity koncentrované do veľkých firiem, predovšetkým v oblasti dopravného a inžinierskeho staviteľstva. Druhá zmena sa prejavila v štruktúre a najmä rozsahu stavebných prác po roku 1990. Investičná výstavba a stavebníctvo sa dostali do výrazného útlmu.

Z analýzy vývoja stavebnej produkcie v rokoch 1990-99 vyplýva, že stavebníctvo patrí medzi odvetvia, ktoré najcitlivejšie reagovali na hospodársku politiku štátu. Dopyt po stavebných prácach výrazne zaostal za ponukou stavebných organizácií. **Štruktúra a požadované technológie výstavby sa menili**, ale podnikateľské stavebné organizácie sa im vedeli flexibilne prispôbiť. Pozitívne vplyvy odvetvia stavebníctva na ekonomiku spoločností sa neprejavili, pretože chýbala dostatočná objednávka stavebných prác z verejného a súkromného sektoru a následne sa nedostavil ani multiplikačný efekt stavebníctva smerom k ďalším priemyslovým odvetviám.

Z hľadiska štruktúry stavebných prác výrazne zaostala bytová výstavba a občianska vybavenosť sídiel školskými, zdravotníckymi a kultúrnymi stavbami. Významne sa však **zvýšil podiel nebytových stavieb** – peňažných ústavov a cirkevných stavieb, ktoré viac ako

40 rokov temer úplne absentovali. Ukázalo sa, že pokles výroby postihol hlavne kapacitne najväčšie výkonné jednotky stavebníctva, ktoré dosahovali vysoký štandard organizácie práce a produktivity a ktoré sú svojim výrobným programom orientované na realizáciu celospoločensky významných investícií s celoštátnym dopadom na ekonomiku. Najmenej boli týmto vývojom postihnuté **malé podniky a živnostníci**, ktorí svoj výrobný program orientujú predovšetkým na malé stavby, opravu a údržbu a dokázali sa lepšie adaptovať na nepriaznivé podmienky stavebného trhu.

Takýto vývoj stavebnej výroby bol sprevádzaný i významnými zmenami v technológiách výstavby a rastom **kvality stavebných prác**. Takmer úplne sa prestali používať celostenové panelové sústavy, výrazne sa obmedzila výstavba prefabrikovaných skeletových systémov a presadila sa tradičná výstavba z tehál, pórobetónu, ale i ďalších silikátových materiálov a systémov. Vylúčenie cenovej regulácie v bytovej a občianskej výstavbe významne prispelo k využitiu **nových materiálov** v technickom zariadení budov, sanitárnych rozvodoch, otvorových výplniach, podláh a povrchových úprav, strešných krytín. Uplatnenie týchto materiálov však viedlo k nárastu cien. Podmienky uvádzať kvalitné stavebné výrobky a realizovať stavby sa sprísnila a sú zodpovedajúce podmienkam v krajinách EÚ. Získať **certifikát systémov kvality** pokladajú manažmenty podnikov za základný predpoklad úspešného presadenia sa v domácich i zahraničných súťažiach.

Vývoz stavebných kapacít najmä v poslednom období stagnuje, navyše uplatnenie slovenských stavebných firiem na zahraničných trhoch nie je dostatočné. Pokles **vývozu stavebných prác** bol spôsobený hlavne nedostatkom finančných prostriedkov u zahraničných investorov na východných a transformujúcich sa trhoch ako aj limitovaním vývozu stavebných kapacít do ekonomicky vyspelých krajín. Svoj vplyv má aj konkurencieschopnosť slovenského stavebníctva - jej posilňovanie sa ukázalo byť nielen jednou z možností ako uplatniť voľné stavebné kapacity a umožniť zamestnanosť, ale aj základným východiskom pre smerovanie v budúcnosti. V tomto smere rozhodujúcou cestou musí byť zlepšenie kvality v stavebníctve, rozšírenie orientácie a posilnenie vedy a výskumu v stavebníctve, vytvorenie zodpovedajúceho prostredia pre všetkých partnerov na stavebnom trhu a zlepšenie odbornej prípravy a vzdelávania pracovníkov v stavebníctve.

Prudký pokles stavebnej výroby po roku 1990 sa prejavil v poklese podielu stavebníctva na tvorbe HDP a v zamestnanosti. Kým v roku 1990 bol podiel stavebníctva na tvorbe HDP 9,2%, v roku 1994 už len 4,6%. Podiel stavebníctva na celkovej zamestnanosti klesol za to isté obdobie z 10,2% na 7,6%. V počte pracovníkov tento pokles predstavuje zníženie o takmer 100 tis. pracovníkov v období 1990-1994.

Pokles stavebnej produkcie predstavoval zníženie zo 113,7 mld. Sk v roku 1990 na 52,9 mld. Sk v roku 1994 (v stálych cenách roku 1995), čo je pokles o 53,5%. Tento pokles bol spôsobený najmä **znížením podielu stavebných investícií** na celkových obstaraných investíciách. Kým v roku 1990 bol tento podiel 53,7%, v roku 1994 to bolo už len 44,0%. Prejavilo sa to najmä v zmene štruktúry stavebnej produkcie podľa investičného zamerania, hlavne v novej výstavbe, vrátane modernizácií a rekonštrukcií. Po prudkom poklese stavebných prác v rokoch 1991-1994 došlo v roku 1995 k miernemu zvýšeniu tuzemskej produkcie (index 102,8) a k zvýšeniu stavebných prác v zahraničí.

Najmä realizáciou **veľkých infraštruktúrnych projektov** financovaných z verejných zdrojov a zahraničných úverov sa v rokoch 1996-1997 zaznamenal rast domácej produkcie a postupne sa vytvárala aj požadovaná rozostavanosť v bytovej výstavbe. V roku 1997 vzrástol podiel stavebníctva na vytvorenom HDP na 5,3%, čo predstavuje index rastu 112,8 oproti roku 1996. Pozitívne možno hodnotiť, že tento rast sa dosiahol predovšetkým rastom produktivity práce (index 105,1), keď ročný priemerný evidenčný počet pracovníkov v roku 1997 sa oproti roku 1996 v podstate nezmenil. Z hľadiska vývoja štruktúry stavebnej produkcie podľa vlastníctva možno konštatovať rýchly rast súkromného sektora, ktorý sa

v roku 1997 podieľal na celkovej produkcii viac ako 82%. V štruktúre podľa investičného zamerania sa v tomto období prejavil pomerne nízky podiel opráv, údržby a ostatných prác, zatiaľ čo vývoj podielu novej výstavby, modernizácií a rekonštrukcií mal vzostupnú tendenciu a bol ovplyvňovaný realizáciou infraštruktúrnych projektov (diaľnice) a energetických stavieb. Naopak, pokles bol zaznamenaný vo vývoze stavebných prác v zahraničí, hlavne do štátov bývalého ZSSR a Nemecka.

V roku 1998 došlo opäť k poklesu výkonnosti stavebníctva - podiel na tvorbe HDP sa znížil na 4,9%. Podiel zamestnanosti síce ostal nezmenený (7,4%), udržal sa však na úkor poklesu produktivity práce. Oproti roku 1997 sa znížil objem stavebných prác o 3,5% a pretrvávala aj tendencia poklesu stavebnej produkcie v zahraničí, keď v porovnaní s rokom 1997 klesol reálny objem produkcie v zahraničí o 27,7%. Pokles dopytu po stavebných prácach spôsobil, že stavebníctvo sa ku koncu roka 1998 podieľalo na celkovej nezamestnanosti v SR 10,1%.

Nepriaznivý vývoj pokračoval aj v roku 1999. V prvom polroku sa stavebná produkcia znížila oproti rovnakému obdobiu minulého roka o 27,6%, poklesol aj počet pracovníkov o 6,7%. Pretrváva tendencia poklesu stavebnej produkcie v zahraničí.

Hlavným cieľom **priemyslu stavebných látok** v rokoch 1990-1999 bolo zabezpečiť výrobu relevantných druhov stavebných materiálov a výrobkov pre potreby stavebnej výroby, umiestniť časť produkcie na zahraničných trhoch a tým udržať efektívnosť vlastnej výroby a zlepšiť zahraničnú platobnú bilanciu SR.

Hospodársky a sociálny vývoj v priemysle stavebných látok prebiehal zhodne ako v iných odvetviach. Bol ovplyvnený predovšetkým zníženou mierou investovania v spoločnosti, o čom jednoznačne hovoria výsledky. Priemysel stavebných látok je už dnes stabilizovaný, jeho výkonnosť, ale predovšetkým efektívnosť jeho hospodárenia v budúcom období je závislá od rastu stavebnej produkcie.

4.8.8. Doprava

Ekonomická reforma uskutočňovaná v rokoch 1990-1999 výrazne ovplyvnila štruktúru a vývojové trendy dopravy v SR. Prejavil sa výrazný posun smerom k rastu osobnej a nákladnej automobilovej dopravy, zatiaľ čo ekonomická reforma a hospodárska politika výrazne znevýhodnili železničnú dopravu, mestskú hromadnú dopravu a ostatné formy hromadnej prepravy. Tento posun smerom k **individualizácii dopravy a uprednostňovaniu cestnej dopravy** zakladá výrazné trendy smerom k väčšiemu zaťažovaniu environmentu vrátane obytných zón sídiel hlukom a emisiami škodlivín. Obdobie rokov 1990-1999 tak možno charakterizovať ako príklon k environmentálne menej vhodným druhom dopravy.

Doprava sa na tvorbe HDP v roku 1998 podieľala 6,1%. V porovnaní s rokom 1997 je tento podiel vyšší o 0,3 % a vyrovnaný s rokom 1993.

Tab.č. 26 - Podiel dopravy na tvorbe HDP (%)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
% tvorby HDP	6,1	6,8	6,2	6,1	5,8	6,1	7,09

Zdroj: ŠÚ SR

Hustota cestnej siete v roku 1998 bola 0,361 km/km² a je hodnotená s ohľadom na členitosť terénu ako dostatočná, v porovnaní so susednými štátmi však pomerne nízka. Hustota diaľničnej siete v roku 1998 bola 0,0059 km/km². Diaľničná sieť, koncipovaná v trasách európskych cestných ťahov E 65, E 75, E 58 a E 50 sa napája na cestné komunikačné systémy susedných štátov a dopĺňa ich hlavnú cestnú sieť Európy. Komplexný

projekt prípravy a realizácie výstavby v roku 1996 špecifikoval rozsah výstavby diaľnic do roku 1998 a vytýčil termín dokončenia diaľničnej siete do roku 2005. Uvedené ciele boli vzhľadom na nedostatok finančných prostriedkov prehodnotené v roku 1999 a prijatá bola nová Koncepcia rozvoja diaľničnej infraštruktúry. Od februára 1996 do novembra 1998 sa do užívania odovzdalo 122 km diaľnic a diaľničných privádzačov, čím celková dĺžka diaľnic dosiahla 288 km. V porovnaní s tempom výstavby pred rokom 1996 za uvedené obdobie vzrástla rýchlosť výstavby 5-násobne. V roku 1998 bola cestná sieť tvorená 17.710 km ciest a diaľnic - v porovnaní s rokom 1993 došlo k poklesu o 155 km, pričom u diaľnic došlo k nárastu ich celkovej dĺžky o 90 km. Z celkovej plánovanej dĺžky diaľničnej siete (659,3 km k roku 2005) tak bolo ku koncu roka 1998 v užívaní 43,7%.

Veľmi významný z hľadiska rozvoja dopravného systému SR je aj jeho **regionálny rozmer**, ktorý sa prejavuje hlavne vo vzťahoch regiónov k hlavnému mestu Bratislave a k regionálnym centrámi – krajským mestám navzájom. Preto prioritný záujem štátu je umožniť rýchle, bezpečné a kvalitné napojenie územia Slovenska na Bratislavu a územia jednotlivých krajov na ich krajské mestá. Vzhľadom na to, že v hlavnom meste a krajských mestách sú sústredené orgány štátnej správy, školy, zdravotnícke zariadenia a kultúrne inštitúcie, predstavuje uvedená dostupnosť významný sociálny faktor. V rámci rozvoja dopravného systému SR je nutné odstrániť nedostupnosť a zabezpečiť vytváranie regionálnej dopravy.

Zaznamenaný pokles vo vývoji národného hospodárstva v období sa v roku 1998 premietol do zmien prepravných potrieb a následného **poklesu výkonov v cestnej a nákladnej doprave**. Rozvoj nastal len v kamiónovej doprave ako dôsledok liberalizácie zahraničného obchodu a vzniku nových konkurenčných aktivít. Pokles nastal v množstve prepraveného tovaru, priemernej prepravnej vzdialenosti, počtu prepravených osôb aj výkonov osobnej dopravy. Ťažiskom využívania verejnej dopravy je dochádzka do škôl a zamestnania. Klesá podiel verejnej hromadnej dopravy na nepravidelných cestách. V tejto oblasti silne stúpa individuálna doprava osobnými automobilmi. Príčinou poklesu verejnej hromadnej dopravy je obmedzovanie resp. rušenie zliav na cestovnom a redukcia málo efektívnych liniek a spojov.

Mestská hromadná doprava (MHD) je zabezpečovaná v Bratislave, Banskej Bystrici, Košiciach, Prešove a Žiline dopravnými podnikmi miest a v ostatných mestách SR štátnymi podnikmi SAD. Z hľadiska vývoja počtu prepravovaných osôb podnikmi MHD v roku 1998 pokračoval pokles počtu prepravených osôb, zaznamenaný od roku 1996. Počet prepravených osôb ostatnými podnikmi cestnej verejnej dopravy rovnako klesal.

Železničná doprava patrí k odvetviam, ktoré boli minulým hospodárskym systémom veľmi poznačené a bola podriadená extenzívnemu rozvoju hospodárstva. Prednostne bola využívaná na prepravu tovarov, najmä pevných palív, surovín pre hutnícky a ťažký priemysel a pre investičnú výstavbu. Osobná doprava bola zameraná na prepravu osôb do zamestnania. Rastúce požiadavky železničná doprava zabezpečovala intenzifikáciou, pričom nebola zabezpečovaná ani jednoduchá reprodukcia základných prostriedkov. Táto skutočnosť viedla k **zaostávaniu technickej základne**, jej fyzickému i morálnemu opotrebovaniu. Tento problém sa stal vypuklým hlavne v osobnej doprave a premietol sa do nízkej kultúry cestovania, nízkej rýchlosti a nespoľahlivosti železničnej dopravy. Železničná doprava má výrazný potenciál na zmiernenie negatívnych vplyvov ťažkej nákladnej dopravy. Stav dopravnej infraštruktúry pre železničnú dopravu nie je vyhovujúci. V roku 1998 dosiahla dĺžka železničných tratí hodnotu 3665 km, čo v porovnaní s rokom 1997 predstavuje pokles o 8 km. Elektrifikovaných bolo 1535 km, čo predstavuje 41, 9%. Z celkovej dĺžky tratí pre rýchlosť 120 km/hod vyhovuje len 8 % a pre rýchlosť 100 km/hod približne 18%. Na tretine dĺžky tratí je znížená rýchlosť z dôvodu zlého stavu. Infraštruktúra železničnej dopravy svojou kapacitou prevyšuje súčasné i prognózované výkony, jej prevádzkový stav však zaostáva o 15-20 rokov za štandardom vyspelých európskych krajín. Traťové rýchlosti dosahované na tratiach zaradených do medzinárodných železničných magistrál AGC nevyhovujú európskym

parametrom. Hustota železničnej siete je 74,6 km/1000 km² a je porovnateľná s európskym priemerom. Na 1000 obyvateľov pripadá 0,69 km železničnej trate. V počte prepravených osôb obdobne ako u cestnej dopravy pokračoval trend poklesu - v roku 1998 došlo k poklesu prepravených osôb o 1677 tis. V dôsledku poklesu objemu prepravy a priemernej prepravnej vzdialenosti klesajúca tendencia mali aj prepravné výkony. Trvalé obmedzenie rýchlostí a nedostatočná údržba nedovoľujú ani v priaznivých úsekoch využiť najvyššiu traťovú rýchlosť, čo sa prejavuje vo zvýšených dopravných nákladoch a strate dopravných trhov.

Infraštruktúru **kombinovanej dopravy** tvoria terminály kombinovanej dopravy, železničné trate a prípojné cestné komunikácie k terminálom. SR sa v roku 1994 stala členom Dohody AGTC (Európska dohoda o najdôležitejších trasách medzinárodnej kombinovanej dopravy a súvisiacich objektoch). Napriek významným prínosom kombinovanej dopravy oproti cestnej doprave, jej rozvoj je zatiaľ v podmienkach SR nedostatočný, tak ako je nedostatočne vybudovaná infraštruktúra pre tento typ dopravy. Aj v tomto druhu dopravy pokračuje trend poklesu jednotlivých ukazovateľov. Z hľadiska budúceho vývoja bude nutné aktualizovať zámery, ciele, koncepcie a program realizácie ďalšieho rozvoja kombinovanej dopravy v SR s ohľadom na jej budúci rozvoj v Európe a previazat kombinovanú dopravu SR na kombinovanú dopravu Európy.

Základom infraštruktúry **vodnej dopravy** SR je Dunajská vodná cesta s dvoma verejnými prístavmi Bratislava a Komárno a závodovým prístavom Štúrovo. Ďalšou významnou súčasťou je Vážska vodná cesta - Váh je rovnako zaradený do zoznamu európskych vodných ciest medzinárodného významu. Využívanie ďalších vodných tokov pre pravidelnú dopravu nie je zatiaľ realizované. Ťažisko využívania vodnej dopravy je v preprave tovarov so zavádzaním nových technológií prepravy - kontajnerizácie. V osobnej doprave je zahrnutá preprava osôb na splavných vodných tokoch na území Slovenska. V počte prepravených osôb vodnou dopravou bol v roku 1998 zaznamenaný pokles o 1 tis. Pri preprave tovaru pokračoval pokles v celkovom množstve prepraveného tovaru. Priemerná prepravná vzdialenosť dosiahla hodnotu 1113,7 km. Pokles v prepravných výkonoch bol spôsobený rozpadom bývalého ZSSR a jeho trhov a taktiež vojnovým konfliktom v Juhoslávii. K oživeniu dopravy na Dunaji došlo v roku 1998. SR má dostatočnú prepravnú kapacitu na obnovenie prepravy na Dunajskej vodnej ceste vrátane plavidiel na primeranej technickej úrovni a disponuje prístavmi vybavenými príslušnou prekladnou technikou.

V roku 1998 vlastnilo 34 prevádzkovateľov **leteckej dopravy** zapísaných v registri civilného letectva 352 civilných lietadiel. Letiská v Bratislave a Košiciach patria k strategickým verejným letiskám pre medzinárodnú dopravu. Regionálnymi verejnými letiskami pre medzinárodnú dopravu sú Poprad/Tatry, Sliač, Piešťany, Žilina, Trenčín. V celkovom počte prepravených osôb pokračoval trend rastu. V roku 1998 bolo prepravených o 51 570 osôb viac ako v roku 1997. V celkovom množstve prepraveného tovaru došlo v roku 1998 k ďalšiemu poklesu, ktorý oproti roku 1997 bol 223 ton.

Doprava patrí k najvýznamnejším zložkám ekonomických aktivít s **významnými vplyvmi na životné prostredie** a zdravie ľudí. Miera vplyvov závisí od druhu dopravy, jej energetickej náročnosti, typu používaných palív a vývoja základných ukazovateľov v doprave. Ťažiskom negatívnych vplyvov dopravy na životné prostredie sú emisie znečisťujúcich látok do ovzdušia. Tento problém je obzvlášť významný v urbanizovaných oblastiach, kde je koncentrovaná cestná doprava. Ďalšími negatívnymi vplyvmi sú hluk, produkcia odpadov, spotreba energie, záber pôdy, narušovanie biotopov rastlínstva a živočíšstva. V neposlednej miere významným negatívnym faktorom na zdravie človeka je dopravná nehodovosť.

SR vykonáva pravidelnú ročnú inventarizáciu produkcie **emisí znečisťujúcich látok** z prevádzky cestnej, železničnej, vodnej a leteckej dopravy. Prvá inventarizácia bola uskutočnená v roku 1993 s východiskovým rokom 1990. Bilancia produkcie emisí z dopravy

spolu s bilanciou produkcie emisií zo stacionárnych zdrojov znečistenia tvorí východisko pre hodnotenie plnenia záväzkov a povinností vyplývajúcich pre SR z medzinárodných dohôd v oblasti ochrany ovzdušia, ku ktorým SR pristúpila. V oblasti dopravy SR postupuje v súlade s Národným programom znižovania emisií CO₂, ktorého súčasťou je "Národný program na stabilizáciu a znižovanie CO₂ v doprave v SR". Z hľadiska podielu dopravy na celkových emisiách bilancovaných znečisťujúcich látok je významný cca 35% podiel dopravy na emisiách NO_x, 45% podiel na emisiách CO. Podiel dopravy na emisiách skleníkových plynov je približne 9% a na VOC 36%. Na celkovej produkcii emisií z dopravy má hlavný podiel cestná doprava. Podiel ostatných druhov dopravy je pri jednotlivých znečisťujúcich látkach veľmi malý. Individuálna osobná doprava má ťažiskový podiel na emisiách z cestnej dopravy - u jednotlivých znečisťujúcich látok bol v roku 1998 tento podiel nasledovný - CO - 89,3%, CO₂ - 52,6%, NO_x - 45,3%, VOC - 83,1%, SO₂ - 19,5%, tuhé znečisťujúce látky (TZL) - 17,8 %, pričom pri nákladnej doprave bol podiel CO - 9,5%, CO₂ - 38,2%, NO_x - 39,6%, VOC - 15,2%, SO₂ - 64,3%, TZL - 71,8%.

Z hľadiska zhodnotenia trendov vývoja u jednotlivých znečisťujúcich látok, i napriek výraznému nárastu spotreby pohonných hmôt v cestnej doprave, nárastu počtu osobných motorových vozidiel došlo len k miernemu nárastu poklesu bilancovaných škodlivín. Pozitívny vplyv na produkciu emisií z dopravy malo rýchle tempo nástupu technicky a technologicky moderných osobných motorových vozidiel vybavených trojcestnými katalyzátormi výfukových plynov a s nižšou mernou spotrebou paliva. Ďalším pozitívnym momentom bolo sprísnenie kontroly technického stavu motorových vozidiel a zavedenie emisných kontrol motorových vozidiel. Nežiadúce tempo rozvoja individuálneho motorizmu, spojené s výrazným nárastom spotreby pohonných hmôt negatívne ovplyvnilo celkovú produkciu emisií z dopravy.

V roku 1998 bolo v odvetví dopravy a spojov vyprodukovaných celkom 58.679,1 t zvláštnych a nebezpečných **odpadov**. V porovnaní s celkovou produkciou v SR (9,7 mil. t) je to 0,6%, doprava sa preto nezaraďuje medzi významných producentov odpadov. Z uvedeného objemu bolo 32 157,7 t zvláštnych odpadov a 26 521,9 t nebezpečných odpadov. Problematické je hlavne nakladanie s posledne nebezpečnými odpadmi (akumulátory, odpadové oleje a pod.).

Doprava zohráva významnú úlohu v národných environmentálnych hodnoteniach, ale aj vo vzťahu k sociálnym aspektom. Na jednej strane sociálne faktory pôsobia ako "hnacia sila" na vývojové trendy v doprave (napr. štruktúra spotreby v domácnostiach, využívanie voľného času, úroveň disponibilných príjmov a ich výdaj, sociálno-demografické charakteristiky) a zohráva významnú úlohu v živote obyvateľov z hľadiska zabezpečenia prepravy do škôl, zamestnania a za aktivitami realizovanými vo voľnom čase, na druhej strane doprava prispieva jednak k znečisťovaniu ŽP, nehodovosti a mnohým ďalším vyvolaným negatívnym sociálnym efektom. Medzi nepriaznivé trendy dopravy v SR patria napr. preferencia a výrazný rast automobilovej dopravy (najmä v mestách a na hlavných trasách), útlm verejnej hromadnej dopravy, presun prepravy tovarov zo železnice na cesty.

4.8.9. Cestovný ruch

Ekonomická reforma uskutočňovaná v rokoch 1990-99 mala vytvoriť priaznivé podmienky pre rozvoj cestovného ruchu na Slovensku. Cestovný ruch mal v tomto období šancu stať sa jedným z ťažiskových odvetví ekonomiky SR tak ako je tomu napr. v susednom Rakúsku. Cestovný ruch sa však podobne ako iné odvetvia dostal koncom uvedeného obdobia do krízy, a to najmä z dôvodu nízkej konkurencieschopnosti poskytovaných služieb, čo sa prejavuje

v jeho **nedostatočnom rozvoji a v poklese príjmov** z tohoto odvetvia. Príjmy z aktívneho zahraničného cestovného ruchu s výnimkou roku 1994 majú klesajúcu tendenciu, pričom priemerný medziročný pokles je približne 7%. V roku 1998 dosiahli výšku 17,231 mld. Sk a v porovnaní s rokom 1994 poklesli o takmer 20%. Tento nepriaznivý vývoj bol ovplyvnený predovšetkým tým, že Slovensko ako jediný štát strednej Európy nemá doposiaľ vypracovanú stratégiu zvyšovania podielu Slovenska ako cieľovej krajiny cestovného ruchu na európskom a svetovom trhu cestovného ruchu. Slovensko je pre väčšinu potenciálnych návštevníkov neznáma krajina. Napriek tomu, že v roku 1995 vznikla Slovenská agentúra pre cestovný ruch, ktorej cieľom je propagovať Slovensko ako krajinu cestovného ruchu, dochádza neustále k poklesu príjmov z aktívneho zahraničného cestovného ruchu.

Výdavky na pasívny zahraničný cestovný ruch majú negatívny vplyv na vývoj platobnej bilancie štátu, pritom tieto výdavky majú od roku 1994 nerovnomerný, prevažne rastúci trend vývoja. V roku 1998 dosiahli hodnotu 16.727 mil. Sk, čo je v porovnaní s rokom 1993 rast o cca 55%. **Rast výdavkov na pasívny zahraničný cestovný ruch** bol ovplyvnený predovšetkým pestrosťou ponuky cestovných kancelárií, z ktorých 90% sa zameriava práve na pasívny zahraničný cestovný ruch. Toto zameranie je ovplyvnené aj tým, že podnikanie v pasívnom zahraničnom cestovnom ruchu je menej rizikové - ide predovšetkým o existenciu permanentného dopytu a záujem obyvateľov Slovenska o dovolenku v zahraničí, spoľahlivosť obchodných partnerov a kvalitu služieb.

Pokles príjmov z aktívneho zahraničného cestovného ruchu a rast výdavkov na pasívny zahraničný cestovný ruch sa prejavil aj vo vývoji salda cestovného ruchu, salda bilancie služieb a v konečnom dôsledku aj vo vývoji platobnej bilancie Slovenska v sledovanom období. Pozitívne možno hodnotiť skutočnosť, že saldo cestovného ruchu je ešte stále aktívne. Saldo v roku 1998 dosiahlo 504 mil. Sk, čo je v porovnaní s najúspešnejším rokom 1994 pokles o 95%. Skutočnosť, že cestovný ruch môže výrazne prispieť k riešeniu problémov vývoja platobnej bilancie Slovenska, možno dokumentovať aj údajmi z roku 1994, kedy sa príjmy z cestovného ruchu podieľali cca 30% na celkových príjmoch za služby.

Nepriaznivý vývoj ukazovateľov príjmov a salda cestovného ruchu sa prejavuje aj vo vývoji podielu devízových príjmov z cestovného ruchu na HDP, ktorý sa v období 1993-1999 pohyboval v rozmedzí 2,4-3,95%, pričom najvyšší bol v roku 1995 a najnižší v roku 1999 - tento ukazovateľ má od roku 1995 neustály poklesový trend. Podiel príjmov z aktívneho zahraničného cestovného ruchu na exporte sa pohybuje v rozmedzí od 3,8% do 7,21%, aj tento ukazovateľ vykazuje od roku 1995 klesajúcu tendenciu.

Tab.č. 27 - Podiel devízových príjmov z cestovného ruchu na HDP a exporte v SR

Ukazovateľ/rok	1993	1995	1997	1999	Zmena 1999/1993
Podiel na HDP	3,42%	3,95%	2,76%	2,4%	0,7
Podiel na exporte	7,13%	7,21%	6,21%	3,8%	0,53

Porovnanie vybraných ekonomických ukazovateľov rozvoja cestovného ruchu na Slovensku a vo vybraných krajinách ukazuje, že všetky porovnávané krajiny na rozdiel od SR dosahujú priaznivý vývoj ukazovateľov príjmov z aktívneho zahraničného cestovného ruchu. Na Slovensku sa prejavuje jeden z najvýraznejších znakov **neudržateľného rozvoja cestovného ruchu** - rýchlejší rast počtu návštevníkov než je rast devízových príjmov z aktívneho zahraničného cestovného ruchu. Slovensko v porovnaní s krajinami zaznamenáva najnepriaznivejší vývoj cestovného ruchu napriek tomu, že disponuje oveľa väčším prírodným a čiastočne aj kultúrnym potenciálom. Dôvodom tohto vývoja je aj nedocenenie

ekonomického významu cestovného ruchu zo strany štátu a absencia jasne formulovanej štátnej politiky rozvoja cestovného ruchu.

Cestovný ruch je jedným z odvetví, ktoré môžu napomôcť prechodu slovenskej ekonomiky na trajektóriu TUR. Slovensko má k tomu všetky danosti ako sú prírodné krásy, ľudský potenciál a ďalšie. Doterajší spôsob fungovania cestovného ruchu sa však z ekonomického hľadiska javí ako vysoko neefektívny, čo súvisí najmä s nízkou úrovňou služieb a s tým spojenou nekonkurencieschopnosťou celého odvetvia. Na druhej strane má Slovensko veľkú **príležitosť realizovať ciele udržateľného rozvoja**, pretože sa tu doposiaľ neprejavili výrazné negatívne vplyvy masového rozvoja cestovného ruchu, v podnikateľskej sfére prevažujú málokapacitné zariadenia a domáci kapitál a relatívne nízka miera zahraničnej zadlženosti v porovnaní s inými odvetviami. Podpora rozvoja cestovného ruchu by sa mala zamerať najmä na domáci cestovný ruch, aktívny zahraničný cestovný ruch a podporu domácich malých a stredných podnikateľov.

4.8.10. Informačné technológie (kvartérny sektor)

Rozvoj moderných technológií je spojený s nárastom digitálnej ekonomiky a elektronického obchodovania. Internet a moderné informačné technológie umožňujú stále vo väčšej miere digitalizáciu základných funkcií ekonomiky a prevedenie neustále rastúceho počtu ekonomických činností do digitálnej podoby. Do tejto oblasti "kyberpriestoru" sa dnes presúvajú nielen obchodné operácie, ale aj vytváranie hrubého domáceho produktu a nárast pracovných príležitostí. Vynárajúca sa digitálna ekonomika má za predpokladu vytvorenia zodpovedajúcich právnych rámcov potenciál stať sa **významným faktorom rastu svetovej ekonomiky** v nastupujúcom storočí.

Slovensko patrí v súčasnej dobe **medzi krajiny výrazne zaostávajúce** za vyspelými krajinami sveta vo všetkých oblastiach rozvoja informačnej spoločnosti, čo sa potom dost výrazne prejavuje na výkonnosti a konkurencieschopnosti slovenskej ekonomiky i na životnej úrovni obyvateľov Slovenska. Do dnešného dňa Slovensko dokonca nemá spracovaný žiadny oficiálny program podpory rozvoja informačnej spoločnosti na Slovensku.

Rozvoj Internetu je dnes neoddeliteľne spojený so **vzrastom digitálnej ekonomiky a elektronického obchodovania**. Internet a moderné informačné technológie umožňujú stále vo väčšej miere digitalizáciu základných funkcií ekonomiky a prevedenie neustále rastúceho počtu ekonomických činností do digitálnej podoby. Do oblasti kyberpriestoru sa dnes presúvajú nielen obchodné operácie, ale aj vytváranie hrubého domáceho produktu a vytváranie pracovných miest.

4.9. Ekonomické nástroje

4.9.1. Súbor ekonomických nástrojov

Ekonomické nástroje sa využívajú na stimulovanie správania sa orgánov, inštitúcií, ako aj samotných výrobcov, spotrebiteľov a ďalších subjektov tak, aby svojou činnosťou podporovali smerovanie k TUR. Jedným z princípov TUR, ktorý sa pritom využíva, je princíp "znečisťovateľ platí". Všetky environmentálne náklady je potrebné preniesť na výrobcov a spotrebiteľov a neprenášať tieto náklady na iné časti spoločnosti, iné krajiny alebo budúce generácie. Samotné ceny by mali vyjadrovať relatívnu vzácnosť a celkovú hodnotu zdrojov a mali by tak prispievať k ochrane životného prostredia. Takýmito nástrojmi sú najmä:

- štátny rozpočet, rozpočet obcí, rozpočet podnikov a iných organizácií,
- rôzne formy daňových úľav, mäkkých úverov, dotácie, bezúročné pôžičky a pod.,

- formy negatívnej stimulácie napr. platby za znečistenie a využívanie prírodných zdrojov,
- dane,
- oceňovanie zdrojov, oceňovanie práce, oceňovanie výrobkov a pod.

Ako sa uvádza v kapitole 8 (programová oblasť C) Agendy 21 uplatňovanie ekonomických nástrojov pre podporu TUR vyžaduje: vytvoriť účinnú kombináciu ekonomických, regulačných a voľných (samoregulačných) metód, odstrániť tie dotácie, ktoré nie sú v súlade s TUR, prepracovať existujúce štruktúry ekonomických a fiskálnych stimulov tak, aby vyhovovali environmentálnym a rozvojovým cieľom, vytvoriť nástroje na kontrolu znečisťovania a na environmentálne vhodné hospodárenie so zdrojmi.

Prechodu k udržateľnému modelu fungovania ekonomiky môže napomôcť súbor ekonomických nástrojov, ktoré boli vyvinuté a sú testované vo viacerých krajinách sveta pre potreby presmerovania ekonomiky a spoločnosti smerom k TUR. Toto presmerovanie sa môže uskutočniť postupnými úpravami súčasného industriálneho ekonomického systému, alebo vytváraním alternatívneho ekonomického systému fungujúceho na princípoch TUR, ktorý súčasný ekonomický systém postupne nahradí. Týmito nástrojmi sú:

- **environmentálna daňová reforma**, založená na internalizácii externalít a zavedení environmentálnych daní zahrňujúcich skutočné náklady spotrebovávaných surovín a energie do cien výrobkov, čo by malo viesť k zníženiu spotreby resp. k efektívnejšiemu využívaniu zdrojov a k znevýhodneniu výrobkov náročných na vstupy,
- **zavedenie alternatívnych ekonomických ukazovateľov**, ukazujúcich skutočný stav celej spoločnosti namiesto doterajšieho používania iba HDP, používanie koša ekonomických, spoločenských a environmentálnych ukazovateľov, diverzifikovaných podľa potrieb jednotlivých regiónov resp. štátov,
- **presun dôrazu z produktivity práce na produktivitu zdrojov** (napr. negawattová revolúcia Amory Lovinsa, uvádzajúca, že najlacnejšia je nevyrobená resp. ušetrená energia),
- **environmentálny a sociálny audit**, účtovníctvo, investovanie,
- **vytváranie sietí lokálnej ekonomiky**, podpora lokálnej a komunitnej ekonomiky, bezpečné systémy,
- **presun priorit na alternatívne (obnoviteľné) energetické zdroje** ako napr. solárna energia, presun prostriedkov napr. z investícií do jadrovej energetiky do daňových úľav a zvýhodňovania alternatívnych energetických zdrojov.

Medzi tradičné nástroje ekonomickej praxe, prostredníctvom ktorých je usmerňovaná ekonomika štátu, patria najmä fiskálna a menová politika, finančné trhy a štátne fondy.

V procese realizácie TUR je v súvislosti s týmito nástrojmi potrebné zdôrazniť, že by mali slúžiť predovšetkým na **vyvážený rozvoj novej ekonomiky** slúžiacej na podporu komplexného rozvoja ľudských zdrojov – najmä zlepšenie kvality života.

4.9.2. Fiskálna (rozpočtová) politika

Fiskálna politika svojím charakterom závisí nielen od ekonomických podmienok krajiny, ale aj od politických faktorov a situácie. Ovplyvňovanie relevantných makroekonomických ukazovateľov sa realizuje buď využitím nástrojov príjmovej alebo výdavkovej časti štátneho rozpočtu, štátnych fondov a mechanizmom systému verejných financií.

Štát realizuje fiskálnu politiku prostredníctvom štátneho rozpočtu a rozpočtov ostatných zložiek verejnej správy. **Štátny rozpočet SR**, ako aj fiskálny okruh sú v našich podmienkach charakteristické deficitom a sústavným rastom verejného dlhu, pričom rastie aj jeho podiel na HDP. V roku 1999 sa vďaka prijatým stabilizačným opatreniam podarilo mierne znížiť oba deficity na prijateľnú úroveň. Avšak na druhej strane, podľa niektorých odhadov (MMF) je skutočná výška deficitu predovšetkým ostatných zložiek verejnej správy vyššia ako oficiálne

vykazované údaje. Najväčšie riziko do budúcnosti skrývajú predovšetkým fondy sociálneho a zdravotného poistenia, kde sa čoraz viac roztvárajú nožnice medzi zdrojmi a výdavkami, čoho dôsledkom je ich rastúci deficit. Veľké časové riziko v sebe skrývajú aj štátne účelové fondy. Fiskálna politika štátu bola dlhodobo postavená na **nadmerných výdavkoch** a nie na reálnych príjmoch, čo nie je z dlhodobého hľadiska priaznivé.

Východisková situácia SR v roku 1993 bola obtiažna, väčšina makroekonomických ukazovateľov poukazovala na recesiю hospodárstva. V roku 1993-1995 sa fiskálna politika dá hodnotiť ako reštriktívna. V roku 1993 skončil štátny rozpočet so schodkom 25,3 mld. (podľa metodiky MMF), čo bolo asi 7,2% HDP a celkový fiskálny deficit dosiahol 26,4 mld. Sk. V tomto roku sa začal prejavovať tzv. dvojité deficit (súčasná existencia fiskálneho deficitu a deficitu obchodnej bilancie), ktorý má pri dlhodobjšom výskyte nepriaznivé dôsledky. Prejavil sa hlavne v rokoch 1996-1998, keď bola expanzívna fiskálna politika navyše kombinovaná s reštriktívnou menovou politikou. Roky 1994 a 1995 boli striedavo len rokmi buď fiskálneho alebo obchodného deficitu.

Rok 1996 predstavoval rok prudkej fiskálnej expanzie, kedy deficit ŠR dosiahol 26 mld. Sk. A dosiahol sa najvýraznejší deficit obchodnej bilancie (12,2% HDP). V roku 1997 bol mierny ekonomický rast financovaný deficitne so zvýšením zadĺženia, výrazne reštriktívnou menovou politikou a inými administratívnymi zásahmi (revitalizácia, plošná regulácia cien, dovozná prirážka, dovozné certifikáty) bez systémového riešenia. Celkový fiskálny deficit dosiahol takmer 35 mld. Sk. Rok 1998 bol rokom vyvrcholenia expanzívnej politiky bývalej vlády - dosiahnutý bol doposiaľ najvyšší deficit verejných financií (42,7 mld. Sk), pričom deficit dosiahli všetky okruhy verejných financií, dokonca aj obce. Celkový fiskálny deficit dosiahol 6% HDP, zahraničné zadĺženie dosiaholo takmer 12 mld. USD.

Za kľúčové otázky pre tvorbu štátneho rozpočtu na rok 1999 bolo považované znižovanie **deficitu verejných financií** - zvyšovaním príjmov a znižovaním výdavkov. Pri deficite ŠR na rok 1999 22,1 mld. Sk (podľa metodiky MMF) a celkovom deficite verejných financií na úrovni 35,6 mld. Sk došlo k zníženiu pomeru fiskálneho deficitu k HDP o 1,5% v porovnaní s rokom 1998 (na 4,5%). Nepriaznivým bol však nárast deficitu Sociálnej poisťovne, Zdravotných poisťovní a NÚP na 9,7 mld. Sk (pričom prognóza na rok 2000 predpokladá ich možný deficit až 15 mld. Sk).

Kľúčovú úlohu v rámci príjmov hrali **daňové príjmy**, a to s čoraz výraznejšie rastúcou tendenciou. Ich špecifickým znakom bol postupne klesajúci pomer medzi daňami z príjmov právnických osôb (PO) a daňami z príjmov fyzických osôb (FO) z pomeru 3:1 na pomer 0,85:1 – čo znamenalo nárast daní z príjmu FO pri súčasnom poklese daní z príjmu PO. Pravidelný bol nárast príjmov z nepriamych daní (DPH, spotrebné dane).

Konsolidácia verejných financií v roku 1999 bola dosiahnutá najmä **ozdravnými opatreniami** z mája - tzv. "balíčkom opatrení" (najmä zvýšenie dovoznej prirážky na 7%, deregulácia cien energií, zvýšenie dolnej sadzby DPH). V konečnom dôsledku došlo k výraznému zníženiu dvojitého deficitu. Negatívom je najmä vysoká nezamestnanosť, ktorá vytvára tlaky na strane fiskálnych príjmov (nižšie daňové výnosy) aj výdavkov (výdavky na sociálny systém), čím došlo k opätovnému nárastu deficitu verejných financií, ktorý by sa mohol v doposiaľ najvyššej výške prejavovať v roku 2000 (odhad MMF je až 6,9% HDP).

Konštrukcia rozpočtu na rok 2000 po prvýkrát stávala na príjmoch a nie na výdavkoch ako tomu bolo v minulosti. Zákon o štátnom rozpočte predpokladal deficit vo výške 18 mld. Sk (čo je na úrovni 2% HDP), deficit verejných financií by mal byť 3% HDP. MMF na základe svojej metodiky predpokladal deficit štátneho rozpočtu SR na rok 2000 vo výške 35,5 mld. a deficit verejných financií vo výške 61,5 mld. Sk. Výrazným negatívom je vysoké zadĺženie verejného sektora.

Tab.č. 28 - Vývoj štátneho rozpočtu a verejných financií

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Deficit štátneho rozpočtu	-25,3	-4,6	-2,4	-11,1	-17,1	-18,7	-14,8
% HDP	-6,9%	-1,1%	-0,5%	-1,9%	-2,6%	-2,6%	-1,8%
Deficit verejných financií	-26,5	-5,8	2,0	-7,6	-34,8	-42,7	-29,5
% HDP	-7,2%	-1,3%	0,4%	-1,3%	-5,3%	-6,0%	-3,6%

Zdroj: MMF

4.9.3. Monetárna (menová) politika

Cieľom menovej politiky je zabezpečenie meny a tým následné nepriame ovplyvňovanie iných makroekonomických ukazovateľov. Národná Banka Slovenska (NBS) sa pri vykonávaní menovej politiky riadi zákonom o NBS, devízovým zákonom a inými súvisiacimi právnymi normami.

Vonkajšia a vnútorná **menová stabilita** je v prípade malej otvorenej ekonomiky veľmi úzko prepojená. V SR dosiahla menová politika pomerne vysokú mieru externej a internej stability ako výsledku výrazne reštriktívnej až neutrálnej monetárnej politiky.

Snahou NBS bolo od samého začiatku vybudovanie stabilnej meny, a to vnútornej (stabilita domácich cien, čiže nízka miera inflácie) aj vonkajšej (určená je výmenným kurzom meny). Nezávislá slovenská mena vznikla 8.2.1993 rozdelením česko-slovenskej menovej únie. Ekonomika bola v tom čase v značnej recesii a východisková pozícia slovenskej koruny bola preto nepriaznivá. Napriek tomu v priebehu troch rokov dokázala NBS dosiahnuť výborné výsledky, pričom významným faktorom **úspechu menovej politiky** bola najmä nezávislosť od politickej moci.

V roku 1993 NBS pristúpila k 10% devalvácii meny a k ďalším opatreniam, pričom postupne prechádzala od administratívnych opatrení k priamym nástrojom menovej politiky (najmä operáciám na voľnom trhu) a dopĺňala devízové rezervy. Spoločným výsledkom fiskálnej a monetárnej politiky rokov 1994-1995 bol vysoký hospodársky rast spojený s najnižšou infláciou v regióne. Roky 1996-1998 boli charakteristické rozporom fiskálnej a menovej politiky. Kým rozpočtová politika bola vysoko expanzívna, menová politika bola výrazne reštriktívna. NBS sa rôznymi opatreniami snažila korigovať tlaky fiskálnej politiky na menovú stabilitu (vysoký schodok verejných financií pôsobí na neudržateľnosť fixného kurzu meny). Situácia sa neustále zhoršovala a smerovala k ďalšiemu oslabovaniu koruny, preto NBS 1.10. 1998 zaviedla tzv. *plávajúci kurz koruny* (s EUR ako referenčnou menou). Dôsledkom bolo výrazné znehodnotenie slovenskej koruny.

Rok 1999 bol rokom sanácie slovenskej ekonomiky, pričom nadmerná spotreba štátu v predchádzajúcich rokoch bola kompenzovaná reštriktívnou fiskálnou politikou a znižovaním schodku verejných financií, čo vyústilo do zrýchleného rastu nezamestnanosti a inflácie. Pomalosť pokračujúcich reforiem sa ukázala v kurze koruny, ktorý v prvom polroku stále klesal (v máji 1999 vystúpil na viac ako 44 Sk/USD). Koncom roku 1999 sa kurz udržal na úrovni okolo 42 Sk/USD, pričom koruna posilňovala. Slovenská ekonomika bola posilňovaná predovšetkým exportom, preto sa NBS rozhodla prvýkrát v histórii Slovenska intervenovať proti posilňovaniu koruny.

Roky po osamostatnení SR boli rokmi významných hospodárskych a politických zmien. Menová politika vytvorila jeden z najstabilnejších pilierov slovenskej ekonomiky (predovšetkým vďaka svojej nezávislosti) a značne prispela k vlastnej i štátnej kredibilitate.

4.9.4. Finančné trhy

Reálny vznik **kapitálového trhu** v SR možno datovať do roku 1993, pričom bol výrazne ovplyvnený kupónovou metódou privatizácie. Jej nesporným prínosom bolo, že urýchlila vybudovanie inštitucionálnej základne s pomerne vysokou technickou a organizačnou úrovňou, z viacerých hľadísk porovnateľnou s vyspelými trhmi. Vytvorené bolo Stredisko cenných papierov SR (SCP SR), ktoré má funkciu centrálného depozitára pre zaknihované cenné papiere. Dozor nad kapitálovým trhom zverili do kompetencie MF SR.

Jednotlivé subjekty slovenského kapitálového trhu v počiatočnom období zabezpečovali predovšetkým priestor na obchodovanie značného počtu emisií akcií rozdelených v rámci kupónovej privatizácie. Postupne sa začali objavovať aj prvky charakteristické pre štandardné kapitálové trhy (napr. emisie akcií jednotlivých spoločností). Prínosom bol aj rozvoj trhu s dlhopismi kolektívneho investovania (investičné spoločnosti).

V roku 1994 sa začali objavovať aj prvé negatívne signály vyplývajúce najmä z nedostatočnej regulácie slovenského kapitálového trhu (nízka transparentnosť vyúsťujúca do poškodzovania akcionárov investičných fondov, minoritných akcionárov v sprivatizovaných spoločnostiach, pochybné skupovanie akcií). Prejavom kapitálového trhu bolo prenikanie politických vplyvov, vyúsťujúce do skrytej likvidácie nezávislých investičných spoločností a fondov a v ochrane anonymných vlastníkov veľkého objemu majetku (akcie na doručiteľa).

Súčasný stav slovenského kapitálového trhu charakterizuje stagnácia a zlyhávanie jeho základných funkcií - nezabezpečuje efektívne rozdeľovanie zdrojov, výrazne sa znížila intenzita obchodovania na trhu. Štátny dozor nad kapitálovým trhom vo väčšine prípadov nedokáže zabezpečiť ochranu práv jednotlivých účastníkov trhu.

O súčasnej kritickej situácii na kapitálovom trhu vypovedá oficiálny akciový index SAX. Od 31. októbra 1994 poklesla jeho hodnota z úrovne 201,4 bodov pod 100 bodov v decembri 1998 a v máji 1999 dosiahol index svoje historické minimum (poklesol na hranicu 75 bodov). Na burze dominujú anonymné obchody nad priamymi. Sekundárny trh s akciami organizuje taktiež RM systém. Akciový index RMS (k 1.1.1995 bola stanovená počiatočná hodnota 1000 bodov) klesol na 550 bodov koncom roka 1998, v máji 1999 klesol až k hranici 450 bodov.

Devízový trh je globálnym trhom. Najväčšími slovenskými účastníkmi tohto trhu z hľadiska vývoja slovenskej koruny sú Národná banka Slovenska a iné bankové inštitúcie.

V ČSFR československú korunu devalvovali niekoľkokrát v druhej polovici roku 1990, aby sa dosiahol malý rozdiel medzi oficiálnym a paralelným kurzom čierneho trhu (čím sa vytvárali podmienky na zavedenie vnútornej konvertibility koruny k 1.1.1991). Zavedenie vnútornej konvertibility znamenalo neobmedzený prístup k cudzej mene pre všetky tuzemské právnické osoby pre obchodné účely a v obmedzenej miere aj pre obyvateľstvo.

Vývoj menového kurzu slovenskej koruny od roku 1993 neprebíhal až na niekoľko výnimiek dramaticky, v porovnaní s okolitými ekonomikami išlo o vývoj veľmi pokojný a stabilný. Od roku 1993 sa kurz slovenskej koruny určoval fixne voči košu piatich mien (USD, DEM, ATS CHF a FRF). V júli 1993 prišlo k 10%-nej devalvácii. Kôš bol zjednodušený v júli 1994, keď sa zúžil na dve meny – 60% DEM a 40% USD. Takto sa určoval až do 2. októbra 1998, keď prišlo k zrušeniu fixného kurzu koruny. Od tohto dňa slovenská koruna voľne pláva na základe obchodovania na devízovom trhu. Od 1. januára 1999 používa Národná banka Slovenska ako referenčnú menu pre svoje účely EUR, aj keď tento fakt neovplyvňuje voľné plávanie koruny.

Na **peňažnom trhu** sa stretávajú banky, poisťovne a štát. Obchoduje sa na ňom s hotovostnými finančnými prostriedkami. Najvýznamnejším indikátorom peňažného trhu je ukazovateľ BRIBOR, čiže medzibanková úroková miera. Všeobecne pri nedostatku peňažných prostriedkov úrokové miery stúpajú, pri prebytku klesajú. Vývoj úrokových mier sa sleduje prostredníctvom troch reprezentatívnych úrokových mier: O/N, týždenných a trojmesačných úrokových mier BRIBOR.

Na peňažnom trhu štát financuje svoj rozpočtový deficit prostredníctvom emisie štátnych pokladničných poukážok. Mimoriadna aktivita štátu v rokoch 1996-98 viedla k neúmernému zvyšovaniu úrokových mier. Pri absencii kapitálového trhu sa peňažný trh stal jediným, na ktorom mohli štát, podniky a obce získať finančné zdroje. Expanzívna fiskálna politika vlády neustále zvyšovala dopyt štátu po peniazoch, čo sa automaticky odrazilo na výške úrokových mier (na úrovni 20% a viac). Inštitucionálni investori tak logicky uprednostňovali vysoký a štátom zaručený výnos, čo sa prejavilo aj na výške úrokových mier pre podnik. Došlo tak k vytlačaniu súkromných investícií, keď si nemohli podnikatelia a právnické osoby požiť za prijateľné úrokové miery. Veľa podnikov, obcí a iných subjektov sa preto orientovalo na získanie zdrojov zo zahraničia, čím vzrástol zahraničný dlh (najmä súkromného sektoru). Ekonomika nemohla dlhodobo vydržať vysoké úrokové miery a financovať dvojitý deficit (fiskálny a externý). V súčasnosti sú úrokové miery stabilizované a ich výška je na úrovni inflácie (10-13%). Najväčšiu úlohu pri ich znižovaní zohral opäť štát výraznou reštrikciou fiskálnej politiky.

4.9.5. Štátne fondy

V rámci špeciálnych organizačných štruktúr štátnych fondov pri ministerstvách sa zhromažďujú a prerozdeľujú finančné prostriedky určené na realizáciu rôznych rozvojových programov a investičných akcií, podporu verejnoprospešných stavieb, odstraňovanie negatívnych dôsledkov nepriaznivých hospodárskych a prírodných faktorov a podobne. V roku 2001 existovalo v SR spolu 12 štátnych účelových fondov:

- Štátny fond ochrany a zveľadenia poľnohospodárskeho pôdneho fondu
- Štátny fond zveľad'ovania lesa
- Štátny vodohospodársky fond
- Štátny podporný fond pôdohospodárstva a potravinárstva
- Štátny fond trhovej regulácie v poľnohospodárstve
- Štátny fond životného prostredia
- Štátny fond zdravia
- Štátny fond telesnej kultúry
- Štátny fond kultúry Pro Slovakia
- Štátny fond cestného hospodárstva
- Štátny fond likvidácie jadrovoenergetických zariadení a nakladania s vyhoretým jadrovým palivom a rádioaktívnymi odpadmi
- Štátny fond rozvoja bývania

Vzhľadom k značnej netransparentnosti hospodárenia s finančnými prostriedkami v doterajšom pôsobení štátnych fondov (audit verejnej správy) budú štátne fondy v roku 2002-2003 zrušené (s výnimkou Štátneho fondu likvidácie jadrovoenergetických zariadení a nakladania s vyhoretým jadrovým palivom a rádioaktívnymi odpadmi) a financovanie aktivít súčasných fondov bude uskutočňované priamo v rámci rozpočtov jednotlivých rezortov.

Tab.č. 29 - Hospodárenie štátnych účelových fondov v rokoch 1993-1998 (tis. Sk)

Ukazovateľ	1993			1994			1995		
	Rozpočet	Skutočnosť	%	Rozpočet	Skutočnosť	%	Rozpočet	Skutočnosť	%
Počiatočný	451812	468043	103.6	40675	732083	1799.8	1413453	1457979	103.2

stav prostriedkov k 1.1.									
Prijmy spolu	3815297	3648782	95.6	6687344	6467766	96.7	9074713	12284474	135.4
Zdroje celkom	4267109	4116825	96.5	6728019	7199849	107.0	10488166	13742453	131.0
Výdavky spolu	4209122	3384744	80.4	6474854	5741845	88.7	9486178	10316177	108.7
Konečný stav prostriedkov k 31.12.		732081			1458004			3426276	
	1996			1997			1998		
Ukazovateľ	Rozpočet	Skutočnosť	%	Rozpočet	Skutočnosť	%	Rozpočet	Skutočnosť	%
Počiatočný stav prostriedkov k 1.1.	1596827	3426279	214.6	2111918	3935417	186.3	2557205	3741129	146.3
Prijmy spolu	19393700	17004863	87.7	21696019	33238551	153.2	34433954	33646637	97.7
Zdroje celkom	20990527	20431142	97.3	23807937	37173968	156.1	36991159	37387766	101.1
Výdavky spolu	11626447	16495725	141.9	14940066	33432751	223.8	35429443	34823527	98.3
Konečný stav prostriedkov k 31.12.		3935417			3741217			2564239	

Zdroj: MF SR

4.9.6. Ekonomické nástroje uplatňované v environmentalistike

Na Slovensku sa v súčasnej dobe využíva súbor ekonomických nástrojov, ktoré podporujú smerovanie k TUR. Sú to nasledovné skupiny ekonomických nástrojov:

a) Ekonomické nástroje v oblasti racionálneho využívania vody a ochrany jej kvality

Odplaty za odber vody z vodných tokov. V súčasnosti je cena povrchovej vody cenou regulovanou MF SR R-1/1996 z 12.3.1996 ako maximálna vo výške 1,90 Sk /m³ vrátane DPH. Táto cena však v súčasnom období nie je dôsledne uplatňovaná najmä voči niektorým veľkým odberateľom. Napriek nárastu ceny od roku 1990 z 0,46 Sk/m³ na 1,90 sk/m³, cena nekryje náklady spojené s prevádzkou a ochranou vodných tokov.

Odplaty za odbery podzemnej vody. Organizácie, ktorých odbery presahujú množstvo 15 000 m³ ročne alebo 1 250 m³ mesačne sú povinné platiť príslušnému podniku povodí odplaty vo výške 2,0 Sk za m³ odobratej podzemnej vody. Nariadením vlády SR č. 235/1996 Z.z. sú už spoplatnené aj odbery podzemnej vody pre verejné vodovody čiastkou 1 Sk za m³ odobratej podzemnej vody a v pôvodnej výške 2 Sk pre súkromných užívateľov.

Odplaty za vypúšťanie odpadových vôd do povrchových vôd . Platenie za vypúšťanie odpadových vôd do povrchových vôd sa v SR začalo uplatňovať už v roku 1966. Dôvodom zavedenia tejto platby, ktorá mala najskôr názov "náhrada", neskôr "odplata" (a má charakter emisného poplatku) bolo stimulovať znečisťovateľov k budovaniu čistiarní odpadových vôd. Účinnosť uplatňovania tejto platby na znečisťovateľov bola však už v prvých rokoch eliminovaná skutočnosťou, že základný poplatok bol nižší ako výrobné náklady prevádzkovateľov čistiarní. Na zvýšenie stimulatívnej funkcie tejto platby bola zavedená prirážka, platená zo zisku, ktorej výška bola závislá od miery zhoršenia kvality vody v toku, meranej pod miestom vypúšťania odpadových vôd. V súčasnosti je v platnosti nariadenie vlády ČSSR č. 35/1979 Zb. v znení nariadenia vlády ČSSR č. 91/1988 Zb.

Vodné a stočné. Zásobovanie obyvateľstva a ostatných odberateľov pitnou vodou a odvádzanie odpadových vôd je zabezpečované podnikmi vodární a kanalizácií. Ceny vody pre domácnosť sú stanovené výmerom MF SR ako regulované ceny. Pre ostatných odberateľov pitnej a odkanalizovanej vody platia naďalej zmluvné ceny. Aj v dôsledku rastu cien pitnej a odkanalizovanej vody v rokoch 1995 - 1999 dodávky vody mierne klesali, čo sa však pri rozhodujúcej váhe fixných nákladov premietlo nepriaznivo do zvýšenej nákladovosti na m³ dodanej pitnej vody.

b) Ekonomické nástroje uplatňované pri ochrane ovzdušia

V oblasti ochrany ovzdušia je najvýznamnejším ekonomickým nástrojom poplatok za znečisťovanie ovzdušia - a to veľkých a stredných zdrojov, ako aj malých zdrojov znečisťovania. Legislatívne je tento nástroj upravený zákonom SNR č. 311/1992 Zb. o ochrane ovzdušia pred znečisťujúcimi látkami (zákon o ovzduší) v znení neskorších predpisov. Od roku 2000 nadobúda platnosť nový zákon č. 401/1998 Z.z., ktorým sa nahrádza zákon č. 311/1992 Zb. o poplatkoch za znečisťovanie ovzdušia. V konečnom dôsledku tieto zákony ukladajú znečisťovateľom povinnosť platiť poplatky podľa množstva a druhu vypúšťaných látok všetkým právnickým a fyzickým osobám, ktoré prevádzkujú veľké, stredné a malé zdroje znečistenia ovzdušia, pričom reálny význam majú len poplatky za veľké a stredné zdroje. Nástrojom, ktorý plní do určitej miery i environmentálnu funkciu, sú poplatky za vypúšťanie emisií z veľkých a stredných zdrojov znečistenia do ovzdušia. Príjmy z tohoto poplatku sú zdrojom rozpočtu ŠFŽP. Spoplatnené sú dve kategórie znečisťujúcich látok: hlavné znečisťujúce látky (tuhé emisie, oxid siričitý, oxidy dusíka, oxid uhoľnatý) a ostatné znečisťujúce látky (cca 150) rozdelené do 4 tried podľa stupňa toxicity. Celková výška poplatku nabiehala v súlade s nábehovou krivkou 5 rokov, plnú výšku mala dosiahnuť v roku 1998. Takú istú výšku mal i v roku 1999. Od roku 2000 v zmysle nového zákona č. 401/1998 Z.z. je stanovená nová výška poplatku vo výške dvojnásobku doterajších poplatkov, pričom jej nábeh je rozložený opäť na päť rokov, s 20% ročným rastom.

c) Ekonomické nástroje v odpadovom hospodárstve

Miestne poplatky - (za odvoz smetí). Podľa zákona č. 544/1990 Zb. o miestnych poplatkoch v znení neskorších predpisov sú poplatky za zber a zneškodňovanie komunálnych odpadov sú v kompetencii jednotlivých miest a obcí. Preto ich výška a spôsob vyberania závisí od konkrétnej situácie v danej obci. Firmy zabezpečujúce odvoz a zneškodňovanie odpadov pracujú na komerčnom základe, väčšinou sú vo vlastníctve obcí, ktoré prípadne dotujú ich činnosť. V zásade by mali fungovať na princípe plného krytia nákladov. Výška poplatkov nie je jednotná, je diferencovaná v závislosti od nákladov na zber (odvoz), zneškodňovanie, výšky emisných poplatkov (poplatkov za uloženie odpadu na skládkach) platených do ŠFŽP a prípadných dotácií z rozpočtu obce, ktoré sú čoraz zriedkavejšie. Vzhľadom na celkovú infláciu, rast nákladov na dopravu a pod. sa dá očakávať postupné zvyšovanie týchto poplatkov.

Poplatky za uloženie odpadu na skládkach a odkaliskách. Charakter emisných poplatkov majú poplatky za uloženie odpadu na skládkach a odkaliskách. Vyberanie tohto

poplatku je upravené zákonom NR SR č. 327/1996. Platí ho pôvodca odpadov prevádzkovateľovi skládok a odkalísk, ktorí časť príjmu z poplatku odvádzajú do rozpočtu obce, na území ktorej sa skládka alebo odkalisko nachádza. Do ŠFŽP plyní 50% poplatku za uloženie odpadov na odkalisko.

d) Zálohové systémy

Väčšina expertov považuje existujúci systém zálohovania nápojových obalov za štandardný a efektívne fungujúci.

e) Dane súvisiace so životným prostredím

Daň z uhl'ovodíkových palív a mazív. Je upravená zákonom č. 316/1993 Z. z. v znení neskorších predpisov. Zákon upravujúci výšku tejto dane sa minimálne raz do roka novelizuje v zmysle zvyšovania sadzieb dane. Posledná úprava, platná od 1.1.2000 (zákon 338/1999 Z. z.) stanovila nasledovné sadzby: pre minerálne oleje 16 500 Sk/t, vykurovacie oleje 14 600 Sk/t, benzín 15 400 Sk/t. Daň je príjmom štátneho rozpočtu. Táto daň je najvhodnejšou daňou na uskutočnenie prvých krokov smerom k environmentálne orientovanej daňovej reforme, založenej na daniach z energie.

Cestná daň. Predmetom zdanenia sú len cestné motorové vozidlá používané na podnikanie. Výnosy z dane nesmerujú do tvorby a ochrany životného prostredia.

Diferenciácia daňových sadzieb. Diferenciácia daňových sadzieb z titulu ochrany životného prostredia je prítomná takmer vo všetkých daniach daňovej sústavy SR. Daň z pridanej hodnoty s nižšou sadzbou sa uplatňuje pri výrobkoch z recyklovaného papiera, environmentálne vhodných palivách, niektorých ekologických zariadeniach (slnečné kolektory, malé ČOV, zariadeniach na monitorovanie životného prostredia a pod.). Daň z príjmu právnických osôb môže byť znížená prípadne dočasne odpustená v prípade príjmov z prevádzky v zákone explicitne uvedených environmentálne orientovaných služieb (regeneračné a recyklačné zariadenia, zariadenia vyrábajúce energiu z obnoviteľných zdrojov, biodegradačné zariadenia, zariadenia na likvidáciu toxického odpadu a pod.). Daň z nehnuteľností, ktorej výnos je príjmom obcí, tiež obsahuje environmentálne orientované tituly, umožňujúce odpustenie, odloženie alebo zníženie dane. Daň z prevodu a prechodu nehnuteľností má v svojej právnej úprave environmentálne stimulačne orientované články.

Tabuľka č. 30 uvádza výšku výnosov najdôležitejších ekonomických nástrojov v oblasti ochrany životného prostredia v SR za uplynulých sedem rokov.

Tab.č. 30 - Príjmy podľa vybraných ekonomických nástrojov (v mil. Sk)

Ekonomický nástroj	Príjem ca	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
<i>Platby za znečisťovanie</i>								
Poplatky za znečisťovanie ovzdušia	ŠFŽP	238	360	388	412	392	395	303
Odplaty za vypúšťanie odpad. vôd	ŠFŽP	292	222	206	234	195	215	198
Poplatky za ukladanie odpadov	ŠFŽP	19	53	148	220	174	174	102
<i>Platby za využívanie prírodných zdrojov</i>								
Odplaty za odber podzemnej vody	ŠFŽP	21	19	17	13	4,6	6,1	792*
Odplaty za odber podzemnej vody	ŠVF	-	-	-	129,5	305,7	390,3	-
Odplaty za odber povrchovej vody	PP	884	864	893	915	965	1061	896
Odplaty za odber vody z ver. vodovod.	VaK	1916	2159	2207	2352	2674	2960	2990
Odvody za záber poľnohosp. pôdy	ŠFOZ	-	138	248	567	823	538	767
Odvody za záber lesnej pôdy	ŠFZL	-	18	48	125	33	46	18
Úhrady z vydobytých vyhrad.	ŠR	72	98	174	130	138	114	127

nerastov								

Zdroj: MŽP SR, MP SR.

PP - Podniky povodí; VaK - Vodárne a kanalizácie; ŠVF- Štátny vodohospodársky fond; ŠFZL - Štátny fond zveľaďovania lesa; ŠR - štátny rozpočet; ŠFO Z- Štátny fond ochrany a zveľaďovania poľnohospodárskeho pôdneho fondu

* nedoplatky z odplát za odber podzemnej vody z predchádzajúcich rokov vymáhané súdnou cestou

Vzhľadom na stav slovenskej ekonomiky, značnú napätosť štátneho rozpočtu, **nezastupiteľnú úlohu pri financovaní opatrení na zlepšenie životného prostredia** v tomto období stále majú environmentálne orientované, účelovo vyhradené štátne účelové fondy, a to predovšetkým ŠFŽP, Štátny fond ochrany a zveľaďovania lesa, Štátny fond ochrany a zveľaďovania poľnohospodárskeho pôdneho fondu a Štátny vodohospodársky fond. Prostredníctvom dotácií z týchto fondov sa darí riešiť najakútnejšie problémy životného prostredia predovšetkým vo verejnom sektore. Environmentálne fondy sú nástrojom redistribúcie verejných finančných prostriedkov, získaných z ekonomických nástrojov ochrany životného prostredia, t.j. z poplatkov a odplát v oblasti životného prostredia. Z environmentálnych fondov v SR, má najväčšie zdroje ŠFŽP. Hlavný zdroj ich príjmu zabezpečujú ekonomické nástroje environmentálnej politiky, t.j. emisné dane alebo poplatky, užívateľské poplatky, dane z výrobkov a pokuty. V sektoroch ochrany ovzdušia a ochrany vôd pokuty klesajú, zatiaľ čo v sektore ochrany prírody stúpajú (s výrazným výkyvom v roku 1996). Celkovo vývoj príjmov z pokút vykazoval mierne stúpajúcu tendenciu, ktorá sa prerušila po zrušení samostanosti okresných a obvodných úradov životného prostredia v roku 1996 s poklesom príjmov z pokút už v nasledujúcom roku o cca 120 mil. Sk. Vývoj dotácií zo štátneho rozpočtu do ŠFŽP poklesol z 928,0 mil. Sk v roku 1992 na 150,0 mil. Sk v roku 1998 Neurobili sa prostriedky na vytvorenie základného kapitálu pre sfunkčnenie dlho očakávanej návratnej časti ŠFŽP (obrátkového fondu). Vytvorené zdroje ŠFŽP smerujú predovšetkým na poskytnutie dotácií na: čistiarne odpadových vôd (ČOV) a kanalizácie, vodovody, ochranu ovzdušia, odpadové hospodárstvo, menej na ochranu. Sledovanie vynaložených finančných prostriedkov podľa účelu použitia t.j. typu výdavkov ukazuje, že ŠFŽP SR vynakladá viac ako 95% svojich zdrojov na investičné akcie pre verejný sektor, väčšina zdrojov smerovala na akcie obcí. Na rozdiel od iných štátnych fondov príjmy ŠFŽP dnes tvoria na vyše 80% poplatky a odplaty, ktoré kryjú jednu desatinu z objemu požadovaných prostriedkov.

4.9.7. Štrukturálne nástroje (štrukturálne fondy)

Štrukturálne fondy EÚ tvoria **dôležitý nástroj politiky v oblasti budovania a upevňovania sociálnej a ekonomickej súdržnosti EÚ a v súčasnosti sa stali dôležitým nástrojom aj v asociovaným krajinách EÚ**. Význačným mobilizačným nástrojom pre 10 krajín asociovaných k EÚ a uchádzajúcich sa o členstvo v EÚ sú na roky 2000-2006 predvstupové fondy PHARE 2000, SAPARD a ISPA, na ktoré európska komisia vyčlenila ročne spolu pre všetky kandidátske krajiny na PHARE 1,5 mld. Euro, ISPA 1 mld. Euro a na SAPARD 0,5 mld. Euro. Ich cieľom je napomôcť dosiahnutiu plnej harmonizácie práva s Acquis communautaire a Partnerstva pre vstup a v súlade s NPPA.

Podiel jednotlivých krajín a teda aj SR na týchto zdrojoch určuje Európska komisia na základe súboru kritérií ako je rozloha, počet obyvateľov, HDP na obyvateľa a pod., ale aj doteraz preukázanou kapacitou krajiny takúto ekonomickú pomoc absorbovať. **Z programu PHARE** je po roku 2000 určených: 30% na inštitucionálne posilnenie a budovanie administratívnych kapacít implementovať acquis a 70% na podporu investičných projektov najmä v oblasti regionálneho a sociálneho rozvoja, reštrukturalizácie priemyslu a malého a

stredného podnikania, čo tiež umožní financovať projekty s pozitívnym dopadom na životné prostredie. **Program SAPARD** je orientovaný na modernizáciu poľnohospodárstva a rozvoj vidieka, kde predovšetkým z hľadiska životného prostredia budú financované opatrenia lokálneho charakteru na ochranu a využívanie malých vodných zdrojov a na ochranu prírody. 50% prostriedkov **programu ISPA** je určených na budovanie technickej infraštruktúry životného prostredia, smerovaných do projektov verejného sektora, s pozitívnym dopadom na maximálny počet obyvateľov, zvyšných 50% je určených na dopravu. Rozpočet jednotlivého projektu má presiahnuť 5 mil. Euro. Európska komisia na základe posúdenia charakteru projektu poskytne grant až do výšky 75% nákladov projektu. **Projekty by mali byť orientované na investične najnáročnejšie Smernice Európskej Komisie** a to predovšetkým smernice o úprave komunálnych odpadových vôd, o pitnej vode, o integrovanej prevencii a kontrole znečistenia, o ochrane ovzdušia, o veľkých spaľovacích zariadeniach (energetika) a o spaľovniach nebezpečného a komunálneho odpadu. Pre SR je predbežne v rámci programu ISPA alokovaných 3,5 až 5,5% z celkovej sumy 1 mld. Euro ročne. **Najväčší význam však pre kandidátske krajiny majú predstupové finančné nástroje vybudovania kapacít, ktoré im v budúcnosti umožnia absorbovať finančnú pomoc určenú členskými štátmi.**

Prípravu SR na efektívne využívanie finančných prostriedkov zo Štrukturálnych fondov a koordináciu a monitorovanie predstupových fondov zabezpečuje **Prípravný výbor pre štrukturálne fondy EÚ**, zriadený uznesením vlády č. 69/2000 z 2. februára 2000.

V súvislosti s programom SAPARD bola vytvorená na základe uznesenia vlády SR č. 815/1999 **Slovenská platobná agentúra (Agentúra SAPARD)** pre administráciu predstupovej pomoci s platnosťou od 1.12.1999 a pripravujú sa podmienky pre jej akreditáciu Európskou komisiou. Európskej komisii bol prezentovaný **Plán rozvoja vidieka**, vypracovaný na MP SR, ktorý je kľúčový pre čerpanie zdrojov z programu SAPARD.

4.10. Podnikateľská charta pre TUR

Významným dokumentom, prijatým v roku 1990 Medzinárodnou obchodnou komorou v Paríži je "**Podnikateľská charta pre TUR. Základy environmentálneho manažérstva (EM)**". Bola prijatá na 64. Zasadnutí výkonného výboru Medzinárodnej obchodnej komory (ICC) 27.11.1990. "Uznať EM za jednu z najvyšších priorít spoločnosti a kľúčový nástroj TUR. Stanoviť politiku, programy a postupy pre určovanie operácií environmentálne zdravým spôsobom". ICC považuje zavádzanie a realizácie environmentálneho manažérstva (EM) za kľúčový nástroj realizácie TUR. Podpora podnikateľskej sféry pri zavádzaní a certifikácii EMS podľa medzinárodných noriem ISO radu 14 000 vytvára podmienky pre vstup firiem na trhy štátov OECD a akceptuje požiadavky WTO.

V **podmienkach SR sa v súčasnosti pripravuje národný program environmentálneho manažérstva (NPEM SR)**, ktorý bude postupne uznaný v členských krajinách EÚ, umožní prekonávanie netarifných obchodných prekážok a vytvorí predpoklady na zvýšenie konkurencieschopnosti slovenských výrobcov na jednotnom vnútornom trhu EÚ. Cieľom NPEM SR je podpora neustáleho zlepšovania environmentálneho profilu podnikov a zosúladovanie podnikateľských cieľov s environmentálnou politikou štátu, požiadavkami verejnosti a programovými cieľmi obcí a regiónov. Podporou týchto aktivít sa dlhodobo okrem iného zaoberalo Centrum environmentálneho manažérstva SAŽP v Trnave, ktoré bolo k 31.12.1999 zrušené. V súčasnosti boli v redukovanom rozsahu delimitované tieto aktivity na Centrum odpadového hospodárstva a environmentálneho manažérstva SAŽP Bratislava.

Vláda SR prijala uznesenie č. 779/2000, ktorým schválila Programy štátnej pomoci na rozvoj malého a stredného podnikania na roky 2000-2005. V rámci týchto programov bol schválený aj Program implementácie systémov riadenia kvality - KVALITA, účelom ktorého je podpora pri zavádzaní systémov riadenia kvality v súlade s medzinárodnými normami ISO

9000, VDA, BS, QS a ISO 14 000, Správnej výrobnjej praxe a Správnej laboratórnej praxe. Pomoc v rámci programu sa realizuje priamou formou, poskytnutím nenávratného finančného príspevku na certifikáciu podniku podľa niektorej z uvedených noriem.

4.11. Ekonomika SR vo vzťahu k TUR

SR je stredne vyspelou industriálnou krajinou s tomu zodpovedajúcou štruktúrou ekonomiky, ktorá však bola pred rokom 1989 deformovaná centralistickým a netrhovým systémom riadenia. Po roku 1989 bol typickým znakom ekonomickej transformácie redukcionistický prístup, ktorý nadraduje ekonomiku nad ostatné aspekty rozvoja celej spoločnosti. Hodnotové orientácie spoločnosti boli aj v dôsledku toho podriadené predovšetkým kritériu okamžitého a maximálneho zisku.

Tieto skutočnosti možno považovať za **hlavné prekážky zabezpečovania TUR v SR** (vrátane zmeny ekonomiky). Ďalším negatívnym javom je nevhodná štruktúra ekonomiky - prioritnými odvetviami ekonomiky SR sú priemyselné odvetvia typické pre ekonomiky druhej vlny (napr. hutníctvo, energetika, strojárstvo, chemický priemysel). Priemyselné odvetvia založené na využívaní špičkových technológií v SR prakticky neexistujú alebo sú nerozvinuté (napr. farmaceutický priemysel), výskum a vývoj v priemyselných podnikoch bol v dôsledku privatizácie prakticky zlikvidovaný, štruktúry vznikajúcej informačnej spoločnosti sú v stave zrodu. Zdroje ekonomiky sú silne centralizované a v prevažnej miere koncentrované v priemysle a vo finančnom sektore. Ekonomika je organizovaná a štruktúrovaná v podobe klasických industriálnych hierarchií s vysokým stupňom monopolizácie, centralizácie a koncentrácie, charakteristická je nízkou konkurencieschopnosťou väčšiny produkcie, vysokou energetickou náročnosťou.

Hospodárska politika bola po roku 1989 uskutočňovaná tak, že jej jadro tvorila **Koncepcia ekonomickej reformy** (prijatá vládou ČSFR), odporúčania a memorandá Svetovej banky a MMF. Základom reformy bola rýchla a rozsiahla privatizácia spojená s maximálnou liberalizáciou a demonopolizáciou. Takúto **koncepciu ekonomickej reformy** však koncom 90-tych rokov takmer vo všetkých postkomunistických krajinách sprevádzali problémy. Príčinami neukončenia ekonomickej reformy v SR bolo nedostatočné zohľadnenie prebiehajúcich celosvetových ekonomických trendov vrátane kľúčovej úlohy moderných informačných technológií v ekonomike, nevhodný spôsob privatizácie a jej spolitizovanie. Realizácia hospodárskej politiky a hospodárskej reformy po roku 1989 rovnako nebrala do úvahy dlhodobé časové horizonty – pre SR je tiež príznačná **neexistencia strategických a koncepcných materiálov rozvoja ekonomiky a hospodárstva dlhodobého charakteru**. Po roku 1989 nebol na SR v hospodárskej oblasti spracovaný žiadny oficiálny strategický program a strategické dimenzie nie sú obsiahnuté ani v koncepcii ekonomickej reformy a uskutočňovanej hospodárskej politike.

TUR ako nadrezortná a prierezová problematika vyžaduje pre svoje uplatňovanie existenciu a aktívnu **činnosť prierezových nadrezortných inštitúcií**. Inštitúcie vytvorené v SR za účelom tvorby a uplatňovania dlhodobého rozvoja spoločnosti a ekonomiky (najmä Úrad pre stratégiu rozvoja spoločnosti, vedy a techniky v SR) nenaplnili ciele, ktoré by zodpovedali ich poslaniu. Súčasná absencia takejto inštitúcie pre stratégiu ekonomického a spoločenského rozvoja prakticky znemožňuje **implementáciu dlhodobej strategickje dimenzie** do základných politík SR. Predpokladom **zdravého vývoja ekonomiky** a spoločnosti SR je doplnenie jednotlivých politík SR o dlhodobú stratégiu smerovania ekonomiky a spoločnosti SR, strednodobé koncepcné dokumenty, vypracovanie národnej stratégie rozvoja informačnej spoločnosti SR, strategických programov digitálnej ekonomiky a elektronického obchodovania ako i stratégie adaptácie ekonomiky SR na podmienky

globalizácie svetovej ekonomiky. Je tiež nevyhnutné dopracovať chýbajúce politiky s dôrazom na vypracovanie technologickej politiky SR a politik podpory rozvoja vedy, výskumu a vzdelávania. Ekonomický potenciál, ktorý radí SR medzi vyspelé krajiny sveta (a ktorého nevyužívaním SR pomaly zostupuje medzi rozvojové krajiny sveta), predstavuje dobré východiská pre presmerovanie ekonomiky a spoločnosti SR smerom k TUR.

Orientácia a podpora smerovania k TUR v SR

Koncepcia TUR sa postupne stáva spoločnou víziou pre ľudstvo, k naplneniu ktorej hľadajú jednotlivé krajiny svoje **špecifické cesty**, pričom sa snažia využívať skúsenosti iných krajín resp. adaptovať na svoje podmienky spoločné záväzky, ktoré prijali na medzinárodnej úrovni. Jednotlivé krajiny sa tak popri plnení záverov medzinárodných dohôd podporujúcich prechod k TUR snažia **podporovať trvalo udržateľný rozvoj** nasledovnými spôsobmi:

- implementáciou princípov TUR do dlhodobých stratégií rozvoja ekonomiky a spoločnosti, resp. koncipovaním jednotlivých politík tak, aby boli viac naklonené smerovaniu k TUR,
- postupným perspektívnym zavádzaním jednotlivých politík, ktoré smerujú k zmenám vzorcov výroby a spotreby ako napr. environmentálna daňová reforma. Takéto politiky by potom mohli napomôcť presmerovať súčasné ekonomické systémy k systémom viac podporujúcim prechod k TUR,
- konštruovaním a využitím nových ekonomických nástrojov podporujúcich implementáciu princípov TUR do ekonomického systému,
- vytváraním a realizáciou stratégií podporujúcich smerovanie k TUR,
- vytváraním a realizáciou programov a projektov podporujúcich smerovanie k TUR,
- podporou lokálnej a komunitnej ekonomiky a lokálnych systémov podporujúcich implementáciu princípov TUR na regionálnej úrovni.

V SR je zabezpečovanie TUR v stave zrodu. Hlavnú úlohu pri podpore princípov TUR zatiaľ zohráva MŽP SR prostredníctvom rôznych koncepčných a legislatívnych opatrení, projektov a programov. Ďalej ide o sieť environmentálne zameraných neziskových organizácií a tiež prvé iniciatívy zakladajúce vznik lokálnej a komunitnej ekonomiky zdola. SR nemá vypracovanú oficiálnu komplexnú dlhodobú víziu (prognózu), ani stratégiu rozvoja ekonomiky a spoločnosti.

4.12. Náhrada industriálneho modelu ekonomiky udržateľným modelom ekonomiky

TUR v ekonomickom kontexte by mal vychádzať z takej ekonomickej orientácie a súboru nástrojov, ktoré by nahradili doterajší industriálny model rozvoja spoločnosti novým modelom ekonomiky založenom na trvalo udržateľných ekonomických princípoch podporujúcich dlhodobý sociálne a environmentálne priaznivý rozvoj.

Predstava TUR z ekonomického hľadiska by mala byť chápaná ako ďalší vývinový stupeň ľudskej civilizácie nasledujúci po agrárnom a industriálnom stupni vývoja.

Potreba prechodu ekonomiky a spoločnosti k trvalo udržateľnému modelu sa prejavila v druhej polovici 20. storočia v spojení najmä s týmito procesmi:

- **prechod vyspelých priemyselných krajín do postindustriálnej fázy rozvoja** - pretrvávajúci od polovice 60-tych rokov a charakteristický prenesením ťažiska fungovania ekonomiky zo sektoru priemyslu do sektorov služieb a informatiky; spojený so zavádzaním niektorých nových ekonomických princípov podporujúcich TUR - napr. nahradzovanie hmotných tokov v ekonomike nehmotnými, postupujúca decentralizácia, diverzifikácia, zdieľanie zdrojov a podobne;

- **zmena zdrojovej základne ekonomiky** – dôsledok následkov dlhodobého neregulovaného čerpania limitovaných prírodných zdrojov (prejavujúcich sa napr. ropnými a energetickými krízami, zmenami cien surovín, internalizáciou skutočných nákladov do cien výrobkov) od polovice 60-tych rokov, vzájomne prepojený s nástupom nových environmentálne priaznivejších technológií;
- **globalizácia svetovej ekonomiky** – je prirodzeným dôsledkom technického, ekonomického a spoločenského vývoja, prejavuje sa najmä vo vytváraní celosvetového globálneho trhu riadeného nadnárodnými spoločnosťami a inštitúciami. Pre národné ekonomiky menej vyspelých krajín predstavuje na jednej strane určitú hrozbu (spôsobujúcu napr. unifikáciu ekonomík jednotlivých krajín spojenú s rozširovaním vzorcov výroby a spotreby založených na princípoch industrializmu), na druhej strane prínos v podobe nástupu moderných informačných technológií (spojeným s celosvetovým rozširovaním siete Internet a presunom ekonomických aktivít od hmotných tokov smerom k nehmotným informačným tokom). Tento proces značne ovplyvňujú nadnárodné inštitúcie (napr. Svetová banka, MMF a WTO).

Industriálne štádium vývoja ekonomiky a spoločnosti (19.-20. storočie) založili na továrenskej priemyselnej veľkovýrobe, predstavujúcej dominantu hospodárstva. Jej základom je vysoký stupeň mechanizácie, úzka špecializácia, vysoká náročnosť na počet pracovníkov, štandardizácia, špecializácia, synchronizácia, koncentrácia, maximalizácia, centralizácia a pod. Industriálny model fungovania ekonomiky po 150-200 rokoch vyčerpал svoje rozvojové možnosti, pretože bol založený predovšetkým na celkovej expanzii a neúmernom čerpaní zdrojov a surovín.

Nový model fungovania ekonomiky by mal byť založený na celkovej štrukturálnej zmene hospodárstva, spočívajúcej v zmene vzorcov výroby a spotreby, minimalizácii vstupov a efektívnom zhodnocovaní zdrojov, prechode od využívania neobnoviteľných zdrojov k obnoviteľným zdrojom, od unifikovanej, sériovej a masovej výroby k výrobe diverzifikovanej, vzájomnom prepojení výrobných postupov a pod. Nástup postindustriálneho štádia hospodárstva v uplynulých desaťročiach umožňuje výmenu industriálneho modelu vývoja ekonomiky modelom zabezpečujúcim TUR (diverzifikácia, subsidiarita, decentralizácia, dekoncentrácia) a zároveň v sebe integruje sociálne a environmentálne priaznivé prístupy a technológie.

Hlavné odlišnosti industriálneho (tradičného) modelu ekonomiky od postindustriálneho (nového) modelu ekonomiky možno zhrnúť nasledovne:

INDUSTRIÁLNY EKONOMIKY	(TRADIČNÝ)	MODEL	UDRŽATELNÝ EKONOMIKY	(NOVÝ)	MODEL

• nadvýroba, plytvanie a nadmerná spotreba • krátkodobé ciele a plánovanie zamerané na maximalizáciu zisku • koncentrácia, centralizácia, hierarchizácia • jednoduchá, špecializovaná a väčšinou nízkokvalifikovaná pracovná sila • plytvanie zdrojmi a surovinami, ich neefektívne využívanie • nadmerná produkcia odpadov a emisií znečisťujúcich látok	• diverzifikácia a individualizácia ľudských potrieb, primeraná spotreba • dlhodobé ciele a plánovanie • sieťová organizácia ekonomiky a spoločnosti • vysoko kvalifikovaná a široko vzdelaná pracovná sila • minimalizácia spotreby surovín a energie, maximalizácia ich využitia • minimalizácia odpadov a nežiadúcich výstupov

- masová sériová produkcia, uniformita tovarov a služieb
- externalizácia nákladov
- príroda chápaná ako zdroj surovín, nepreferovanie zachovania kvality prostredia
- likvidácia lokálnych ekonomík prostredníctvom globalizácie
- meranie vyspelosti krajiny na základe veľkosti hospodárskeho produktu
- diverzifikácia produkcie a služieb
- maximálna internalizácia nákladov
- príroda ako skutočná hodnota, dôraz na zachovanie kvality prostredia
- vyváženie globalizácie lokálnymi ekonomickými aktivitami
- meranie vyspelosti krajiny na základe integrácie ekonomických, sociálnych a environmentálnych ukazovateľov

5. ENVIRONMENTÁLNE PODMIENKY A HĽADISKÁ

5.1. Členenie environmentálnych podmienok a hľadísk

Východisková situácia pre zabezpečenie TUR SR v rámci **environmentálnych podmienok a hľadísk** určuje vývoj a stav

a) **zložiek životného prostredia** (§ 2 zákona č. 17/1992 Zb.) ako súčasti

- **litosféry** (geologické a geomorfologické podmienky),
- **atmosféry** (klimatologické a meteorologické podmienky),
- **hydrosféry** (hydrologické podmienky),
- **pedosféry** (pedologické podmienky),
- **biosféry** (biologické podmienky);

b) **environmentálnych rizikových faktorov**

- **fyzikálnych** (rádioaktivity, hluku, vibrácií, elektromagnetických polí),
- **chemických** (škodlivých odpadov a chemických látok),
- **biologických** (*choroboplodných organizmov, environmentálnej mutagenézy, genetickej modifikácie*), ktorých výsledkom môže byť nežiadúca zmena environmentu alebo vznik chorôb environmentálneho pôvodu;
- **havárií a živelných pohrôm** (*napríklad povodní, zemetrasení, zosuvov a lavín, požiarovosti, dopravnej nehodovosti*);

c) **prírody a krajiny, jej ochrany a tvorby na rôznych úrovniach (nadregionálnej, regionálnej, miestnej).**

Environmentálne hľadiská TUR sú založené na zabezpečení proporcionality medzi uspokojovaním súčasných a budúcich potrieb spoločnosti a prirodzenými podmienkami, potenciálmi a využívaním zdrojov krajiny. V tomto procese je potrebné rešpektovať únosnosť (zaťažiteľnosť, zraniteľnosť) krajiny a potrebu ochrany jej prioritných mimoprodukčných vlastností a funkcií, ako aj súčasný stav krajiny z hľadiska environmentálnej kvality jej zložiek a celého systému (stavu životného prostredia).

5.2. Litosféra -geologické a geomorfologické podmienky

Geologická stavba a reliéf územia SR sú napriek malej rozlohe veľmi pestré. SR leží na rozhraní dvoch európsky významných geologicko-geomorfologických jednotiek - tabuľovej nížinnej oblasti Panónskej panvy (nížiny a kotliny južného Slovenska) a horského masívu Karpát (viac ako dve tretiny územia sú pohoria a vnútrohorské kotliny); na rozhraní Západných a Východných Karpát, geologický podklad tvoria horniny druhohorného pásma, vnútrokarpatského paleogénu, neogénnych sopečných pohorí, panví a kotlín.

Z hľadiska **členitosti reliéfu** možno na území SR identifikovať rôzne typy reliéfu s odlišnými výškovými pomermi, energiou reliéfu, sklonmi svahov, tvarmi reliéfu a inými znakmi - rovinný, pahorkatinný, vrchovinný, hornatinný a veľhornatinný. Typ geologického substrátu a reliéfu predstavujú prvotný diferenciačný prvok z hľadiska ostatných prírodných zložiek krajiny, ale aj z hľadiska možného využitia človekom.

Geologické pomery sú určujúce z hľadiska výskytu geopotenciálov, kam patria zdroje geologického prostredia (nerastné suroviny, podzemné vody, minerálne vody, zemské teplo, liečivé bahná a i.) a priaznivé geologické podmienky pre využitie územia (vhodné základové pôdy, vhodné podmienky pre úložiská odpadov a iné environmentálne rizikové stavby, vhodné štruktúry pre infiltráciu vôd, podzemné zásobníky plynu, jaskyne a iné prírodné pamiatky).

Hlavnými skupinami **nerastných surovín** sú energetické, rudné, nerudné a stavebné suroviny. V minulosti bolo územie Slovenska významné najmä intenzívnou banskou činnosťou v pohoriach. Väčšina zásob rudných surovín však bola vyťažená a ich súčasné zdroje sú malé. Naopak zdroje nerudných a stavebných surovín sú pomerne rozsiahle, zásoby niektorých surovín majú európsky význam a sú perspektívne aj v budúcnosti. Nížiny a kotliny sú pomerne bohaté na stavebné suroviny a nachádzajú sa tu aj ložiská energetických surovín.

Celkové geologické zásoby na výhradných ložiskách na území SR predstavovali k 1.1.1999 spolu 15,2 mld. t, z čoho pripadalo najviac (9,5 mld. t) na nerudné suroviny, 4,0 mld. t na stavebné suroviny, 1,3 mld. t na energetické suroviny a 0,4 mld. t na rudné suroviny. Registrovaných bolo spolu 767 ložísk (288 ložísk stavebných, 287 ložísk nerudných, 96 ložísk energetických a 96 ložísk rudných surovín). Zásoby nerastných surovín sa nachádzajú aj na ložiskách nevyhradených nerastov. K 1.1.1999 bolo na území SR evidovaných spolu 267 takýchto ložísk surovín s celkovými zásobami 0,8 mld. m³.

Tab.č. 31 - Zásoby nerastných surovín v SR k 1.1.1999

Surovina	Počet ložísk		Bilančné zásoby (BZ) spolu		% ložísk		% bilančných zásob	
	celkovo	s BZ	kt	mil. m ³	s BZ	kt	mil. m ³	
Energetické suroviny	93	57	379 778	12 894 000	10,2	5,3	89,2	
Rudné suroviny	90	21	72 405	0	3,8	1,0	0,0	
Nerudné suroviny	264	224	6 691 758	29 327	40,1	93,7	0,2	
Stavebné suroviny	288	257	0	1 528 952	46,0	0,0	10,6	
Spolu	735	559	7 143 941	14 452 279	100,0	100,0	100,0	

Zdroj: Správy o stave životného prostredia SR (MŽP SR)

V uplynulom období sa na území SR ťažili všetky skupiny nerastných surovín. Z **energetických surovín** sa ťažilo najmä hnedé uhlie, menej lignit, zemný plyn a ropa. Spotreba ostatných surovín (urán, čierne uhlie) je krytá dovozom. Len v prípade hnedého uhlia a lignitu predstavuje ťažba významnú časť domácej spotreby, absolútna väčšina spotreby ropy a zemného plynu sa dováža. Ťažba **rudných surovín** na našom území je v útlme – ťaží sa len železná ruda a malé množstvo zlatonosnej rudy. SR je takmer úplne

viazaná na dovoz rudných surovín. Významná je ťažba **nerudných a stavebných surovín**, z ktorých sa vo viacerých prípadoch veľká časť vyťaženej suroviny vyváža. Najväčší objem predstavuje ťažba vápencov, dolomitov a stavebného kameňa, rozsiahla je ťažba štrkopieskov, magnezitu, tehliarskych surovín a zlievárenských pieskov. Z ďalších surovín sú v súčasnosti ťažené sadrovec, kamenná soľ, keramické suroviny, bentonit, čadič tavný, baryt, kaolín, perlit, dekoračný kameň, azbest, žiaruvzdorné íly, zeolit a i.

Vývoj ťažby vybraných nerastných surovín (porovnanie za roky 1990, 1994 a 1998 – uvedené v tabuľke č. 32) vypovedá o celkovom útlme ťažby v 90-tych rokoch o 70-85%. V oblasti ťažby energetických surovín nie je prepad až taký výrazný (15-25%), avšak v prípade rudných surovín prišlo k zastaveniu ťažby takmer všetkých rúd. V ťažbe nerudných surovín nie je vývoj po roku 1990 jednoznačný. Pri niektorých surovinách prišlo k podstatnému útlmu - azbest, baryt, dekoračný kameň, kremeň a kremenec, vápenec, mastenec, perlit, ale aj magnezit, keramické íly a zeolit. Naopak niektoré suroviny zaznamenali nárast ťažby - zlievárenské piesky, kaolín, sadrovec a anhydrit, kamenná soľ, čadič a najmä bentonit a žiaruvzdorné íly. Celkovo však aj v prípade nerudných surovín môžeme konštatovať zníženie objemu ťažby surovín. Evidencia ťažby a spotreby stavebných surovín je problematická, keďže ich veľká časť patrí medzi ložiská nevyhradených nerastov.

Tab. č. 32 - Vývoj ťažby a životnosť zásob vybraných nerastných surovín

Surovina	Bilančné zásoby	1990	1994	1998	1999	Index ťažby	Životnosť suroviny (roky)	
							Z1 + Z2	1990/1999
Hnedé uhlie a lignit (kt)	270 057	4766	3634	3507	3732	0,78	70	51
Ropa (kt)	593	73,1	67,1	61,0	59	0,81	11	0
Zemný plyn (mil. m ³)	7937	416,7	289,3	311,0	235	0,56	26	2
Antimónové rudy (kt)	0	76	0	0	0	0	(-)	(-)
Medené rudy (kt)	0	361	0	0	0	0	(-)	(-)
Olovnato-zinkové rudy (kt)	0	220	0	0	0	0	(-)	(-)
Ortuť (kt)	0	43	0	0	0	0	(-)	(-)
Zlato-strieborné rudy (kt)	0	13	63,6	*	53	4,08	(-)	(-)
Železné a komplexné rudy (kt)	32 027	1728	1021	899	891	0,52	42	8
Azbest (kt)	5 022	95	31	19	2	0,02	264	252
Baryt (kt)	1 442	87	104	41	44	0,51	39	63
Bentonit (tis. m ³)	14 249	29	56	66	60	3,1	218	510
Čadič tavný (kt)	16 537	29	0	48	47	1,62	345	345
Dekoračný kameň (kt)	10 011	39	18	16	45	1,15	800	432
Dolomit (kt)	222 764	4646	1709	1796	1504	0,32	124	226
Kamenná soľ (kt)	187 411	92,1	96,6	127,0	125	1,36	1480	800
Kaolín (kt)	27 882	26	40	28	22	0,85	996	271
Keramické íly (kt)	18 196	76	59	53	53	0,70	345	240
Kremeň a kremenec (kt)	6 905	80,0	63,3	3,0	3	0,04	3760	178
Magnezit (kt)	160 231	2084	1164	1261	1143	0,55	128	166
Mastenec (kt)	626	15	31	4	1	0,07	156	330
Perlit (kt)	17 063	54	28	24	20	0,37	710	1310
Sadrovec a anhydrit (kt)	304 772	102	122	128	117	1,15	2480	1690
Vápence a cement. suroviny (tis. kt)	1 358	11734	7568	7200	5597	0,48	182	195

Zeolit (tis. m ³)	103 248	54	13	10	14	0,26	10325	*
Zlievárenské piesky (kt)	444 079	472	458	522	421	0,89	850	666
Žiaruvzdorné íly (kt)	211	3	2	12	3	1,0	15	8
Stavebný kameň (tis. m ³)	696 754	10789	5683	3100	2844	0,26	160	165
Štrkopiesky a piesky (tis. m ³)	270 285	7669	2866	1050	1469	0,19	140	160
Tehliarske suroviny (tis. m ³)	161 145	1514	308	410	517	0,34	270	270

Zdroj: MŽP SR

A - životnosť suroviny pri ťažbe na úrovni roku 1998, B - životnosť suroviny pri úrovni reálnej domácej spotreby

(-) neexistujú bilančné zásoby suroviny v kategórii Z1, Z2

* - údaj nie je možné vyhodnotiť

Index ťažby - hodnota ťažby suroviny v roku 1990 = 1,00

Životnosť zásob nerastných surovín závisí okrem miery ich využívania (ťažby) aj od množstva bilančných voľných zásob priemyselných kategórií. Nakoľko v bilancii zásob výhradných ložísk SR sa bilančné zásoby väčšiny surovín vykazujú len podľa tzv. podmienok využiteľnosti zásob, v ktorých absentujú ekonomické ukazovatele (ceny, náklady), sú informácie o množstve bilančných (ekonomických) zásob nepresné, a tým je ovplyvnený aj odhad o ich životnosti.

Na Slovensku je geologický prieskum na veľmi vysokej úrovni, miera preskúmania tradičných surovín je vysoká, avšak aj tak je možné najmä pri niektorých skupinách surovín očakávať v skutočnosti väčšie zásoby, ako sú v súčasnosti evidované. Na druhej strane zasa niektoré evidované zdroje surovín nie je reálne ťažiť z dôvodu stretov záujmov s inými aktivitami (napr. s ochranou prírody a krajiny), niektoré tradičné suroviny sú zasa nahrádzané novými netradičnými, resp. obnoviteľnými zdrojmi. Neustále sa zvyšuje aj podiel recyklovania surovín, čo zasa znižuje dopyt po tradičných zdrojoch. Všetky skutočnosti napovedajú o zložitosti problematiky a o potrebe komplexnej surovinovej politiky štátu.

Na základe súčasných známych bilančných zásob je životnosť vybraných nerastných surovín v SR uvedená v tabuľke č.32. Najdlhšiu životnosť v prípade zachovania súčasnej úrovne ťažby majú niektoré nerudné suroviny - najmä zeolit, kremeň a kremenec, sadrovec, kamenná soľ. Najkratšiu životnosť (najvyššiu mieru exploatácie) majú vo všeobecnosti rudné suroviny (okrem Fe-rúd u nás neexistujú žiadne bilančné zásoby), energetické suroviny (ropa, zemný plyn) a niektoré nerudné suroviny (žiaruvzdorné íly, baryt).

S vlastnosťami geologického prostredia úzko súvisí výskyt **geotermálnej energie**, ktorá patrí medzi obnoviteľné prírodné zdroje (horúce geotermálne vody a teplo suchých hornín). V SR ide o pomerne významný potenciál, z ktorého sa využívajú len geotermálne vody na získavanie tepelnej energie (hlavne na vykurovanie skleníkov, fóliových krytov a termálnych kúpalísk). Zdroje geotermálnej energie sú overené najmä v kotlinách a nížinách. Technicky využiteľný potenciál bol v roku 1998 vyčíslený na 6300 GWh/r (22680 TJ/r), čo predstavuje 22,6% potenciálu všetkých obnoviteľných zdrojov energie (pozri tabuľka č. 33).

Tab.č. 33 - Technicky využiteľný potenciál obnoviteľných zdrojov energie a ich využitie (1997)

Zdroj	Technicky využiteľný potenciál energie			Využitý potenciál energie (1997)			Miera využitia potenciálu
	(GWh/r)	(TJ/r)	(%)	(GWh/r)	(TJ/r)	(%)	
Biomasa	9178	33041	32,9	2727	9817	39,7	29,7

Vodná energia	6607	23785	23,7	3800	13680	55,3	57,5
<i>v tom: malé vodné elektrárne (do 10 MWh)</i>	<i>1034</i>	<i>3722</i>	<i>3,7</i>	<i>202</i>	<i>727</i>	<i>3</i>	<i>19,5</i>
Geotermálna energia	6300	22680	22,6	338	1217	4,9	5,4
Slničná energia	5200	18720	18,6	7	25	0,1	0,1
Veterná energia	605	2174	2,2	0	0	0	0
S p o l u	27890	100400	100	6872	24740	100	24,6

Zdroj: MH SR

V roku 1997 bolo v SR využité len nepatrné množstvo potenciálu geotermálnej energie - 5,4% teoretického potenciálu, čo predstavovalo približne 5% celkového využitia obnoviteľných zdrojov energie (tabuľka č. 33).

S vlastnosťami litosféry a reliéfu súvisí aj náchylnosť krajiny na niektoré nepriaznivé ohrozujúce faktory krajiny (tzv. **geobariéry**), ohrozujúce krajinné a životné prostredie i samotného človeka (ničivé zemetrasenia, katastrofické zosuvy, lavíny, náhle poklesy územia, vysoká rádioaktivita územia a i.), alebo sťažujúce podmienky pre využitie územia (vysoká seizmická intenzita, nestabilné svahy, intenzívna erózia, objemové zmeny zemín, sufózia a pod.). K najvýznamnejším patria seizmicita a geodynamické javy (svahové procesy), avšak vyskytujú sa aj ďalšie (napr. lavíny, sadanie hornín, sufózia, erózne procesy), ktoré sú predmetom geologického výskumu a vyhodnocovania.

Územie SR patrí medzi **seizmicky málo až stredne ohrozené oblasti** (v okrajovej oblasti stredomorsko-transázijského pásma zemetrasení). Nachádza sa tu niekoľko regiónov náchylných na vznik zemetrasení – JZ časť Podunajskej nížiny s centrom v Komárne, Brezovské Karpaty, Žilinská kotlina, Zvolenská kotlina a oblasť Humenné - Strážske.

Výskyt **svahových deformácií** je kombináciou geologických a reliéfových podmienok, výskytu aktivujúceho prírodného procesu (najmä klimatické faktory) a často aj vonkajšieho zásahu človeka (napr. nevhodná stavebná činnosť). V SR sú zosuvy viazané najmä na tri hlavné oblasti (flyšové pohoria, neovulkanické pohoria a oblasť kotlín). Registrované svahové deformácie pokrývajú 3,7% územia SR, pričom regionálne zaberajú viac ako 20% územia a môžu spôsobovať značné priame i nepriame hospodárske škody. Celkovo je na území SR registrovaných 1801 svahových deformácií.

Významným antropogénnym vplyvom na substrát a reliéf je **banská a ťažobná činnosť**. Medzi najväčšie dôsledky ťažby surovín patrí vytvorenie veľkých vydobytých priestorov v podzemí aj na povrchu, prejavy podrúbania (sadanie a prepadávanie územia, vytváranie bezodtokových depresii), aktivácia geodynamických javov. Ďalšími nepriaznivými dopadmi na životné prostredie sú napr. odvodňovanie horninových komplexov, zníženie výdatnosti využívaných zdrojov, vytvorenie veľkých vyťažených priestorov na povrchu i v podzemí, nahromadenie veľkého množstva kontaminovaného odpadu (haldy a odkaliská).

Po roku 1990 v dôsledku zmeny ekonomických a legislatívnych podmienok došlo k rozsiahlemu útlmu ťažby a opúšťaniu banských diel, čo vyvoláva nové problémy (potreba sanácie a likvidácie banských diel). Významnými lokalitami s nepriaznivým vplyvom ťažby surovín na životné prostredie sú najmä oblasti ťažby uhlia, rúd a magnezitov.

Okrem ťažby nerastných surovín je ďalšou hospodárskou oblasťou nepriaznivo vplývajúcou na substrát a reliéf aj **produkcia odpadov** a nakladanie s nimi. Špecifickým problémom, súvisiacim s poškodením substrátu a reliéfu, sú aj následky vojenskej činnosti v uplynulých desaťročiach (najviac sa prejavili v kontaminácii substrátu, pôd a podzemných vôd odpadmi a ropnými látkami).

Starostlivosť o horninové prostredie v SR, ako aj geologický výskum a prieskum a štátny geologický dozor je v gescii **MŽP SR**. Využívanie nerastných surovín (banská

činnosť) ako činnosť najviac ovplyvňujúca geologické prostredie a surovinové zdroje je v gescii **MH SR**.

Orgánmi štátnej banskej správy sú **Hlavný banský úrad** (na ústrednej úrovni) a **obvodné banské úrady** na úrovni miestnej štátnej správy. Výskumom a prieskumom geologických faktorov sa už niekoľko desaťročí zaoberá **Štátny geologický ústav Dionýza Štúra (ŠGÚDŠ)** v rezorte MŽP SR.

Ochranu a racionálne využitie horninového prostredia upravuje **zákon NR SR č. 313/1999 Z.z. o geologických prácach a štátnej geologickej správe (geologický zákon)** a **zákon č. 44/1988 Zb. o ochrane a využití nerastného bohatstva (banský zákon)** v znení z neskorších predpisov.

Hlavnou úlohou pre najbližšie obdobie je prijatie **nového banského zákona** a **Koncepcie rudného a nerudného baníctva**.

Kľúčovým dokumentom na národnej úrovni týkajúcim sa využitia energetických surovinových zdrojov je **Návrh energetickej politiky SR** (MH SR 1999), ktorý predstavuje nový legislatívny rámec budúceho vývoja energetiky. Rozpracovanie a uplatňovanie koncepcie by malo prispieť k ďalšiemu znižovaniu zaťažovania prostredia využívaním neobnoviteľných zdrojov energie a k zvyšovaniu podielu využívania obnoviteľných zdrojov energie. **Alternatívna energetická politika SR** (vypracovaná MVO Energia 2000) bola súčasťou verejnej diskusie k Návrhu energetickej politiky SR, v oblasti ťažby a spotreby energetických surovín sa jej ciele veľmi nelíšia od rezortného návrhu.

Nerastné bohatstvo je vlastníctvom SR (čl.4 Ústavy SR). Predmetom ochrany surovinového potenciálu štátu sú výhradné ložiská (významné ložiská vyhradených nerastov, § 6), ložiská nevyhradených nerastov sú súčasťou pozemku a nevzťahuje sa na ne právna ochrana. V banskom zákone a jeho vykonávacej vyhláške sú na ochranu a využívanie (dobývanie) výhradných ložísk vymedzené dve základné kategórie - **chránené ložiskové územie (CHLÚ)** a **dobývací priestor (DP)**.

V SR bolo v roku 1998 viac ako 650 CHLÚ, z toho najviac ložísk stavebných surovín. Celkovo pre 429 CHLÚ určili aj DP na využívanie výhradného ložiska.

Starostlivosť o **chránené nerasty** sa zabezpečuje zákonom NR SR č. 287/1994 Z. z. o ochrane prírody a krajiny a vyhláškou MŽP SR č. 213/2000 Z. z. o chránených nerastoch a chránených skamenelinách a o ich spoločenskom ohodnocovaní.”

Horninové prostredie a reliéf sú neobnoviteľnými prírodnými zdrojmi – ich kvalita a kvantita je daná prírodnou štruktúrou krajiny a predstavujú prvotné (ťažko zmeniteľné) faktory využívania územia.

Stav a vývoj horninového prostredia a reliéfu z hľadiska ich trvalo udržateľného využívania je daný najmä:

- exploatáciou existujúcich zdrojov - náročnosťou ekonomiky na spotrebu neobnoviteľných prírodných zdrojov (nerastných surovín),
- vyvolanými vplyvmi ťažby nerastných surovín a súvisiacich činností na životné prostredie,
- inými ľudskými činnosťami ovplyvňujúcimi horninové prostredie – napr. stavebnou a inou inžinierskou činnosťou, dopravou, pôdohospodárstvom a vodným hospodárstvom.

Limitujúcim faktorom využívania surovinových zdrojov v SR je **neexistencia ucelenej surovinovej politiky**, ktorá by stanovovala podmienky využívania jednotlivých zdrojov. V novej Energetickej politike SR (MH SR, 1999) je načrtnutá vízia štátnej politiky v oblasti využívania fosílnych palív (ropy, zemného plynu a uhlia), v oblasti využívania rudných a nerudných surovín takáto politika neexistuje. Súčasný stav surovinovej základne je charakteristický takmer úplným vyčerpaním zásob rudných surovín, veľmi rozdielnym

stavom zásob a mierou využívania nerudných surovín a obmedzením kontroly štátu nad ťažbou stavebných surovín.

Miera využitia obnoviteľných geotermálnych zdrojov je v SR veľmi nízka. Doteraz najväčšími prekážkami ich lepšieho využívania sú nevyhovujúce cenové, daňové a legislatívne podmienky, ktoré zapríčiňujú neúmerne vysoké výrobné náklady.

Vyvolané vplyvy ťažby nerastných surovín na krajinu a životné prostredie sú veľké - predstavujú jeden z najväznejších komplexov environmentálnych problémov Slovenska (potreba sanácie veľkého množstva banských diel, environmentálne záťaž vyvolané ťažbou a spracovaním surovín) a ich eliminácia bude časovo a finančne veľmi náročná.

- ♦ *Trvalo udržateľné využívanie surovinových zdrojov SR malo byť založené na postupnej reálne možnej náhrade neobnoviteľných zdrojov surovín (ktorých je na území SR nedostatok a v prevažnej miere sú dovážané) za netradičné a obnoviteľné suroviny. Žiadúce je napr. podstatné zvýšenie využívania potenciálu geotermálnej energie.*

Dlhodobé zmeny vo využívaní surovinových zdrojov by sa mali diať v synergickom efekte so štrukturálnymi zmenami v energetike a priemysle.

5.3. Atmosféra - klimatologické a meteorologické podmienky

Základným makroklimatickým faktorom Slovenska je jeho geografická poloha v stredných zemepisných šírkach a vo vnútrozemí. Táto predurčuje globálny charakter klímy - SR leží v mierne teplej prechodnej klimatickej oblasti s pravidelným striedaním štyroch ročných období a s prevládajúcim severozápadným až západným prúdením vzduchu. Územie SR je na základe **teplotno-vlhkostnej bilancie** možno zjednodušene zaradiť do **troch hlavných oblastí** (teplá s vlhkovým deficitom, mierne teplá s vyrovnanou vlhkovou bilanciou, chladná s vlhkovým prebytkom), pričom ich rozšírenie je podmienené najmä nadmorskou výškou.

Klimatické zdroje sú zaraďované medzi obnoviteľné zdroje surovín - k významným zdrojom patria najmä slnečné žiarenie a vietor.

Technicky využiteľný potenciál **slnečnej energie** v SR bol vyčíslený na 5 200 GWh.r⁻¹ (18.720 TJ.r⁻¹), čo predstavuje 18,6% potenciálu všetkých obnoviteľných zdrojov energie (tabuľka č. 34). Množstvo využiteľnej slnečnej energie je odvodzované od príkonu globálneho slnečného žiarenia, preto najlepšie podmienky sú v nížinných a kotlinových oblastiach južného Slovenska. Reálne využitie slnečnej energie je veľmi nízke - v roku 1997 využili cca 7 GWh/r (25 TJ/r), čo je len 0,1% potenciálu a minimálny podiel na celkovom využití obnoviteľných zdrojov energie. V SR sa v súčasnosti využívajú slnečné kolektory najmä na ohrev vody v malých zariadeniach.

Veterno-energetický potenciál SR je malý (napr. v porovnaní so západnou Európou). Technicky využiteľný potenciál bol stanovený na 605 GWh.r⁻¹ (2.174 TJ.r⁻¹), čo predstavuje 2,2% celkového potenciálu obnoviteľných zdrojov energie. Vhodné podmienky na využitie sa nachádzajú len vo vyšších nadmorských výškach (celková efektívna plocha využiteľného územia je len 257 km² - 0,52% SR). Využívanie veternej energie je prakticky nulové.

V posledných desaťročiach je za jeden z najväznejších environmentálnych problémov považovaná **globálna zmena klímy**. Spojená je s rastom tzv. skleníkového efektu atmosféry, ktorý je zapríčinený antropogénne podmienenou emisiou skleníkových plynov (produkovaných hlavne spaľovaním fosílnych palív). Závažným problémom je rýchlosť tejto zmeny - za 100 rokov sa môže oteplieť na niektorých miestach Zeme aj viac ako o 10 °C a v celosvetovom priemere aj viac ako o 2 °C. Uvedené zmeny sú však veľmi dynamické a nie je možné ich jednoznačne predpovedať.

V priebehu 20. storočia zaznamenali na Slovensku rast priemernej ročnej teploty vzduchu asi o 1°C, pokles priemerných ročných úhrnov zrážok asi o 15% na juhu a 5% na severe územia, výrazný pokles relatívnej vlhkosti vzduchu (najmä na juhozápade územia) a pokles charakteristík snehovej pokrývky takmer všade. Tieto fakty svedčia o **vplyve globálnej klimatickej zmeny** aj na území Slovenska, pričom regionálne scenáre zmeny hlavných klimatických prvkov naznačujú pokračovanie súčasných trendových zmien aj v budúcnosti. Územím s vysokým stupňom citlivosti na dôsledky klimatických zmien z hľadiska hydrologického cyklu a vodných zdrojov je južné Slovensko, naopak územiami s nižším stupňom citlivosti sú západ, sever a severovýchod Slovenska.

Dalším vážnym environmentálnym problémom nadobúdajúcim globálny charakter je antropogénne **narušenie ozónovej vrstvy** – úbytok stratosferického ozónu a nárast troposférického ozónu. Mimoriadny význam ozónu súvisí s jeho absorpčnými vlastnosťami v ultrafialovej i v infračervenej oblasti spektra slnečného žiarenia aj zemského vyžarovania.

Úbytok stratosferického ozónu spôsobujú rastúce emisie škodlivých látok (freóny, halóny, N₂O, NO, CO, prchavé organické látky) z energetiky, priemyslu, dopravy a poľnohospodárstva. Koncentrácie prízemného ozónu sa v celom miernom pásme v tomto storočí zdvojnásobili. Prízemný ozón prekračuje kritickú úroveň koncentrácií pre vegetáciu na celom území Slovenska. Je hlavným stresovým faktorom lesných ekosystémov a príčinou 5-10% úbytku poľnohospodárskej rastlinnej produkcie. Priemerné koncentrácie prízemného ozónu na našom území rastú s nadmorskou výškou, zvyšovali sa najmä v období do roku 1990. V poslednom desaťročí síce nie je pozorovaný významnejší trend zvyšovania, avšak počet prekročení imisného limitu ozónu je aj naďalej vysoký. Stanovené indexy expozície ozónom pre poľnohospodárske plodiny a lesné ekosystémy boli prekračované prakticky vo všetkých meraných lokalitách, na hornej hranici lesa až dvojnásobne.

Priaznivý je vývoj bilancie spotreby látok poškodzujúcich ozónovú vrstvu – od roku 1989 prišlo k zníženiu spotreby týchto látok približne o 95%, čo je v súlade s požiadavkami Montrealského protokolu (pozri tabuľka č. 34).

Tab.č. 34 - Spotreba látok poškodzujúcich ozónovú vrstvu Zeme v SR (t/rok)

Skupina látok	1986/89	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
A I – freóny	1 710,5	986,9	229,4	379,2	1,2	2,05	1,71	1,69
A II – halóny	8,1	2,0	0,0	0,0	0,0	0,00	0,00	0,00
B I – freóny	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,00	0,00	0,00
B II - CCl ₄	91,0	250,0	315,4	0,6	0,0	0,16	0,07	0,08
B III -1,1,1 trichlóretán	200,1	180,0	136,7	69,4	0,0	0,10	0,00	0,00
C I	49,7			37,2	61,0	59,90	83,72	53,41
C II - HBCFC					14,3	0,00	0,00	0,00
E - CH ₃ Br	10,0				9,6	9,60	10,00	0,00
Spolu	2 069,5	1 419,0	681,5	486,4	86,1	71,71	91,10	55,18

Zdroj: MŽP SR

Antropogénny faktor ohrozenia kvality ovzdušia v súčasnosti vysoko prevažuje nad prirodzenými zdrojmi. Pôvodcami znečisťujúcich látok v SR sú najmä hospodárske aktivity – predovšetkým energetika, ale aj doprava, hutnícky a chemický priemysel. Základnými znečisťujúcimi látkami sú oxidy síry, dusíka, oxid uhoľnatý, tuhé znečisťujúce látky.

Vývoj emisií znečisťujúcich látok má v SR od roku 1989 jednoznačne klesajúcu tendenciu (pozri tabuľka č. 35). Napr. emisie SO₂ poklesli v období 1989-1998 o 68,6%, emisie NO_x o 43,5%, emisie CO o 36,3%, emisie tuhých znečisťujúcich látok až o 82,1% a emisie prchavých organických látok poklesli v období 1990-1997 o takmer 50%.

Celkovo sa na území SR v období 1989-1998 zmenšilo množstvo emitovaných základných znečisťujúcich látok o 57,9%, čo predstavuje priemerný ročný pokles emisií o takmer 6%. Výrazne k takémuto trendu prispel útlm hospodárstva, zmena palivovej základne v prospech ušľachtilých palív ako aj uplatňovanie a presadzovanie nových právnych predpisov na ochranu ovzdušia spojených s uplatňovaním moderných technológií. Vývoj v produkcii emisií ťažkých kovov (Cd, Hg, As, Pb) od roku 1995 síce na rozdiel od základných znečisťujúcich látok nie je pozitívny - emisie v roku 1998 dosahovali prakticky rovnakú hodnotu ako v roku 1995, avšak v porovnaní s rokom 1990 aj tu došlo k poklesu emisií.

Z hľadiska diaľkového šírenia látok znečisťujúcich ovzdušie je SR naďalej exportérom škodlivín (napriek výraznému zníženiu emisií), i keď na druhej strane pomerne značné množstvá emisií SO₂ a NO_x aj prijíma.

Tab.č. 35 - Vývoj emisií základných znečisťujúcich látok – tis.t., (1990-1999)

Znečisťujúca látka	1980	1990	1992	1994	1996	1998	1999
SO ₂	780	538,977	377,634	235,763	224,199	178,780	172,499
NO _x		226,739	191,709	173,015	139,551	127,944	120,811
TZL		299,368	177,481	78,301	66,977	57,508	61,375
CO		488,698	382,271	374,682	373,315	312,889	316,813

Zdroj: Správa o stave životného prostredia SR 1999 (MŽP SR)

Znečistenie ovzdušia predstavuje jedno z najvýznamnejších environmentálnych rizík – najmä z toho dôvodu, že sa vyskytuje predovšetkým v urbanizovaných husto zaľudnených oblastiach. Znečistenie má synergický efekt, prejavujúci sa **acidifikáciou - zvýšením kyslosti prostredia** (so sprievodnými kyslými dažďami a poškodzovaním lesných porastov a kontamináciou pôdy) a **nepriaznivými zdravotnými následkami** pre obyvateľov žijúcich v postihnutých oblastiach. Najvýznamnejšími látkami zapríčiňujúcimi znečistenie ovzdušia sú oxidy síry, dusíka, oxid uhoľnatý, tuhé znečisťujúce látky, ťažké kovy.

Celkovo patrí SR ku krajinám s najväčším regionálnym znečistením ovzdušia a kyslosťou zrážkových vôd v Európe. Územia dlhodobo najviac postihnuté znečistením ovzdušia (vysokou koncentráciou znečisťujúcich látok, trvaním, frekvenciou výskytu alebo spoločným účinkom viacerých znečisťujúcich látok) boli vyhlásené za **ohrozené oblasti** (v roku 1998 bola ich výmera 3121 km² s počtom 1,189 mil. obyvateľov). Patrí sem 12 oblastí (Banská Bystrica, Bratislava, Hnúšťa-Tisovec, Horná Nitra, Jelšava-Lubeník, Košice, Prešov, Ružomberok, Strážske-Vranov-Humenné, Stredný Spiš, Žiarska kotlina, Žilina), v ktorých sa pravidelne sleduje imisná situácia a vyhodnocuje sa tzv. index znečistenia ovzdušia (pozri tabuľka č. 36). Na základe vývoja od roku 1993 možno konštatovať, že aj imisná situácia v SR sa zlepšuje.

Tab.č.36 - Vývoj indexov znečistenia ovzdušia pre sledované monitorovacie stanice (1993-1999)

Index znečistenia ovzdušia	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
počet hodnotených staníc	19	26	24	20	24	27	24
priemer IZO _r	2,19	1,95	1,72	1,98	1,76	1,6	1,53
priemer IZO _d	2,83	2,15	1,88	2,22	2,15	1,91	1,74
priemer IZO _k	1,28	1,04	0,72	1,06	1,05	0,94	0,85

IZO_r - index ročného znečistenia ovzdušia, *IZO_d* - index denného znečistenia ovzdušia, *IZO_k* - index krátkodobého znečistenia ovzdušia

Zdroj: Správy o stave životného prostredia SR 1993-1999 (MŽP SR)

Starostlivosť o ovzdušie a jeho ochrana je v SR v gescii MŽP SR. Hlavné činnosti zapríčiňujúce poškodzovanie ovzdušia a klimatických zdrojov sú však v gescii rezortov hospodárstva a dopravy. Miestnu štátnu správu zabezpečujú odbory životného prostredia *krajských úradov a okresných úradov*. Odborným kontrolným orgánom na úseku ochrany ovzdušia je **Slovenská inšpekcia životného prostredia** so sídlom v Bratislave a s tromi regionálnymi inšpektorátmi ochrany ovzdušia. Odbornou organizáciou na sledovanie a vyhodnocovanie klimatických parametrov a kvality ovzdušia je **Slovenský hydrometeorologický ústav (SHMÚ) Bratislava**.

Zo širšieho hľadiska sú v kontexte ochrany ovzdušia a ozónovej vrstvy Zeme dôležité aj viaceré **medzinárodné dohovory**. Ich význam spočíva najmä v ustanovení koordinovaného spôsobu znižovania produkcie škodlivých látok a určení limitov ich emisií.

V súčasnosti je pre SR platných množstvo predpisov týkajúcich sa ochrany ovzdušia a ozónovej vrstvy Zeme. Veľmi dôležitý je najmä **zákon č. 309/1991 Zb. o ochrane ovzdušia pred znečisťujúcimi látkami (zákon o ovzduší)** v znení neskorších predpisov a jeho vykonávací predpis (nariadenie vlády SR č. 92/1996 Z.z. v znení neskorších predpisov). Zákon predovšetkým upravuje povinnosti prevádzkovateľov veľkých, stredných, malých a mobilných zdrojov znečistenia ovzdušia, určuje prípustnú úroveň znečistenia (emisné, imisné a depozičné limity a emisné kvóty), vymedzuje tzv. osobitnú ochranu ovzdušia. Problematiku emisií z mobilných zdrojov upravuje vyhláška MŽP SR č. 144/2000 Z. z. o požiadavkách na kvalitu palív a vedení prevádzkovej evidencie a o druhu, rozsahu a spôsobe poskytovania údajov orgánu ochrany ovzdušia. Výkon štátnej správy v tejto oblasti ustanovuje **zákon SNR č. 134/1992 Zb. o štátnej správe ochrany ovzdušia** v znení neskorších predpisov. **Zákon č. 76/1998 Z.z. o ochrane ozónovej vrstvy Zeme v znení neskorších predpisov** (zákon č.408/2000 Z. z. nadobudol účinnosť 1.1.2001) upravuje povinnosti pri nakladaní s látkami poškodzujúcimi ozónovú vrstvu Zeme a výrobkami z nich. Viaceré existujúce zákony a vykonávacie predpisy bude potrebné novelizovať v zmysle legislatívneho plánu aproximácie práva k právnemu systému EÚ.

Dôležitým dokumentom na národnej úrovni týkajúcim sa využitia klimatických zdrojov a najmä vplyvu ľudských aktivít na ich kvalitu je **Energetická politika SR** (MH SR), ktorej rozpracovanie a uplatňovanie by malo prispieť k ďalšiemu znižovaniu zaťažovania ovzdušia škodlivými látkami a k plneniu medzinárodných dohovorov.

Vyhláška MŽP/ SR č. 112/1993 Z. z v znení vyhlášky č. 103/1995 Z. z. vymedzila **oblasti vyžadujúce osobitnú ochranu ovzdušia**. Ide o zaťažené územia a **územia vyžadujúce si osobitnú starostlivosť o ochranu ovzdušia** – NP, CHKO a kúpeľné miesta.

Z hľadiska hodnotenia kvality ovzdušia a klimatických zdrojov je relevantná **kapitola 9 Agendy 21 (programové oblasti B, C, D)**. Vývoj vo vzťahu k TUR treba hodnotiť z dvoch hlavných aspektov:

- využívanie energetického potenciálu klimatických zdrojov ako súčasti obnoviteľných prírodných zdrojov (slnečná a veterná energia)
- stav a vývoj kvality ovzdušia z hľadiska aspektov globálnej klimatickej zmeny (skleníkového efektu), ochrany ozónovej vrstvy a znečistenia ovzdušia.

Využívanie energetického potenciálu klimatických zdrojov je v súčasnosti minimálne, na veľmi nízkej úrovni. Hlavnou príčinou sú legislatívne a ekonomické podmienky, ktoré preferujú veľkovýrobcov energie a nevytvárajú podmienky pre stimuláciu diverzifikovaného využívania energetických zdrojov. Ani návrh novej energetickej politiky tieto otázky nerieši. **Doterajší vývoj je** preto v tejto oblasti z hľadiska TUR **nepriaznivý**.

Vývoj kvality ovzdušia na území SR má v poslednom desaťročí **jednoznačne pozitívny trend**. Znížili sa emisie prakticky vo všetkých ukazovateľoch (SO₂, NO_x, tuhé znečisťujúce látky, prchavé organické látky), výrazne sa obmedzilo používanie látok poškodzujúcich ozónovú vrstvu, celkovo sa zlepšuje imisná situácia.

Nepriaznivé trendy sú však pomerne jednoznačné v prípade prejavov **globálnej klimatickej zmeny** a **deštrukcie ozónovej vrstvy**, vzhľadom k veľkej zotrvačnosti ich pôsobenia. Do roku 2075 sa predpokladá zvýšenie dlhodobých priemerov ročnej teploty vzduchu o 2 - 4 °C, očakávané sú aj nepriaznivé zmeny v ročnom režime zrážok (mierny rast zrážkových úhrnov v zime, avšak celkový pokles charakteristík snehovej pokrývky, mierny pokles zrážkových úhrnov v lete, avšak pri predpoklade výskytu intenzívnejších zrážok). Predpokladané je aj zvýraznenie a predĺženie suchých období v teplej časti roka so sprievodným poklesom prietokov riek a pôdnej vlhkosti, ako aj regionálne rozdiely očakávaných dôsledkov klimatickej zmeny a nadväzujúcich hydrologických parametrov (režim odtoku, prietokové pomery, zásoby podzemných vôd). Zvýšené koncentrácie prízemného ozónu budú v najbližších desaťročiach pretrvávať - trendy koncentrácií budú závisieť od veľkosti poklesov emisií, najmä oxidov dusíka. Pokles úrovne koncentrácií prízemného ozónu bude spomaľovať globálne otepľovanie.

Trvalo udržateľné využívanie a manažment klimatických zdrojov a ovzdušia na Slovensku by mali byť založené na **podstatne vyššom využívaní potenciálu obnoviteľných klimatických zdrojov** (slnečná a veterná energia) a na **pokračovaní v trende znižovania emisií škodlivín do ovzdušia** a používania škodlivých látok.

5.4. Hydrosféra - hydrologické podmienky

Voda je významnou zložkou prírodného systému. Najvýznamnejšími faktormi formovania povrchových a podzemných vôd SR sú zrážkovo-odtokové pomery mierneho klimatického pásma a poloha na hlavnom európskom rozvodí. Takmer celé územie patrí do úmoria Čierneho mora a povodia Dunaja, malá časť územia patrí do povodia Baltického mora (povodie Dunajca). Hlavnými povodiami Slovenska sú povodia Dunaja a Moravy, Váhu, Hronu, Bodrogu a Hornádu. Celkovo sa na území SR nachádza 49 775 km vodných tokov. Najväčšími riekami pretekajúcimi našim územím sú Dunaj, Morava, Váh, Bodrog, najdlhšími riekami sú Váh, Hron, Ipeľ, Hornád. Množstvo odtečenej vody je závislé od tzv. odtokového koeficientu, ktorý sa pohybuje od 10-20% v nížinách až po 60-80% v horských polohách, v priemere predstavuje 32-35%.

Územie Slovenska je pomerne bohaté na **zásoby podzemných vôd**, ktoré sú viazané na rôzne typy podpovrchových kolektorov. Na základe geologického zloženia je možné rozlíšiť niekoľko hlavných oblastí s charakteristickým obehom podzemnej vody – krasové oblasti, oblasti nekarbonátových hornín Karpát, oblasti kotlinových a nížinných pahorkatín a oblasti fluviaálnych sedimentov. Územie Slovenska je bohaté aj **na výskyt minerálnych a termálnych vôd**, viazaných na tektonické poruchy, prípadne hĺbkové geologické vrty.

Z hľadiska výskytu sú vodné zdroje (povrchové aj podzemné) nepravidelne rozložené, čo vytvára nerovnováhu medzi dostupným množstvom a potrebou vody. Zásoby vody sa tvoria zo zrážkovej vody a z celkového kolobehu vody v krajine, z nich však iba časť je využiteľná pre človeka a jeho aktivity. Zdroje vody zo zrážok v SR vytvárajú dlhodobý priemerný povrchový odtok $400 \text{ m}^3 \cdot \text{s}^{-1}$. Skutočné dostupné zdroje vody sú však podstatne vyššie (zväčšené o prietoky tokov pritekajúcich zo susedných krajín – celkový odtok je $1700 \text{ m}^3 \cdot \text{s}^{-1}$). Z hľadiska **povrchového odtoku** sa v uplynulom desaťročí prejavili **nepriaznivé trendy**, čo môže súvisieť s nástupom globálnej klimatickej zmeny. **Zrážky** v období 1993-1998 poklesli oproti dlhodobému priemeru (1931-1980) asi o 3%; povrchový odtok až o 9%.

Hydrogeologické pomery Slovenska sú pomerne priaznivé z hľadiska tvorby a akumulácie zásob a zdrojov podzemných vôd, nevýhodou je však ich nerovnomerné rozloženie. V súčasnosti má približne **60% územia Slovenska nedostatok vodných zdrojov**, 30% územia má dobré zastúpenie vodných zdrojov a najlepšie podmienky má 10% územia. Priaznivé hydrogeologické štruktúry zaberajúce 38% územia akumulujú až 84% využiteľných množstiev podzemných vôd. Disponibilné zdroje povrchových a podzemných vôd na území SR sú uvedené v tabuľke č. 37.

Tab.č. 37 - Disponibilné zdroje povrchových a podzemných vôd na území SR

Odbery vôd		1931-1980	1993-1998	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Priemerný objem zrážok	mil. m^3	39 823	38 744	33 202	40 117	40 657	41 147	37 076	40 215	40 289
Priemerný objem odtoku	mil. m^3	12 818	11 737	9 808	12 800	11 966	12 751	12 114	10 986	13 381
Odtokový koeficient	%	0,32	0,30	0,30	0,32	0,29	0,31	0,33	0,27	0,33
Autochtónne povrchové vodné zdroje	$\text{m}^3 \cdot \text{obyv}^{-1}$	2340	2186	1838	2390	2229	2371	2248	2037	2168
Využiteľné množstvo podzemných vôd	mil. m^3	*	2335	2342	2320	2330	2340	2337	2341	2387
Podzemné vodné zdroje	$\text{m}^3 \cdot \text{obyv}^{-1}$	*	434,8	438,9	433,1	434,0	435,1	433,8	434,1	442,2

Zdroj: Správa štátnej vodohosp. bilancie 1997/98, Správy o stave ŽP SR 1993-1999 (MŽP SR)

Vývoj **odberov povrchových a podzemných vôd** v SR je dokumentovaný v tabuľke č. 38.

Na Slovensku sa odoberie ročne asi 11% z objemu autochtónnych povrchových zdrojov, ale len necelé 3% z celkového prístupného objemu vody. Z pohľadu množstva povrchovej vody je situácia u nás relatívne priaznivá. Celkový objem dodávok povrchových vôd poklesol v období 1990-1999 až o 47%, odbery povrchovej vody sa od roku 1992 znížili o 34,4%. Odbery podzemných vôd v tom istom období poklesli o 32,5%. Asi 85% povrchovej vody je určenej na priemyselné účely, zvyšok pre verejné vodovody a poľnohospodárske účely. Odbery podzemnej vody sú určené predovšetkým pre verejné vodovody (78%). Hoci odbery v roku 1998 predstavovali len 20% z celkového množstva využiteľných zásob podzemných vôd, v niektorých oblastiach Slovenska pretrváva nedostatok zdrojov pitnej vody v dôsledku

ich nerovnomerného rozloženia a problémom sa stáva prekračovanie environmentálnych limitov využiteľnosti zásob podzemných vôd.

Tab.č. 38 - Vývoj využívania povrchových a podzemných vôd v SR - l.s⁻¹ (1990-1999)

Odbery vôd		1992	1994	1995	1996	1997	1998	1999	Koeficient odberu 1999/1992
Ročné odbery podzemnej vody	l/s	21 838	19 178	18 332	16 763	15 774	15 646	14 733	0,67
Ročné odbery povrchovej vody	l/s	32 813	25 372	25 627	25 262	25 734	23 232	21 540	0,66
Podiel nefakturovanej vody	%	27,7	25,6	25,7	26,0	26,9	27,3	29,0	1,05

Zdroj: Správy o stave životného prostredia SR 1993-1999 (MŽP SR)

Tab. č. 39 - Zásobovanie obyvateľstva vodou a napojenie domov na kanalizáciu

Ukazovateľ	1990	1992	1994	1996	1997	1998	1999
obyv. zásobení vodou z verejných vodovodov (tis.)	3 990	4082	4 194	4 288	4354	4 427	4 443
podiel z celkov. počtu obyvateľov v %	75,3	77,0	78,4	79,7	80,9	82,1	82,3
obyvatelia bývajúci v domoch napojených na verejnú kanalizáciu (tis.)	2 689	2738	2 794	2 853	2 891	2 938	2 953
podiel z celkového počtu obyvateľov v %	50,8	50,9	52,3	53,0	53,7	54,5	54,7

Zdroj: Štatistická ročenka (1995, 1999)

Konkrétnym prejavom starostlivosti spoločnosti o vodné zdroje a zásobovanie obyvateľov nezávadnou vodou je **zásobovanie obyvateľov pitnou vodou** (napojenie na vodovodnú sieť) a **miera odkanalizovania**. Obidva ukazovatele majú v SR od roku 1990 pozitívny trend (tabuľka č. 39). Počet obyvateľov napojených na verejný vodovod sa zvyšoval priemerne takmer o 55 tis. ročne a na verejnú kanalizáciu o 31 tis. ročne. Úroveň zásobovania obyvateľov kvalitnou a hygienicky nezávadnou pitnou vodou a najmä miera odkanalizovania je však stále nedostatočná, pričom existujú výrazné regionálne rozdiely (nevyhovujúca situácia je najmä na vidieku, predovšetkým vo východoslovenskom regióne).

Hydroenergetický potenciál (HEP) je ukazovateľom vyjadrujúcim možné využitie energie tečúcej vody (najmä vodných tokov). Voda predstavuje druhý najvýznamnejší obnoviteľný zdroj energie na území Slovenska (po biomase). Technicky využiteľný HEP v SR bol stanovený na 6607 GWh.r⁻¹, čo predstavuje necelú štvrtinu (23,7%) potenciálu všetkých obnoviteľných zdrojov energie. Z vodných tokov SR sú z hľadiska HEP jednoznačne najvýznamnejšie Váh a Dunaj, z ostatných riek sú to Hron, Orava a Hornád.

V deväťdesiatych rokoch bolo na území SR **využívanie vodnej energie** pomerne kolísavé, ale celkovo má rastúci trend. V roku 1990 bolo využitie HEP na úrovni 38 % potenciálu, v roku 1998 to bolo cca 70%, čo predstavuje asi **20% z celkovej výroby elektrickej energie**.

Reálne využitý HEP narástol predovšetkým v dôsledku energetického využitia veľkých vodných diel. V SR je v súčasnosti v prevádzke okolo 200 vodných elektrární, pričom až 84% energie bolo vyrobených vo vodných elektrárnach s výkonom nad 10 MW a len 1,2% energie vo vodných elektrárnach s inštalovaným výkonom menším ako 200 kW. Energetické využitie povodí v roku 1998 je uvedené v tabuľke č. 40.

Tab.č. 40 - Celkový hydroenergetický potenciál (HEP) povodí územia SR

Povodia	HEP	Podiel HEP v SR	Orientačné využitie HEP (2000)	
	GWh / rok	%	GWh / rok	%
Dunaj	2539,6	38,4	2458,8	96,8
Váh	3155,9	47,8	2043,9	64,8
Hron	557,6	8,4	112,5	20,2
Bodrog a Hornád	353,7	5,4	132,5	37,5
Spolu územie SR	6606,8	100,0	4747,7	71,9

Orientačné využitie HEP - súčet HEP všetkých prevádzkovaných a rozostavaných VE

Zdroj: Murínová a kol. 1997

Významným faktorom vplyvu človeka na vodu a vodné zdroje sú **vodohospodárske úpravy**, ktoré majú na Slovensku dlhodobú tradíciu. V súčasnosti spĺňajú v krajine viacej účelov - najmä retenčnú (zadržiavaciu), protipovodňovú a závlahovú (čiastočne aj zabezpečenie pitnej vody, rekreácia), avšak ich vplyv môže byť z environmentálneho hľadiska problematický. **Výstavba vodných nádrží** patrí k najradikálnejším zásahom do hydrologického cyklu – od roku 1970 vzrástol počet veľkých vodných nádrží na území SR a miera ich akumulácie na dvojnásobok. **Úpravy tokov** predstavujú najrozšírenejšiu formu vplyvu človeka na hydrologický cyklus – v súčasnosti je na území SR upravených asi 22% z celkovej dĺžky tokov, čo je nárast od roku 1970 takmer na dvojnásobok. Pritom tieto zásahy majú veľmi vážny vplyv na ekologické funkcie vodných tokov a ich ekosystémov. **Odvodnenie územia** sa týka väčšinou poľnohospodárskej pôdy v nížinách, pričom často sa realizovali ekologicky a ekonomicky neefektívne odvodňovacie zásahy. Plocha odvodnených území SR vzrástla od roku 1970 asi o 10%.

Napriek stálej realizácii vodohospodárskych úprav je v dôsledku prejavov globálnej zmeny klímy **vývoj ohrozenosti územia povodňami nepriaznivý**, pričom problém protipovodňovej ochrany sa stáva stále významnejším.

Okrem odberov vody a vodohospodárskych úprav vplýva človek na kvantitu a kvalitu vodných zdrojov aj **vypúšťaním odpadových vôd** do vodných tokov buď priamo, alebo cez kanalizačné siete. Pôvodcami odpadových vôd v SR sú najmä priemysel a komunálna sféra (kanalizačné systémy miest a obcí). Nedostatočným čistením sa do povrchových vôd dostávajú vysoké koncentrácie znečisťujúcich látok a látok podporujúcich rozvoj rias a planktónu, čoho dôsledkom je celkové zhoršenie kvality vody v tokoch a stojatých vodách (eutrofizácia). V uplynulom desaťročnom období je celkový objem odpadových vôd vypúšťaných do vodných tokov relatívne stály, s miernym trendom znižovania od roku 1994.

Tab.č. 41 - Znečistenie odpadových vôd vypúšťaných do tokov a verejnej kanalizácie

Znečistenie vodných tokov		1990	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
odpadové vody	mil.	1 208	1 173,5	929,9	1 223,5	1 168	1 140	1 109	1 138	1 105

vypúšťané do vodných tokov	m ³												
BSK ₅	tis.t	100,0	63,2	38,9	34,3	32,2	27,4	22,6	22,0	20,9			
CHSK	tis.t	247,0	174,0	99,8	107,0	87,9	75,8	68,9	66,4	63,8			
nepolárne extrah. látky	T		1346	767	772	879	627	565	512	360			
nerozpustné látky	T				41,4	45,0	41,1	37,0	29,4	26,0			
nečistené odpadové vody	%					30,1	27,9	22,8	30,2	30,4			
odpadové vody vypúšťané do verejnej kanalizácie	mil. m ³		542	550,4	557,6	551,1	543,7	521	524	499			
čistené odpadové vody do VK	%		91	83,6	88,7	91,4	93,5	95,4	92,4	94,8			

Zdroj: Správa o stave životného prostredia SR 1999 (MŽP SR), Štatistické ročenky SR

Celkový objem vypúšťaných škodlivín do tokov klesá pomerne významne - v období 1992-98 sa znížil objem BSK₅ o 65%, ChSK_{Cr} o 62% a nepolárnych extrahovateľných látok (NEL) o 62%. Zároveň pokleslo množstvo vypúšťaných nerozpustných látok (NL) o 29% (pozri tabuľka č. 41). Naznačený trend je dôsledkom zlepšovania technologických procesov vo výrobe so súčasným znižovaním jej objemu, ale aj rozvoja budovania kanalizácií a čistiarní odpadových vôd v SR. Podiel čistených odpadových vôd vypúšťaných do verejnej kanalizácie bol v roku 1998 oproti roku 1991 vyšší takmer o 2% (avšak bol nižší ako v rokoch 1996-1997).

Kvalita povrchových vôd sa na Slovensku systematicky sleduje vo vybraných profiloch od roku 1963. Pri hodnotení sa do roku 1999 vychádzalo z požiadaviek daných normou STN 757221, na základe ktorej bola kvalita vôd zoradená podľa 6 skupín ukazovateľov (A-F). Od roku 1999 sa hodnotí v ôsmich ukazovateľoch (A-H). Výsledná kvalita vody podľa týchto ukazovateľov sa zaraďuje do 5 tried čistoty. Výsledky pre hlavné povodia SR za rok 1998 sú uvedené v tabuľka č. 42.

Tab.č. 42 - Hodnotená dĺžka sledovaných vodných tokov s V. triedou čistoty v roku 1999 podľa skupín ukazovateľov – hlavné povodia SR

V. trieda čistoty	Povodie													SR spolu
	Dunaj	Morava	Malý Dunaj	Váh	Nitra	Hron	Ipeľ	Slaná	Bodrog	Tisa	Hornád	Bodva	Poprad	
A- skupina	0,0	11,45	31,9	25,8	27,5	0,0	5,4	14,0	48,7	0,0	0,0	0,0	0,0	164,75
B - skupina	0,0	1,80	0,0	0,0	14,9	0,0	0,0	11,8	28,8	5,20	85,7	0,0	0,0	148,2
C - skupina	0,0	10,45	31,9	87,0	186,0	48,30	17,8	0,0	22,3	0,0	8,5	0,0	0,0	412,25
D - skupina	0,0	1,80	31,9	33,7	47,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	10,0	0,0	0,0	124,7
E - skupina	0,0	0,0	0,0	138,0	133,8	211,8	82,7	154,0	519,8	5,20	370,1	36,4	18,40	1670,2
F -	0,0	34,35	0,0	67,5	113,9	50,4	19,9	72,0	34,8	0,0	94,1	0,0	0,0	486,95

skupina														
Sledovaná dĺžka	173,0	336,0	237,3	896,8	401,4	489,2	432,5	254,9	761,6	5,20	673,3	127,4	162,5	4951,1
Hodnotená dĺžka	173,0	223,95	199,5	637,7	288,5	333,8	234,2	172,3	604,0	5,20	440,9	110,4	129,0	3552,45

Zdroj: Správy o stave životného prostredia SR 1993-1998 (MŽP SR)

Pri porovnaní pomerného zastúpenia jednotlivých tried čistoty vody na všetkých sledovaných úsekoch tokov v SR v rokoch 1991-1998 (pozri tabuľka č. 43) možno konštatovať, že vo vývoji kvality povrchových tokov v SR **nie je zjavný výraznejší pozitívny trend**. Napriek znižovaniu množstiev vypúšťaných odpadových vôd do tokov a zvyšovaniu podielu ich čistenia sa niektoré základné ukazovatele kvality vody nezlepšujú (najmä biologické a mikrobiologické ukazovatele a základné chemické a fyzikálne ukazovatele). Poukazuje to okrem iného na pomerne veľký podiel "neregistrovaných" nečistených odpadových vôd a plošného pôvodu znečistenia vôd, najmä z poľnohospodárstva.

Novelizáciou normy STN 75 7221 Klasifikácia kvality povrchových vôd z roku 1999 došlo k prekategORIZOVANIU ukazovateľov kvality vôd i k úprave medzných hodnôt tried kvality vody. Preto predchádzajúca tabuľka obsahuje zastúpenie tried kvality vody v sledovaných tokoch len za rok 1999.

Tab.č. 43 - Vývoj pomerného percentuálneho zastúpenia tried čistoty vo vodných tokoch SR podľa jednotlivých ukazovateľov (1991-1998)

Trieda čistoty	A - ukazovatele kyslíkového režimu				B - základné chemické a fyzikálne ukazovatele				C - doplnujúce chemické ukazovatele			
	1991	1994	1996	1998	1991	1994	1996	1998	1991	1994	1996	1998
I	0,3	0	0	0	0	0	0	0	17,1	21	20,9	22,7
II	26,2	32	38,9	38,2	3,8	0	0	0	26,9	28	26,6	32,3
III	28,7	41	43,1	43,2	20,3	22	43,9	44,5	12,9	14	11,5	13,2
IV	16,1	13	13,1	11,8	21,7	23	32,4	28,2	21,3	27	30,3	25,5
V	28,7	13	4,9	6,8	54,2	55	32,7	27,3	21,7	10	10,7	6,3
	D - ukazovatele ťažkých kovov				E - biologické a mikrobiologické ukazovatele				F - ukazovatele rádioaktivity			
	1991	1994	1996	1998	1991	1994	1996	1998	1991	1994	1996	1998
I	15,5	3	1,9	13,2	0	0	0	0	6,3	32	15,4	16,7
II	15,5	29	26,7	19,8	1,4	0	0,4	0,4	34,4	37	53,8	66,6
III	34	39	13,3	14,3	11,9	14	8,2	11,4	31,3	21	30,8	16,7
IV	22,7	16	31,4	41,8	11,5	23	38,5	30,9	25	10	0	0
V	11,1	13	26,7	10,9	75,2	63	52,9	57,5	3,1	0	0	0

Hodnota vyjadruje % podiel analyzovaných vzoriek v príslušných triedach čistoty

Zdroj: Správy o stave životného prostredia SR 1993-1998(MŽP SR)

Pomerné percentuálne zastúpenie tried kvality vody v miestach odberov sledovaných tokov

Trieda čistoty	A – ukazovatele kyslíkového režimu	B - základné fyzikálno - chemické ukazovatele	C - nutrienty	D – biologické ukazovatele	E – mikrobiologické ukazovatele	F – mikropolutanty
	1999	1999	1999	1999	1999	1999
I	6,3	4,6	0,5	0,5	0	4,1
II	38,0	36,4	34,7	18,2	1,1	10,8
III	39,8	40,9	37,5	67,0	13,6	27,0
IV	9,6	13,0	15,9	9,7	37,0	40,5
V	6,3	5,1	11,4	4,6	48,3	17,6

Zdroj: Správa o stave životného prostredia SR 1999(MŽP SR)

Tab.č. 44 – Ukazovatele kvality podzemných vôd – nadlimitné hodnoty (porovnanie rokov 1993, 1998 a 1999)

	Ukazovateľ	Fe-celk.	Mn	NH ₄ ⁺	Ni	SO ₄ ²⁻	NO ₃ ⁻	Cl ⁻	NEL _{UV}	Fenoly
	limit (STN757111) mg.l ⁻¹	0,3	0,1	0,5	20	250	50	100	0,05	0,05
1999	počet meraní	386	386	386	386	386	386	386	386	386
	nadlimitné hodnoty (%)	41,19	41,19	12,69	7,77	8,81	8,29	5,70	18,56	7,25
1998	počet meraní	284	284	284	284	284	284	284	283	282
	nadlimitné hodnoty (%)	41,55	39,44	19,02	18,31	11,27	10,21	9,16	26,15	19,50
1993										
	nadlimitné hodnoty (%)	53,4	38,3	15,2	*	8,1	13,2	7,9	*	1,6

Zdroj: Správy o stave životného prostredia SR z rokov 1998 a 1999 (MŽP SR)

V oblasti **kvality podzemných vôd** na území SR je zrejme, že naďalej pretrváva nepriaznivý stav. Stále pozorovacie objekty sú situované v 26 významných vodohospodárskych oblastiach, z ktorých väčšina leží v územiach s najvhodnejšími podmienkami pre osídlenie a s tým spojenou poľnohospodárskou a priemyselnou výrobou. Najnižšia miera znečistenia podzemných vôd bola zaznamenaná v horských a podhorských oblastiach. Problematickými ukazovateľmi s najčastejšie prekračovanými limitnými hodnotami kvality sú Fe, Mn, a NEL_{UV}. Časté prekračovanie nadlimitných koncentrácií Fe

má nepriaznivý vplyv na kyslíkový režim, pri ktorom dochádza k mobilizácii ťažkých kovov. Takýto stav je spôsobený kumuláciou prírodných podmienok a antropogénneho vplyvu. Využívanie územia na poľnohospodárske a urbanizačné účely vedie k častým zvýšeným obsahom oxidovaných a redukovaných foriem dusíka, síranov a chloridov vo vodách, hlavne v nížinných oblastiach. V roku 1998 dve tretiny odobratých vzoriek nevyhovelo norme pre pitnú vodu, čo je prakticky rovnaká hodnota ako v roku 1993. Pri porovnaní výsledkov (pozri tabuľka č. 44) sa síce v niektorých ukazovateľoch situácia zlepšila (nižší podiel nevyhovujúcich vzoriek) – napr. celkové Fe, NO₃⁻ avšak **vo väčšine ukazovateľov sa podiel nevyhovujúcich vzoriek zvýšil** - najmä v prípade fenolov (zvýšenie z 1,9 na 19,5%) a nepolárnych extrahovateľných látok (zvýšenie z 10,0 na 26,2%).

Kompetencie v oblasti vody a vodných zdrojov v SR sú rozdelené na úrovni ústredných orgánov štátnej správy medzi tri rezorty - ochrana vôd je v gescii **MŽP SR** a využívanie vôd v gescii **MP SR**. Štátny zdravotný dozor a problematiku prírodných liečivých zdrojov gesturuje **MZ SR** (Štátny zdravotný ústav, Inšpektorát kúpeľov a žriediel). Hlavné činnosti zapríčiňujúce ohrozenie a znečistenie vodných zdrojov sú v gescii rezortov pôdohospodárstva (poľnohospodárstvo, vodné hospodárstvo), hospodárstva (priemysel) a dopravy.

Orgánmi zabezpečujúcimi miestnu štátnu správu sú **krajské a okresné úrady** (prostredníctvom *odborov životného prostredia*). Odborným kontrolným orgánom na úseku ochrany vodných zdrojov je **Slovenská inšpekcia životného prostredia** so sídlom v Bratislave a s piatimi regionálnymi inšpektorátmi ochrany vôd. Praktickú správu a údržbu vodných zdrojov a tokov zabezpečuje **Slovenský vodohospodársky podnik** so sídlom v Banskej Štiavnici a odštepými závodmi členenými podľa hlavných povodí Slovenska (Povodie Dunaja, Váhu, Hrona, Bodrogu a Hornádu). Odbornou organizáciou zaoberajúcou sa sledovaním a vyhodnocovaním stavu a kvality vodných zdrojov je SHMÚ. Pre ochranu a racionálne využívanie vodných zdrojov sú dôležité viaceré medzinárodné dohovory a najmä **zákon č. 138/1973 Zb. o vodách (vodný zákon)** v znení neskorších predpisov. Zákon ustanovuje základné členenie vôd, nakladanie s vodami a ochranu akostí vôd. Vymedzuje osobitné inštitúty na ochranu vodných zdrojov a ustanovuje povinnosť platiť odplaty za odbery vôd a vypúšťanie odpadových vôd. **Nariadenie vlády SR č. 242/1993 Z.z.** ustanovuje ukazovatele prípustného stupňa znečistenia vôd. Starostlivosť o prírodné liečivé zdroje a zdroje minerálnych stolových vôd upravuje **zákon NR SR č. 277/1994 Z.z. o zdravotnej starostlivosti**.

Koncepčným dokumentom na národnej úrovni týkajúcim sa využitia a ochrany vody a vodných zdrojov na území SR je **Generel ochrany a racionálneho využívania vôd** (MP SR, 1995). Jeho rozpracovanie a uplatňovanie by malo prispieť k racionálnejšiemu využívaniu vodných zdrojov, napr. v dokumentoch **Program rozvoja vodného hospodárstva do roku 2010** a **Program protipovodňovej ochrany v SR do roku 2010** (MP SR, 1999).

Viacere existujúce zákony a vykonávacie predpisy vodohospodárskeho práva je potrebné novelizovať v zmysle legislatívneho plánu aproximácie práva k právnemu systému EÚ. MŽP SR vypracovalo a predložilo na ďalšie ústavné konanie pripravovaný **nový zákon o vodách** s vykonávacími predpismi. Potrebné je pripraviť nový systém vodohospodárskeho plánovania a evidencie, pripraviť nové plány riadenia v povodiach, vymedziť oblasti s osobitným režimom ochrany vôd. V roku 2002 by mal byť vypracovaný zákon o využívaní hydroenergetického potenciálu vodných tokov v SR.

Hlavnými nástrojmi uplatňovania ochrany a racionálneho využívania vôd a vodných zdrojov sú podľa zákona č. 138/1973 Zb. o vodách (vodný zákon) v znení neskorších predpisov **Smerné vodohospodárske plány** a novšie aj **Hydroekologické plány**, ktoré sú spracovávané pre jednotlivé čiastkové povodia územia Slovenska.

Ochranu vodných zdrojov treba chápať ako integrovanú ochranu kvality a kvantity podzemných a povrchových vôd vrátane prírodných liečivých a minerálnych vôd. Všeobecná

ochrana vôd a vodných zdrojov platí podľa zákona č. 138/1973 Zb. o vodách v znení neskorších predpisov pre celé územie SR. Okrem toho boli ustanovené **Chránené oblasti prirodzenej akumulácie vôd** - tzv. chránené vodohospodárske oblasti (CHVO) - oblasti, v ktorých sa v dôsledku priaznivých prírodných podmienok vytvárajú prirodzené akumulácie povrchových a podzemných vôd. V súčasnosti je v SR vyhlásených 10 CHVO s celkovou plochou 6.942 km² a využitelným množstvom zásob povrchových vôd 6,47 m³.s⁻¹ a podzemných vôd 33,49 m³.s⁻¹. Kategória **významných vodohospodárskych oblastí** nemá svoj právny štatút. Na území SR je 26 významných vodohospodárskych oblastí s významnými zásobami podzemných vôd, ktoré sú kvalitatívne sledované už od roku 1982 a každoročne vyhodnocované v ročenke SHMÚ. Problémom je často len formálna ochrana týchto území (napr. Žitný ostrov).

Sprísnená špeciálna ochrana sa realizuje formou pásiem hygienickej ochrany a stanovením vodárenských tokov a ich povodí. **Pásma hygienickej ochrany (PHO)** sú zriadené na ochranu vodných zdrojov, určujú sa spravidla v troch stupňoch. Na Slovensku je zriadených 1138 PHO zdrojov podzemných vôd a 71 PHO povrchových zdrojov vody.

Vodárenské toky sú vodné toky osobitne určené ako zdroje vody na hromadné zásobovanie obyvateľstva pitnou vodou. Na území SR ich bolo vyhlásených celkovo 103, každý tok má zároveň určené povodie vodárenského toku. Spolu s 691 vodohospodárskymi významnými tokmi boli vymedzené vyhláškou č. 56/2001 Z. z.

Minerálne a prírodné liečivé vody - osobitnú skupinu predstavujú *prírodné liečivé zdroje vody a prírodné zdroje minerálnych stolových vôd* v zmysle vyhlášky MZ SR č. 15/1972 Zb. Na ich ochranu sa ustanovujú ochranné pásma.

Problematikou vody a vodných zdrojov sa zaoberá **kapitola 18 Agendy 21 (programové oblasti A-G)**. Vývoj kvality a využívania vody a vodných zdrojov vo vzťahu k TUR je potrebné hodnotiť najmä z dvoch hlavných aspektov:

- kvantitatívne trendy bilancie vodných zdrojov a ich využívania
- vývoj kvality vodných zdrojov.

Odtečené množstvo vody v SR približne od roku 1980 poklesáva. Najväčší pokles sa pozoruje na južnom a JV Slovensku, najnižší pokles odtoku bol zaznamenaný na severnom Slovensku. Tieto trendy budú pravdepodobne pokračovať aj v budúcnosti, pričom výraznejší pokles vodnosti sa očakáva v južných oblastiach Slovenska. Zníži sa viazanosť zrážok v snehovej pokrývke v zimnom období, čo prispeje k zvýšeniu prietokov v tomto období. Na druhej strane sa predpokladá predĺženie letno-jesenných miním, kde sa prognózuje obdobie minimálnych prietokov v období august - december. Na tomto základe je možné očakávať v budúcnosti **nepriaznivé trendy vo vývoji kvantity a dostupnosti vodných zdrojov.**

Zároveň sa očakáva v súvislosti s globálnou zmenou klímy zvýšená pravdepodobnosť výskytu zrážkových extrémov, čo zasa spôsobí **zvýšené nebezpečenstvo vzniku povodní.** Príčinou povodní popri výskyte klimatických extrémov je najmä nevyhovujúci stav povodí riek, zapríčiňujúci nevyrovnané odtokové pomery a zvyšovanie extrémnych prietokov. Všeobecne sa už dnes uznáva, že na ochranu územia pred povodňami nie sú dostatočné len technické opatrenia, ale **potrebná je revitalizácia celých povodí.**

Hoci celkovo je na území SR relatívny dostatok vodných zdrojov, nepriaznivé je ich priestorové rozdelenie a rovnako problematické je aj **nakladanie s nimi.** V poslednom desaťročí sa situácia vo využívaní vodných zdrojov dosť výrazne zlepšuje, čoho dôkazom je stály pokles spotreby vody. Napriek tomu sa vo viacerých oblastiach objavuje problém nadmernej exploatácie zdrojov podzemnej vody (aj z dôvodu nedostatku miestnych zdrojov a chýbajúcich možností prívodu pitnej vody diaľkovodmi).

Z hľadiska aplikácie stratégie TUR je práve oblasť dôslednej ochrany vodných zdrojov jednou z najväčších výziev. Súčasná nepriaznivá situácia je spôsobená nehospodárnym

zaobchádzaním s vodnými zdrojmi, nevyhovujúcimi technologickými zariadeniami a stratami vody v rozvodoch. Z hľadiska inštitucionálneho je preto potrebné zabezpečiť také podmienky, aby vodné zdroje boli racionálne využívané a zveľaďované - najmä dodržiavaním ekologických limitov využívania, ale aj trvalým znižovaním strát vody v rozvodoch.

Okrem vysokej spotreby vody je problémom aj **nedostatočne rozvinutá infraštruktúra vodného hospodárstva**. Kým vo vyspelých štátoch je pitnou vodou z verejných vodovodov zásobovaných 95-100% obyvateľstva, u nás je to asi 82%. Na verejnú kanalizáciu je u nás napojených len asi 54% obyvateľov.

Využívanie hydroenergetického potenciálu je síce v porovnaní s ostatnými obnoviteľnými zdrojmi na vysokej úrovni, otázny je spôsob ich využívania. V minulosti bolo na území Slovenska podstatne viac malých vodných elektrární (MVE), ako je tomu v súčasnosti. Od roku 1950 sa diametrálne zmenila koncepcia využívania vodného potenciálu - malé vodné elektrárne postupne zanikali a budované boli veľké vodohospodárske diela, často bez potrebných opatrení na zmiernenie ich vplyvu na biotické prostredie vodných tokov. Budovanie vodohospodárskych diel v budúcnosti by sa malo preto sústrediť na rekonštrukcie a budovanie MVE na existujúcich, prípadne rozostavaných vodohospodárskych dielach a na prednostné využitie energeticky významných tokov.

Vývoj **kvality povrchových a podzemných vôd** na území Slovenska je celkovo nepriaznivý. Kvalita povrchových vôd na území SR sa v niektorých ukazovateľoch od roku 1990 čiastočne zlepšuje (čo je dôsledkom najmä podstatného zlepšenia technológií, zvýšenia podielu čistenia odpadových vôd, ale aj poklesom výroby), napriek tomu na množstve vodných tokov pretrvávajú problémy s kvalitou vody - najmä v prípade biologických a mikrobiologických ukazovateľov (57,5% dĺžky sledovaných úsekov je v V. triede čistoty) a základných chemických a fyzikálnych ukazovateľov (27,3%). Kvalita podzemných vôd je dlhodobo nízka najmä v urbanizovaných a poľnohospodársky využívaných územiach, kde sa často nachádzajú významné zdroje vôd (nivy a terasy veľkých vodných tokov). Vzhľadom k tomu, že predstavujú podstatnú časť potenciálu pitných vôd na území Slovenska, zlepšenie kritickej situácie kvality podzemných zdrojov vody je z hľadiska TUR mimoriadne dôležité.

Z hľadiska TUR je v oblasti vody a vodných zdrojov konečným výhľadovým cieľom aplikovanie **trvalo udržateľného integrovaného manažmentu povodí**.

5.5. Pedosféra - pedologické podmienky

Pôda je vrchnou časťou zemskej kôry, pretvorenou pôsobením vonkajších činiteľov na produkčnú vrstvu, umožňujúcu rast rastlínstva. Charakter pôdneho krytu závisí od miestnych geografických podmienok (najmä substrátu, reliéfu a klímy), veľmi významne je ovplyvnený pôsobením človeka. Na území Slovenska sa vyskytuje celá škála typov pôd, viazaných na rôzne typy abiotického prostredia. Geograficky je možné rozlíšiť dve základné skupiny pôd - pôdy nížin a kotlín a horské pôdy. Najrozšírenejšími pôdnymi typmi sú kambizeme, rendziny (prevažujú v pohoriach), fluvizeme, černozeme, hnedozeme, luvizeme a čiernice (prevažujú v nížinách a kotlinách).

Jednou z najvýznamnejších funkcií pôdy ako prírodného zdroja je jej **produkčná schopnosť** (úrodnosť, bonita), ktorá je využívaná najmä v poľnohospodárstve a lesnom hospodárstve. Vzhľadom k značnej pestrosti prírodných podmienok na území Slovenska sú veľké rozdiely aj v bonite pôd. Najúrodnejšími pôdami sú pôdy komplexov čiernic a černoziem na sprašiach a fluvialných sedimentoch, rozšírené v nížinných oblastiach. Úrodné sú stredne ťažké hnedozeme, fluvizeme, pararendziny a niektoré kambizeme, ktoré sa vyskytujú na pahorkatinách a nižších vrchovinách a kotlinách. K stredne úrodným pôdam patria plyššie rendziny, pararendziny a andozeme, stredne ťažké luvizeme, druhovo ťažké a pseudoglejové hnedozeme, pelické a glejové fluvizeme, pseudogleje a väčšina kambizemí.

Tieto pôdne komplexy sú rozšírené v kotlinách, nižších pohoriach, ale aj na rovine v alúviách riek. K málo úrodným pôdam patria regozeme, rankre, gleje, štrkovité, kyslé a zamokrené kambizeme a štrkovité fluvizeme, ktoré sa nachádzajú najmä v stredných a vysokých pohoriach. Najmenej úrodné pôdy tvoria komplexy litozemí, podzolov a salinických pôd a organozemí (vrchoviskové rašeliniská), rozšírené sú v horskom pásme, čiastočne v nížinách.

Na vyjadrenie produkčnej schopnosti pôd je v SR vypracovaný systém pôdno-ekologických jednotiek (PEJ), hodnotiacich poľnohospodársky pôdny fond. Zjednodušene je možné zaradiť pôdy do troch kategórií - **vysoko produkčné** poľnohospodárske pôdy sú na území SR zastúpené na 21,8% plochy PPF, **stredne produkčné** pôdy na 54,7% plochy a **málo produkčné pôdy** zaberajú 23,5% plochy PPF. Štruktúra produkčného potenciálu poľnohospodárskych pôd SR podľa krajov SR je uvedená v tabuľke č. 45.

Tab.č. 45 - Štruktúra produkčného potenciálu poľnohospodárskych pôd podľa krajov

P ô d y			
Kraj	Vysoko produkčné (ha)	Stredne produkčné (ha)	Nízko produkčné (ha)
Bratislavský	36 799	36 616	8 087
Nitriansky	26 553	97 387	54 531
Trnavský	178 576	84 004	7 521
Trenčiansky	239 472	156 962	14 202
Banskobystrický	5 172	270 877	138 218
Žilinský	329	115 405	73 774
Košický	1 648	246 529	84 105
Prešovský	213	216 330	144 922
Slovenská republika	488 762	1 224 110	525 360
% zastúpenie	21,8	54,7	23,5

Zdroj: VÚPOP, 1999

Pre **využitie pôdy** na Slovensku bolo typické intenzívne poľnohospodárstvo nielen v nížinných, ale aj v podhorských polohách. Pomerne významné zmeny však nastávajú v 50-tych rokoch 20. storočia v súvislosti so socializáciou poľnohospodárstva a urýchlenou industrializáciou, pričom sa výmera poľnohospodárskej pôdy znižovala (záber na priemyselnú výrobu i rozširovanie sídel) a zmenil sa charakter poľnohospodárstva (zlučovanie parciel do veľkých pozemkov). V súčasnosti 49,8% celkovej rozlohy štátu pripadá na poľnohospodársku pôdu, 40,7% na lesnú pôdu, 1,9% na vodné plochy a 7,5% na zastavané a ostatné plochy (tabuľka č. 46). Takmer dve tretiny poľnohospodárskej pôdy (60,1%) sú využívané ako orná pôda, lúky a pasienky tvoria 34,7%. SR sa hodnotou 0,45 ha poľnohospodárskej a 0,27 ha ornej pôdy na obyvateľa (čo je na spodnej hranici dostatočnosti) zaraďuje medzi **krajiny s nízkou výmerou pôdy zabezpečujúcou produkciu potravín**. Kým v roku 1945 pripadalo na 1 ha 1,23 obyvateľov, v súčasnosti je to takmer dvojnásobok (2,22 obyv.). Podiel výmery PPF sa od roku 1945 znížil z cca 56% na 50%. Opačný trend je pri využívaní produkčného potenciálu pôd na lesohospodárske účely - kým v roku 1945 bola výmera lesov v SR cca 35% (1720 tis. ha), v súčasnosti je to viac ako 40% (tabuľka č. 46).

K najvýznamnejším mimoprodukčným funkciám pôdy patria najmä filtračná a akumulácia funkcia, transformačná funkcia, asanačná funkcia, pufračná funkcia, prostredie pre

organizmy a génová rezerva.

Z hľadiska využívania produkčného potenciálu pôd je nepriaznivým trendom zvyšovanie podielu územia s dlhodobou, resp. trvalou stratou produkčnej schopnosti - urbanizované územia a zastavané plochy.

Súčasný stav pôdneho fondu na Slovensku je predovšetkým dôsledkom intenzívneho jednostranného využívania v uplynulom päťdesiatročnom období, kedy bola preferovaná produkčná funkcia pôdy, pričom ostatné mimoprodukčné funkcie boli potláčané.

Tab.č. 46 - Vývoj štruktúry využívania produkčného potenciálu pôd v SR (1945-1999)

Rok	Poľnohospodárska pôda		Z toho orná pôda		Lesná pôda	
	km ²	%	km ²	%	km ²	%
1945	2 774	56,6	1 787	36,4	1 720	35,1
1960	2 754	56,2	1 761	35,9	1 785	36,4
1970	2 628	53,6	1 683	34,3	1 850	37,7
1980	2 477	50,5	1 516	30,9	1 912	39,0
1990	2 448	49,9	1 509	30,8	1 989	40,6
1995	2 446	49,9	1 479	30,2	1 992	40,6
1998	2 444	49,8	1 469	30,0	1 998	40,7
1999	2 442	49,8	1 460	29,8	2 000	40,8
2010*	2350	47,9	1279	26,1	2050	41,8

Zdroj: MP SR, 2000

S intenzívnym využívaním pôdy a snahou o zvyšovanie jej produkčnosti súvisí aj používanie hnojív a chemických prípravkov a nadväzne **problém kontaminácie poľnohospodárskych pôd**, ktorý sa stal vážnym najmä v 70-tych a 80-tych rokoch. V období 1985-1993 klesla spotreba hnojív šesťnásobne, veľmi výrazne sa znížila aj spotreba pesticídov. V súčasnosti je teda dobrý predpoklad postupného odbúravania kontaminácie pôdneho prostredia a podzemných vôd v dôsledku intenzívnej rastlinnej výroby. V poslednom období sa síce aplikácia chemických látok v poľnohospodárstve opäť zvyšuje, avšak už v prijateľnej miere (tabuľka č. 47). Kontaminácia poľnohospodárskych pôd súvisela v uplynulom období aj s veľkochovmi hospodárskych zvierat, od roku 1990 sa však objem živočíšnej výroby znížil (napr. výrazne poklesli stavy hovädzieho dobytku, ošípaných, oviec).

Tab.č. 47 - Množstvo aplikovaných chemických látok a prípravkov do pôdy

	1990	1992	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Spotreba priemysel. hnojív (kg.ha ⁻¹ poľn. pôdy)	239,1	63,9	42,0	45,0	48,9	57,0	55,9	40,1
Spotreba pesticídov (kg.ha ⁻¹ poľn. pôdy)	1,93	1,01	1,79	2,63	1,59	1,44	1,52	1,21

Zdroj: MP SR (2000) a Štatistická ročenka SR

Najvýznamnejšou formou fyzikálnej deštrukcie pôdy na území SR je **erózia pôdy**. **Vodná erózia** je viazaná je najmä na poľnohospodársky pôdny fond, a to predovšetkým na intenzívne využívané pahorkatinné a podhorské polohy so strmšími svahmi využívanými ako orná pôda. Prvotným faktorom je nesprávne využívanie pôdneho fondu (absencia protierózných opatrení, nevhodná štruktúra plodín), avšak náchylnosť na eróziu zvyšujú aj nepriaznivé fyzikálne vlastnosti pôdy, pôdna štruktúra a malý obsah humusu. Pomerne významná je i mechanická

degradácia pôdy spôsobená eróziou pasienkov v horských oblastiach, ako aj erózia v intenzívne lesohospodársky využívaných oblastiach. Vodnou eróziou je na Slovensku potenciálne ohrozených 1,361 mil. ha poľnohospodárskej pôdy (57,5% PPF), z toho až 450 tis. ha (19% PPF) je ohrozených extrémnou vodnou eróziou. Priemerný ročný odnos najúrodnejšej vrstvy pôdy (ornice) je 2,8 - 3,0 mil. ton (tabuľka č. 48).

Veterná erózia poškodzuje obyčajne plochy bez vegetačného krytu s piesočnatými pôdami a to predovšetkým v suchších obdobiach roka. Veterná erózia v SR ohrozuje asi 390 tisíc ha pôd (16,5% PPF), najmä v nížinách, pričom extrémne ohrozených je 1,3% PPF, na 0,4% prebieha vysoká intenzita veternej erózie a strednou intenzitou je ohrozovaných 4,8% výmery.

Tab.č. 48 – Potenciálna erózia poľnohospodárskych pôd podľa krajov SR

KRAJ	2. kategória		3. kategória		4. kategória		Spolu	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	% PPF
Bratislavský kraj	12 064,2	13	3 235,1	4	3 037,7	3	92 146	20
Trnavský kraj	44 110,8	15	17 245,0	6	5 881,5	2	287 854	23
Trenčiansky kraj	35 743,8	20	42 764,1	24	48 294,7	27	177 330	72
Nitriansky kraj	98 011,5	22	39 515,7	9	14 516,7	3	451 942	34
Žilinský kraj	43 982,7	18	55 121,0	22	108 716,0	44	248 556	84
Banskobystrický kraj	87 912,4	22	97 217,5	24	124 640,0	31	401 531	77
Prešovský kraj	89 231,7	23	136 971,0	36	113 415,0	30	384 448	88
Košický kraj	64 727,6	20	43 110,2	13	31 343,6	10	324 493	43
Spolu SR	475 784,6	20	435 180,0	18	449 845,0	19	2 368 301	57

Zdroj: VÚPOP Bratislava

Zhutnenie pôd je plošne relatívne rozšírenou degradáciou pôd. Prejavuje sa prakticky vo všetkých poľnohospodársky intenzívne využívaných oblastiach nížin a kotlín - je dôsledkom utlačenia podpovrchovej vrstvy pôdy dlhodobým používaním ťažkých mechanizmov. Podľa údajov VÚPOP Bratislava je zhutnených pôd na území SR asi 192 tis. ha pôd potenciálne náchylných na zhutnenie je približne rovnaké množstvo (457 tis. ha, 18,7% PPF).

Poškodenie pôd imísiami zo znečisteného ovzdušia, acidifikácia pôd a kontaminácia toxickými látkami je sprievodným javom hospodárskej činnosti človeka. Najmä v dôsledku diaľkového prenosu emisií formou kyslých dažďov dochádzalo v 70-tych a 80-tych rokoch k výraznej acidifikácii pôd, k zmene ich chemizmu a ku kumulácii škodlivín. Najviac škodlivými látkami poškodzujúcimi pôdu a kumulujúcimi sa v nej sú SO₂, NO_x, CS₂, F, Pb, Cd, As, Ti, Ni a organické zlúčeniny. Diaľkovými exhalátmi boli najviac postihnuté oblasti severného a stredného Slovenska, rovnako postihnutými oblasťami sú okolia veľkých priemyselných závodov, ale aj oblasti výroby magnezitu a okolia cementární a vápeniek.

Medzi mierne kontaminovanú pôdu patrí 28,7% plochy SR. Viac ako 45 tis. ha poľnohospodárskych pôd (1,8% plochy) je znečistených nad prípustné limity. Ide prevažne o znečistenie pôd ťažkými kovmi, čo vedie ku kontaminácii potravinového reťazca.

Na základe monitorovania vlastností pôdneho fondu je možné pre súčasnú etapu zovšeobecniť niektoré nepriaznivé trendy vlastností pôd - napr. zhoršovanie fyzikálnych vlastností pôd (najmä černoziemí, hnedozemí a čiernic), znižovanie zásob humusu a obsahu živín a mierne okysľovanie pôd.

Starostlivosť o pôdu a jej ochrana je v SR v gescii **MP SR**. Hlavné činnosti zapríčiňujúce ohrozenie pôdných zdrojov sú v gescii rezortov pôdohospodárstva (najmä poľnohospodárstvo), hospodárstva (priemysel), dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja. Orgánmi zabezpečujúcimi miestnu štátnu správu sú **krajské úrady a okresné úrady**.

Odbornou organizáciou zaoberajúcou sa sledovaním a vyhodnocovaním stavu a kvality poľnohospodárskej pôdy je **Výskumný ústav pôdoznanectva a ochrany pôdy** Bratislava, v prípade lesnej pôdy je to **Lesnícky výskumný ústav Zvolen** a **Lesoprojekt Zvolen**.

Racionálne využívanie a ochranu pôdy v SR ustanovil **zákon SNR č. 307/1992 Zb. o ochrane poľnohospodárskeho pôdneho fondu** v znení zákona č. 83/2000 Z.z.. Jeho cieľom je zabezpečenie zachovania (zveľadenia) prirodzených vlastností pôdy a jej racionálne využívanie. Zákon rieši stret záujmov ochrany PPF a iných rozvojových zámerov, ustanovuje mechanizmy na ochranu produkčnej schopnosti pôdy. **Ochranu lesnej pôdy** rieši najmä **zákon č. 61/1977 o lesoch** v znení neskorších predpisov a **zákon SNR č.100/1997 Zb. o hospodárení v lesoch a štátnej správe lesného hospodárstva**.

Zákon SNR č. 330/1991 Zb. o pozemkových úpravách, usporiadaní pozemkového vlastníctva, pozemkových úradoch, pozemkovom fonde a o pozemkových spoločenstvách v znení neskorších predpisov upravuje postup riešenia vlastníckych vzťahov k pôde vrátane vypracovania projektov pozemkových úprav, ktoré by mali riešiť problematiku racionálneho usporiadania pôdneho fondu.

Hlavnými nástrojmi uplatňovania ochrany a racionálneho využívania pôdných zdrojov by mali byť na poľnohospodárskom pôdnom fonde **projekty pozemkových úprav** podľa tohto zákona a na lesnom pôdnom fonde **lesné hospodárske plány** vypracúvané v zmysle zákona SNR č. 100/1977 Zb.

Koncepčným dokumentom rezortu pôdohospodárstva týkajúcim sa využitia a ochrany pôdy je **Koncepcia ochrany a využívania poľnohospodárskej pôdy** (Strategické smerovanie). V rámci opatrení uvedenej koncepcie sa pripravuje vypracovanie **Štátnej pôdnej politiky** a nového zákona o ochrane pôdy – ktorých prijatie a uplatňovanie by malo prispieť k racionálnejšiemu využívaniu pôdy a pôdných zdrojov. Súvisiacimi koncepčnými materiálmi rezortu pôdohospodárstva sú **Koncepcia agrárnej a potravinovej politiky do roku 2005, Program rozvoja poľnohospodárstva a potravinárstva do roku 2010**.

Zákon č. 83/2000 Z.z. ustanovil kedy je potrebné pre účely vhodného využitia, ochrany, prípadne z dôvodov ohrozenia PPF určiť upravené **režimy využívania pôdy** t.j. vyhlásiť **osobitnú sústavu obhospodarovania**. Podľa § 7 tohto zákona je osobitne chránená poľnohospodárska pôda najlepšej kvality v prílišnom katastrálnom území (kvalitatívne najlepšie tri skupiny BPEJ), ako aj ovocné sady, vinice, chmeľnice a tiež poľnohospodárske pôdy, na ktorých boli vykonané hydromelioračné alebo iné osobitné opatrenia na zachovanie alebo zvýšenie jej úrodnosti a ostatných funkcií. Použitie poľnohospodárskej pôdy na nepoľnohospodárske účely trvalého alebo dočasného charakteru je spojené s povinnosťou platenia odvodov do Štátneho fondu ochrany a zveľadenia PPF. Táto povinnosť je upravená nariadením vlády SR č.152/1996 Z.z. o základných sadzbách odvodov za odňatie poľnohospodárskej pôdy z PPF, v znení nariadenia vlády č.188/2000 Z.z.. Poľnohospodárske pôdy sú podľa ich produkčného potenciálu zaradené do 9 skupín BPEJ a je odstupňovaná výška odvodov za ich vyňatie z PPF (pre pôdy s najvyšším produkčným potenciálom je to 11 300 tis. Sk.ha⁻¹). Okrem ochranného pôdneho fondu zákon ustanovuje aj inštitút **kontaminovaného a ohrozeného pôdneho fondu**, na ktorom by sa mali realizovať upravené režimy využívania pôdy (osobitné sústavy hospodárenia).

Problematikou pôdy a pôdných zdrojov sa zaoberajú **kapitoly 12 (programová oblasť B) a 14 (programová oblasť D,E) Agendy 21**. Vývoj kvality a využívania pôdy a pôdných zdrojov vo vzťahu k TUR je potrebné hodnotiť z dvoch hlavných aspektov:

- kvantitatívne trendy vývoja pôdných zdrojov - výmera a využitie pôdy na produkčné účely,
- kvalitatívne aspekty vývoja pôdných zdrojov - degradácia pôdy v dôsledku fyzikálneho a chemického poškodenia.

Základným princípom TUR v prípade pôdných zdrojov by malo byť také hospodárenie, ktoré zodpovedá konkrétnym pôdnoekologickým podmienkam a ktoré sa uskutočňuje takým spôsobom a s takou intenzitou, aby nevyvolalo vznik degradačných procesov. Využívanie pôdy by malo byť zároveň sprevádzané ochranou mimoprodukčných funkcií pôdy.

Racionálne usporiadanie pôdneho fondu vzhľadom k jeho stanovištným podmienkam a aktuálnym vlastnostiam pôdy je základným predpokladom TUR pôdných zdrojov. **Vývoj výmery pôdneho fondu** a jeho využívania smeruje k trvalému úbytku poľnohospodárskej pôdy, pričom sa zvyšuje výmera lesného pôdneho fondu. Do roku 2010 sa predpokladá ďalšie zníženie výmery PPF o cca 4% oproti súčasnému stavu, pričom by sa malo podstatne zmenšiť zastúpenie ornej pôdy (zníženie o 13%) a zväčšiť zastúpenie trávnych porastov (o 12%). Výmera lesnej pôdy by sa mala do roku 2010 zvýšiť až na 2050 tis. ha (o 2,6%). Prevodom pôdy z poľnohospodárskeho do lesného pôdneho fondu nie je produkčný potenciál pôd v zásade ohrozený - naopak výrazne sa posilňujú ich mimoprodukčné funkcie. Pre zabezpečenie TUR je nepriaznivé, že **výmera zastavaných a ostatných plôch by sa mala do roku 2010 zvýšiť** o viac ako 11% - na 410,5 tis. ha oproti súčasným 368,4 tis. ha.

Z hľadiska **vývoja kvality pôdneho fondu** možno situáciu v uplynulom desaťročí hodnotiť ako pomerne stabilizovanú. Po neúmerne silnom tlaku na produkčnú funkciu pôdy najmä v 70. a 80. rokoch sprevádzanom fyzickou deštrukciou pôd, nadmernou chemizáciou a acidifikáciou pôd (synergické pôsobenie poľnohospodárstva a priemyslu), nastalo po roku 1990 relatívne zlepšenie situácie. Výmera znečistených pôd je síce relatívne stála, avšak **nepriaznivé produkčné vlastnosti časti poľnohospodárskych pôd pretrvávajú** (znižovanie zásob humusu a obsahu živín, mierne okysľovanie pôd, zhoršovanie fyzikálnych vlastností).

Integrujúcim princípom riešenia stretov záujmov súvisiacich s pôdnymi zdrojmi je inštitút tzv. **ochranného a ohrozeného pôdneho fondu** (podľa zákona 307/1992 Zb. o ochrane PPF). Ochranný pôdny fond by mal plniť súbežne s produkčnou funkciou aj funkciu ochrany iných prírodných zdrojov. Na Slovensku predstavuje výmeru asi 240 000 ha. Ohrozený pôdny fond tvorí skupinu pôd, v ktorých sú nepriaznivo pozmenené vlastnosti pôd s možným negatívnym vplyvom na iné zložky prírodného prostredia. S uvedeným problémom úzko súvisí potreba **zosúladenia produkčných funkcií pôdy** (najmä na PPF) s požiadavkami a potrebami zachovania iných jej funkcií a funkcií ostatných prírodných zdrojov. Tento problém sa týka cca 70-75% celkovej výmery poľnohospodárskych pôd. Uplatnenie **osobitných sústav hospodárenia** je riešené v zákone č.83/2000 Z.z., ktorý od januára 2001 stanovuje aj majetkovú ujmu ako náhrady za stratu produkcie. Cieľom je celková reštrukturalizácia využívania pôdneho potenciálu v SR (**komplexná pôdohospodárska stratégia**).

V tejto súvislosti vystupuje do popredia aj potreba oveľa účinnejšej právnej a faktickej podpory **alternatívneho (organického) poľnohospodárstva**, ktoré má svoje najväčšie opodstatnenie práve v územiach s prioritnou mimoprodukčnou funkciou a s obmedzeniami pre intenzívnu rastlinnú a živočíšnu výrobu.

Trvalo udržateľné využívanie pôdných zdrojov by teda malo integrovať produkčnú funkciu pôdy s jej mimoprodukčnými funkciami a potenciálom, ako aj s limitmi iných prírodných zdrojov. V budúcnosti bude naviac potrebné zohľadniť pravdepodobný vplyv globálnej klimatickej zmeny na produkčnú funkciu pôdneho fondu.

5.6. Biosféra - biologické podmienky

Floristicky na územie Slovenska zasahujú tri hlavné **fyto geografické celky** - oblasť západokarpatskej flóry, oblasť východokarpatskej flóry a oblasť panónskej flóry. Napriek silnému vplyvu človeka v uplynulých storočiach je vegetácia Slovenska pomerne zachovalá - viac ako 40% plochy územia zaberajú lesy. Subalpínska a alpínska vegetácia je v podstate prirodzená, vegetačné stupne smrekový a bukový majú vegetáciu prirodzenú alebo prírode blízku (s čiastočne zmeneným druhovým zložením lesných drevín). Celkovo možno konštatovať, že viac ako polovica plochy územia Slovenska je pokrytá prirodzenou alebo prírode blízkou vegetáciou.

Vegetácia Slovenska predstavuje prírodné dedičstvo s nenahraditeľným genofondovým obsahom. Primárna a sekundárna vegetácia svojou pestrosťou, rozmanitosťou, relatívnou zachovalosťou koncentrovanou na nevelkom území vytvára predpoklady pre zachovanie vzácnych a ohrozených druhov rastlín a živočíchov. Rastlinné spoločenstvá so svojou pôdoochrannou a vodohospodárskou funkciou na rozvodí európskych riek významovo presahujú rámec Slovenskej republiky. Regeneračnou funkciou a revitalizačným potenciálom sú vegetačné štruktúry predpokladom evolučných procesov a podmienok pre zachovanie ohrozených, zraniteľných a vzácnych druhov a spoločenstiev rastlín.

Vysoká biodiverzita je výsledkom špecifických stanovištných podmienok, ale aj vplyvu ľudskej činnosti. V prípade, že činnosť človeka v určitom území zaniká, rastlinné druhy a spoločenstvá sa začnú postupne vyvíjať smerom k potenciálnej štruktúre a floristickému zloženiu. Tento vývoj (sprevádzaný prehlbovaním a upevňovaním ekologických vzťahov a poklesom biodiverzity) v našich podmienkach smeruje k vytváraniu lesných spoločenstiev. V záujme ochrany biodiverzity je teda usmernená činnosť človeka v určitých územiach potrebná – z tohto pohľadu napr. zalesňovanie neproduktívnych plôch nemusí vždy viesť k zvýšeniu ekologickej stability a biodiverzity krajiny.

Bohatá a rôznorodá flóra Slovenska vyplýva z pestrých prírodných podmienok. Celkove sa z územia SR uvádza viac ako 11 270 druhov rastlín, z toho vyše 8 000 taxónov nižších rastlín a cca 3124 druhov vyšších rastlín. Celkový počet taxónov siníc a rias sa udáva na 3 450, húb viac ako 3000 taxónov, lišajníkov cca 1500 taxónov a machorastov cca 900 taxónov. Pre jednotlivé čeľade vyšších rastlín sa udáva celkovo 3124 druhov v 905 rodoch. Vo väčšine štatistík o druhovom bohatstve flóry Slovenska sa vychádza z odhadovaného počtu 3500 druhov. Vo floristicky významných územiach sa počet druhov vyšších rastlín pohybuje v rozmedzí 30-40% celkového počtu druhov známych z územia SR (Slovenský kras - 1462 druhov, Záhorská nížina - 1200 druhov, Devínska Kobyla - 1570 druhov, NP Muránska planina - 1150 druhov, TANAP - 1400 druhov, Východné Karpaty - 970 druhov). Zoznam endemických taxónov udáva 40 endemitov viazaných iba na územie Slovenska, t.j. 1,60 % celkového počtu druhov a ďalšie endemické taxóny (vrátane kriticky ohrozených) so širším areálom, celkovo 8,6%. Podľa kategorizácie IUCN sa na Slovensku nachádza 92 endemitov, t.j. 3,68% flóry Slovenska.

Slovensko patrí k eurosibírskej podoblasti živočíšstva. V závislosti od historického vývoja a využívania krajiny sa vyvinuli jednotlivé **živočíšne spoločenstvá**, ktoré sú viazané na hlavné typy biotopov (napr. lesné, lúčne, poľné, vodné a pod.).

Podľa súčasných odhadov je fauna Slovenska tvorená viac ako 40.000 druhmi živočíchov, z čoho je viac ako 31.000 druhov hmyzu. Vzhľadom k nedostatku špecialistov nemohol byť doteraz ekozozologický stav fauny v niektorých skupinách hodnotený vôbec alebo je hodnotený len neúplne. Z doloženého počtu 28.603 druhov fauny SR pripadá na chrobáky 22,7%, dvojkrídlovce 16,2%, blanokrídlovce 15% a motýle 14% (spolu viac ako 67% všetkých druhov fauny). Tento počet treba pokladať len za približný, pretože výskum jednotlivých druhov fauny nie je zrovnateľný. S realizovaním výskumov pri niektorých druhoch stúpa druhová pestrosť. Najlepšie sú známe chordáty (1,9% známych druhov

slovenskej fauny). Ich druh dosiahol počet 555 (85 druhov cicavcov, 352 druhov vtákov, 20 druhov plazov, 20 druhov obojživelníkov a 78 druhov rýb).

Lesné ekosystémy tvoria nezastupiteľnú zložku environmentu, sú nenahraditeľným (aj keď obnoviteľným) prírodným zdrojom a ekonomickou surovinou. Užitočnosť lesov pre spoločnosť sa mení s hospodárskym rozvojom krajiny, so spôsobom života a potrieb jej obyvateľov.

Výmera lesa a zásoby drevnej hmoty zaznamenali prírastok (tabuľka č. 46, 49). Kým v roku 1990 bola výmera lesov na území SR 1976 tis. ha a zásoba dreva celkom 348,5 mil. m³ (t.j. 189 m³.ha⁻¹ LPF), v roku 1999 bola výmera lesov 1992 tis. ha, zásoba dreva 403 mil. m³, čiže 202,3 m³.ha⁻¹. Výmera lesov sa za uplynulé 10-ročné obdobie zvýšila celkovo o 0,81%, zásoba dreva sa zvýšila až o 15,6%. Kým v roku 1990 prevládala zásoba ihličnatého dreva (51,3%), v roku 1998 už zásoba listnatého dreva (podiel ihličnatého klesol na 49,2%).

Drevo predstavuje pre slovenské hospodárstvo významný surovinový zdroj. **Ťažba dreva** je rozhodujúcim zdrojom príjmov lesného hospodárstva (v roku 1998 - 73,5% z výnosov bez dotácií), ale súčasne najzávažnejšou činnosťou z hľadiska vplyvu na lesné ekosystémy. Rozhodujúcimi ukazovateľmi z tohto hľadiska sú najmä objem a spôsob ťažby. Vývoj ťažby dreva v rokoch 1990-1999 je uvedený v tabuľke č. 49. V rokoch 1990-1999 ťažba dreva vzrástla o 9,82%, v roku 1998 poklesla približne o 10% na hodnotu 5533 tis. m³. Súčasná celková ročná predpísaná ťažba (etát) je 5070 tis. m³, sa bude vzhľadom k vekovej štruktúre lesných porastov v budúcich desaťročiach asi mierne zvyšovať. Vyššia skutočná ťažba oproti etátu je dosahovaná z dôvodu spracovania kalamitného dreva z náhodných ťažieb.

Mieru zaťaženia lesných porastov ťažobnou činnosťou je možné čiastočne vyjadriť pomocou zastúpenia **holorubného spôsobu ťažby**. V minulosti bol tento spôsob ťažby dominantný, od roku 1990 sa jeho podiel postupne znižuje - v roku 1990 predstavoval 84,5% ťažby, od roku 1995 sa pohybuje väčšinou medzi 40-50% (v roku 1998 bol 42,9%, v roku 1999 klesol na 24,2%). Zvyšuje sa podiel podrastového spôsobu ťažby. Podiel výberkového spôsobu ťažby sa podstatnejšie nemení (tabuľka č. 49).

Vhodným ukazovateľom miery exploatacie lesných zdrojov je aj **podiel ťažby v pomere k prírastku drevnej hmoty**. Tento podiel sa v uplynulých desiatich rokoch pohybuje väčšinou v rozpätí 40-55%, pričom trend je rastúci (roky 1997-1998 - ťažba predstavovala 54,4% ročného prírastku, v roku 1999 poklesol na 52,0%).

Okrem dreva sú lesy zdrojom ďalších úžitkových produktov (napr. lesná zver, lesné plody, liečivé byliny, vianočné stromčeky, lesné osivo, sadenice). Väčšina týchto zdrojov sa však v súčasnosti využíva len nedostatočne.

Tab.č. 49 - Vývoj výmery lesov, zásob a ukazovatele ťažby dreva na území SR (1990-1999)

Ukazovateľ		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Porastová pôda	tis. ha	*	1922	1815	1928	1843	1843	1845	1920	1847	1921
Výmera lesov	tis. ha	1976	1979	1986	1985	1989	1988	1988	1990	1998	1992
Lesnatosť	%	40,4	40,4	40,5	40,5	40,6	40,6	40,6	40,6	40,6	40,6
Výmera lesov	ha.obyv ₁	0,38	0,38	0,38	0,37	0,37	0,37	0,37	0,37	0,37	0,37
Zásoba dreva	mil.m ³	348,5	352,7	358,0	366,0	371,7	377,5	383,7	390,9	396,0	403,0
Ťažba dreva	tis. m ³	5275	4429	4048	4185	4910	5323	5459	5944	5533	5793
Skutoč. ročná ťažba	m ³ .ha ⁻¹	2,72	2,26	2,09	2,16	2,54	2,76	2,83	3,08	3,13	3,01
Celk. priem.	m ³ .ha ⁻¹	5,44	5,43	5,41	5,38	5,47	5,63	5,21	5,66	5,75	5,79

prírastok											
Podiel ťažby a prírastku	%	50,0	41,6	38,6	40,1	46,4	49,0	54,3	54,4	54,4	52,0
Holorubný spôsob ťažby	%	84,5	76,8	68,1	46,3	60,6	48,8	39,7	52,4	42,9	24,2

Zdroj: Štatistická ročenka SR, MP SR, Správa o stave životného prostredia SR 1999(MŽP SR)

Biomasa predstavuje najvýznamnejší alternatívny zdroj energie v SR. Celkový potenciál využitia energie z biomasy je vypočítaný vo výške 9178 GWh ročne, čo predstavuje až 32,9% podiel na úhrne všetkých alternatívnych zdrojov energie. Najvýznamnejšími zdrojmi biomasy sú odpady z drevospracujúceho priemyslu (cca 40% potenciálu biomasy), lesného hospodárstva (30% potenciálu - palivové drevo, odpadové drevné produkty, energetické porasty), poľnohospodárska biomasa (20% potenciálu) a komunálny odpad (cca 6,5% potenciálu).

Energia z biomasy patrí k relatívne dobre využitým alternatívnym zdrojom energie v SR. V roku 1997 bolo vyrobených spolu 2727 GWh energie (9817 TJ). Celkové využitie predstavovalo 29,7% potenciálu, energia z biomasy tvorila takmer 40% energie vyrobenej z alternatívnych zdrojov energie. V súčasnosti sa biomasa využíva prevažne na výrobu tepelnej energie. Výnimkou je bioplyn z exkrementov hospodárskych zvierat a kalov z čističiek odpadových vôd, ktorý sa využíva na výrobu elektrickej energie a bionafta ako palivo mobilných mechanizmov. Aj v budúcnosti bude nárast energetického využívania biomasy smerovaný prevažne do výroby tepelnej energie. Nadmerné využívanie biomasy však môže narušiť napr. prirodzenú obnovu lesa, prípadne prirodzené látkovo-energetické cykly v poľnohospodárskej krajine.

Poškodenie a ohrozenie bioty a biodiverzity je sprievodným javom činnosti človeka v krajine. Medzi dôsledky patria napr. strata biotopov, znižovanie stupňa ekologickej stability, introdukcia druhov, poškodenie bioty v dôsledku znečistenia ovzdušia a vôd, nevhodnej lokalizácie aktivít v krajine, klimatickej zmeny, intenzifikácie poľnohospodárskej výroby, nedodržiavania legislatívy a pod.

Ohrozenosť biodiverzity rastlín a živočíchov sa vyjadruje v tzv. **červených zoznamoch**. Z celkového druhového bohatstva vyšších rastlín sa uvádza 35 až 37% taxónov v rôznych kategóriách ohrozenosti, pričom susedné štáty majú cca 40% ohrozenosť. Najviac kriticky ohrozených druhov flóry SR pochádza z biotopov globálne ohrozených v celej strednej Európe (rašeliniská, mokrade, zaplavované lúky, slaniská, piesky). Ubúdajú aj druhy senzitivne na eutrofizáciu vodných tokov a nádrží. Špeciálna pozornosť sa venuje ochrane vstavačovitých rastlín. Viac ako jedna tretina pôvodných druhov rastlín a archeofytov sa nachádza v rôznom stupni ohrozenia. Všeobecne platí, že najefektívnejšia druhová ochrana je "in situ" v rámci prirodzeného spoločenstva na pôvodnom stanovišti. "**Červená kniha**" za SR uvádza informácie o 334 väčšinou kriticky ohrozených a vzácných taxónoch. Súčasťou je aj tzv. "**Čierny zoznam vyhynutých, nezvestných taxónov a nejasných prípadov**", ktorý obsahuje 25 taxónov vyhynutých, 35 nezvestných a 77 kritických prípadov.

S ohrozením biodiverzity v globálnom i regionálnom merítke súvisí problematika invázných organizmov. Okolo 160 druhov sa pokladá u nás za invázne druhy, čo predstavuje približne 5% druhovej diverzity (pre stredoeurópske štáty sa odhaduje 10-15%). Tieto sa podieľajú na znižovaní biodiverzity prirodzených rastlinných spoločenstiev, ale pôsobia aj negatívnymi účinkami na zdravie človeka.

Tab. 50 - Prehľad stavu poznania a ohrozenosti rastlín

Skupiny	Počet druhov	Ohrozené*	Ohrozené

		počet	%
vyššie rastliny	3 352	1 181	35,2
machorasty	905	516	57,0
lišajníky	1 508	596	39,5
huby	3 764		
sinice a riasy	12 518		

Tab. č. 51 - Prehľad stavu poznania a ohrozenosti živočíchov

Skupiny	Počet známych druhov	Ohrozené* počet	Ohrozené %
cicavce	86	86	100
vtáky	352	219	62,2
plazy	20	12	60,0
obojživelníky	21	18	85,7
ryby	78	45	57,7
bezchordáta	> 21 217	3 549	16,7

v kategórii "ohrozené" sú zahrnuté vymiznuté (Ex), ohrozené (E), zraniteľné (V), vzácne (R), nezaradené (I) a nedostatočne známe taxóny (K)

Hodnotenie **rastlinných spoločenstiev** vychádza najmä z prítomnosti vzácných a ohrozených druhov. Pri súčasnom tlaku na prírodné prostredie prevažuje názor, že vzácnosť rastlinných spoločenstiev a druhov so sebou prináša vysokú mieru ohrozenosti. Pre SR majú svojou jedinečnosťou význam pôvodné a prirodzené rastlinné spoločenstvá Západných Karpát. Z ohrozených, zraniteľných a vzácných asociácií a spoločenstiev (viac ako polovica) je takmer 26 % veľmi vzácných a kriticky ohrozených, viac ako 5 % sú vzácne a kriticky ohrozené, viac ako 18 % je veľmi vzácných a zraniteľných, viac ako 29 % patrí k vzácnym spoločenstvám. Zaniknutých, alebo pravdepodobne zaniknutých spoločenstiev je cca 2 %.

Alarmujúci stav ohrozenosti fauny je najmä pri **chordátoch**, kde približne **dve tretiny druhov sú v istom stupni ohrozenosti** a 8,5% pôvodnej fauny vymizlo. V ostatných skupinách je relatívna situácia o niečo lepšia, pretože väčšina bezchordát nie je priamo ohrozená (lov, zber). Treba však zvýrazniť, že u všetkých živočíchov spočíva prioritná požiadavka v zabezpečení ochrany ich biotopov, teda dostatočne veľkých a zachovalých území, v ktorých môžu prirodzene prežívať a rozmnožovať sa.

Z celkového počtu u nás žijúcich 85 druhov cicavcov je 65% ohrozených, z 352 druhov vtákov je 32% ohrozených, v prípade plazov a obojživelníkov je 100% ohrozenosť, zo 78 druhov rýb je 45% ohrozených. Z predpokladaných viac ako 28.000 druhov bezchordátov je 18% ohrozených. Medzi endemickými živočíchmi prevládajú karpatské endemity, ktoré sú zaradené do 102 taxónov (väčšina sú bezchordáta).

Stupeň ohrozenia chránených rastlín a živočíchov, ktorých druhy a poddruhy sa vyskytujú trvalo vo voľnej prírode SR, je podľa prílohy 1 k vyhláške MŽP SR č. 93/1999 Z.z. uvedený v tabuľkách č. 52 a 53.

Tab.č. 52 - Stupeň ohrozenia chránených rastlín (v zmysle Vyhlášky MŽP SR č. 93/1999 Z.z.)

Počet chránených rastlín a stupeň ich ohrozenia	a	b	C	z toho podľa Bernského dohovoru	spolu	z toho spolu
vyššie rastliny	68	270	343	a7, b36, c37	681	80
machorasty						
pečeňovky	5	0	0		20	0
machy	11	4	0		15	0
Lišajníky	2	17	1		20	0
huby	12	21	19		52	0
riasy	0	2	3		5	0
spolu	98	314	366	80	793	80

a - ohrozené, b - veľmi ohrozené, c - kriticky ohrozené; R - Bernský dohovor

Zdroj: Hrnčiarová, 2000

Tab.č. 53 - Stupeň ohrozenia chránených živočíchov (Vyhláška MŽP SR č. 93/1999 Z.z.)

Počet chránených živočíchov a stupeň ich ohrozenia	a	b	c	z toho podľa dohovorov				spolu	Podľa dohov. spolu
				R	BR	WR	WBR		
Bezchordáta									
<i>Gastropoda</i> - ulitníky	3	6	15					24	
<i>Bivalvia</i> – lastúrniky	0	1	1					2	
<i>Annelida</i> - obrúčkavce	0	2	2			b1		4	1
<i>Araneae</i> – pavúky	0	0	17					17	
<i>Pseudoscorpionida</i> -šŕúriky	0	0	3					3	
<i>Opiliona</i> - kosce	0	0	1					1	
<i>Crustacea</i> - kôrovce	5	2	2	a1, c1				9	2
<i>Ephemeroptera</i> - podenky	5	7	6					18	
<i>Odonata</i> - vážky	4	7	10	b1, c3				21	4
<i>Plecoptera</i> - pošvatky	1	5	6					12	
<i>Dermaptera</i> - ucholaky	2	0	0					2	
<i>Mantodea</i> - modlivky	0	1	0					1	

<i>Orthoptera</i> - rovnokrídlovce	4	2	8	<i>c1</i>				14	<i>1</i>
<i>Homoptera</i> - rovnakokrídlovce	0	2	4					6	
<i>Neuroptera</i> - sieťokrídlovce	0	1	2					3	
<i>Hymenoptera</i> - blanokrídlovce	10	1	4					15	
<i>Trichoptera</i> - potočníky	4	8	4					16	
<i>Coleoptera</i> - chrobáky	26	51	35	<i>a5, b1</i>				112	<i>6</i>
<i>Lepidoptera</i> - motýle	25	14	20	<i>a5, b2, c5</i>		<i>c1</i>		59	<i>13</i>
Bezchordáta spolu	89	110	140	25		2		339	27
Chordáta									
<i>Petromyzonidae</i> - mihule	0	0	3	<i>a2</i>				3	<i>2</i>
<i>Pisces</i> - ryby	1	8	9	<i>a1, b8, c6</i>				18	<i>15</i>
<i>Amphibia</i> - obojživelníky	3	12	3	<i>a3, b12, c3</i>				18	<i>18</i>
<i>Reptilia</i> - plazy	3	6	3	<i>a3, b6, c3</i>				12	<i>12</i>
<i>Aves</i> - vtáky	217	57	39	<i>a84, b15, c5</i>	<i>a101, b26, c16</i>	<i>a8, b6, c3</i>	<i>a21, b10, c15</i>	313	<i>310</i>
<i>Mammalia</i> - cicavce	24	20	13	<i>a10, b8, c8</i>	<i>a13, b8, c3</i>	<i>b2, b2⁺, c1, c1⁺</i>		57	<i>56</i>
Chordáta spolu	248	103	70	177	167	23	46	421	413

a - ohrozené, *b* - veľmi ohrozené, *c* - kriticky ohrozené druhy; *W* - Washingtonský, *B* - Bonnský, *R* - Bernský dohovor; ⁺ samostatný Washingtonský dohovor
Zdroj: Hrnčiarová, 2000

Stav lesov na Slovensku je narušený, a to najmä v dôsledku pôsobenia imisií a iných poškodzujúcich faktorov. Dlhotrvalé poruchy lesných ekosystémov viedli k ich postupnej degradácii a rozpadu - v roku 1989 javilo symptómy poškodenia 85% lesov na území SR.

Údaje o zdravotnom stave lesných porastov možno zhrnúť nasledovne:

Vysoká koncentrácia prízemného ozónu z hľadiska vegetácie sa opakovane vyskytuje najmä v nadmorských výškach nad 250 m, čiže na väčšine výmery lesov Slovenska.

Úroveň kyslej depozície na lesy a lesné pôdy je aj napriek jej poklesom v posledných rokoch ešte vysoká. Aj keď lesné pôdy SR sú pomerne dobre zásobené živinami, možno ich považovať za ovplyvnené kyslými imisiami. Výsledky potvrdzujú pomerne vysoké zaťaženie ťažkými kovmi nielen v okolí imisných zdrojov, ale aj v rozsiahlejších územiach vo vyšších polohách bez blízkych imisných zdrojov. Zaťaženie lesov imisiami býva vyjadrované pomocou tzv. **lesných imisných depozičných typov (IDT)** - na území Slovenska boli vymedzené tri hlavné IDT (kyslý, alkalický a amoniakálny) a celkovo osem subtypov. V roku 1990 tvoril 91,7% plochy lesov IDT kyslý s popolčekom, 1,2% IDT kyslý s popolčekom a so zlúčeninami fluóru a chlóru, 2,5% IDT kyslý s hutnými prachmi, 3,1% IDT kyslý s organickými látkami. Na alkalický IDT pripadlo 1,2% (z toho 0,7% na magnezitový a 0,5% na cementársky typ) a na amoniakálny IDT 0,3%.

V rámci kyslého a zásaditého imisného typu sa rozlišujú **štyri pásma ohrozenia** (A až D). Znepokojujúcim trendom je, že od roku 1992 podiel porastov v ohrozených pásmach A a B neustále narastá - v pásme A zo 1768 ha v roku 1992 na 7444 ha v roku 1998 (nárast viac ako štvornásobne) a v pásme B z 10.164 ha na 25.517 ha (nárast 2,5 krát). Údaje o náraste imisného zaťaženia lesov v SR sú uvedené v tabuľke č. 54.

Odlišný vývoj v porovnaní s predchádzajúcim ukazovateľom má vývoj **defoliácie lesných drevín**. Podiel porastov so stredným poškodením poklesol z 32% v roku 1990 na 29% v roku 1998, poklesový trend je však až od roku 1994. Podiel porastov so silnou a veľmi silnou defoliáciou poklesol zo 7% v roku 1990 na 3% v roku 1998.

Súčasný nepriaznivý zdravotný stav lesa je do určitej miery spôsobený aj charakterom lesného hospodárstva v minulosti - prevahou veľkoplošného holorubného spôsobu ťažby, preferovaním monokultúr pri obnove porastov, veľkými zásahmi pri budovaní siete lesných ciest, kontamináciou lesných pôd naftou a mazacími olejmi. Inými faktormi zhoršenia zdravotného stavu lesov v SR sú **vietor, sucho, sneh, požiare a prirodzené škodcovia**.

Tab.č. 54 - Imisné zaťaženie lesa (zastúpenie jednotlivých pásiem ohrozenia)

Rok	Spolu (ha)	A		B		C		D	
1990	86 457	6 857	0,4	20 571	1,0	58 969	3,0	*	
1992	55 101	1 768	0,1	10 164	0,5	35 579	1,8	7 589	0,4
1994	188 143	2 135	0,1	25 029	1,3	82 172	4,1	77 804	3,9
1996	428 850	5 318	0,3	15 963	0,8	150 275	7,6	247 564	12,5
1998	638 004	7 444	0,4	25 517	1,3	204 669	10,2	400 374	20,0
1999	754 615	9 160	0,5	26 383	1,4	243 180	12,7	475 892	24,8

A - výrazné imisné zaťaženie (životnosť porastov do 20 rokov), B - výrazné imisné zaťaženie na priaznivejších stanovištných podmienkach (20-40 rokov), C - nižšie imisné zaťaženie (40-60 rokov), D - nízke imisné zaťaženie (60-80 rokov), * v roku 1990 boli vymedzené len tri pásma ohrozenia.

Zdroj: Maňková 2000

Vážnymi javmi sú **choroby a odumieranie niektorých lesných drevín** - na území Slovenska v dlhodobom časovom horizonte odumrelo 92% brestov, 41% jedlí, za posledných 10 rokov až 15% smrekov, 11% dubov a 10% borovíc. Vysoké percento ihličnatých i listnatých drevín je poškodených, ich zdravotný stav je oslabený a ľahšie podliehajú prírodným katastrofám. Poškodenie lesov vybranými činiteľmi (biotické, abiotické činitele a požiare) má po roku 1990 znižujúci sa trend - v rokoch 1991-1994 bolo uvedenými činiteľmi

poškodených 44-57 tis. ha lesa, v rokoch 1995-1997 už len 19-30 tis. ha a pre rok 1998 je udávaných len 2,73 tis. ha poškodeného lesa.

Významným ukazovateľom do značnej miery súvisiacim so zdravotným stavom lesných porastov a výskytom škodlivých činiteľov je **podiel náhodnej ťažby** na celkovej ťažbe dreva. Tento podiel je v lesoch SR veľmi vysoký - dlhodobo sa pohybuje nad 40%, v období 1991-1994 sa zvyšoval dokonca až na 60,4%. Vysoký podiel pretrvával aj v roku 1995-1997 (56-59%), len v roku 1998 sa podiel náhodnej ťažby znížil na 42,0%.

Podiel prirodzenej obnovy lesa je rovnako ukazovateľom vitality a zdravotného stavu lesných porastov. Pozitívne je, že od roku 1990 sústavne stúpa - z 8,6% v roku 1990 na 16,84% v roku 1999. **Drevinové zloženie lesných porastov** a jeho blízkosť k prirodzenému, resp. cieľovému stavu je dlhodobým ukazovateľom miery ovplyvnenia lesa hospodárskou činnosťou. V pôvodnom zložení lesa na území Slovenska výrazne prevládali listnaté dreviny (79,3%) nad ihličnatými. V súčasnosti je zastúpenie listnatých drevín oveľa menšie - 59,0%. Zmenšilo sa zastúpenie hlavných listnatých drevín (buk, dub) a jedle dlhodobým preferovaním pestovania smreka a iných ihličnatých drevín (borovice, smrekovec). Najväčšie zastúpenie má v súčasnosti buk (30,9%), nasleduje smrek (26,9%) a dub (13,9%).

Vybrané ukazovatele súčasného stavu lesných porastov sú uvedené v tabuľke č. 55.

Kompetentným ústredným orgánom štátnej správy v ochrane bioty a biodiverzity je **MŽP SR** a v oblasti využívania a ochrany lesných zdrojov **MP SR**. Hlavné činnosti zapríčiňujúce ohrozenie biotických a lesných zdrojov sú v gescii rezortov pôdohospodárstva (poľnohospodárstvo, lesné a vodné hospodárstvo), hospodárstva (priemysel), dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja.

Miestnu štátnu správu zabezpečujú **krajské úrady** a **okresné úrady**. Sledovaním a vyhodnocovaním stavu bioty a biotických zdrojov sa zaoberá napr. Štátna ochrana prírody SR, SAŽP, Lesnícky výskumný ústav a Lesoprojekt.

Tab.č. 55 - Vybrané ukazovatele zdravotného stavu lesa

Ukazovatele		1990	1992	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Podiel prirodzenej obnovy	%	8,6	8,9	9,1	8,9	10,5	12,7	13,5	16,84
Podiel náhodnej ťažby	%	49,4	44,0	60,4	56,1	58,9	57,1	42	45,5
Poškodenie stromov - defoliácia 2. st.	%	34	27	36		36		29	26
Poškodenie stromov - defoliácia 3-4 st.	%	7	7	6	5	4	3	3	2
Poškodenie lesov požiarmi	ha	27	222	6	86	54	37	32	19
Poškodenie lesov biotickými činiteľmi	tis. ha	45,8	42,2	42,5	14,5	24,6	17,2	2,2	2,3
Poškodenie lesov abiotickými činiteľmi	tis. ha	43,9	3,6	4,9	4,5	5,4	6,8	0,5	1,6

Zdroj: *Správy o stave životného prostredia SR 1993-99 (MŽP SR), MP SR*

Ochrana lesného fondu (lesných drevín) je ustanovená v **zákone č. 61/1977 Zb. o lesoch** v znení neskorších predpisov. Zákon definuje pojem starostlivosti o lesné porasty a ustanovuje povinnosti užívateľov lesov.

Ochranu bioty a biodiverzity v SR ustanovuje **zákon NR SR č. 287/1994 Z.z. o ochrane prírody a krajiny**, v rámci ktorého je ustanovená aj **druhovú ochranu rastlín a živočíchov a ochranu drevín a významných stromov**. Z hľadiska ochrany biotických zdrojov

k najdôležitejším vykonávacím predpisom patrí **Vyhláška MŽP SR č. 93/1999 Z.z. o chránených rastlinách a chránených živočíchoch a o spoločenskom ohodnocovaní chránených rastlín, chránených živočíchoch a drevín**, ktorá aktualizuje zoznamy chránených rastlín a živočíchov, určuje stupeň ohrozenia a ich spoločenskú hodnotu. Zároveň obsahuje zoznam a spoločenské ohodnotenie drevín. Praktická ochrana by mala byť uskutočňovaná aj plnením cieľov a opatrení **Národnej stratégie ochrany biodiverzity na Slovensku** prijatej uznesením vlády SR č. 676 z 2. júla 1997. V roku 1999 bol prijatý "**Akčný plán na implementáciu Národnej stratégie ochrany biodiverzity na Slovensku na roky 1998-2010**".

Priority a princípy lesného hospodárstva na Slovensku sú deklarované v dokumentoch "**Stratégia a koncepcie rozvoja lesníctva na Slovensku**" (1998), "**Návrh koncepcie lesníckej politiky do roku 2005**" (2000) a "**Program rozvoja lesného hospodárstva na obdobie do roku 2010**" (2000). Hlavnými nástrojmi uplatňovania ochrany a racionálneho využívania lesných zdrojov sú spomenuté **lesné hospodárske**.

V súvislosti s transpozíciou práva SR je predpokladané prijatie a novelizácia viacerých zákonov a súvisiacich predpisov. V oblasti ochrany bioty a biodiverzity sa novelizácia zameria na ochranu voľne žijúceho vtáctva a prirodzených stanovišť, medzinárodný obchod s ohrozenými druhmi organizmov (CITES) a systém kontroly dovozu výrobkov zo živočíchov.

V oblasti lesníctva pôjde najmä o prijatie **nového Zákona o lesoch** a novelizáciu záväzných predpisov k zákonu, prijatie **Zákona o poľovníctve**, aktualizáciu **Zásad lesníckej politiky a Stratégie a koncepcie rozvoja lesníctva v SR**, realizáciu programu energetického a ďalšieho využívania biomasy v lesnom hospodárstve podľa pripravovanej koncepcie

V záujme zabezpečenia verejnoprospešných funkcií lesov boli vytvorené kategórie **ochranných lesov a lesov osobitného určenia** (vymedzené boli zákonom č. 61/1977 Zb. o lesoch v znení neskorších predpisov). V *ochranných lesoch* by sa mala posilňovať napr. protierózna, vodohospodárska, protilavínová, brehoochranná a protideflačná funkcia (rozlišuje sa 22 funkčných typov). V *lesoch osobitného určenia* sa uplatňuje najmä funkcia ochrany prírody, vodoochranná, rekreačná, kúpeľno-liečebná, protiimisná, poľovná a výchovno-vzdelávacia funkcia (spolu 37 funkčných typov).

Výmera lesov zaradených do kategórie lesov ochranných a lesov osobitného určenia postupne narastala oproti hospodárskym lesoch (pozri tabuľka č. 56). Za roky 1960 -1998 došlo k nárastu ochranných lesov z 5,7% na 15,7% plochy, lesov osobitného určenia zo 7,9 % na 16,6%, pričom podiel výmery hospodárskych lesov poklesol z 86,4% na 67,7% (údaje MP SR).

Tab. č. 56 - Vývoj kategorizácie lesov SR

		1960	1970	1980	1988	1991	1994	1996	1998	1999
VÝMERA LESOV	tis. ha	1785	1850	1912	*	1979	1989	1988	1998	1991
Hosp. lesy	%	86,4	77,5	77,3	74,5	73,4	68,2	67,3	67,7	66,4
Ochranné lesy	%	7,9	6,4	9,9	13,3	13,5	14,7	15,2	15,7	15,5
Lesy osob. urč.	%	5,7	14,0	10,1	8,9	13,2	14,9	16,1	16,6	18,1

Zdroj: *Zelená správa lesného hospodárstva 1997, 1999 (MP SR)*

V poslednom období sa výrazne zväčšila výmera lesov osobitného určenia vzhľadom na ich špecifickú spoločenskú potrebu (za roky 1988-1998 sa zvýšila výmera až o 8,9%).

Zákomom NR SR č. 287/1994 Z.z. o ochrane prírody a krajiny sa upravila **druhová ochrana rastlín a živočíchov**. Najnovší platný stav vymedzuje uvedená vyhláška MŽP SR č. 93/1999 Z.z. Ich súčasný stav je uvedený v tabuľkách č. 52 a 53.

Okrem uvedenej ochrany je v rámci právnych predpisov MP SR ustanovená ochrana včiel (úpravou používania chemických prípravkov), zveri (obmedzenie výkonu poľovníckeho práva, ochrana zveri pred nepriaznivými vplyvmi - legislatívne sú vymedzené **zverníky a bažantnice**), rýb a iných vodných živočíchov (vymedzené sú **chránené rybnie oblasti**).

S problematikou ochrany bioty a biodiverzity súvisí aj **ochrana genetických zdrojov rastlín**, ktorá je jednou z priorit rezortu pôdohospodárstva. Na ochranu genetických zdrojov rastlín bola založená Génová banka, ktorá začala svoju činnosť 1.1.1997 a je neoddeliteľne spätá s Národným programom ochrany genofondu kultúrnych rastlín v SR. Udržiavanie genetickej diverzity dáva predpoklady pre skvalitňovanie poľnohospodárskej produkcie, znižovanie výrobných vstupov a celkové zlacnenie výroby a prispieva k potravinovej bezpečnosti štátu. Snahou SR je chrániť genetické zdroje rastlín v prospech TUR, zabezpečiť prístup k týmto zdrojom a zároveň vytvoriť legislatívny rámec proti ich zneužitiu pre nežiadúce ciele a aktivity. Bez potravinovej bezpečnosti a s ňou súvisiacou ochranou genetických zdrojov rastlín pre výživu a poľnohospodárstvo je trvalo udržateľný rozvoj nenaplňiteľný, čo vyplýva aj z vládou schváleného Návrhu koncepcie agrárnej a potravinovej politiky do roku 2005, v ktorej primárnym a strategickým záujmom je Potravinová bezpečnosť.

Problematickou bioty, biodiverzity, lesných zdrojov a genetickej diverzity sa zaoberajú **kapitoly 10, 11 (programová oblasť A-D), 12 (programová oblasť B), 14 (programová oblasť G) a kapitola 15 a kapitola 32 Agendy 21**. TUR lesov a ostatných biotických zdrojov je možné hodnotiť na základe týchto hlavných predpokladov:

- dlhodobé zachovanie lesných porastov, ich zveľaďovanie a rozumné využívanie spojené so starostlivosťou a podporou mimoprodukčných funkcií,
- šetrné a udržateľné využívanie obnoviteľných biotických zdrojov namiesto využívania neobnoviteľných zdrojov,
- uchovanie a zveľaďovanie významných biotických hodnôt (druhov a spoločenstiev rastlín a živočíchov) a účinná ochrana biodiverzity.

Cieľom lesného hospodárstva by malo byť zachovanie biologickej rozmanitosti, produkčnej a regeneračnej schopnosti, schopnosti plniť ekologické, ekonomické a sociálne funkcie bez toho, aby dochádzalo k poškodzovaniu ostatných ekosystémov.

V tejto súvislosti je možné **niektoré trendy vývoja lesov Slovenska hodnotiť pozitívne**. Celková plocha lesov sa zvyšuje, pričom sa mení ich štruktúra smerom k vyššej kvalite (výrazne sa znižuje výmera hospodárskych lesov, čo vytvára predpoklady presadzovania priority verejnosprespešných záujmov nad produkčnými funkciami). Druhovú skladbu drevín sa postupne mení smerom k prirodzenejšiemu zastúpeniu hlavných drevín, dlhodobo sa zvyšujú porastové zásoby lesov SR (od roku 1950 prakticky dvojnásobne). Podstatne sa mení aj spôsob obhospodarovania lesa - podiel holorubného spôsobu obnovy sa znižuje, naopak zvyšuje sa podiel podrastového spôsobu obnovy. Podľa WWF **má SR po Švédsku a Švajčiarsku najzachovalejšie lesy v Európe**.

V dôsledku nepriaznivých hospodárskych vplyvov (najmä pred rokom 1990) však v lesných ekosystémoch pretrvávajú niektoré z hľadiska TUR nepriaznivé vplyvy, najmä **narušený zdravotný stav lesa predovšetkým ako výsledok imisných vplyvov a vysoký podiel náhodnej ťažby** na celkovej ťažbe dreva.

Zachovanie **genofondu a biodiverzity** patrí k predpokladom života na Zemi a TUR ľudského spoločenstva. Venuje sa mu mimoriadna pozornosť nielen v globálnom meradle, ale aj na národnej úrovni zabezpečovanej rezortom MŽP SR (najmä Národná stratégia ochrany biodiverzity na Slovensku a jej akčný plán).

Súčasný stav ochrany biodiverzity na území Slovenska je výsledkom dlhodobého vývoja využívania krajiny a dôsledkov hospodárskych aktivít na jednej strane a praktických aktivít a výsledkov biotického výskumu a ochrany biodiverzity na druhej strane. Negatívny vplyv antropogénneho tlaku na rastlinstvo a živočíšstvo sa prejavil v **oslabení ich populácií a znížení biologickej rôznorodosti**, vrátane vymiznutia niektorých druhov. V súčasnosti je z viac ako 3000 druhov vyšších rastlín na území SR ohrozených až 36%, z 5400 druhov nižších rastlín (okrem siníc a rias) je ohrozených cca 22%, zo 470 druhov voľne žijúcich stavovcov je ohrozených až 40% a predpokladaná ohrozenosť bezstavovcov (viac ako 28.000 druhov) je cca 18%. Napriek tomu je stále možné územie Slovenska z hľadiska biodiverzity hodnotiť v európskom kontexte ako významné, čo vyplýva predovšetkým z nadpriemerného podielu zachovaných lesných ekosystémov a prírode blízkyh ekosystémov trávnych porastov. Pozitívnym trendom z hľadiska ochrany bioty a biodiverzity je neustály rast výmery chránených území prírody v SR a ich mierne sa zlepšujúci stav. Predpokladom šetrného a dlhodobo udržateľného využívania biotických zdrojov je cieleňé znižovanie intenzity pôsobenia negatívnych faktorov, k čomu je potrebný aj účinný právny systém a kontrola.

5.7. Environmentálne rizikové faktory

K najvýznamnejším faktorom produkujúcim rizikové faktory z hľadiska života a zdravia obyvateľov na území Slovenska patria najmä prírodné rizikové faktory, niektoré faktory hospodárskej činnosti a urbanizácie. Prírodné faktory sú hodnotené v predchádzajúcich kapitolách, vybrané sociálno-ekonomické faktory sú hodnotené v rámci ekonomického aspektu TUR. V tejto časti sú hodnotené najmä tie rizikové faktory, ktoré môžu negatívne vplývať na zdravotný stav a životné prostredie človeka - žiarenie z prírodných zdrojov a radónové riziko, radiačné žiarenie a bezpečnosť, činnosť jadrových elektrární, odpady, havárie a živelné pohromy, environmentálna mutagenéza a genetické modifikácie, chemické látky a cudzorodé látky v potravinách, hlukové zaťaženie prostredia.

PRÍRODNÉ IONIZUJÚCE ŽIARENIE A RADÓNOVÉ RIZIKO - najvýznamnejší zdroj ožiarenia obyvateľov predstavuje **radón a produkty jeho rádioaktívnej premeny** (cca 43%). Z tohto dôvodu sa venuje problematike prírodnej rádioaktivity a radónového rizika osobitná pozornosť. V SR bola ustanovená zásahová úroveň objemovej aktivity radónu pre bytové priestory, zavedený bol monitoring a spracované boli mapy radónového rizika pre celé územie. Vysoké radónové riziko sa vyskytuje najmä v oblasti Spišsko-gemerského Rudohoria, v Horehronskom podolí, v okolí Bratislavy, Košíc, Banskej Bystrice, Kremnice a v mestách Levice, Žilina, Partizánske, Bytča a najmä Pezinok. Vysoké hodnoty rádía a radónu vo vodách sú zaznamenané vo viacerých termálnych a minerálnych vodách. Najväčší počet vôd s vysokými hodnotami radónu sa vyskytuje vo vodách jadrových pohorí a kryštalinika Veporských a Stolických vrchov.

Závažnosť zdravotného rizika z radónu v pobytoých priestoroch pre obyvateľov SR sa uvádza pre rôzne intervaly **ekvivalentnej objemovej aktivity radónu (EOAR)** podľa výsledkov reprezentatívneho prieskumu. Aritmetický priemer EOAR predstavuje $48 \text{ Bq}\cdot\text{m}^{-3}$, pričom je podstatne vyšší pre rodinné domy (priemer $125 \text{ Bq}\cdot\text{m}^{-3}$) ako pre viacbytové domy (priemer $22 \text{ Bq}\cdot\text{m}^{-3}$ EOAR). Maximálna nameraná hodnota EOAR je $1500 \text{ Bq}\cdot\text{m}^{-3}$, odhad priemernej celoročnej efektívnej dávky obyvateľa SR z inhalácie dcérskych produktov radónu v pobytoých priestoroch je približne 3 mSv. Cca 13% bytov sa nachádza v pásme nad $200 \text{ Bq}\cdot\text{m}^{-3}$ EOAR a len 1,1% v pásme nad $600 \text{ Bq}\cdot\text{m}^{-3}$.

RADIAČNÁ OCHRANA A JADROVÁ BEZPEČNOSŤ - jadrové elektrárne všeobecne predstavujú potenciálne riziko úniku rádioaktívnych látok, závažným problémom je i likvidácia vyhořeného paliva a vyradenie elektrární z prevádzky a ich likvidácia.

Bezpečnosť jadrových elektrární súvisí s ich technologickou úrovňou. Najstaršia jadrová elektrárňa A1 Bohunice je odstavená, JE V1 Bohunice bola rekonštruovaná, termín jej odstavenia rok 2006 (uznesenie vlády SR č.801/1999) je definitívne určený. Elektrárňa JE V2 Bohunice prechádza rozsiahlou modernizáciou a procesom zvyšovania bezpečnosti (roky 2000-2008), plánované je ukončenie prevádzky v roku 2008 (uznesenie vlády SR č.801/1999). Jadrová elektrárňa Mochovce zahájila výrobu elektrickej energie v roku 1998 (1. blok), resp. koncom roka 1999 (2. blok).

Radiačná situácia na území Slovenska aj v súvislosti s činnosťou jadrových elektrární je pravidelne monitorovaná, zatiaľ nedošlo k zisteniu závažných odchýlok obsahu rádionuklidov v ovzduší - ich úroveň je stabilizovaná. V okolí JE Jaslovské Bohunice je dlhodobo prevádzkovaný monitoring radiačnej situácie. Popri prevádzkovom riziku jadrových elektrární je najväčším problémom z environmentálneho hľadiska odstavenie a vyradovanie jadrových elektrární z prevádzky a zadná časť palivového cyklu jadrovej energetiky (nakladanie s vyhoreným jadrovým palivom a rádioaktívnymi odpadmi). Tento problém vyplýva zo špecifického a dlhodobého pôsobenia rádioaktívnych látok na organizmy. Jeho riešenie je mimoriadne nákladné a pre jadrové elektrárne SR nie je doteraz uzavreté. Hoci na vládnej úrovni bolo schválené využívanie trvalého úložiska rádioaktívnych odpadov na území Slovenska, jednou z otvorených možností je aj vývoz vyhoreného jadrového paliva na prepracovanie do zahraničia (Ruskej federácie).

V roku 1999 bolo na území SR vyprodukovaných spolu 750 t **rádioaktívneho odpadu**, z čoho bolo 157 t (21%) zneškodnených a 593 t uložených. Odpady pred ich uložením na úložisko prechádzajú spracovaním a úpravou. V SR sú v súčasnosti v prevádzke *medzisklad vyhoreného paliva* (v prevádzke od roku 1987) a *spracovateľské centrum odpadov* (v prevádzke od roku 1999) v Jaslovských Bohuniciach a **úložisko odpadov pre nízko až stredne rádioaktívny odpad** v Mochovciach.

HLUKOVÉ ZATAŽENIE PROSTREDIA je dnes fenoménom, ktorý je sprievodným javom mnohých aktivít človeka. Je produkovaný najmä v priemyselných prevádzkach, doprave, v energetickom a ťažobnom priemysle. Z regionálneho hľadiska je najvýznamnejším zdrojom hluku doprava. V rámci monitoringu je uskutočňované meranie hladiny hluku v blízkosti hlavnej komunikačnej siete vo vybraných mestách. Najväčší podiel na hluku má cestná doprava (76%), nasleduje železničná (14%) a letecká doprava (10%). Podľa poznatkov zdravotníctva hluková hladina 65 dB(A) predstavuje hranicu, od ktorej začína byť negatívne ovplyvňovaný vegetatívny nervový systém. Podľa vyhlášky MZ SSR č. 14/1977 Zb. sú stanovené prípustné hodnoty hluku 60 dB(A) pre dennú dobu a 50 dB(A) pre nočnú dobu.

Podľa starších údajov bolo v roku 1989 cestným hlukom nad 60 dB zaťažených 57 % obyvateľstva Slovenska, hlukom zo železničnej dopravy 26% obyvateľstva a hlukom z leteckej dopravy 8% obyvateľstva.

Monitorovanie hluku z cestnej dopravy sa začalo realizovať v roku 1995 v niektorých okresných mestách. Z výsledkov vyplýva, že cca 79% obyvateľov monitorovaných miest bolo vystavených pôsobeniu nadmerného hluku v intervale 55 až 70 decibelov. V roku 1998 to bolo už len 44,4% obyvateľov (z toho 3,1% zo železničnej dopravy). Za rok 1998 sa hluk monitoroval v 63 obciach s 1,628 mil. obyvateľmi. Hlukom najviac zaťažené obyvateľstvo žije v mestách (Dunajská Streda, Veľký Krtíš, Čadca, Zvolen, Rimavská Sobota, Žiar nad Hronom).

CHEMICKÉ LÁTKY a CUDZORODÉ LÁTKY V POTRAVINÁCH - v dôsledku kumulácie prírodných a antropogénnych faktorov sa vyskytujú aj rizikové látky, ktoré majú nepriaznivý vplyv na organizmus človeka. Na Slovensku bol od roku 1993 zavedený **celoplošný monitoring obsahu nežiadúcich látok**, porovnávaný k platným normám. Monitoring pozostáva z troch podsystémov – monitoringu spotrebného koša (sledovanie kontaminácie potravín), koordinovaného cieleného monitoringu (sledovanie

poľnohospodárskej prvovýroby – pôdy, vody, rastlinnej a živočíšnej produkcie) a monitoringu lovných zvier a rýb.

Najrizikovejšou skupinou látok sú **ťažké kovy** (Cd, As, Hg, Pb, Ni, Cr) – počet vzoriek s nadlimitnou hodnotou sa pohyboval od 0,1 do 1,3%.

V poľnohospodárskej prvovýrobe sú najväčším **problémom nadlimitné koncentrácie dusitanov** (12 %), **dusičnanov** (2,5%), **kadmia, fluóru a niklu** (1-1,7%), v prípade poľovnej a voľne žijúcej zvier a rýb sú problémové ťažké kovy (Hg, Pb, Cd, Cr, Cu, As) a PCB-látky.

Vybrané ukazovatele koncentrácie rizikových látok v potravinách sú uvedené v tabuľke č.57.

Tab.č. 57 - Koncentrácie vybraných rizikových látok v potravinách

Potravina - rizikový prvok	Maxim. povolená koncentrácia	Priemerná nameraná hodnota				
		1992	1994	1996	1998	1999
mlieko - olovo	0,1 mg.kg ⁻¹	0,025	0,021	0,018	0,012	0,0145
mlieko - kadmium	0,01 mg.kg ⁻¹	0,0023	0,0019	0,0025	0,0021	0,0022
zemiaky - dusičnany	200 mg.kg ⁻¹	*	180,7	167,8	165,4	144,4

Zdroj : Životné prostredie v SR - vybrané ukazovatele (ŠÚ SR 1994, 1998)

Začiatkom 90-tych rokov bolo uskutočnené meranie obsahu ťažkých kovov v plástovom peli, orientované na najviac environmentálne poškodené oblasti. Zistené boli až niekoľkonásobné prekročenia noriem obsahu Pb, Cr Hg, As, Cd, Zn, Cu - najhoršími oblasťami boli Stredný Spiš (výrazné prekročenie vo všetkých ukazovateľoch okrem Zn), ďalej Sereď, Ružomberok, Žiarska kotlina, Horná Nitra, Bratislava, Poprad, Košice a Stredný Zemplín (AS,Cd).

Osobitné postavenie medzi negatívnymi antropogénnymi faktormi v prostredí majú **MUTAGÉNNÉ VPLYVY**, ktoré poškodzujú dedičnosť organizmov. Ich negatívne dôsledky sa nemusia prejaviť hneď, ale až v nasledujúcej generácii. V znečistenom prostredí sú organizmy vystavené neustálemu pôsobeniu negatívnych faktorov z rôznych zdrojov, ktoré môžu pôsobiť ako mutagény nielen na samotné rastliny, ale niekedy aj na živočíchy a človeka. To sa v prvom rade týka tých látok, ktoré znečisťujú životné prostredie a vstupujú prostredníctvom rastlín do potravinového reťazca.

V roku 1998 bola hodnotená miera genotoxického poškodenia prostredia na vybratých lokalitách v rôznych oblastiach Slovenska (prostredníctvom zisťovania genetickej abortivity v tetradách *C. vulgaris*). Výsledky poukazujú na všeobecný vážny problém environmentálnej mutagenézy, a to dokonca aj na chránených a lokálne neznečisťovaných lokalitách - na 11 lokalitách z 13 hodnotených bola preukázaná zvýšená genotoxicita. Využitím herbárových položiek a metódy spätného biomonitoringu genotoxicity sa jednoznačne **potvrdila výrazná antropogénna záťaž územia Slovenska** od štyridsiatych rokov 20. storočia.

Problematika **GÉNOVÝCH MANIPULÁCIÍ a GENETICKÝCH MODIFIKÁCIÍ** sa v poslednom období dostáva do popredia vo vyspelých krajinách najmä v súvislosti s používaním geneticky modifikovaných potravín. V SR nie je doteraz táto problematika legislatívne upravená.

ODPADY predstavujú rizikový faktor, ktorý ohrozuje zdravie človeka najmä sprostredkované v dôsledku kontaminácie zložiek životného prostredia škodlivinami z odpadov šírenými rôznymi transportnými cestami (vrátane potravinového reťazca) a výnimočne aj priamym fyzickým kontaktom.

Celková **ročná produkcia odpadov** v SR má od roku 1990 klesajúcu tendenciu (pozri tabuľka č. 58). Kým v roku 1992 vyprodukovali spolu 33,6 mil. t odpadov (z toho 3,4 mil.t nebezpečných odpadov a 1,6 mil.t komunálneho odpadu), v rokoch 1997-1998 vyprodukovali 19,8 mil. t a poklesol aj podiel nebezpečných odpadov (1,4-1,5 mil. t). Vzrástol len objem komunálnych odpadov na 1,7-1,8 mil. ton. Od roku 1996 produkcia odpadov klesá oveľa pomalšie. K poklesu celkového množstva odpadov prispel útlm niektorých druhov priemyselnej výroby, pokles poľnohospodárskej produkcie a prijatie vyhlášky MŽP SR č.19/1996 Z.z. ktorou sa ustanovuje kategorizácia odpadov a vydáva Katalóg odpadov, v ktorej došlo k vyradeniu a prekategorizovaniu niektorých odpadov (napr. výkopová zemina, slama, hnoj).

Tab.č. 58 - Produkcia odpadov v SR (1992-1998)

Odpady (mil. t)	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Ostatné	24,6	25,0	22,3	19,5	10,1	10,1	10,1	10,1
Zvlášťne	9,0	8,0	7,5	6,2	10,1	9,7	9,7	9,5
Z toho: komunálne	1,6	1,6	1,6	1,6	1,7	1,8	1,7	1,7
Z toho: nebezpečné.	3,4	3,3	3,3	2,5	1,5	1,5	1,4	1,3
Spolu	33,6	33,0	29,8	25,7	20,2	19,8	19,8	19,6

Zdroj: Správy o stave životného prostredia SR 1993-1999(MŽP SR)

Najväčšími producentmi odpadu na Slovensku sú rezorty pôdohospodárstva (poľnohospodárstvo a lesné hospodárstvo), priemyslu a obce (komunálny odpad). Najčastejším spôsobom nakladania s odpadom je **skládkovanie**. Podľa **dokumentu "Program odpadového hospodárstva SR"** (POH) bolo v roku 1993 zaevidovaných v SR 7204 skládok, z ktorých len 335 bolo povolených (4,7%). Až na 128 povolených skládkach boli uložené nebezpečné odpady, pričom na väčšine skládok boli uložené odpady všetkých kategórií. Lokalít použitých na celom území SR na nekontrolované ukladanie odpadov (často s charakterom smetísk) bolo podľa niektorých odhadov 8000 - 12000. V roku 1996 (**v POH SR do roku 2000**) sa uvádza počet skládok s plochou väčšou ako 100 m² 5530, z ktorých bolo 538 povolených (9,7%). Z tohto počtu len 102 plne vyhovovalo technickým a legislatívnym požiadavkám (1,8%), zvyšných 436 malo udelené osobitné podmienky.

V roku 1998 bolo prevádzkovaných a povolených 568 skládok (cca 10% celkového počtu), z ktorých 139 vyhovovalo kodifikovaným technickým požiadavkám (cca 2,5%) a 429 skládok bolo naďalej prevádzkovaných za osobitných podmienok. K 31.7.2000 boli uzatvorené skládky s osobitnými podmienkami a podľa údajov MŽP SR bolo k 1.8.2000 v SR povolené prevádzkovanie 141 skládok odpadu.

Neriadené skládky odpadov (opustené skládky, niektoré využívané na nelegálne ukladanie odpadu) sú predmetom postupnej inventarizácie a na základe výsledkov posudzovania sú navrhované na sanáciu a rekultiváciu. V rokoch 1992 a 1993 bolo zaregistrovaných viac než 8300 takýchto skládok, v súčasnosti ich je na Slovensku cca 5600.

Riziko spojené so vznikom **nebezpečných a zvláštnych odpadov** v území závisí od úrovne nakladania s týmto odpadom. Skutočnosťou je, že miesta výskytu týchto odpadov sú identické s územiaми klasifikovanými v rámci environmentálnej regionalizácie SR ako ohrozené oblasti. Súvisí to aj s lokalizáciou hospodárskych aktivít, keď v oblastiach ich koncentrácie je stále evidovaný početný výskyt starých environmentálnych záťaží, najmä neriadených skládok odpadov alebo odkalísk, ktoré patria medzi najvýznamnejšie bodové zdroje kontaminácie prostredia na území Slovenska.

Osobitnou problematikou je **nakladanie s odpadmi** – všeobecne s výnimkou odpadov z pôdohospodárstva je len malý podiel odpadov využívaný. Väčšina odpadov je

zneškodňovaná skládkovaním, menšia časť je spaľovaná v spaľovniach. Podiel využívaného zvláštneho a nebezpečného odpadu je síce pomerne vysoký (54%), avšak je to dôsledkom vysokého využívania odpadov z chovu zvierat (pri ostatnom odpade je miera ďalšieho využitia len cca 10%). V SR sa spaľuje len asi 3,3% z celkového množstva vzniknutých odpadov, čo neumožňuje využívať v potrebnej miere spaľovanie ako proces termickej úpravy odpadov zameraný na redukciiu objemu (hmotnosti) odpadu a jeho detoxikáciu pred uložením na skládku. Z celkového počtu 92 spaľovní (s rôznou kapacitou spaľovania) v roku 1998 až 68 prekračovalo emisné limity (73,9%) a len 9 zodpovedalo európskym predpisom (9,8%).

Zloženie **komunálnych odpadov** sa v ostatnom období prakticky nemení a jeho produkcia na území SR sa pohybuje v rozmedzí od cca 150 kg (Stará Ľubovňa) do cca 700 kg (Bratislava - vidiek) na obyvateľa za rok, pričom priemer je 322,6 kg. Ukazovateľom miery vyspelosti odpadového hospodárstva je aj nakladanie s týmto odpadom. Na území SR je jeho využitie veľmi malé - menej ako 10% (8% v roku 1998). Približne desatina odpadu sa spaľuje, takmer dve tretiny sú zneškodňované skládkovaním (64,2%). Nízka je aj úroveň separovaného zberu odpadov - v roku 1998 dosiahlo jeho množstvo 41,976 tis. ton (2,4% z celkového množstva komunálneho odpadu).

V SR sú sledované a vyhodnocované tieto **havárie a živelné pohromy**:

Povodne sú veľmi vážnym prírodným rizikom, ktoré postihuje v posledných rokoch najmä východ a sever Slovenska. V roku 1998 bolo pri veľkých povodniach v povodí Torysy usmrtených celkovo 49 osôb. Najväčšie škody však zapríčinili povodne v roku 1997. **Havarijné ohrozenie kvality vôd** môže mať tiež vážne zdravotné následky. Pozitívom je, že trend havárií na povrchových tokoch aj zdrojoch podzemnej vody je od roku 1990 klesajúci. Kým v roku 1990 bolo spolu zaznamenaných 207 havárií, v roku 1998 to bolo už len 117 (56,5%). **Požiarovosť** má v SR od roku 1992 nebezpečne rastúci trend - v období 1992-1998 sa počet požiarov viac ako strojnásobil. Počet usmrtených a zranených osôb však nevykazuje trend rastu. **Dopravná nehodovosť** má od roku 1996 stúpajúci trend. Nepriaznivé sú najmä následky na zdraví a životoch obyvateľov. Za dva roky do roku 1998 sa počet usmrtených osôb zvýšil o takmer 30% a počet zranených o 9%.

Vybrané dostupné ukazovatele z oblasti výskytu havárií a živelných pohrôm sú uvedené v tabuľke č. 59. Údaje o **iných druhoch živelných pohrôm** (napr. zemetrasenia, zosuvy, lavíny a pod.) nie sú štatisticky sledované.

Tab.č. 59 - Havárie a živelné pohromy na území SR

Havárie a živelné pohromy	1989	1992	1994	1996	1997	1998	1999
usmrtené osoby pri dopravných nehodách				545	681	706	566
Zranené osoby pri dopravných nehodách				8 279	8 798	8 998	8 012
počet požiarov	2 293	3 908	6 960	9 462	10 607	13 472	9 574
škoda pri požiaroch (tis. Sk)	113 700	245 700	280 971	343 536	930 444	409 449	637 100
usmrtení pri požiaroch		68	38	61	67	54	49
celkové škody pri povodniach (mil. Sk)					2 000	1 158,1	4 528,6
počet usmrtených osôb pri povodniach						49	3
škody abiot. činiteľov v les. hosp. (tis. m ³)	1 601	1 094	1 485	2 742	2 385	1 141	1 638
počet havárií na povrch. vodách	163	127	82	71	63	66	61

počet havárií na podzem. vodách	51	45	39	46	46	51	54

Zdroj: Správy o stave životného prostredia SR 1993-1999 (MŽP SR), Štatistické ročenky SR

Ústrednými orgánmi štátnej správy v **starostlivosti o zdravie a pre nepriaznivé faktory životného prostredia** sú MZ SR, MP SR a MŽP SR. Činnosti zapríčiňujúce vznik rizikových faktorov a ohrozenie zdravia obyvateľov sú v gescii rezortov hospodárstva (energetika, priemysel), dopravy, pôšt a telekomunikácií (doprava), výstavby a regionálneho rozvoja (urbanizácia), pôdohospodárstva (poľnohospodárstvo).

Orgánmi zabezpečujúcimi miestnu štátnu správu sú **krajské úrady a okresné úrady** prostredníctvom *odborov životného prostredia*, **štátni okresní a krajskí hygienici** v súčinnosti s **referátmi štátnych okresných a krajských lekárov**. Odborným kontrolným orgánom na úseku odpadového hospodárstva je **Slovenská inšpekcia životného prostredia** so sídlom v Bratislave a s piatimi regionálnymi inšpektorátmi v odpadovom hospodárstve. Orgánmi rastlinnolekárskej starostlivosti sú aj **Ústredný kontrolný a skúšobný ústav poľnohospodársky a Lesnícky výskumný ústav**. Ústredným orgánom pre oblasť využívania jadrovej energie je **Úrad jadrového dozoru SR**. V rámci rezortu MŽP SR sa odpadovým hospodárstvom zaoberá **SAŽP**.

Kľúčovým predpisom v odpadovom hospodárstve je **nový zákon o odpadoch z roku 2001**

Hlavnými nástrojmi uplatňovania starostlivosti štátu o rizikové faktory sú na úseku odpadového hospodárstva **Programy odpadového hospodárstva** (štátny program do roku 2005, okresné a krajské programy).

V oblasti ochrany proti rizikovým látkam sú dôležité zákony upravujúce zaobchádzanie s rizikovými chemickými prípravkami a jedmi - napr. **Zákon NR SR č. 285/1995 Z.z. o rastlinnolekárskej starostlivosti**, **Nariadenie vlády SSR č. 206/1988 Zb. o jedoch a niektorých iných látkach škodiacich zdraviu** v znení neskorších predpisov, **zákon NR SR č. 163/2001 Z.z. o chemických látkach a chemických prípravkoch** prípadne niektoré iné vyhlášky a nariadenia. Tieto predpisy stanovujú podmienky postupu a povinností subjektov pri aplikácii chemických prípravkov.

Zákon NR SR č. 272/1994 Z.z. o ochrane zdravia ľudí v znení neskorších predpisov definuje ochranu zdravia ako súhrn opatrení spočívajúcich v predchádzaní vzniku a šírenia ochorení, v obmedzovaní ich výskytu, v zlepšovaní zdravia prostredníctvom starostlivosti o zdravé životné podmienky, pracovné podmienky a zdravý spôsob života). Zákon ustanovuje práva a povinnosti všetkých subjektov, ustanovuje podmienky starostlivosti o zdravie a ochrany pred nepriaznivými účinkami chemických látok a prípravkov, ionizujúceho žiarenia, elektromagnetického poľa, hluku a vibrácií. K problematike ochrany zdravia boli vydané viaceré ďalšie záväzné predpisy (najmä vyhlášky MZ SR).

V súčasnosti je v SR **uplatňovaný Národný program environmentálneho hodnotenia a označovania výrobkov**, ktorý rieši problematiku environmentálneho manažérstva, označovania výrobkov a audítorstva. Plánované je prijatie zákona o environmentálnom manažérstve a audítorských schémach a zákona o environmentálnom označovaní výrobkov

Právna úprava v oblasti využívania jadrovej energie, s jadrovými materiálmi a rádioaktívnymi odpadmi je **predmetom zákona NR SR č. 130/1998 Z.z. o mierovom využívaní jadrovej energie**. K zákonu bolo vydaných v roku 1999 viacero vykonávacích vyhlášok, ktoré podrobne upravujú podmienky využívania jadrovej energie. Ďalším predpisom je **zákon NR SR č. 42/1994 Z.z. o civilnej ochrane obyvateľstva** v znení neskorších predpisov. Novelizácia vyhlášky ÚJD o nakladaní s rádioaktívnymi odpadmi a vyhorelým jadrovým palivom č. 190/2000 Z.z. nadobudla účinnosť 1.7.2000.

Ochranu zdravia obyvateľov pred účinkami hluku, vibrácií a elektromagnetického žiarenia upravuje vyhláška MZ SSR č. 14/1977 Zb. o ochrane zdravia pred nepriaznivými účinkami hluku a vibrácií a vyhláška MZ SR č. 123/1993 Z.z. o ochrane zdravia pred

nepriaznivými účinkami elektromagnetického poľa. Ochrana zdravia osôb a majetku pred požiarmi, povodňami a inými mimoriadnymi udalosťami je ustanovená napr. nariadením vlády SR č.31/2000 Z.z.

S ochranou zdravých životných podmienok a zabezpečením zdravej výživy pre obyvateľov SR súvisí aj problematika **ekologického poľnohospodárstva a výroby biopotravín** (právne upravená zákonom č. 224/1998 Z.z. o ekologickom poľnohospodárstve a výrobe biopotravín, zákonom NR SR č. 152/1995 Z.z. o potravinách v znení zákona NR SR č. 290/1996 Z.z.), problematika **biotechnológií** všeobecne (napr. pripravované zákony o ochrane genetických zdrojov a zdrojov rastlín pre potravinársku výrobu a poľnohospodárstvo a zákon o šľachtení rastlín), ako aj problematika veterinárnej starostlivosti (Zákon č. 337/1998 Z.z. o veterinárnej starostlivosti v znení zákona č. 70/2000 Z.z.). Kľúčovým je aj **Potravinový kódex SR** (výnos MP SR a MZ SR). Osobitným problémom sú **genetické modifikácie organizmov**. Pripravuje sa prijatie zákona o geneticky modifikovaných organizmoch .

Problematikou environmentálnych rizikových faktorov sa zaoberá viacej kapitol **Agendy 21 - kapitoly 6 (programová oblasť E), 7 (programové oblasti D,F) a kapitoly 19-21**.

Environmentálne rizikové faktory patria medzi hlavné nepriaznivé faktory vplyvajúce na nevyhovujúci zdravotný stav obyvateľov Slovenska. Súčasný stav a doterajší vývoj zdravotného stavu obyvateľov SR je charakterizovaný v rámci sociálneho aspektu NSTUR. Staršie výskumy založené na porovnávaní zdravotného stavu obyvateľstva (najmä detskej populácie) v najviac znečistených oblastiach Slovenska s obyvateľmi relatívne málo zaťažených oblastí potvrdili horšiu situáciu v ohrozených regiónoch. U detí mali najväčší výskyt ochorenia dýchacích ciest a alergií, nasledovali ochorenia tráviacej sústavy, choroby nervovej sústavy a zmyslových ústrojov a ochorenia kože a podkožného tkaniva.

Vývoj hlavných environmentálnych rizikových faktorov je v uplynulom desaťročí nejednoznačný. Po roku 1990 nastal útlm nešetrných veľkovýrobných technológií v priemysle, poľnohospodárstve a lesnom hospodárstve, podstatne sa zvýšila technologická úroveň hospodárstva, zdokonalila sa legislatíva a kontrola rizikových prvkov, čo vytvorilo predpoklady na zníženie výskytu rizikových faktorov. Na druhej strane sa však tlak na prírodné zdroje a s tým súvisiaca odozva negatívnych faktorov do určitej miery zvyšuje (najmä v súvislosti s urbanizáciou a koncentráciou obyvateľov, zrýchlenou automobilizáciou a pod.) a rovnako sa zvyšuje riziko výskytu prírodných katastrof a hazardov.

Zlepšenie nastalo najmä v oblasti produkcie odpadov a nakladania s nimi, i keď úroveň ich ďalšieho využívania a zneškodňovania u nás je v porovnaní s vyspelými krajinami stále nedostatočná. Zvyšuje sa bezpečnosť jadrových zariadení. Mierne sa zlepšuje kvalita potravín a pitnej vody vzhľadom k výskytu rizikových prvkov.

Zhoršenie naopak nastáva vo frekvencii výskytu a v dôsledkoch prírodných katastrof, čo je možné dokumentovať na prudkom raste požiarovosti a na výskyte katastrofických povodní v rokoch 1997-1998. Zvýšená urbanizácia a rastúci počet automobilov je príčinou nárastu počtu dopravných nehôd a počtu zranených a usmrtených osôb.

Určitou hrozbou do budúcnosti ostáva problematika environmentálnej mutagenézy a genetických manipulácií, ako aj nepriaznivé dopady globálnej klimatickej zmeny na človeka (očakávaná zvýšená chorobnosť a úmrtnosť, možný prenos infekčných chorôb a i.).

Na základe environmentálnej regionalizácie Slovenska je možné konštatovať, že **v súčasnosti žije v narušenom prostredí cca 37% obyvateľstva Slovenska**, pričom takmer štvrtina obyvateľov (23%) žije v silno narušenom prostredí (pozri nasledovná kapitola).

Minimalizácia výskytu rizikových faktorov životného prostredia obyvateľov Slovenska je jedným z dôležitých predpokladov TUR celej spoločnosti. **Antropogénne rizikové faktory je možné eliminovať dôsledným uplatňovaním moderných technológií a environmentálneho práva** vo všetkých oblastiach hospodárstva, **výskyt prírodných rizikových faktorov je potrebné predvídať a ich riziko znižovať** formou usmerňovania

hospodárskych a urbanizačných aktivít smerom k trvalo udržateľnému využívaniu prírodných zdrojov, k čomu smeruje tzv. ekologizácia hospodárenia v krajine.

5.8. Príroda a krajina, jej ochrana a tvorba

SR leží v miernom podnebnom pásme severnej zemskej pologule, v prechodnom kontinentálnom podnebí. Základným predpokladom formovania prírodných podmienok je vzhľadom k malej veľkosti územia veľmi pestrá geologická stavba územia a morfológia terénu, podmieňujúca vznik rozdielnych geografických typov krajiny, na ktoré sú viazané rôzne sídelno - hospodárske štruktúry. Orientačne možno územie SR rozdeliť na 5 základných **prírodných krajinných typov** – nížinná, kotlinová, príhorská, horská a vysokohorská. Každý typ krajiny je charakteristický špecifickými vlastnosťami prírodného prostredia, podmieňujúcimi únosnosť (stabilitu) krajiny vzhľadom k vonkajším vplyvom a zároveň produktivitu (potenciál) krajiny z hľadiska rôznych typov využitia. Využívanie krajiny v súlade s týmito dvomi hlavnými faktormi je základom TUR prírodných zdrojov a krajiny.

Krajinná štruktúra predstavuje aktuálne využitie krajiny človekom, vyjadruje stupeň vplyvu (antropogénneho tlaku) na prírodnú štruktúru krajiny. Využitie krajiny je možné vyjadriť v niekoľkých hlavných skupinách – najčastejšie sa jedná o urbanizovanú, poľnohospodársku, lesohospodársku a nevyužívanú krajinu. Na základe analýzy satelitných snímok zo začiatku 90-tych rokov (roky 1989-1992) je možné charakterizovať stav vyžívania krajiny Slovenska. Urbanizovaná krajina, charakteristická prevahou antropogénne vzniknutých prvkov prostredia, zaberala na území SR 5,6% plochy. Intenzívne využívaná poľnohospodárska krajina zaberala 50,5% plochy, pričom 34,2% tvorila orná pôda. Zalesnené územia tvorili 43,9% plochy, pričom súvislé lesy zaberali 39,4% územia a približne 4% územia boli tvorené prechodnými (sukcesnými) štádiami TTP.

Krajinná štruktúra je štatisticky vyhodnotená aj **evidenciou druhov pozemkov**. Na území SR bolo k 21.12.1998 evidované nasledovné zastúpenie jednotlivých druhov pozemkov: poľnohospodárska pôda 49,83% (z toho orná pôda 29,96%, chmeľnice 0,02%, vinice 0,58%, záhrady 1,59%, ovocné sady 0,39%, trvalé trávne porasty 17,30%), lesné pozemky 40,75%, vodné plochy 1,90%, zastavané plochy 4,45% a ostatné plochy 3,06%.

Väčšina javov negatívne vplyvujúcich na kvalitu krajiny je prejavom konkrétnych urbanizačných a hospodárskych aktivít človeka. Súhrnné pôsobenie negatívnych faktorov na stav krajiny a jej zložiek je možné vyjadriť napr. pomocou tzv. **územného systému stresových faktorov v krajine**, ktorý vymedzuje základné prvky poškodenia a ohrozenia krajiny formou jadrových, líniových a veľkoplošných prvkov pôsobenia stresových faktorov, pričom rozlišuje tri stupne intenzity pôsobenia (silná, stredná, slabá).

Stresovými faktormi negatívne vplyvujúcimi na životné prostredie, ekologickú kvalitu (stabilitu) a biodiverzitu sú najmä urbanizácia a sprievodné aktivity, priemyselná činnosť (najmä energetika a ťažký priemysel), doprava, intenzívne poľnohospodárstvo, lesné hospodárstvo, rekreácia a cestovný ruch.

Pod termínom **kvalita krajiny** rozumieme celopriestorový systém krajinných segmentov charakteristický rôznou úrovňou antropogénneho ovplyvnenia jednotlivých zložiek a úrovňou životného prostredia. Kvalita územia je daná synergickým pôsobením ekologicky a environmentálne pozitívnych a negatívnych faktorov. Ide najmä o relatívne zhodnotenie pôsobenia jednotlivých faktorov a stavu základných zložiek prostredia – geologického podložia, pôdy, vody, ovzdušia, bioty a sprostredkovane životného prostredia človeka.

V predošlom období boli na území ČSFR vymedzené oblasti podľa tzv. **úrovne životného prostredia**, ktoré boli vyčlenené na základe hygienickej, krajinárskej a urbanistickej vhodnosti prostredia. V roku 1992 v I+II. triede úrovne ŽP žilo 45% obyvateľov SR, v III. triede 14%, v IV. triede 26% a v V. triede 15% obyvateľov.

Inštitucionálne zabezpečenie ochrany prírody, krajiny a územného rozvoja je významnou oblasťou, pretože právne zastrešuje dve kľúčové aktivity - ochranu územia (prírody a krajiny) a jeho rozvoj (stavebnú činnosť a rozvojové aktivity), a to na všetkých úrovniach (obec, región, štát). Kompetentným ústredným orgánom štátnej správy je MŽP SR. Od roku 1999 je regionálny rozvoj v gescii MVRR SR.

Orgánmi zabezpečujúcimi miestnu štátnu správu sú **krajské úrady a okresné úrady** (prostredníctvom *odborov životného prostredia*), prípadne obce. S účinnosťou od 15.7.2000 bola vytvorená **Štátna ochrana prírody SR** ako odborná organizácia, ktorá by postupne mala prevziať niektoré kompetencie vo výkone štátnej správy. Prierezové poslanie má **SAŽP**.

Odborným kontrolným orgánom na úseku ochrany prírody je **Slovenská inšpekcia životného prostredia** so sídlom v Bratislave a štyrmi regionálnymi inšpektorátmi ochrany prírody.

Ochrana územia je právne **vymedzená zákonom NR SR č. 287/1994 Z.z. o ochrane prírody a krajiny** v znení zákona NR SR č. 222/1996 Z.z. Účelom zákona je podľa § 1 "...prispieť k zachovaniu rozmanitosti podmienok a foriem života na Zemi, utvárať podmienky na trvalé udržiavanie, obnovovanie a racionálne využívanie prírodných zdrojov, záchranu prírodného dedičstva, charakteristického vzhľadu krajiny a na dosiahnutie a udržanie ekologickej stability..." Ustanovené sú podmienky všeobecnej i osobitnej ochrany prírody a krajiny. Definovaná je územná ochrana (osobitná ochrana území v II.-V. stupni ochrany), druhová ochrana (rastliny, živočíchy, nerasty a skameneliny), ochrana drevín a významných stromov.

Tab. č. 60 - Vývoj chránených území prírody v SR

Kategória		1990	1991	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
NP	<i>počet</i> <i>ha</i>	5 199 724	5 199 724	5 199 724	5 199 724	5 199 724	7 243 219	7 243 219	7 243 219	7 243 219
CHKO	<i>počet</i> <i>ha</i>	16 660 493	16 660 493	16 660 493	16 660 493	16 660 493	15 598 585	16 610 869	16 610 068	16 623 170
PR	<i>počet</i> <i>ha</i>	332 48 341	369 84 081	448 90 988	559 92 674	561 92 863	575 96 007	584 96 265	584 96 266	593 96 694
PP	<i>počet</i> <i>ha</i>	392 10 600	405 10 626	453 11 020	248 1 370	254 1 347	259 1 432	262 1 489	276 1 443	279 1 492
CHA	<i>počet</i> <i>ha</i>				172 8 780	174 4 275	174 4 398	175 4 841	260 4 992	264 5 362

zdroj: Štatistická ročenka SR (1995, 1999)

Tab. č. 61 - Prehľad chránených území v SR podľa kategórií (2000)

Kategória	Počet	Výmera (ha)	%SR	Výmera OP (ha)	Stupeň ochrany
Chránená krajinná oblasť	16	623 170	12,71	0	II.
Národný park	7	243 219	4,96	238 124	III.
Chránený areál	264	5 362	0,11	2 263	IV.
Prírodná rezervácia	361	11 912	0,24	325	V.
Národná prírodná rezervácia	232	84 782	1,73	3 162	V.
Prírodná pamiatka	228	1 437	0,03	233	V.

Národná prírodná pamiatka	51	55	0,001	27	V.

Hlavnými nástrojmi uplatňovania ochrany prírody a krajiny v praxi by mali byť (podľa Zákona NR SR č. 287/1994 Z.z.) **Programy starostlivosti o prírodu a krajinu, Programy záchrany osobitne chránených častí prírody a krajiny, Územné priemety ochrany prírody a krajiny a Dokumenty územného systému ekologickej stability.**

Zákonom NR SR č. 287/1994 Z.z. o ochrane prírody a krajiny sa zabezpečila celoplošná ochrana prírody a krajiny diferencovane v 5 stupňoch ochrany. Zákonom a následnými predpismi boli zrušené ochranné pásma CHKO, zaviedli sa nové kategórie chránených území a bola vykonaná prekategORIZÁCIA chránených území podľa nového systému.

Tab. č. 62 - Národné parky a chránené krajinné oblasti (2000)

Národné parky	Vyhlásenie	Výmera (ha)	Výmera OP (ha)
1. Tatranský NP	18. 12. 1948	74 111	36 574
2. Pieninský NP	16. 1. 1967	3 750	22 444
3. NP Nízke Tatry	14. 6. 1978	72 842	110 162
4. NP Slovenský raj	18. 1. 1988	19 763	13 011
5. NP Malá Fatra	18. 1. 1988	22 630	23 262
6. NP Poloniny	23. 9. 1997	29 805	10 973
7. NP Muránska planina	23. 9. 1997	20 318	21 698
Chránené krajinné oblasti	Vyhlásenie	Výmera (ha)	
1. CHKO Slovenský kras	31. 8. 1973	36 166	
2. CHKO Veľká Fatra	28. 12. 1973	60 610	
3. CHKO Vihorlat	28. 12. 1973	17 485	
4. CHKO Malé Karpaty	5. 5. 1976	65 504	
5. CHKO Východné Karpaty	1. 9. 1977	26 032	
6. CHKO Horná Orava	12. 7. 1979	70 333	
7. CHKO Biele Karpaty	12. 7. 1979	43 519	
8. CHKO Štiavnické vrchy	22. 9. 1979	77 630	
9. CHKO Poľana	12. 8. 1981	20 079	
10. CHKO Kysuce	23. 5. 1984	65 462	
11. CHKO Ponitrie	24. 6. 1985	37 665	
12. CHKO Záhorie	9. 11. 1988	27 522	
13. CHKO Strážovské vrchy	27. 1. 1989	30 979	
14. CHKO Cerová vrchovina	10. 10. 1989	16 280	
15. CHKO Latorica	25. 6. 1990	15 620	
16. CHKO Dunajské luhy	3. 3. 1998	12 284	

Zdroj: MŽP SR 2000

Tab. č. 63 - Ochrana krajiny podľa stupňov ochrany (2000)

I. stupeň	3 690 357 ha	75,26%
II. stupeň	861 294 ha	17,56%
III. stupeň	245 482 ha	5,01%
IV. stupeň	9 109 ha	0,19%

V. stupeň	98 186 ha	2,00%

Zdroj: MŽP SR 2000

Podľa NEAP II. by sa mali v roku 2001 prekategORIZOVAŤ z **CHKO na NP Veľká Fatra a Slovenský kras** a mali by sa vyhlásiť nové chránené územia v III. stupni (**Chočský národný park**) a v II. stupni (**CHKO Čergov, CHKO Krupinská planina, Stolické vrchy**).

Jediným objektom na území SR zaradeným do **Zoznamu svetového prírodného dedičstva** sú od roku 1995 **Jaskyne Slovenského a Aggteleckého krasu**. Bilaterálny objekt svetového dedičstva dnes tvorí 22 jaskýň a priepastí ako reprezentatívny výber z asi 1000 jaskýň a priepastí tohto krasového územia. Na slovenskej strane ide o 12 jaskýň a priepastí (národné prírodné pamiatky). Ide o ochranu podľa medzinárodného práva s najvyššou prioritou vo svete. V roku 2000 Výbor svetového dedičstva na zasadnutí v austrálskom Cairns zaradil do Zoznamu aj **Dobšinskú ľadovú jaskyňu so Stratenskou jaskyňou**.

Ramsarský dohovor - v zmysle Dohovoru o mokradiach majúcich medzinárodný význam, predovšetkým ako biotopy vodného vtáctva (v SR od 2. júla 1990), je na území Slovenska zaradených do systému medzinárodne významných mokradí 12 lokalít: *NPR Šúr, NPR Parížske močiare, NPR Senné - Rybníky, Niva Moravy (CHKO Záhorie), Latorica (CHKO Latorica), Dunajské luhy (CHKO Dunajské luhy), Mokrade Turca, Mokrade Oravskej kotliny, Rieka Orava a jej prítoky, Alúvium Rudavy, Poiplie a Domica – Baradla*. Návrh na vyhlásenie je pre 2 lokality - *Alúvium Tisy a Trilaterálne územie Pomoravie*.

Biosférické rezervácie - zo Slovenska boli do siete biosférických rezervácií Programu UNESCO "Človek a biosféra" (MaB) zahrnuté 4 územia: *Slovenský kras (1977), Poľana (1990), Východné Karpaty (1992) a Vysoké Tatry (1992)*. I keď biosférické rezervácie nie sú kategóriou chráneného územia podľa zákona, ani podľa medzinárodného dohovoru, tvoria významnú základňu pre rozvoj vedy a prezentáciu ochrany prírody v zahraničí.

Európsky diplom Rady Európy v roku 1998 obdržali 2 lokality: NPR Dobročský prales a NP Poloniny. **Cenu EUROSITE** (za podporu starostlivosti o prírodu, najmä na medzinárodnej úrovni) obdržala 1 lokalita: CHKO Poľana (1999).

V zmysle Zákona NR SR č. 287/1994 Z. z. o ochrane prírody a krajiny sa za **územný systém ekologickej stability (ÚSES)** považuje taká "celopriestorová štruktúra navzájom prepojených ekosystémov, ich zložiek a prvkov, ktorá zabezpečuje rozmanitosť podmienok a foriem života v krajine". Základ tohoto systému predstavujú biocentrá a biokoridory nadregionálneho, regionálneho alebo miestneho významu. ÚSES pomáha naplňať stratégiu trvalej udržateľnosti.

Uznesením z 29.4.1992 schválila vlády SR **Generel nadregionálneho ÚSES pre územie Slovenska** na návrh MŽP SR. Generel doposiaľ predstavuje základný a východiskový dokument pre zabezpečenie ekologickej stability a ochrany biodiverzity v SR a je záväzným podkladom pre spracovanie nižších stupňov ÚSES. Podľa Generelu bolo na Slovensku vyčlenených **87 biocentier** rôznej hierarchie (biosférický, provinciálny, nadregionálny význam) zaberajúcich plochu cca 271.600 ha (5,54% rozlohy SR) s celkovou plochou jadrových území cca 73.750 ha (1,50% rozlohy SR). 79 biocentier bolo označených ako reprezentatívne, 8 ako unikátne (Turiec, Čenkovská lesostep, Dreveník, Zemplínske vrchy, Kopčianske slanisko, Burda, Bielska skala a Parížske močiare). Vymedzená bola aj sieť **nadregionálnych biokoridorov** (cca 2700 km) - hlavné biokoridory sa v rôznej šírke tiahnú najmä dolinami väčších riek, pohoriami alebo v kontaktnej zóne pohorie-nížina. Vyčlenili sa aj významné uzly (križovatky) biokoridorov, ktoré si vyžadujú ochranu v rámci biocentier regionálneho a miestneho významu.

Generel vymedzil aj **celky a oblasti dezertifikované, degradované až devastované**, ktoré nepriamo vplyvajú na ekologickú stabilitu a život organizmov vrátane človeka, a v ktorých je

potrebné eliminovať devastačné činitele, zastaviť dezertifikáciu, uskutočňovať revitalizáciu a celkové oživenie krajiny. Ide o územia odlesňované, značne pozmenené až úplne zdevastované človekom, ktoré výrazne znižujú produkčnú schopnosť krajiny.

V roku 1993-1995 bolo spracovaných 38 bývalých okresov SR na **úrovni Regionálnych ÚSES**, ktoré slúžili hlavne ako významné podklady pre územnoplánovaciu dokumentáciu.

RÚSES spolu s Generelom sa uplatnili aj pri návrhu **Národnej ekologickej siete Slovenska** – NECONET (1996), spracovanej ako súčasť Európskej ekologickej siete. V NECONET sa navrhlo 35 jadrových území ekologickej siete európskeho významu o výmere 507 240 ha (10,34% rozlohy SR) a 35 jadrových území ekologickej siete národného významu o výmere 215 890 ha (4,4% rozlohy SR). Jadrové územia európskeho a národného významu zaberajú 14,44% rozlohy SR. V NECONET došlo k prehodnoteniu niektorých ekosystémov oproti Generelu.

Územné plánovanie, ako základný nástroj štátnej environmentálnej politiky uvádza kapitola 2.2.5.

Veľký význam v regulovaní výrobných a rozvojových aktivít má aj **zákon NR SR č. 127/1994 Z.z. o posudzovaní vplyvov na životné prostredie (EIA)** v znení zákona č. 391/2000 Z.z., ktorý je nástrojom na komplexné posudzovanie pripravovaných stavieb, zariadení a iných činností, ale aj rozvojových koncepcií a právnych predpisov z hľadiska ich predpokladaného vplyvu na životné prostredie.

Problematikou využívania, ochrany a tvorby krajiny sa **Agenda 21** zaoberá v **kapitole 7 (programové oblasti C,F) a kapitole 10**.

Krajina je časovo-priestorovým systémom integrujúcim základné zložky (prírodné a antropogénne), a vzťahy medzi zložkami a okolím systému - javy a procesy pôsobiace na všetkých priestorových a časových úrovniach. **Kvalitu krajiny (životného prostredia) treba preto chápať ako dôsledok integrovaného pôsobenia týchto javov a procesov** a ako dôležitý ukazovateľ TUR vyjadrujúci reakciu prírodných faktorov na dlhodobé pôsobenie človeka v území.

V kontexte TUR sa prejavujú najviac (okrem kvality jednotlivých zložiek ŽP hodnotených v predchádzajúcich kapitolách) dva faktory vývoja krajiny:

- zmeny priestorovej štruktúry krajiny (vývoj krajinnej štruktúry)
- zmeny kvality krajiny – celková kvalita životného prostredia ako integrovaný ukazovateľ kvality jednotlivých zložiek.

Zmeny priestorovej štruktúry krajiny je potrebné hodnotiť v historickom kontexte. Vegetáciu na Slovensku by bez pôsobenia človeka tvorili predovšetkým lesné ekosystémy (na viac ako 90% územia). Z dlhodobého hľadiska je pre SR (podobne ako pre celú európsku klimatickú zónu mierneho pásma) charakteristické rozširovanie poľnohospodárskeho využívania územia na úkor lesov. Trend ubúdania lesov a pribúdania poľnohospodársky využívaných plôch sa u nás zastavil približne pred 50 rokmi. Súčasný trend zmien vo využití krajiny možno charakterizovať nárastom urbanizovaných plôch (najmä sídelnej zástavby, výrobných a dopravných areálov), znižovaním výmery poľnohospodárskej pôdy a mierne rastúcou výmerou lesnej pôdy.

Vzhľadom k veľmi krátkemu obdobiu súhrnného hodnotenia **kvality krajiny** (a najmä neexistencii jednotného metodického rámca) nemožno trendy vo vývoji tohto ukazovateľa presnejšie odhadnúť. V súčasnosti používaná koncepcia **environmentálnej regionalizácie** územia Slovenska by mala vychádzať z komplexného hodnotenia kumulatívneho pôsobenia viacerých negatívnych faktorov. Podľa tejto regionalizácie je možné približne 72% územia Slovenska charakterizovať ako prostredie vysokej úrovne, resp. vyhovujúce. Avšak asi 12% územia je narušené až silno narušené nepriaznivými vplyvmi antropogénnych aktivít .

Ďalšie sledovanie vývoja negatívnych environmentálnych faktorov a ich vplyv na zmeny v kvalite prírodného prostredia (vrátane vývoja metodiky environmentálnej regionalizácie) je jednou z úloh dôležitých z hľadiska priebežného hodnotenia trendov vývoja prírodných zdrojov a krajiny vzhľadom k TUR. Z hľadiska trvalo udržateľného rozvoja a manažmentu krajiny platí, že **čím lepšia je kvalita zložiek prostredia a vzťahov medzi nimi, tým lepší je aj stav a fungovanie krajiny ako integrovaného systému**. Z tohto pohľadu je veľmi dôležité zohľadniť vzájomné vzťahy medzi jednotlivými zložkami krajiny a vedieť ich účinne ovplyvňovať.

Kľúčovou oblasťou v tomto smere je plánovanie a manažment prírodných zdrojov, krajiny a antropogénnych aktivít. Doteraz v tomto smere (napriek značnému úsiliu MŽP SR) prevládala značná roztrieštenosť, nejednotnosť a rezortizmus.

Výzvou a prioritným záujmom pri zabezpečovaní TUR je dosiahnuť ekologickú optimalizáciu priestorového usporiadania a funkčného využitia krajiny.

6. INŠTITUCIONÁLNE PODMIENKY A HĽADISKÁ

6.1. Členenie inštitucionálnych podmienok a hľadísk

Východiskovú situáciu pre zabezpečenie TUR SR v rámci **inštitucionálnych podmienok a hľadísk** určuje stav a vývoj

- a) súhrnných odvetvových a regionálnych koncepcií a plánovania (kapitola 8 AGENDY 21),
- b) legislatívy a práva (kapitola 39 AGENDY 21),
- c) ekonomických nástrojov (pozri kapitolu 4.9. NSTUR a kapitolu 8 AGENDY 21),
- d) vzdelávania, výchovy, poradenstva a propagácie (kapitola 36 AGENDY 21),
- e) vedy a výskumu (väzba na kapitoly 31 a 35 AGENDY 21),
- f) získavania a vyhodnocovania informácií, ich kvality a sprístupňovania, účasti verejnosti na rozhodovaní (väzba na kapitolu 40 AGENDY 21),
- g) orgánov zákonodarnej moci, výkonnej moci a súdnej moci,
- h) vedeckých, výskumných a odborných organizácií,
- i) vzdelávacích a výchovných inštitúcií,
- j) podnikateľských subjektov,
- k) mimovládnych neziskových organizácií a združení občanov.

Všetky vyššie uvedené nástroje sú prakticky využiteľné vo všetkých sférach spoločnosti (sociálnej, kultúrnej, ekonomickej a environmentálnej), a preto majú nadväznosť aj na ďalšie kapitoly AGENDY 21, ako príklad uvedieme kapitoly týkajúce sa hlavných skupín spoločnosti (**kapitoly 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31 AGENDY 21**).

Inštitucionálny aspekt TUR vytvára potrebné nástroje, organizačné prostredie uplatňovania týchto nástrojov a kontrolné mechanizmy ich plnenia. Od nich závisí v konečnom dôsledku kvalita života všetkých občanov a TUR SR, ktorého základnými atribútmi sú efektívnosť fungovania verejnej správy, všestranný rozvoj ľudských zdrojov, participatívnej demokracie, budovanie občianskej spoločnosti, učiacej sa spoločnosti (spoločnosti vzdelania) a informačnej spoločnosti, vzťah spoločnosti ku kultúrnemu dedičstvu, prosperita hospodárstva, účinnosť ochrany a tvorby životného prostredia, priaznivý rozvoj na regionálnej a miestnej úrovni.

Inštitucionálny aspekt v kontexte s TUR má prierezový charakter, lebo musí odpovedať na otázku ako zabezpečiť splnenie úloh, vyplývajúcich z AGENDY 21 a ďalších zásadných dokumentov, ktoré určujú požiadavky na dosiahnutie TUR vo všetkých sférach

spoločnosti: kultúrnej, sociálnej, ekonomickej a environmentálnej. Kvalitný a kompetentný inštitucionálny rámec je zároveň kľúčovým predpokladom pre zabezpečenie TUR v praxi.

Inštitucionálny rámec v SR prešiel od roku 1989 veľkými zmenami. Prakticky všetky nástroje, ktoré v súčasnosti uplatňujú orgány a inštitúcie pre zabezpečenie riadenia spoločnosti sa významne zmenili, či už je to **oblasť plánovania** (opustenie direktívneho systému plánovania), **právneho systému a ekonomických nástrojov** (postupná harmonizácia nášho právneho systému a ekonomických nástrojov s právom a ekonomickými nástrojmi štátov EÚ). Začínajú sa uplatňovať štrukturálne nástroje (štrukturálne fondy EÚ), ale aj vzdelávanie, výchova, propagácia, veda, výskum a informatika.

SR prijala 1.9.1992 Ústavu SR a od 1.1.1993 sa po rozdelení ČSFR stala samostatným, suverénnym štátom. Ústava SR sa pridáva takých významných dokumentov ako sú Listina základných ľudských práv a slobôd, Rímsky dohovor o ochrane ľudských práv a slobôd, Pakt o občianskych a politických právach ako i dokumentov procesov európskej integrácie. **Desiata hlava Ústavy SR predstavuje vo svojej podstate priamu inkorporáciu Európskeho dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd:** fungovania samosprávy, prístupu k informáciám a starostlivosti o životné prostredie. **Vzťahy medzi štátnymi orgánmi nadväzujú na klasické rozdelenie moci: zákonodarná moc – výkonná moc - súdna moc.**

Významnou mierou sa zmenila aj organizačná štruktúra verejného sektora. Vytvorili a vybudovali sa nové ústredné orgány štátnej správy (napr. do roku 1990 existoval v SR pre riadenie ochrany životného prostredia gestorský systém, až v roku 1990 vznikla Slovenská komisia pre životné prostredie, ktorá sa v roku 1992 pretransformovala na MŽP SR) a upravili sa kompetencie všetkých dovtedy fungujúcich ústredných orgánov štátnej správy. Vznikli nové odborné organizácie. Viaceré vedecké a výskumné organizácie pri ministerstvách sa privatizovali, vznikli nové poradné orgány vlády SR, kontrolné orgány, buduje sa bankový sektor, podnikateľský sektor, tretí sektor, vysoké školy získali nové postavenie a akademické slobody atď.

Po roku 1990 sa začal budovať **nový model verejnej správy** ako prejav demokratizácie a decentralizácie riadenia spoločnosti. Cieľom jeho utvorenia malo byť odstránenie nedostatkov jednotne a centrálnie organizovanej siete národných výborov, ako aj **priblíženie výkonu verejnej správy občanovi na princípe subsidiarity.** Konštituovanie územnej samosprávy sa datuje prijatím zákona SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení. Nové postavenie by mala získať **regionálna dimenzia, regionálna politika a regionálny rozvoj.** Vytvárajú sa potrebné inštitucionálne nástroje a inštitúcie obdobné inštitúciám v EÚ. **Začali sa realizovať zásadné reformy prakticky vo všetkých oblastiach života spoločnosti.** (sociálnej, kultúrnej, ekonomickej a environmentálnej). Významné reformy sa začali pripravovať, resp. sa pripravujú v školstve, vede a výskume, kultúre, informatike atď. Zásadné zmeny však **oblasť vzdelávania, výchovy, vedy, výskumu, oblasť prístupu k informáciám a celej informatiky ešte iba čakajú.**

Plánovacie dokumenty, právny systém, ekonomické nástroje sa v procese ekonomickej transformácie postupne prispôbujú tak, aby zodpovedali potrebám trhovej ekonomiky – ide o oblasti funkčného práva obchodných spoločností, záväzkového a zálohového práva, ochrany hospodárskej súťaže, úpravy vlastníckych vzťahov, prehľadné daňové zákonodarstvo atď. Medzi hlavné funkcie práva voči ekonomike patria: jasná definícia a ochrana vlastníckych vzťahov, právne presadzovanie a vynucovanie zmlúv, zabezpečenie

konkurenčného prostredia pre všetky ekonomické subjekty, vrátane protimonopolnej legislatívy, vytvorenie jasných a predpovedateľných pravidiel pre vstup na trh, vrátane pravidiel pre zahraničných investorov, regulácia finančného a kapitálového trhu, umožnenie efektívneho odchodu z trhu, vrátane rýchleho a efektívneho riešenia sporov cez súdy alebo alternatívne spôsoby.

Slovensko si postupne buduje nové medzinárodné postavenie voči svojim susedom, voči EÚ, voči svetu. Deklaruje sa ako demokratický, právny štát, pristúpilo z celému radu významných medzinárodných dohôd, zmlúv a chárt. V podstatne väčšom rozsahu vstupuje ako člen do práce organizácií OSN, UNESCO, OBSE, (kde už pôsobilo aj pred rokom 1989). V roku 1993 sa stalo členom Rady Európy a ďalších organizácií napr. Medziparlamentnej únie, Partnerstva za mier. Od roku 1993 **je asociovanou krajinou EÚ** V júli 2000 dostala SR **pozvanie na vstup do OECD** a v septembri 2000 bola prijatá za člena tejto organizácie.

6.2. Tvorba koncepcií a plánovanie

Vo všeobecnosti môže mať plánovanie charakter strategického plánovania, územného/priestorového plánovania, environmentálneho plánovania, regionálneho plánovania, odvetvového (rezortného) plánovania a pod. **Nástrojmi plánovania sú: stratégie, koncepcie, programy, ročné plány** a pod., ktoré sa môžu vypracovávať na úrovni národnej, regionálnej, krajskej, okresnej, na úrovni obcí, podnikov a pod. Vo všetkých nástrojoch plánovania je vhodné uplatniť efektívny a účinný nástroj, ktorým je **strategické environmentálne hodnotenie**.

Veľmi dôležitá je **kontrolná a inšpekčná činnosť plnenia stanovených cieľov a opatrení**, ktoré sú obsiahnuté v strategických a rozvojových dokumentoch. Tu zohrávajú významnú úlohu nielen samotné kontrolné orgány, ale aj mimovládne organizácie a verejnosť.

Najúčinnejším plánovacím dokumentom pre podporu TUR je NSTUR, ktorá by mala vychádzať zo sociálnej, ekonomickej a environmentálnej stratégie štátu. Z týchto dokumentov je v SR zatiaľ vypracovaná iba "Stratégia štátnej environmentálnej politiky" (MŽP SR, 1993) a jej rozpracovanie do podoby "Národných environmentálnych akčných programov I. a II." (1996, aktualizácia 1999).

Vláda schválila/resp. pripravila v rokoch 1999-2001, niekoľko významných prierezových dokumentov, ktoré by mali zohrať dôležitú úlohu pri presadzovaní NSTUR v praxi. Sú to predovšetkým:

- **Koncepcia decentralizácie a modernizácie verejnej správy**, Úrad vlády SR (schválená uznesením vlády č. 230/2000 zo dňa 11.4.2000);
- **Integrovaný plán regionálneho a sociálneho rozvoja SR**, časť 1 - Národná rozvojová stratégia, MVRR SR (schválený uznesením vlády SR č. 923/1999) – je určený na realizáciu programov Phare 2000+, ktorý vymedzil prioritné regióny na realizáciu a čerpanie predvstupovej pomoci);
- **Plán rozvoja poľnohospodárstva a vidieka Slovenskej republiky pre implementáciu programu SAPARD**, MP SR (schválený uznesením vlády SR č. 1007/1999; na základe pripomienok EK bol upravený plán zaslaný do EK dňa 16.5.2000, schválený v EK 23.10.2000);
- **Národný plán regionálneho rozvoja (NPRR SR)** – schválený uznesením vlády SR č. 240/2001.

- nová **Koncepcia územného rozvoja Slovenska 2001 (KÚRS III.)** (predkladateľom bude MŽP SR, dokument je v štádiu verejného pripomienkovania).

Po roku 1989 nadobúda čoraz väčší význam regionálne plánovanie a tiež **previazanosť a napojenie národných dokumentov do medzinárodného plánovania**. Štáty Európskej únie sa už na začiatku 70-tych rokov dohodli na potrebe vytvorenia spoločných celoeurópskych dokumentov priestorového významu. Už **Európska charta priestorového plánovania** (1983) venovala významnú pozornosť problematike životného prostredia. Ďalšie dokumenty napr. **Smerom k novému európskemu priestoru** (prijatý na zasadnutí CEMAT – Európska konferencia ministrov územného/priestorového plánovania v roku 1994), ale najmä správa prijatá v roku 1998 sa priamo venujú hlavným **princípom priestorového udržateľného rozvoja európskeho regiónu**. Tieto aktivity podporila aj Rada Európy, ktorá vyvíja rad ďalších aktivít smerujúcich ku koordinácii priestorového rozvoja na európskom kontinente. Koordinačnú úlohu v tomto snažení zabezpečuje konferencia ministrov pre priestorový a územný rozvoj jednotlivých štátov. Spracovali sa napríklad základné rámce priestorového rozvoja nazvané **Európa 2000 a neskôr Európa 2000⁺**, ktoré zohľadňujú a naznačujú niektoré tendencie smerom k transformujúcim sa štátom (strednej a juhovýchodnej Európy a Pobaltia).

Slovensko ako člen Rady Európy (od roku 1993) a **člen ďalších organizácií a pracovných výborov** pôsobiacich v európskom priestore sa aktívne zapája do procesu európskej integrácie, ktorá má výraznú environmentálnu dimenziu. SR sa zúčastňuje na všetkých významných aktivitách, súvisiacich s koordináciou priestorového a environmentálneho rozvoja v rámci Európy, je členom Kongresu miestnych a regionálnych samospráv Európy, **pristúpilo k Európskej charte miestnej samosprávy** s trendom schválenia jej ďalších článkov, zúčastňuje sa na ministerských konferenciách "Životné prostredie pre Európu", pristúpilo k dohovorom týkajúcim sa priestorového plánovania, ochrany životného prostredia, vedy, výskumu, kultúry a vzdelávania v rámci Európy.

V súčasnom plánovacom systéme na všetkých úrovniach chýbajú strategické plány. Celkovo strategické plánovanie nie je dostatočne inštitucionalizované ani v rámci rezortných ani v rámci priezových dokumentov (napr. takýto inštitút chýba aj v oblasti územného plánovania). Výsledkom je nepreviazanosť jednotlivých dokumentov a ich krátkodobý časový horizont, pre ktorý sa pripravujú. Práve v rámci strategického plánovania by našiel svoje najvhodnejšie využitie jeden z uznávaných nástrojov TUR – **strategické environmentálne hodnotenie**. Nedostatočne sa tiež uplatňuje kontrola plnenia uznesení k stratégiám, koncepciám a programom a nie všetky koncepcné dokumenty prechádzajú verejnou diskusiou.

6.3. Legislatíva a právo

6.3.1. Ústava Slovenskej republiky

Pre právny štát je typické uplatňovanie *princípu ústavnosti, princípu zákonnosti a princípu zvrchovanosti ústavy*. Z tohto dôvodu má Ústava SR v systéme právnych predpisov osobitné postavenie - predstavuje základný zákon štátu, t. j. predpis obsahujúci právne normy najvyššej právnej sily, v dôsledku čoho všetky ostatné právne predpisy (zákony, nariadenia vlády SR, všeobecne záväzné právne predpisy orgánov štátnej správy a všeobecne záväzné právne predpisy územnej samosprávy), ako aj rozhodnutia verejnomocenských orgánov vydané na základe týchto právnych predpisov, musia byť v súlade s jej ustanoveniami (princíp ústavnosti). I keď Ústava SR vo svojom platnom znení *neobsahuje výslovne zmienku o TUR*, v jej texte možno nájsť viaceré ustanovenia, ktoré podporujú jeho zabezpečovanie.

Z hľadiska zabezpečovania TUR medzi kľúčové patrí ustanovenie:

- základných ľudských práv a slobôd (najmä práva vlastníť majetok v čl. 20, slobody pohybu a pobytu v čl. 23),
- práv národnostných menšín a etnických skupín (čl. 33 - 34),
- politických práv (práva na informácie v čl. 26, petičného práva v čl. 27, práva slobodne sa združovať v čl. 29, práva zúčastňovať sa na správe verejných vecí v čl. 30),
- hospodárskych, sociálnych a kultúrnych práv (práva podnikat' a uskutočňovať inú zárobkovú činnosť podľa čl. 35, práva zamestnancov na spravodlivé a uspokojujúce pracovné podmienky podľa čl. 36, práva na ochranu zdravia podľa čl. 40, práva na vzdelanie podľa čl. 42, slobody bádania podľa čl. 43),
- práva na ochranu životného prostredia a kultúrneho dedičstva (práva na priaznivé životné prostredie podľa čl. 44, práva na informácie o životnom prostredí podľa čl. 45),
- práva na súdnu a inú právnu ochranu (čl. 46 - 50).

Viacere nedostatky v Ústave SR boli odstránené **ústavným zákonom č.90/2001 Z.z.**

6.3.2. Kvalita legislatívy, uplatňovanie a dodržiavanie práva

Stav práva v spoločnosti súvisí s viacerými faktormi, a to najmä kvalitou legislatívy, aplikáciou a dodržiavaním právnych noriem štátnymi orgánmi a občanmi, erudíciou a funkčnosťou orgánov vynucujúcich dodržiavanie práva, úrovňou znalosti práva a úcty k nemu, teda "právnym vedomím".

Zabezpečeniu efektívneho právneho a regulačného rámca za účelom integrovania životného prostredia a rozvoja pri rozhodovaní je venovaná **Kapitola 8 (programová oblasť B) Agendy 21**. Predpisy majú tvoriť normatívny rámec pre pôsobenie nástrojov ekonomického plánovania a trhu s cieľom zaviesť do praxe integrované, realizovateľné a účinné zákony a opatrenia a funkčné programy na ich posudzovanie a presadzovanie ich dodržiavania na všetkých úrovniach.

Vo vzťahu k TUR boli hodnotené viaceré **právne predpisy SR** na základe týchto hľadísk:

- efektívnosť fungovania verejnej správy,
- integrácia rozvojovej problematiky v rozhodovaní,
- účasť verejnosti,
- účinnosť presadzovania práva,
- súdne a administratívne postupy,
- medzinárodné dohovory a ich presadzovanie prostredníctvom platných predpisov,
- zlepšenie komunikácie a spolupráce medzi odbornými inštitúciami orgánmi štátnej správy a verejnosťou.

Kľúčovými právnymi predpismi, ktoré majú priamy vzťah k TUR v SR, sú najmä Ústava SR a **zákon č. 17/1992 Zb. o životnom prostredí**, ktorý zavádza definíciu pojmu "trvalo udržateľný rozvoj" do právneho systému SR.

Do 28. júla 2000, keď bol prijatý zákon č.237/2000 Z.z., ktorým sa zmenil a doplnil zákon č. 50/1976 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku, išlo o jediný zákon, ktorý expressis verbis (výslovne) uvádza, že **vychádza z princípu TUR**.

Napriek postaveniu zákona č. 17/1992 Zb. v systéme environmentálno-právnej regulácie ako zastrešujúceho právneho predpisu, **z hľadiska právnej aplikačnej praxe je jeho význam v súčasnosti obmedzený**. Dôvodom je jeho charakter všeobecného predpisu (lex generalis). V dôsledku toho má akákoľvek úprava obsiahnutá v osobitných zákonoch, ktorá je

špeciálna, prednosť pred ustanoveniami tohto zákona. Jeho praktické použitie v právnej praxi znemožňuje aj absencia akýchkoľvek procesno-právnych ustanovení v jeho obsahu. Z týchto dôvodov v súčasnosti tento zastrešujúci zákon slúži *len ako výkladové, interpretačné pravidlo* najmä pokiaľ ide o výklad niektorých pojmov environmentalistiky. V procesno-právnych veciach ho nahrádza najmä **zákon SNR č. 287/1994 Z.z. o ochrane prírody a krajiny**, niektoré zákony zamerané na ochranu zložiek životného prostredia a **zákon č. 127/1994 Z.z. o posudzovaní vplyvov na životné prostredie** v znení zákona č. 391/2000 Z.z.. Potrebu súladu územného plánovania s princípmi TUR uviedol len **zákon č. 237/2000 Z.z.**, v ktorom sa zároveň konštatuje, že „*územné plánovanie vytvára predpoklady pre zabezpečenie TUR*“.

Stále teda chýba celý rad právnych predpisov, ktoré by mohli účinne podporiť TUR napr. pre taký daňový systém, ktorý by podporoval smerovanie k TUR. Zákon o sústave daní, ktorý uvádzal ekologické dane, bol v roku 2000 zrušený. Nedostatočne sa uplatňuje inštitút environmentálno-právnej zodpovednosti (v rámci trestno-právnej, administratívnej a občianskej zodpovednosti). Chýba napr. osobitné povinné poistenie za úhradu škôd na životnom prostredí pri rôznych haváriách (takýto návrh sa má pripraviť najskôr v roku 2003). Chýbajú tiež právne predpisy, u ktorých by sa zaviedol účinnejší systém oceňovania prírodných zdrojov.

6.3.3. Vybrané technické normy podporujúce TUR

Pre oblasť environmentálneho manažérstva bola ustanovená pri SÚTN **Technická normalizačná komisia (TNK) č. 72 – Environmentálne manažérstvo**. Na základe podnetu MŽP SR a Úradu pre normalizáciu, metrológiu a skúšobníctvo SR (ÚNMS SR) boli zaradené do plánu technickej normalizácie normy radu ISO 14 00X, ktoré tak ako sú postupne tvorené sú preberané do nášho normalizačného systému STN. V rámci doterajšej činnosti TNK č.72 boli prostredníctvom SÚTN vydané STN, ktoré majú veľký význam aj pre TUR.

Dňom 17.1.2000 sa stal Slovenský ústav technickej normalizácie (SÚTN) národným normalizačným orgánom a postupne preberá všetky kompetencie, ktoré mu z toho vyplývajú. Dochádza k podstatnej akcelerácii prijímania európskych noriem do sústavy STN. Ku koncu mája 2000 bolo v sústave STN prijatých celkovo 3 193 európskych noriem. Podľa zákona NR SR č. 264/1999 Z. z. strácajú k 1.1.2001 záväznosť všetky Slovenské technické normy.

6.3.4. Medzinárodné dohovory podporujúce TUR

SR pristúpila k viacerým významným medzinárodným dohovorom, alebo medzinárodných dohôd, zmlúv a chárt podporujúcich TUR. Ich význam zdôrazňuje aj **kapitola 39 Agendy 21**.

Významnými sú dokumenty TUR priestoru Európy (napr. ESDP, CEMAT) a tieto dohovory:

- Dohovor o hodnotení vplyvov na životné prostredie presahujúcich štátne hranice – **Dohovor z Espoo** (dohovor nadobudol platnosť pre SR 16.2.2000),
- Dohovor o cezhraničných účinkoch priemyselných havárií – **Helsinský dohovor** (17. a 18. marca 1992), ku ktorému SR zatiaľ nepristúpila,
- Dohovor o občianskoprávnej zodpovednosti za škody spôsobené činnosťami nebezpečnými pre životné prostredie – **Luganský dohovor** (otvorený na podpis členským štátom Rady Európy dňa 21. júna 1993), ku ktorému SR zatiaľ nepristúpila,
- Dohovor o prístupe k informáciám, účasti verejnosti na rozhodovacom procese a prístupe k spravodlivosti v záležitostiach životného prostredia – **Dohovor z Aarhusu**. Tento dohovor bol otvorený na podpis na Štvrtej ministerskej konferencii „Životné prostredie pre Európu“ v dánskom Aarhuse 25.6.1998 a potom v sídle OSN v New Yorku do

21.12.1998. Dohovor zatiaľ nenadobudol platnosť. SR ho nepodpísala a v súčasnosti sa pripravuje návrh na schválenie pristúpenia SR k tomuto dohovoru - mal by byť predložený do vlády v decembri 2000.

Medzi ďalšie medzinárodné dohovory s environmentálnym zameraním patria napr. **dohovory na ochranu ovzdušia a ozónovej vrstvy Zeme** (napr. Rámcový dohovor o zmene klímy s Kjótskym protokolom, Dohovor o diaľkovom znečisťovaní ovzdušia prechádzajúcim hranicami štátov viacerými protokolmi, Viedenský dohovor o ochrane ozónovej vrstvy, Montrealský protokol o látkach, ktoré poškodzujú ozónovú vrstvu, **dohovory na ochranu akosti a množstva vôd a ich racionálne využívanie** (napr. Dohovor o ochrane a využívaní hraničných vodných tokov a medzinárodných jazier, Dohovor o spolupráci pri ochrane a trvalom využívaní Dunaja), **dohovory v odpadovom hospodárstve** (Bazilejský dohovor o riadení pohybov nebezpečných odpadov cez hranice štátov a ich zneškodňovaní), **dohovory v oblasti ochrany prírody** (napr. Dohovor o biologickej diverzite s Cartagenským protokolom, Dohovor o medzinárodnom obchode s ohrozenými druhmi voľne žijúcich živočíchov a rastlín – CITES, Dohovor o ochrane európskych voľne žijúcich organizmov a prírodných stanovišť - Bernský dohovor, Dohovor o ochrane sťahovavých druhov voľne žijúcich živočíchov - Bonnský dohovor, Dohoda o ochrane netopierov v Európe, Dohovor o mokradiach majúcich medzinárodný význam ako biotopy vodného vtáctva - Ramsarský dohovor).

Medzi významné prierezové dohovory a dokumenty treba zaradiť aj tie, ktoré sa týkajú boja proti korupcii, napríklad Deklaráciu OSN proti korupcii a podplácaniu v medzinárodných obchodných transakciách, Dohovor OECD o boji s podplácaním zahraničných verejných činiteľov v medzinárodných obchodných transakciách, Občiansko-právny dohovor Rady Európy o korupcii. V roku 1999 sa SR stalo členom Skupiny štátov proti korupcii – GRECO. Rada Európy zriadila Multidisciplinárny výbor pre korupciu a v súčasnosti pracuje skupina expertov Rady Európy na deklaratívne norme v rámci etického normatívneho systému, ktorej výsledkom bude Kódex etického správania.

V rámci Európskej únie sú prijaté niektoré dokumenty zaoberajúce sa prechodom k **informačnej spoločnosti** – napr. Globálna informačná spoločnosť, Informačná spoločnosť – urýchlenie európskej integrácie (závery z konferencie v máji 2000 vo Varšave).

Dôležité medzinárodné dohovory sa týkajú sociálnej oblasti. Ide najmä o **ľudské práva a menšinové práva**. Základnou skupinou ľudských práv sú v modernej demokratickej spoločnosti **občianske a politické práva**. Veľkým nedostatkom v SR je absencia celonárodnej výchovy k ľudským právam. Túto úlohu by malo okrem školskej sústavy plniť predovšetkým Slovenské národné stredisko pre ľudské práva, ktoré bolo na Slovensku ustanovené pred šiestimi rokmi v rámci celosvetovej siete OSN.

Na pôde OSN v súčasnosti prevláda názor, že v celosvetovom rozsahu sa treba oveľa viac zamerať na **ochranu a presadzovanie hospodárskych, sociálnych a kultúrnych práv**. Je to potrebné aj z hľadiska dosiahnutia rovnováhy medzi všetkými kategóriami práva. Generálny tajomník OSN vo výročnej správe za rok 1998 povedal, že v prípade týchto práv nejde iba o ľudské potreby, či o požiadavky rozvoja, ale o povinnosť spoločnosti zabezpečiť neodcudziteľné práva jednotlivcov. Patrí sem právo na primeranú životnú úroveň, právo na potravu, na zdravie a na vzdelanie, právo na príbytok a na prácu, ktoré doteraz nedosiahli rovnaký status ako občianske a politické práva. pritom sú však prinajmenšom rovnako dôležité pre ľudskú dôstojnosť, pre rozvoj človeka a uspokojovanie jeho potrieb. Členské štáty OSN – vrátane SR – sa zaviazali hospodárske, sociálne a kultúrne práva rešpektovať, chrániť a plniť, pričom porušenie ktoréhokoľvek z týchto záväzkov predstavuje porušenie uvedených práv. **Sústredenie pozornosti na hospodárske, sociálne a kultúrne práva má**

teda pomáhať predovšetkým sociálne marginalizovaným a ohrozeným jednotlivcom a skupinám. Nielen nezamestnaným, ale aj bezdomovcom, drogovovo závislým, zdravotne a telesne postihnutým, ľuďom a pod. Prenesenie dôrazu na hospodárske, sociálne a kultúrne práva v mnohých prípadoch výrazne pomáha aj riešeniu problematiky marginalizovaných a ohrozených etnických menšín (akou sú napr. Rómovia). **Ich situáciu nezlepší samotné zabezpečenie volebného práva, ale predovšetkým odstránenie jestvujúcej (často skrytej) rasovej diskriminácie v prístupe k zamestnaniu a k vzdelaniu.** Je to štát, ktorý im má zaručiť rovnosť šanci a vytvorenie reálnych príležitostí na uplatňovanie ich ľudských práv, vrátane hospodárskych, sociálnych a kultúrnych. Programové vyhlásenie vlády SR obsahuje rozsiahlu kapitolu o zásadách jej hospodárskej politiky, nie je však definovaný jej postoj k povinnostiam, ktoré jej vyplývajú z Medzinárodného dohovoru o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach. Tento Dohovor vyžaduje "zabezpečiť podmienky pre úplné a rovnaké uplatňovanie základných hospodárskych a sociálnych práv (ako je právo na prácu, na spravodlivé a priaznivé pracovné podmienky, na primeranú životnú úroveň a pod. V súčasnosti možno konštatovať, že ešte stále dochádza k porušovaniu už prijatých medzinárodných dokumentov SR. **Občania mnohokrát pociťujú rozpor medzi vládou politikou a jej transformáciou na konkrétne kroky pri ochrane svojich práv.** Napr. v roku 1996 prestížny Freedom House umiestnil vo svojom hodnotení dodržiavania politických práv a občianskych slobôd v desiatich pridružených krajinách (t.j. kandidátov na členstvo v EÚ) na predposledné miesto. Na druhej strane, spomedzi 10 krajín pridružených k EÚ vykazuje teda SR najnižší počet neprijatých dokumentov z oblasti ľudských práv (je tu vyše osemdesiat dokumentov o ľudských právach, prijatých OSN a inými medzinárodnými organizáciami).

Medzi ohrozené a porušované práva patrí u nás v tomto kontexte aj právo na vzdelanie. Vláda vo svojom programovom vyhlásení uvádza, že : *"Rozhodujúcu úlohu vláda vidí v zastavení úpadku a vo vzostupnom koncepčnom rozvoji výchovy a vzdelávania, ako aj v zaistení rovnosti v prístupe k vzdelávaniu. Úlohou štátu bude vytvárať podmienky na zabezpečenie kvality poskytovanej výchovy a vzdelávania a zaistenie rovnocennosti s vyspelými európskymi krajinami"*.

Na to, aby sa občan sťažoval na nedodržiavanie alebo porušovanie svojich práv je však potrebné aby si ich bol vedomý, že ich pozná, že majú preňho vysokú cenu v jeho hodnotovej škále a je preto ochotný ich presadzovanie a ochranu aj vymáhať cestou svojej občianskej angažovanosti. To by bol **prejav fungujúcej a vyspelej občianskej spoločnosti.** Na Slovensku však ešte stále nie je dobudovaná občianska spoločnosť. To že stále občianska spoločnosť nefunguje je však aj celý rad iných dôvodov, za ktoré zodpovedá štát. Je to stav nedostatočnej výchovy k ľudským právam na základných, stredných a vysokých školách, výchova učiteľov a širokej občianskej verejnosti. Celá táto agenda sa prakticky ponecháva na iniciatívu odbornej verejnosti, kde vedúce miesto dnes hrajú MVO, ktoré sa výchovou k ľudským právam systematicky zaoberajú. Pritom štát na to nevytvára nijaké podmienky a túto ich iniciatívu nijako nepodporuje. Je to v príkrom rozpore s mohutným trendom výchovy k ľudským právam v ostatných pridružených krajinách EÚ. Ľudsko-právna alebo občianska kultúra je obrátenou tvárou politickej kultúry. Ak sa prvá viaže na občiansku spoločnosť, tak druhá sa viaže na štát. Politická kultúra je predovšetkým kultúrou výkonu štátnej moci, politickej reprezentácie štátu a rozhodujúcich síl politického života krajiny. Model ich vzájomného správania sa stáva vzorcom politickej kultúry pre všetky nižšie sféry politického života, prenáša sa do ich vzájomného styku a styku medzi nimi a občanom.

6.4. Vzdelávanie, výchova, poradenstvo a propagácia

Vo všeobecnej časti Programového vyhlásenia vlády SR sa zdôrazňuje, že **”výchova a vzdelávanie je jedna z najvýznamnejších a trvalých priorít”** a **deklaruje sa, že ”jeden zo základných cieľov, ktoré vláda sleduje, je nastúpiť cestu smerujúcu k spoločnosti vzdelania...”**. Oblasť vzdelávania, výchovy a propagácie priamo súvisí s **kapitolou 36 (programové oblasti A B a C) AGENDY 21**. Požiadavky a potrebné opatrenia v tomto smere sú obsiahnuté vo všetkých jej kapitolách. Poukazuje na **veľkú dôležitosť vzdelávania, výchovy a propagácie ako nástroja na dosiahnutie TUR**.

PREDŠKOLSKÉ VZDELÁVANIE A VÝCHOVA v SR má rozvinutú štruktúru predškolského vzdelávania v rámci materských škôl. Priemerná miera zápisu v roku 1989 dosahovala 92,3% z celkovej populácie detí vo veku 3-6 rokov. Neskoršie však došlo k pomerne veľkému poklesu (v roku 1998 na 70,8%). Po roku 1995 sa podarilo trend likvidácie predškolských zariadení zastaviť, nakoľko prišlo k úprave umožňujúcej znížiť poplatok za návštevu zariadenia na minimum a v prípade päťročných detí od neho upustiť. V školskom roku 1997/98 už miera zápisu prekročila 80% a je predpoklad, že v roku 2001 dosiahne 85%.

ZÁKLADNÉ ŠKOLY majú dva stupne: 1. stupeň (1.-4. ročník) a 2. stupeň (5.-9. ročník a od školskom roku 1997/1998 4.-9. ročník). Z hľadiska obsahu výučby došlo po roku 1989 k zmenám, napr. na 1. stupni sa vymedzili tri varianty učebného plánu (základný, prírodovedný a jazykový) a na 2. stupni je táto variantnosť ešte viac diferencovaná. Povinným predmetom sa stala náboženská výchova, resp. etická výchova.

STREDNÉ ŠKOLY majú nasledujúcu štruktúru: gymnáziá, stredné odborné školy a stredné odborné učilištia. Po roku 1989 v nich došlo k inovácii učebných plánov a učebných osnov, rozširujú sa programy voliteľných a nepovinných predmetov, zavádzajú sa nové študijné odbory. Pozitívne treba hodnotiť bilingválne gymnáziá, napr. Nemecko rozhodnutím Centra pre zahraničné vzdelávanie uznáva od roku 1998 slovenské maturitné vysvedčenie nemeckej sekcie, čím umožňuje študentom prístup na nemecké univerzity.

ŠPECIÁLNE ŠKOLSTVO zaznamenalo inováciu vo väčšom rozsahu. Napríklad došlo k individuálnej integrácii postihnutých v bežných triedach, k zriaďovaniu špeciálnych tried a podobne.

ZÁKLADNÉ UMELECKÉ ŠKOLY po určitej stagnácii v roku 1998 opäť zaznamenali určitý kvantitatívny nárast.

VYSOKÉ ŠKOLY sú pre TUR významné nielen zo vzdelávacieho hľadiska, ale aj ako vedecké a výskumné inštitúcie. V roku 1990 študovalo v 9 centrách vysokých škôl 54350 študentov denného štúdia (občania SR a cudzinci), s výnimkou roku 1991 sa ich počet neustále zvyšoval (v roku 1998 na 87117).

V období 1990-1999 nastali zásadné zmeny v oblasti **celoživotného vzdelávania alebo ďalšieho vzdelávania dospelých**. So zmenami v školstve a vzdelávaní po roku 1990 zaniklo organizované štátne vzdelávanie dospelých, boli zrušené mnohé vzdelávacie inštitúty. Osobitné postavenie vo výchove k starostlivosti o životné prostredie (environmentalistike) v rámci tzv. druhého životného programu pre starších ľudí zohrávajú **Univerzity tretieho veku**. **Za progresívne formy celoživotného vzdelávania vo výchove a vzdelávaní k starostlivosti o životné prostredie a tiež s dôrazom na TUR je možné považovať dištančné vzdelávanie**. Mnohé z nových, netradičných vzdelávacích organizácií zameriavajú svoje aktivity práve na TUR a environmentalistiku. Významné sú aj tréningy v oblasti **environmentálnych systémov manažérstva, tréningy pre zamestnancov samosprávy, tretieho sektora, špecializované tréningy pre využívanie obnoviteľných zdrojov energie, vidieckeho turizmu** a podobne.

Aj napriek zhoršovaniu materiálnych a personálnych podmienok školstva sa široko overuje inovácia programu výchovnej práce, rozširuje sa napr. počet materských škôl zapojených do projektov Škola podporujúca zdravie a Škola dokorán. **Osobitne alarmujúce**

fakty, na ktoré treba upozorniť, je zníženie počtu rómskych detí navštevujúcich materské školy. Zatiaľ čo do roku 1991 chodilo do materských škôl 85-90% z celkového počtu rómskych detí v súčasnosti v závislosti od regiónov je to 0-15%. Tento stav zvyšuje predpoklad neúspešnosti zaškolenia tých detí, ktoré nenavštevujú materskú školu. Nejde však len o rómske deti, ale aj o deti z ostatných rizikových skupín obyvateľstva. V základných školách by malo dôjsť k zásadnej reforme, aby boli žiaci lepšie pripravení na stredné školy, teda k postupnému znižovaniu počtu žiakov na odborných školách a zvyšovaniu ich počtov najmä na gymnáziách ako predpokladu pre zvyšovanie počtu prijímaných študentov na vysoké školy. Napriek určitému nárastu počtu prijímaných žiakov na gymnáziá a stredné odborné školy ešte **stále ostávajú stredné odborné učilištia inštitúciami s najvyšším počtom žiakov stredných škôl.** Narastá však disproporcja medzi ponukou a dopytom na gymnáziá a stredné odborné školy. Dôvodom je však aj kvalita a pripravenosť žiakov na tieto typy škôl.

Z hľadiska presadzovania TUR na školách je dôležité prehlbovanie demokratizácie a humanizácie vzdelávania, zvýšenie vzdelanostnej úrovne, rozvoj vzdelávacích príležitostí a rovnosť prístupu ku vzdelaniu, zmeny v riadení, štruktúre a ekonomickom zabezpečení vzdelávacieho systému a zmeny v obsahu vzdelávania (kurikulárna transformácia). Dôležitá je **ekologizácia a environmentalizácia** obsahu vzdelávania v študijných programoch. Je potrebné venovať **zvýšenú pozornosť** rozšíreniu predmetov, resp. výučby v oblasti právneho vedomia, ľudských práv, kultúrno-historického vedomia, cudzích jazykov a pod. Výrazne treba rozšíriť rôzne formy celoživotného vzdelávania, vzdelávanie pracovníkov verejnej správy, rozšíriť rôzne formy rekvalifikačných kurzov a pod. Do výchovy a vzdelávania by sa mali dostať aj nové aktuálne témy, napr. podľa Národného programu boja proti korupcii (2000) **rozšíriť etickú výchovu a občiansku náuku**, podľa Koncepcie environmentálnej výchovy a vzdelávania (Environmentálnej akadémie) **environmentalistiku**, ktorá teoreticky i prakticky najúčinnejšie vedie k TUR.

Diskusia o reforme vysokých škôl sa väčšinou týka dvoch hlavných tém: rovnosti šancí všetkých uchádzačov o štúdium a zabezpečenia adekvátneho financovania vzdelávacích inštitúcií. Vyriešenie týchto kľúčových otázok je veľmi naliehavé, pretože **dobře fungujúce vysoké školstvo je investíciou do budúcnosti krajiny a plne podporuje TUR.** Je predpoklad (a ukazujú to aj skúsenosti z okolitých transformujúcich sa krajín), že by sa **na vysokých školách malo prikročiť k odstráneniu najväčších súčasných problémov**, napríklad urýchlením transformácie vysokého školstva. Štátna politika v rezorte školstva by sa mala začať pripravovať v širšej účasti verejnosti (vláda SR už schválila Koncepciu ďalšieho rozvoja vysokého školstva na Slovensku pre 21. storočie). Malo by dôjsť k zásadnej zmene a k odstráneniu nedostatkov prepojenia školy (vrátane vysokých škôl) so spoločnosťou. V koncepcných dokumentoch sa už zdôrazňuje **zodpovednosť vysokého školstva za trvalo udržateľný rozvoj spoločnosti.** Systémovými opatreniami by sa malo dosiahnuť, aby sa zastavil odchod kvalifikovaných pracovníkov (v posledných rokoch došlo k výraznému úniku kvalifikovaných učiteľov v najproduktívnejších vekových kategóriách 30-45 rokov). Malo by sa zmeniť aj celkové povedomie občanov - v súčasnosti sa otázky výchovy a vzdelávania sa nepocitujú ako naliehavý sociálny, spoločenský a politický problém, chýbajú jasne definované ciele v príprave ďalších generácií na život vo vznikajúcej "učiacej sa spoločnosti", reálne predstavy o rozsahu času, ľudských, materiálnych a finančných zdrojov potrebných na ich naplnenie. V súčasnosti u nás ešte nerezonuje myšlienka, že **bohatstvom nie sú iba peniaze a majetok, ale aj sociálny, morálny a intelektuálny kapitál**, od čoho sa v rozvinutých krajinách odvíja úloha vzdelávacieho systému a štátu (spoločnosti) pri jej realizácii. Väčší dôraz sa bude klásť na **prepojenie vzdelávacích inštitúcií na koncepciu politiky zamestnanosti.**

V súvislosti so vstupom do EÚ je veľmi dôležité **zaradiť do výučby európsku dimenziu a rozšíriť výučbu západných jazykov** (resp. jazykov krajín EÚ). Táto problematika sa zatiaľ do škôl dostáva iba sporadicky, aj keď len dobrou jazykovou prípravou sa môže docieľiť rovnosť šancí uplatniť sa v európskom priestore. Najväčšie nedostatky v tejto oblasti sú na základných školách a stredných odborných učilištiach. Osobitný dôraz by sa mal klásť na výučbu západných jazykov na vysokých školách. Malo by byť pravidlom, aby napr.

dizertačné práce (alebo aspoň ich podstatná časť) boli vypracované v niektorom západnom jazyku. V súčasnosti je veľmi dôležité získavanie certifikátov o jazykovej spôsobilosti. Akreditované štátne jazykové školy môžu vykonávať štátne jazykové skúšky.

6.5. Veda a výskum

Oblasť vedy a výskumu priamo súvisí s **kapitolou 31 a kapitolou 35 (programové oblasti A-D) Agendy 21**. Podobne ako vzdelávanie, výchova a propagácia aj požiadavky na vedu a výskum sú obsiahnuté prakticky vo všetkých kapitolách Agendy 21 a zdôrazňuje to **veľkú dôležitosť vedy a výskumu ako nástroja na dosiahnutie TUR**.

Vláda vo svojom Programovom vyhlásení z 19.11.1998 potvrdzuje autonómiu a kľúčové postavenie vedy a techniky pri realizácii zámerov hospodárskej a sociálnej politiky. Vláda SR predpokladá vo sfére vedy:

- postupné zvyšovanie zdrojov tak, aby sa podiel výdavkov na vedu z HDP približoval k úrovni EÚ,
- stanovenie národných vedeckých priorít,
- vytvorenie efektívnych nástrojov podpory vedy a techniky (daňový a colný systém),
- predloženie zákona o podpore vedy a techniky,
- podpora dvojstrannej i viacstrannej medzinárodnej spolupráce.

V oblasti vedy a výskumu došlo od roku 1999 k výrazným zmenám. Prierezové kompetencie v tejto oblasti získalo MŠ SR, prijaté boli dokumenty Nový model financovania vedy a techniky v SR (uznesenie vlády SR č. 561/2000) a Koncepcia štátnej vednej a technickej politiky (uznesenie vlády SR č. 724/2000). Poradným orgánom vlády SR je Rada vlády SR pre vedu a výskum. Na rokovaní vlády SR dňa 20.12.2000 bol schválený návrh na zriadenie Agentúry pre podporu vedy a techniky (uznesenie vlády SR č. 1062/2000), ktorý NR SR schválila (zákon č. 203/2001 Z.z.).

Jedným z kľúčových opatrení v oblasti výskumu a technického rozvoja je **asociácia SR k 5. rámcovému programu**. Uznesením č. 189/99 z 3. marca 1999 schválila vláda Návrh rozhodnutia Asociačnej rady o prijatí podmienok účasti SR na programoch Spoločenstva v oblasti výskumu, technického rozvoja a demonštračných aktivít (1998-2002) a na programoch výskumu a odbornej prípravy (1998-2002), teda asociáciu SR k 5. programu. Pracovníci vedy a výskumu sa zapojili do významných medzinárodných projektov a do programov 5. rámcového programu EÚ. Vláda SR považuje plnohodnotnú účasť v 5. Rámcovom programe EÚ pre výskum a technický rozvoj a demonštračné aktivity za mimoriadne významný krok k integrácii slovenskej vedy a techniky do **Európskeho vedeckého priestoru**.

Slovensko sa úspešne presadzuje v celom rade ďalších medzinárodných projektov napr. v Programe UNESCO Človek a biosféra (Man and Biosphere), významné sú tiež ďalšie projekty a programy Európskej únie a Európy, do väčšiny ktorých je možné sa už v súčasnosti sa zapojiť (PHARE - program, Projekt SARC Transfer technológie, Cordis (Community Research and Development Information Service), Esprit, EUREKA, INCO (International

Cooperation), COST (European Cooperation in the Field of Scientific and Technological Research), TII (Technology Innovation Information).

Na viacerých univerzitných pracoviskách a pracoviskách SAV sa riešia **vedecké a výskumné projekty, zamerané na problematiku TUR** (napr. Univerzita Komenského v Bratislave - Prírodovedecká fakulta, Lekárska fakulta, Filozofická fakulta, Pedagogická fakulta a Fakulta managementu, Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre - Fakulta

záhradníctva a krajinného inžinierstva a Agronomická fakulta, Technická univerzita vo Zvolene - Fakulta ekológie a environmentalistiky, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre - Prírodovedecká fakulta, Univerzita P. J. Šafárika - Prírodovedecká fakulta, Slovenská technická univerzita v Bratislave - Fakulta architektúry, Chemicko-technologická fakulta a Technická univerzita v Košiciach - Fakulta BERG). Z pracovísk SAV sú to napr. Geografický ústav SAV, Ústav krajinnej ekológie SAV, Sociologický ústav SAV, Kabinet pre výskum sociálnej a biologickej komunikácie SAV, Prognostický ústav SAV a Zoologický ústav SAV.

Významnú úlohu vo vede a výskume v úlohách zameraných na TUR zohrávajú aj **ďalšie výskumné a odborné pracoviská**. Ide napr. o výskum a vývoj vykonávaný organizáciami, ktoré sú priamo alebo metodicky usmerňované ústrednými orgánmi štátnej správy (napr. MŽP SR, MP SR). Dôležitú úlohu pri presadzovaní AGENDY 21 majú aj niektoré odborné organizácie ministerstiev a ostatných ústredných orgánov štátnej správy. Osobitné postavenie medzi nimi má SAŽP, ktorá vznikla v roku 1993. Jej činnosť je zameraná na environmentalistiku a zabezpečenie TUR. Najväčší počet výskumných a vývojových pracovníkov pracuje dnes v podnikovom sektore. Sú to najmä výskumné ústavy, ktoré boli v minulosti zriadené ako výskumno-vývojová základňa veľkých priemyselných podnikov a v súčasnosti sú akciovými spoločnosťami.

Celkovo je možné konštatovať, že súčasné grantové komisie VEGA sú orientované na konkrétne špecializované oblasti vedy, techniky a umenia. Doteraz však absentovala možnosť podávať projekty orientované na TUR, na riešení ktorých by sa podieľali vedci z viacerých odborov (najmä z odborov sociálnych, ekonomických a environmentálnych vied). Na základe analýzy zameraní jednotlivých komisií VEGA môžeme konštatovať, že TUR je uvedený **iba v rámci zamerania komisie VEGA pre poľnohospodárske, lesnícke a veterinárne vedy, kde sa uvádza ako jedna z možných tém "trvalo udržateľný rozvoj v poľnohospodárstve"**. Pozitívom je, že v rámci komisie VEGA (Vedy o človeku) bol prijatý konkrétny projekt na riešenie problematiky psychologických dimenzií života v podmienkach trvalej udržateľnosti.

V súvislosti s rozvojom vedy a výskumu na Slovensku je však potrebné zdôrazniť nedostatočný rozvoj teórie a metodológie zameranej na TUR, a to aj v praktických otázkach (napr. ekonomické nástroje, environmentálne účtovníctvo a pod.).

6.6. Informácie, informatika a účasť verejnosti na rozhodovaní

Oblasť informácií pre rozhodovanie ako aj prístup k informáciám priamo súvisí s **kapitolou 40 ale napr. aj kapitolou 8 AGENDY 21**. Požiadavky a potrebné opatrenia na budovanie informačných systémov, zlepšenie kvality informácií a prístupu k nim a pod. sú obsiahnuté podobne ako vzdelávanie, výchova, propagácia, veda a výskum vo všetkých kapitolách AGENDY 21. **To zaraďuje oblasť informácií a informatiky medzi rozhodujúce nástroje pre dosiahnutie TUR.**

Na Slovensku sa vplyvom nového trendu **využívania informačných technológií a komunikácií rozširuje v rámci štátneho informačného systému (ŠIS) využívanie služieb internetu**, a to najmä: elektronická pošta (email), www stránky, možnosť prístupu k informáciám z najrôznejších odborov (databázy nekomerčného charakteru, knižnice, agentúrne správy, denná tlač, časopisy a pod.), možnosť získavania voľne šíriteľného

softvéru. Pre rozvoj informatizácie a formovanie informačnej spoločnosti je dôležitá existencia komplexného celoštátneho informačného systému, ktorý zatiaľ v SR nie je dobudovaný. Touto myšlienkou sa zaoberala vláda SR už v roku 1995, kedy bol schválený **zákon NR SR č. 261/1995 Z. z. o Štátnom informačnom systéme** (ďalej zákon o ŠIS). Tento prostredníctvom správcu (v období schválenia zákona bol správcom ŠIS Štatistický úrad SR), koordinuje od roku 1995 tvorbu a prevádzkovanie informačných systémov (IS) v SR, ktoré sú financované zo štátneho rozpočtu. Od 1.4.1999 bol ŠIS delimitovaný do rezortu Ministerstva dopravy, pôšt a telekomunikácií (MDPT), z ktorého bol neskôr delimitovaný na **Ministerstvo školstva SR (Odbor informačných technológií – od 1.1.2000 zabezpečuje koordináciu a podporu implementácie politiky informačnej spoločnosti v podmienkach SR)**. V súčasnosti koordinuje jeho budovanie a v spolupráci s ostatnými ústrednými štátnymi orgánmi vytvára systém obsahujúci informácie o častiach štátneho informačného systému z hľadiska obsahového, technologického a organizačného (**metainformačný systém**) a zabezpečuje jeho prevádzkovanie.

Tvorba jednotlivých častí ŠIS, tzv. rezortných informačných systémov (RIS) sa uskutočňuje formou projektov (Vyhláška Štatistického úradu SR č. 283/1996). Nosným projektom ŠIS bolo vytvorenie dátovej siete GOVNET. Táto sieť slúži od svojho vzniku v roku 1993 na vzájomnú komunikáciu a výmenu údajov medzi ústrednými štátnymi orgánmi (Úrad vlády, Kancelária Národnej rady, Kancelária prezidenta SR, ministerstvá SR a i.), ich informačnými zdrojmi a sieťou internet. Garantom a prevádzkovateľom siete GOVNET je Úrad vlády SR. Jeho budovanie je pomalé a www stránky poskytujú iba neúplne informácie, ktoré vlastnia jednotlivé pracoviská GOVNET-u. Konceptia ŠIS má byť podľa zákona aktualizovaná každé dva roky, a teda aj jednotlivé rezorty by mali vypracovávať vlastné koncepcie rezortných informačných systémov v dvojročnom období. Posledná, vládou SR schválená koncepcia ŠIS bola vypracovaná ešte pod vedením ŠÚ SR a bola na roky 1997-1998. V dôsledku organizačných zmien a kompetencií bude nová Koncepcia ŠIS vypracovaná až v roku 2000, a to na roky 2001-2002. V septembri 2000 bol vypracovaný materiál „**Návrh postupu pri príprave stratégie rozvoja informačnej spoločnosti v SR**“ (MŠ SR), na základe odporúčaní poradných orgánov vlády bol však vrátený na prepracovanie.

Právo na informácie (zakotvené v čl. 26 ods. 1 a 45 Ústavy SR) je významným nástrojom demokracie a zárukou ochrany práv občanov a jednou z garancií kvality rozhodovacích procesov vo verejnej správe. Jeho uplatňovaniu v praxi napomáha *princíp publicity verejnej správy*, ktorý vyjadruje *právny nárok občanov na prístup k všetkým informáciám okrem tých, u ktorých to zákon výslovne vylučuje*. Do roku 1989 sa presadzoval model právnej úpravy, v rámci ktorého tok informácií smeroval od právnických a fyzických osôb k orgánom verejnej správy (napr. ohlasovacia, oznamovacia povinnosť), ale realizácia práva občanov na informácie bola sťažovaná stanovením rôznych zákonných podmienok (viazala právo tretích osôb nahliadať do dokumentácie na preukázanie právneho záujmu, na postavenie osoby ako účastníka správneho konania atď.); navyše právo verejnosti na informácie nebolo právne zaručené. Právo na informácie ustanovil najmä **zákon č. 211/2000 Z. z. o slobodnom prístupe k informáciám** a o zmene a doplnení niektorých zákonov (zákon o slobode informácií).

Inštitucionálne mechanizmy pre účasť verejnosti v rozhodovacích procesoch štátnych orgánov podľa platnej právnej úpravy v SR - súčasný stav sa odvíja od platnej právnej úpravy postavenia právnických a fyzických osôb, t. j. ich konkrétnych práv a povinností, ktoré zakotvuje Ústava SR a zákony. Obsah a rozsah týchto práv a povinností určuje tzv. právny status fyzickej alebo právnickej osoby.

Pre posilnenie vplyvu verejnosti na rozhodovanie štátnych orgánov, resp. orgánov samosprávy, majú najväčší význam také zákonné práva, ktoré napomáhajú rozvoj demokracie (decízna, konzultatívna demokracia). Medzi najdôležitejšie formy *decíznej*

demokracie patrí *referendum*. Umožňuje občanom priamo rozhodovať o rôznych záležitostiach dotýkajúcich sa štátu. Inštitút referenda pozná aj platný zákon SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení v znení neskorších predpisov.

Medzi **formy konzultatívnej demokracie patria právne regulované inštitúty**, ktoré vyplývajú napr. z ústavných, resp. zákonných práv fyzických a právnických osôb. Ich spoločným znakom je, že postup pri ich uplatňovaní regulujú zákony a štátne orgány, resp. orgány verejnej správy sú v súlade s ich uplatnením zaviazané zákonmi k určitému aktívnemu postupu (napr. sú povinné prijímať podania, resp. žiadosti vyjadrujúce stanoviská vo veciach verejného záujmu, oboznámiť sa s ich obsahom a reagovať na ne v zmysle zákonom stanoveného postupu). V práve ide najmä o **petície, sťažnosti, pripomienky, stanoviská**.

Osobitné postavenie podľa zák. č. 106/1999 Z. z. o hospodárskom a sociálnom partnerstve (zákon o tripartite) má **Rada hospodárskej a sociálnej dohody SR** ako dohodovací orgán hospodárskeho partnerstva a sociálneho partnerstva na celoštátnej úrovni. Rada napr. dohoduje stanoviská a odporúčania v oblasti hospodárskeho rozvoja a sociálneho rozvoja a štátneho rozpočtu, k návrhom všeobecne záväzných právnych predpisov, ktoré sa týkajú dôležitých záujmov zamestnancov a zamestnávateľov.

Osobitný mechanizmus pre zapojenie verejnosti do rozhodovania orgánov verejnej správy upravuje zák. NR SR č. 127/1994 Z. z. o posudzovaní vplyvov na životné prostredie. **Občianske združenie** spĺňajúce podmienky podľa § 9 ods. 4 zákona je *ex lege účastníkom správneho konania*, v ktorom sa rozhoduje o povolení danej činnosti.

Procesno-právne záruky ochrany práva využívajú právne subjekty v prípadoch, keď je ich ústavné, resp. zákonné *právo ohrozené alebo porušené v dôsledku protiprávneho správania iného právneho subjektu*. Cieľom týchto záruk je teda zabezpečiť, aby nedošlo k porušeniu práva alebo zaistiť dôsledné zhojenie porušených práv a slobôd.

SR ako jedna z mála európskych krajín nepodpísala počas paneurópskej konferencie ministrov životného prostredia v dánskom meste Aarhus (1998) **Dohovor o prístupe k informáciám, účasti verejnosti na rozhodovacom procese a prístupe k spravodlivosti v záležitostiach životného prostredia** a neurobila tak ani do konca roka 1998, kedy bolo ešte možné Dohovor podpísať v sídle OSN v New Yorku. Vláda SR preto uložila ministrom životného prostredia pripraviť prístupenie k dohovoru.

Prístup k informáciám a ich kvalita sa považuje za kľúčový predpoklad pre zabezpečenie TUR. Pre získanie názorov širokej verejnosti v SR bol v rámci analýz NSTUR použitý **dotazník ku kapitole 40 AGENDY 21 "Informácie pre rozhodovanie"** (rozoslaný bol cca 50 organizáciám, inštitúciám a individuálnym respondentom). Z vyhodnotenia dotazníka možno zovšeobecniť nasledovné závery :

- základné pojmy konceptu TUR sú definované na rôznej úrovni. Veľa informácií ešte chýba, prípadne sú nepostačujúce. Veľmi málo ľudí chápe skutočnú podstatu TUR a táto problematika je im známa len z počutia ako určitý pojem.
- podmienky a podporné mechanizmy pre TUR (najmä zdroje informácií) nie sú dobré, nedostatočný je mechanizmus prenosu vedeckých poznatkov do informácií
- koordinačné mechanizmy a spolupráca medzi sektormi v projektoch zameraných na TUR sú najmä na miestnej úrovni vo väčšine prípadov nepostačujúce. Na vyšších úrovniach sa situácia zlepšuje a na medzinárodnej úrovni sú koordinačné mechanizmy dobré.
- využiteľnosť ukazovateľov TUR v rozhodovaní na miestnej, regionálnej a národnej úrovni je nepostačujúca. Využitie ukazovateľov TUR na medzinárodnej úrovni je síce dobré, ale stále veľa informácií chýba.
- kvalita informácií pre rozhodovanie (týkajúcich sa životného prostredia, zdrojov a rozvoja na miestnej a regionálnej úrovni) je nepostačujúca, príp. množstvo informácií chýba. Na národnej, ale najmä medzinárodnej úrovni je kvalita informácií dobrá.

- v štátnej sfére nie sú dobudované informačné systémy, doteraz chýbal zákon o slobodnom prístupe k informáciám, mechanizmus pre získavanie informácií nie je efektívny. Chýba ochota na poskytovanie informácií občanom. Na druhej strane prevláda nízka občianska uvedomelosť, organizovanosť a slabé právne vedomie v oblasti prístupu k informáciám.
- informácie o životnom prostredí v nie sú v rámci rozhodovacieho procesu dostatočne docenené a stále pretrváva názor, že väčšiu váhu majú ekonomické aktivity. Ekonomika SR nie je dostatočne previazaná na princípy, kritéria a indikátory TUR a nemá vypracované motivujúce ekonomické nástroje
- prístup k informáciám by mal výrazne posilniť zákon NR SR č. 211/2000 Z. z. o slobodnom prístupe k informáciám a tiež prístupenie k Aarhuskému dohovoru.

6.7. Orgány zákonodarnej moci, výkonnej moci a súdnej moci

6.7.1. Národná rada Slovenskej republiky

Právne postavenie Národnej rady Slovenskej republiky (NR SR), ktorá je jediným ústavodarným a zákonodarným orgánom SR, je upravené Ústavou SR a osobitnými zákonmi. **NR SR je orgánom štátnej moci a od jej primárneho postavenia v republike je odvodené postavenie ostatných štátnych orgánov.** NR SR tvorí 150 poslancov volených občanmi na základe pomerného systému na obdobie štyroch rokov. Ako volený orgán reprezentuje suverenitu štátu a ľudu. Plní závažnú úlohu pri budovaní SR ako moderného a demokratického štátu. Z hľadiska zabezpečovania TUR je veľmi dôležité, že NR SR plní významnú úlohu pri zavádzaní sociálne a ekologicky orientovanej trhovej ekonomiky.

NR SR má kompetencie v oblasti: ústavodarnej a zákonodarnej, kreačnej, kontrolnej a vnútornej a zahraničnej politiky. Hodnotenie činnosti Národnej rady SR pokiaľ ide o zabezpečovanie TUR v SR je potrebné odvíjať od jej ústavných a zákonných kompetencií. V súlade s čl. 86 Ústavy SR ide o jej právomoc: uznášať sa na ústave, ústavných a ostatných zákonoch a kontrolovať, ako sa dodržiavajú, právomoc pred ratifikáciou vysloviť súhlas s medzinárodnými politickými zmluvami, medzinárodnými hospodárskymi zmluvami všeobecnej povahy, ale aj s medzinárodnými zmluvami, na vykonanie ktorých je potrebný zákon, právomoc zriaďovať zákonom ministerstvá a ostatné orgány štátnej správy, právomoc rokovať o programovom vyhlásení vlády SR, právomoc kontrolovať činnosť vlády a rokovať o dôvere vláde alebo jej členom, právomoc rokovať o základných otázkach vnútornej, medzinárodnej, hospodárskej, sociálnej a inej politiky.

Rokovací poriadok NR SR platný od roku 1997 priniesol nový spôsob prerokúvania návrhov zákonov v troch čítaniach, čo by malo prispieť ku skvalitneniu legislatívy. Čiastočne uľahčuje aj možnosť aktívneho vstupu odbornej verejnosti do práce jednotlivých výborov a pléna NR SR. Ustanovenie § 18 ods. 1 (čiastočne), ale najmä § 21 ods. 1 rokovacieho poriadku o verejnom charaktere zasadania NR SR dáva možnosti prizvať na zasadnutie NR SR významné osobnosti hospodárskeho a spoločenského života, predstaviteľov iných štátov alebo medzinárodných organizácií a nechať ich vystúpiť na schôdzi NR SR.

Z ustanovení rokovacieho poriadku o výboroch NR SR vyplýva verejný charakter schôdzi výborov, na ktorých majú možnosť zástupcovia verejnosti priamo vystúpiť, resp. predložiť svoje návrhy a pripomienky - ak si ich osvojí niektorý z poslancov, výbor o nich rokuje. **Výbor má právo priamo pozývať na svoje schôdze odborníkov a ďalšie osoby a požiadať ich o stanovisko, obdobne tak pokiaľ ide o vyžiadanie stanovísk a posudkov od odborných ústavov a iných ustanovizní.** NR SR a jej výbory môžu zriaďovať ad hoc komisie na konzultovanie otázok a na prípravu stanovísk s možnosťou menovania odborníkov z radov mimo poslancov do týchto komisií.

Z hľadiska zabezpečovania TUR majú význam všetky výbory, osobitne:

- **pre sociálnu oblasť:** výbor pre sociálne veci a bývanie, výbor pre zdravotníctvo, výbor pre ľudské práva a národnosti, výbor pre obranu a bezpečnosť,
- **pre kultúrno-historickú oblasť:** výbor pre kultúru a médiá, výbor pre vzdelávanie, vedu, mládež a šport,
- **pre ekonomickú oblasť:** výbor pre financie, rozpočet a menu, výbor pre hospodárstvo, privatizáciu a podnikanie, výbor pre pôdohospodárstvo,
- **pre environmentálnu oblasť:** výbor pre životné prostredie a ochranu prírody,
- **pre inštitucionálnu oblasť:** výbor pre verejnú správu, zahraničný výbor, výbor pre európsku integráciu, výbor pre vzdelávanie, vedu, mládež a šport,

Jednotlivé výbory NR SR iniciovali rôzne aktivity, podporujúce smerovanie k TUR. Napr. **Výbor pre životné prostredie a ochranu prírody NR SR** inicioval viaceré stretnutia poslancov s domácimi a zahraničnými odborníkmi pri príprave zásadných rozvojových koncepcií SR významných z hľadiska smerovania k TUR, ktoré mali ísť do vlády SR a následne do parlamentu. Ako príklad možno tiež uviesť viaceré rokovania pri príprave strategických a koncepcných dokumentov (napr. Energetickej politiky SR v rokoch. 1998-1999). **Významné sú aj poslanecké prieskumy**, ktoré smerujú k hľadaniu riešenia zásadných problémov v oblasti životného prostredia a ochrany prírody. Výbor zriadil **Stálu poradnú komisiu Výboru NR SR pre životné prostredie a ochranu prírody**, ktorej členovia sú pravidelne prizývaní na zasadnutia a poskytujú konzultácie k problémom životného prostredia. **Treba tiež vyzdvihnúť aj iniciatívy poslancov a ďalších výborov NR SR či už je to v oblasti poslaneckých prieskumov alebo pri predkladaní poslaneckých návrhov zákonov, podporujúcich budovanie občianskej spoločnosti a tým aj smerovanie k TUR**. Treba však poukázať na to, že pri prerokovaní zásadných rozvojových koncepcií a všeobecne záväzných právnych predpisov sa dôsledne nedodržiava požiadavka uplatňovania princípov TUR. Neuplatňuje sa povinnosť zakotvená v zákone NR SR č. 127/1994 Z. z. o posudzovaní vplyvov na životné prostredie *environmentálne hodnotiť zásadné rozvojové koncepcie a tie návrhy zákonov, pri ktorých je predpoklad, že môžu vyvolať nepriaznivé vplyvy na životné prostredie* (týka sa to napr. aj zákona o štátnom rozpočte). Význam uplatňovania **zákona o posudzovaní vplyvov na životné prostredie** potvrdzuje aj jeho zaradenie medzi **inštitucionálne ukazovatele TUR**.

V záujme zintenzívnenia spolupráce vlády SR a NR SR bol prijatý mimoriadny režim prijímania legislatívy, od ktorého sa očakáva, že prioritné právne predpisy sa schvália v takom termíne, aby sa dosiahol pokrok v plnení záväzkov vyplývajúcich z preberania európskeho práva. Národnej rade SR vyplývajú úlohy aj z **Národného programu pre prijatie Acquis Communautaire**.

6.7.2. Prezident Slovenskej republiky

Ústava SR definuje prezidenta ako hlavu SR. Prezident SR je volený občanmi v priamej voľbe na obdobie piatich rokov. Podľa čl. 101 prezident zastupuje SR navonok, dojednáva a ratifikuje medzinárodné zmluvy, prijíma a poveruje vyslancov, zvoláva ustanovujúcu schôdzu NR SR, podpisuje zákony, vymenúva a odvoláva predsedu a ostatných členov vlády, vedúcich ústredných orgánov štátnej správy, zapožičiava vyznamenania, udeľuje amnestiu, je hlavným veliteľom ozbrojených síl, vyhlasuje referendum a má ešte ďalšie kompetencie (napr. môže vrátiť NR SR ústavné zákony, podáva NR SR správy o stave republiky a o závažných otázkach a pod.). Kompetencie prezidenta umožňujú významnou mierou podporiť smerovanie spoločnosti k TUR napr. zdôraznením významu TUR v správe o stave republiky a pri vrátení takých zákonov do NR SR, ktoré nezodpovedajú smerovaniu k TUR.

Prezident môže aktívne pôsobiť aj pri prijímaní vyslancov, zahraničných hostí, zástupcov hlavných skupín spoločnosti, predstaviteľov významných organizácií a inštitúcií tým, že zdôrazní význam a potrebu smerovania našej spoločnosti k TUR, môže iniciovať výmenu skúseností a spoluprácu, organizovať okrúhle stoly a pod.

6.7.3. Vláda Slovenskej republiky

Právnym základom pre vymedzenie postavenia a kompetencie vlády SR vo všeobecnosti je Ústava SR a osobitné zákony. Ústava SR v čl. 108 vymedzuje postavenie vlády ako *najvyššieho orgánu výkonnej moci*, t. j. vláda SR ako kolegiálny orgán organizuje, zjednocuje, riadi a kontroluje činnosť orgánov štátnej správy a má v rámci štátnej správy *všeobecnú pôsobnosť*. Svoju právomoc odvodzuje od Národnej rady SR ako reprezentanta suverenity ľudu a vykonáva ju sama alebo tým, že *zabezpečuje plnenie ústavných a ostatných zákonov NR SR a ďalších jej uznesení*.

Do pôsobnosti Národnej rady SR patrí rokovať o programovom vyhlásení vlády. **Vládny program, ktorý predkladá vláda SR podľa čl. 113 Ústavy SR, má predstavovať dokument komplexného charakteru, týkajúci sa celej spoločnosti a štátu,** ktorý za daných podmienok predstavuje ucelené, najefektívnejšie a aj najpriateľnejšie riešenie, odzrkadľujúce oprávnené požiadavky občanov.

Z hľadiska požiadaviek AGENDY 21 by mal byť vládny program základom "pre prijatie politického rámca, vyhovujúceho domácim podmienkam, ktorý by odrážal dlhodobú perspektívu a medziodvetvový prístup, a stal by sa východiskom rozhodovania pri rešpektovaní vzájomných väzieb vo vnútri rôznych politických, ekonomických, sociálnych a environmentálnych problémov a medzi nimi, v procese rozvoja".

V záujme úspešného presadzovania koncepčných dokumentov schválených vládnym uznesením v praxi je dôležité, aby takéto dokumenty zásadného charakteru týkajúce sa sociálno-ekonomických a environmentálnych otázok boli navyše prediskutované už pri ich príprave, a to tak, aby pripomienky nepodriadených subjektov (t. j. verejnosti, samosprávy) mohli byť včas zohľadnené a zapracované v dokumentoch pred ich schválením vo vláde. Takýto postup by bol plne v súlade s požiadavkou AGENDY 21 "zlepšiť mechanizmy, ktoré by uľahčili zapojenie zainteresovaných jednotlivcov, skupín a organizácií do rozhodovania na všetkých úrovniach".

Pokiaľ ide o tvorbu koncepcií a programov jednotlivých rezortov dôležitým sa stalo uznesenie vlády SR č. 118 z 8. 9. 1992, v ktorom vláda SR uložila všetkým ministrom a vedúcim ostatných ústredných orgánov štátnej správy SR využiť výsledky UNCED a zapracovať ich do programov nimi riadených rezortov. Nestalo sa tak.

V súvislosti s prípravou na vstup do EÚ je pre SR osobitne dôležitá Európska dohoda o pridružení uzatvorená medzi ES a ich členskými štátmi na strane jednej a SR na strane druhej (Luxemburg, 1993). Uplatňovanie zásad TUR sa premietlo aj do tejto dohody (opatrenia hospodárskej politiky a iné opatrenia budú určené na to, aby viedli k hospodárskemu a sociálnemu rozvoju SR a budú sa riadiť zásadou TUR).

Rozhodnutím helsinského summitu v decembri 1999 o otvorení rokovaní o vstupe do EÚ aj so SR, ako aj začatím negociačného procesu dňa 15.2.2000, vstúpilo Slovensko do ďalšej dôležitej etapy integračného procesu. Cieľom SR je otvoriť rokovania vo všetkých negociačných kapitolách v priebehu roku 2001 a rokovania vo všetkých kapitolách ukončiť do konca roku 2002. **Vláda SR schválila dňa 22.3.2000 druhú revidovanú verziu Národného programu pre prijatie acquis (NPPA) a pripravuje tretiu.**

SR bola v roku 2000 prijatá do OECD. Týmto rozhodnutím sa zavŕšil proces rokovaní o podmienkach, záväzkoch a zodpovednosti, ktoré vyplývajú z členstva v tejto organizácii. OECD dnes za svoju najvýznamnejšiu úlohu považuje vytvoriť rámec pre úspešnú integráciu hospodárskej, environmentálnej a sociálnej politiky, ktorý je nevyhnutný pre zabezpečenie TUR.

V súvislosti s potrebou riešiť nové úlohy, napr. vyplývajúce z podmienok pre vstup do EÚ, ako aj s požiadaviek v rámci OECD, sa vytvárajú orgány štátnej správy alebo úrady (napr. Úrad pre verejné obstarávanie, Úrad pre štátnu pomoc).

V súlade s celosvetovým trendom vyspelých štátov **vláda SR deklaruje vo svojom programovom vyhlásení** (schválenom uznesením vlády SR zo dňa 19.11.1998 a uznesením Národnej rady SR z 2.12.1998) za rozhodujúci **princíp trvalo udržateľného rozvoja**, pričom starostlivosť o životné prostredie sa musí stať integrálnou súčasťou každej sféry spoločenského života. Kvalita tohto prostredia znamená kvalitu života každého obyvateľa. Podľa programového vyhlásenia ekologizáciu spoločenského rozvoja bude vláda SR realizovať najmä prostredníctvom zavedenia ekologických princípov do všetkých odvetví. **Vláda SR vo svojom programovom vyhlásení považuje uplatňovanie princípu trvalo udržateľného rozvoja za nevyhnutnú podmienku vstupu SR do európskych a transatlantických štruktúr.** Ekonomické, sociálne, environmentálne a inštitucionálne ukazovatele a záujmy budú - v súlade s programovým vyhlásením - rozpracované v **Národnej stratégii trvalo udržateľného rozvoja**, ako aj v koncepciách regionálnych programov. **Stratégia TUR** je uvedená aj ako **inštitucionálny ukazovateľ TUR** (pozri ďalej).

Zatiaľ sa tieto ambiciózne úlohy, ktoré si dala vláda do svojho vyhlásenia, presadzujú v reálnom živote iba čiastočne. Pri prijímaní a schvaľovaní koncepcií, plánov, programov a všeobecne záväzných právnych predpisov sa zatiaľ princípy trvalo udržateľného rozvoja dôsledne neuplatňujú. Stále **pretrváva skôr rezortný pohľad, chýba integrovaný prístup v rozhodovaní**, ktorý by súčasne zohľadňoval sociálne, ekonomické a environmentálne aspekty. **Pomaly sa uplatňuje reforma verejnej správy, ktorá by mala prispieť významnou mierou k zefektívneniu verejnej správy a presadeniu jedného kľúčového princípu TUR – subsidiarity.**

Aj v Národnom programe pre prijatie acquis communautaire sa zásady TUR nebrali príliš na zreteľ (ak sa neobmedzíme na environmentálnu časť tohto dokumentu) a pritom sa uplatňovanie zásad TUR premietlo aj do uvedenej **Asociačnej dohody.**

Veľmi negatívnym javom, ktorý tvorí bariéru pre rozvoj ekonomiky štátu a má veľké nepriame negatívne dôsledky na všetky aspekty života spoločnosti, je **pretrvávajúca korupcia.** Vláda SR dňa 21.6.2000 schválila **Národný program boja proti korupcii** a súčasne zriadila **Riadiaci výbor boja proti korupcii**, následne Akčný plán boja proti korupcii.

6.7.4. Poradné orgány vlády SR a splnomocnenci vlády SR

Poradné orgány vlády a splnomocnenci vlády by mali plniť tie úlohy, ktoré majú nadrezortný charakter, resp. ktoré z rozličných príčin nie je vhodné zabezpečovať v rámci konkrétneho rezortu. Poradné orgány vlády slúžia predovšetkým pre **širšie odborné posúdenie návrhov, ktoré majú prierezový, nadrezortný charakter** a ktoré majú byť prerokované a rozhodnuté vo vláde. Sú konštituované na základe uznesení vlády a môžu mať trvalý alebo dočasný charakter.

Z poradných orgánov vlády má pre podporu TUR osobitný význam Rada vlády pre TUR, ktorá je - podľa štatútu (schváleného uznesením vlády SR č. 78 z 27. 1. 1999) poradným a koordinačným orgánom vlády SR pre uplatňovanie AGENDY 21, zásad TUR a

vyhodnocovanie ukazovateľov TUR na celoštátnej úrovni. Neexistencia koordinačného orgánu zodpovedného za uplatňovanie Agendy 21 a ukazovateľov TUR do roku 1999 výrazne spomalila celý proces presadzovania TUR v praxi.

Splnomocnenci vlády sú zaradení v štruktúre úradu vlády, ako aj ministerstiev. Sú menovaní najmä pre posilnenie ich postavenia v rámci štátu a navonok pri vykonávaní poverenej úlohy (napr. splnomocnenec vlády SR pre realizáciu projektu stratégie reformy a decentralizácie verejnej správy SR, splnomocnenec vlády SR pre riešenie problémov rómskej menšiny, splnomocnenec na ochranu osobných údajov v informačných systémoch, splnomocnenci vlády SR pre vodohospodárske otázky na hraničných vodách, splnomocnenec vlády SR pre rokovania o pristúpení do OECD a ďalší – celkovo je k 1.1.2000 menovaných 26 splnomocnencov vlády SR a ich zástupcov). Ich počet treba zredukovať.

Ako potvrdil **Audit súladu činností a financovania ústredných orgánov štátnej správy a organizácií v ich pôsobnosti** (jún, 2000) **poradné orgány a splnomocnenci sú v súčasnosti nedostatočne zákonne upravení**. Pri vláde pôsobí okolo 30 poradných orgánov, ktoré nemajú prakticky žiadne rozhodovacie právomoci, viaceré z existujúcich poradných orgánov fungujú nedostatočne. Často sú do nich menovaní členovia vlády, prípadne štátni tajomníci, ktorí ani z časového hľadiska nie sú schopní zúčastňovať sa na všetkých zasadnutiach a súčasne vykonávať svoju činnosť vo svojom úrade. Funkčnosť a opodstatnenosť viacerých súčasných poradných orgánov je preto otázna. Audit odporúča, aby sa pre kvalitné zabezpečovanie svojich úloh zmenil spôsob obsadzovania týchto orgánov tak, aby sa hlavné zastúpenie presunulo na nižšie rozhodovacie (expertné) úrovne a nevyžadovala sa vo všetkých orgánoch účasť politických reprezentantov.

6.7.5. Ministerstvá a ostatné ústredné orgány štátnej správy

Právne postavenie ministerstiev a ostatných ústredných orgánov štátnej správy v SR a ich kompetencia je v súčasnosti vymedzená Ústavou SR, zákonom SNR č. 347/1990 Zb. o organizácii ministerstiev a ostatných ústredných orgánov štátnej správy SR v znení neskorších predpisov a inými osobitnými zákonmi.

Podľa zák. SNR č. 347/1990 Zb. v SR ku dňu 1. 1. 2000 pôsobia ústredné orgány štátnej správy :

- *na čele s členom vlády (ministrom) menovaným prezidentom SR* - Ministerstvo hospodárstva SR, Ministerstvo financií SR, Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, Ministerstvo životného prostredia SR, Ministerstvo pre správu a privatizáciu národného majetku SR, Ministerstvo pôdohospodárstva SR, Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja SR, Ministerstvo dopravy, pôšt a telekomunikácií SR, Ministerstvo školstva SR, Ministerstvo kultúry SR, Ministerstvo zdravotníctva SR, Ministerstvo zahraničných vecí SR, Ministerstvo spravodlivosti SR, Ministerstvo vnútra SR, Ministerstvo obrany SR
- *na čele s vedúcim menovaným a odvolávaným vládou SR* - Úrad vlády SR
- *na čele s predsedom menovaným a odvolávaným vládou SR* - Štatistický úrad SR, Úrad jadrového dozoru SR, Úrad geodézie, kartografie a katastra SR, Protimonopolný úrad SR, Úrad priemyselného vlastníctva SR, Správa štátnych hmotných rezerv SR, Úrad bezpečnosti práce SR, Úrad pre normalizáciu, metrológiu a skúšobníctvo SR.

Ako vyplynulo z Auditu súladu činností a financovania ústredných orgánov štátnej správy a organizácií v ich pôsobnosti (jún, 2000) **zatiaľ sa ministerstvá a ostatné ústredné orgány štátnej správy – aj napriek snahe mnohých pracovníkov a manažérov počas uplynulých desiatich rokov – nedostatočne zmenili najmä v oblasti organizácie a transparentnosti práce, aktivít a financovania**. Stále sa nedarí ich pretvorenie na pracoviská, kde sa program vlády premieta na koncepcie a zákony, kde sa rozhoduje o vytváraní podmienok a nástrojov.

Neustále sú pod tlakom administratívnej a operatívnej činnosti, ktorý po prijatí niektorých zákonov ešte zosilnel. **Z hľadiska zabezpečenia TUR je veľkou bariérou najmä pretrvávajúci rezortizmus.** Nevytvorili sa podmienky pre vytváranie pružných, prierezových tímov. Podľa výsledkov auditu razantné reformy, ktoré sú potrebné, sa nedajú uskutočniť rezortne, pretože na svoj úspech vyžadujú systémové zmeny v celkovom fungovaní ústrednej štátnej správy a prierezový prístup. V ústrednej štátnej správe chýba tiež doriešenie efektívneho manažmentu komunikácie s verejnosťou, nie všade je zabezpečené prepojenie legislatívnych útvarov na strategické útvary a pod.

Viacere z bodov, na ktoré upozornil Audit, sa negatívne premietajú aj do pomalého a často neúčinného presadzovania TUR v rámci práce jednotlivých ministerstiev a ostatných ústredných orgánov štátnej správy. V tomto smere negatívne pôsobí napr. aj slabá pozícia MŽP SR vo vzťahu k ekonomickým rezortom, čo prispieva k tomu, že sa nedostatočne rešpektuje premietanie stratégie environmentálnej politiky do iných rezortných a verejných politík. Neuplatňuje sa environmentálne hodnotenie zásadných rozvojových koncepcií a všeobecne záväzných právnych predpisov, hoci je táto povinnosť už od roku 1994 zakotvená v zákone NR SR č. 127/1994 Z. z. o posudzovaní vplyvov na životné prostredie. Marginalizácia a nerešpektovanie potrieb rezortu životného prostredia (ale aj ostatných ekonomicky "slabých" rezortov) sa prejavovalo aj sústavným znižovaním ich rozpočtov.

Pre **presadzovanie TUR v praxi** prostredníctvom výkonnej (riadiacej, koncepcnej, plánovacej, normotvornej a konkrétnej rozhodovacej) činnosti jednotlivých rezortov, má vzhľadom na ich *súčasnú kompetenciu* vyplývajúcu zo zákonov (zák. SNR č. 347/1990 Zb. a osobitných zákonov) význam postup podľa **Koncepcie uplatňovania AGENDY 21 a vyhodnocovanie ukazovateľov TUR v SR** (MŽP SR, 1997) , ktorá ustanovila **gestorov jednotlivých ukazovateľov TUR a kapitol AGENDY 21.**

Hlavným dôvodom na vypracovanie **"Návrhu uplatňovania AGENDY 21 a vyhodnocovania ukazovateľov TUR v SR"** však bolo upozorniť na neplnenie a nekontrolovanosť uznesenia vlády SR č. 118/1992 počas piatich rokov, na jeho deklaratívny charakter bez akejkoľvek konkretizácie na 135 ukazovateľov TUR. V environmentálnej sfére nadväzne na dokumenty prijaté na **Konferencii OSN o životnom prostredí a rozvoji (UNCED, jún 1992)** MŽP SR vypracovalo **Stratégiu, zásady a priority štátnej environmentálnej politiky (1993)**. Opatrenie na dosiahnutie cieľov Stratégie sa podrobne rozpracovali v **Národnom environmentálnom akčnom programe I. (1996) a II. (1999)**. V sociálnej sfére ani v hospodárskej sfére však doteraz neboli vypracované komplexné dokumenty, v ktorých by boli takto rozpracované výsledky UNCED. Výsledky UNCED neboli dostatočne využité ani pri vypracovávaní koncepčných dokumentov a programov v rámci jednotlivých rezortov. Ťažkosti sa objavili aj pri plnení uznesenia vlády SR č. 655/1997 (k návrhu uplatňovania AGENDY 21 a vyhodnocovania ukazovateľov TUR v SR). Zistila to v roku 1999 aj **Rada vlády SR pre TUR**, ktorá na svojom 2. zasadnutí prijala uznesenie, v ktorom ukladá gestorom jednotlivých ukazovateľov TUR podľa uznesenia vlády SR č. 655/1997 *"spracovať a predložiť analýzu ukazovateľov TUR z hľadiska cielenej použiteľnosti a funkčnosti v rámci procesov TUR"*. Chýba tiež väčšia verejná informovanosť o dokumente **CDC – Profily krajiny - Slovensko**, v ktorom sa spracováva prehľad výsledkov dosiahnutých od UNCED. Tento dokument, ktorý sa každoročne vyhotovuje a aktualizuje pre Slovensko, sa pripravuje najmä z podkladov ministerstiev a ostatných ústredných orgánov štátnej správy, krajských úradov a okresných úradov. Zatiaľ sa nezverejňuje a ani nepredkladá na verejne pripomienkovanie. Viaceré kapitoly AGENDY 21 sú preto vypracované z pohľadu štátnej správy, chýba v nich pohľad z hľadiska hlavných skupín spoločnosti, ktorých sa dané kapitoly AGENDY 21 bezprostredne dotýkajú. V dokumente chýba prepojenie zhodnotenia kapitol AGENDY 21 na ukazovatele TUR.

6.7.6. Územné orgány štátnej správy - krajské úrady a okresné úrady

V rámci komplexnej reorganizácie orgánov miestnej štátnej správy na Slovensku bola väčšina špecializovaných orgánov zrušená zákonom NR SR č. 222/1996 Z. z. o organizácii miestnej štátnej správy a o zmene a doplnení niektorých zákonov (napr. okresné a obvodné úrady životného prostredia, oblastné lesné úrady a lesné úrady, okresné veterinárne správy) a integrovaná do všeobecnej sústavy **krajských úradov a okresných úradov**.

Právne postavenie miestnej štátnej správy je v súčasnosti vymedzené Ústavou SR, zákonom NR SR č. 222/1996 Z. z. o organizácii miestnej štátnej správy a o zmene a doplnení niektorých zákonov a inými osobitnými zákonmi.

Krajské a okresné úrady vykonávajú štátnu správu na úseku: obrany štátu, všeobecnej vnútornej správy, živnostenského podnikania a ochrany spotrebiteľa, požiarnej ochrany, civilnej ochrany obyvateľstva, tvorby a ochrany životného prostredia, financií, cien a správy majetku štátu, poľnohospodárstva, lesného hospodárstva a poľovníctva, pozemkových úprav, dopravy a cestného hospodárstva, sociálnych vecí, zdravotníctva, školstva, mládeže a telesnej kultúry, kultúry, katastra nehnuteľností, stratégie regionálneho rozvoja, kontroly, medzinárodnej spolupráce.

V súlade s uznesením vlády č. 285/1999 Z. z. krajské úrady zriadili komisie pre regionálny rozvoj so zameraním na sociálny a ekonomický rozvoj kraja. Ďalej zriadili komisie pre podporu malého a stredného podnikania a miestnych infraštrukturálnych projektov (Krajské koordinačné komisie pre rozvoj malého a stredného podnikania).

Postavenie a úlohy miestnej štátnej správy z hľadiska presadzovania AGENDY 21 je v súčasnosti determinované nielen zák. NR SR č. 222/1996 Z. z., ale aj *osobitnými zákonmi*, ktoré podrobne vymedzujú kompetenciu a úlohy krajských a okresných úradov, resp. ďalších orgánov miestnej štátnej správy (napr. obvodných bankských úradov) v rámci výkonu jednotlivých úsekov štátnej správy.

Podľa Konceptie uplatňovania AGENDY 21 a vyhodnocovania ukazovateľov TUR v SR (MŽP SR, 1997) nie sú v súčasnosti v gestorstve krajských úradov žiadne ukazovatele TUR. Krajské úrady majú v gestorstve dve kapitoly Agendy 21, a to: kap. 27 (Posilňovanie úlohy mimovládnych organizácií - partnerov pre TUR) a kap. 28 (Iniciatívy samosprávnych orgánov zamerané na podporu Agendy 21). Podľa bodu C. 1. uznesenia vlády SR č. 665/1997 mali a stále majú prednostovia krajských a okresných úradov "zabezpečiť uplatňovanie Agendy 21 v rozvojových koncepciách krajov a okresov a vyhodnocovanie aktuálnych ukazovateľov TUR, ktoré by posúdili krajské a okresné rady pre TUR". Ide o regionálne (krajské a okresné) koncepcie a akčné programy TUR a lokálne Agendy 21. Výsledkom by malo byť spolu 87 koncepcií TUR, na ktoré by nadviazali akčné programy a súčasne 87 činných rád pre TUR. Kontrola plnenia tohto uznesenia vlády SR by zrejme ukázala nielen jeho neplnenie, ale miestami aj absenciu akýchkoľvek rozvojových dokumentov.

Celkovo možno konštatovať, že reorganizácia miestnej štátnej správy mala v mnohých prípadoch negatívne dôsledky. Napr. v dôsledku zrušenia samostatných úradov životného prostredia zákonom č. 222/1996 Z. z. došlo k výraznému zníženiu účinnosti výkonu štátnej správy v starostlivosti o životné prostredie, ale aj k zníženiu príjmov do ŠFŽP o cca 130 mil. Sk. Dochádzalo k stagnácii riešenia environmentálnych problémov na regionálnej a miestnej úrovni a oddialení štátnej správy od občanov. Zníženie účinnosti sa prejavilo už v priebehu prvého roku napr. v redukcii uložených pokút, raste počtu čiernych stavieb a skládok, stagnácii plnenia opatrení vyplývajúcich z NEAP atď.

V diskusiách s účastníkmi seminárov TUR, ktoré sa konali v rokoch 1999-2000 v rámci riešenia NSTUR v SR, sa poukazovalo najmä na **chýbajúce metodické usmernenie a vzdelávanie o AGENDE 21, ukazovateľoch TUR a o význame ich uplatňovania**. Práve tu by mala zohrať hlavnú úlohu miestna štátna správa najmä smerom k samosprávam.

AGENDA 21 sa v rámci miestnej štátnej správy vyhodnocuje 1x do roka (pre CDC .- Profily krajiny – Slovensko) a v priebehu roka sa ňou prakticky nikto nezaobrá. V rámci miestnej štátnej správy (podobne ako je to aj na úrovni ústrednej štátnej správy) chýba efektívna kooperácia medzi odbormi životného prostredia, odbormi regionálneho rozvoja a ďalšími odbormi. Neprekvapuje preto, že **chýba priemet AGENDY 21 do programov a plánov regionálneho rozvoja a nedostatočne sú v týchto dokumentoch premietnuté aj environmentálne aspekty**. Za nevyhovujúci stav považovali účastníci seminárov aj pretrvávajúce kumulovanie riadiacej, regulačnej a kontrolnej funkcie v orgánoch štátnej správy.

6.7.7. Orgány územnej samosprávy

Právne postavenie územnej samosprávy v súčasnosti vymedzuje Ústava SR a iné osobitné zákony. Oblasť samosprávy má z hľadiska podpory TUR priamu nadväznosť na **kapitolu 28 AGENDY 21. Ústava SR v čl. 64 zakotvuje dva stupne (úrovne) územnej samosprávy**. Prvý stupeň reprezentuje *obec*, druhý stupeň tvoria *vyššie územné celky*, ktorých postavenie, pôsobnosť i orgány a ich vzťahy k nižším územným celkom, t. j. k obciam, ako aj k miestnym a ústredným orgánom štátnej správy mal ustanoviť osobitný zákon, ktorý však doposiaľ vydaný nebol.

Keďže **obce ako subjekty územnej samosprávy** majú v zmysle platného právneho poriadku kvalitatívne odlišné postavenie v porovnaní s ostatnými subjektami verejnej správy, t. j. s ministerstvami a ostatnými ústrednými orgánmi štátnej správy. Primátori miest, starostovia obcí a poslanci obecných zastupiteľstiev sú volení v komunálnych voľbách na obdobie štyroch rokov.

Vytvorenie dvoch stupňov miestnej štátnej správy bez súbežného prijatia zákona o postavení a právomoci samosprávnych orgánov vyšších územných celkov posilňuje v súčasnosti úlohu štátu na úkor územnej samosprávy a môže nepriaznivo ovplyvniť normotvorbu, právomoci a kompetencie samosprávnych orgánov vyšších územných celkov a tým aj deľbu moci medzi orgánmi štátu a orgánmi samosprávy.

Vzhľadom na skutočnosť, že **súčasnú zákonnú kompetenciu obcí sú veľmi oklieštené**, a ani Národná rada SR a ani vláda SR a ústredné orgány štátnej správy nemôžu svojimi uzneseniami ukladať obciam na úseku samosprávnej pôsobnosti záväznú úlohu (vyplývajúce pre štátne orgány zo schválených vládnych stratégií, koncepcií a rôznych dokumentov so vzťahom k ekonomickej, sociálnej a environmentálnej politike), na plnenie ktorých by boli obce povinné, obce nie sú v súčasnosti gestorom kapitol AGENDY 21 podľa Koncepcie uplatňovania AGENDY 21 a vyhodnocovania ukazovateľov TUR v SR (MŽP SR, 1997). Kľúčom v tomto smere môže byť preto budúca úprava zákonnej kompetencie obcí ako aj samosprávy vyšších územných celkov, ktorá by zabezpečovala presadzovanie požiadaviek TUR *v rámci regionálnej politiky*, a to v intenciách *Európskej charty miestnej samosprávy, návrhu Európskej charty regionálnej samosprávy*, ale aj takýchto medzinárodných dokumentov akými sú tzv. aalborgská *Charta európskych miest vo vzťahu k udržateľnému rozvoju* z roku 1994 alebo lisabonský *Akčný plán: od Charty k akcii* z roku 1996.

Pokiaľ ide o **podporu a iniciatívy územnej samosprávy zabezpečiť TUR**, možno v súčasnosti uplatňovať predovšetkým finančné zvýhodňovanie konkrétnych obcí poskytovaním dotácií zo štátneho rozpočtu na výkon samosprávnych funkcií obce alebo poskytovaním prostriedkov zo štátnych fondov, ako aj rozvíjať spoluprácu so záujmovými združeniami obcí, vrátane osobnej participácie ich zástupcov na rozhodovaní poradných orgánov vlády SR a pod. Veľkú úlohu tu zohrávajú a aj v budúcnosti budú zohrávať mimovládne organizácie (najmä komunitné združenia, pripravuje sa vidiecky parlament a pod.)

Základné deformácie v oblasti účelnej proporcionality medzi verejnou správou, podnikateľským a tretím sektorom sú:

- verejná správa uskutočňuje aktivity aj v takých oblastiach, kde to nie je ani účelné, ani efektívne a jej aktivita je zároveň nedostatočná v oblastiach, kde by to potrebné a účelné bolo. Jednou z oblastí, kde je aktivita verejnej správy prílišná je zabezpečovanie verejných statkov, ktoré vo svojej podstate nie sú statkami verejnými, ale sú statkami súkromnými,
- podnikateľská sféra nie je dostatočne silná a ani dostatočne nezávislá, čo je dané jednak dedičstvom komunizmu, ale aj narastaním klientelizmu a trhovo nekonformného zasahovania verejnej správy do ekonomických procesov.
- tretí sektor je taktiež poddimenzovaný a to jednak z dôvodu svojej mladosti a taktiež z dôvodu nedostatočnej sily a nezávislosti podnikateľského sektora (potenciálnych donorov)
- v rámci verejnej správy je ďalšou deformáciou aj predimenzovanosť štátnej správy v porovnaní so samosprávou (**vzťah ku kapitole č. 28 AGENDY 21**) a predimenzovanosť verejnej správy na centrálnej úrovni oproti verejnej správe na úrovni regionálnej a miestnej. V tejto súvislosti je nevyhnutné, aby sa verejné statky zabezpečovali podľa miery ich regionálneho charakteru a dopadu, inými slovami, aby centrálna úroveň verejnej (štátnej) správy zabezpečovala len tie verejné celoštátne statky, kým ostatné statky by mali byť zabezpečované na regionálnej a miestnej úrovni.

Príkladom verejných statkov môžu byť: na centrálnej úrovni - národná obrana a súdnictvo, na regionálnej úrovni to môžu byť cestná sieť, stredné školy, regionálne plánovanie, regionálne kultúrne zariadenia na miestnej úrovni vodovody a kanalizácie, základné školy, územné plánovanie a stavebný poriadok. Z toho vyplýva, že na centrálnej úrovni by mala byť zabezpečovaná koordinácia boja proti kriminalite, boj proti medzinárodnému zločinu a organizovanému zločinu a prípadne aj riešené najzávažnejšie trestné činy, ktoré svojim rozsahom alebo povahou majú nadregionálny charakter. Na regionálnej úrovni by mala byť zabezpečovaná napr. bezpečnosť cestnej premávky a boj proti závažnej trestnej činnosti. Väčšina činností vykonávaných na zabezpečenie boja s každodennou kriminalitou má však evidentne miestny charakter **a preto by ťažisko zabezpečovania verejného statku "ochrana zdravia, životov a majetku občanov" malo ležať na miestnej úrovni, kde by mala túto činnosť zabezpečovať predovšetkým mestská a obecná polícia.** Dnes tomu žiaľ nie je a prevažne celý tento verejný statok sa zabezpečuje prostredníctvom štátnej správy a polície.

Zatiaľ najpodrobnejšie prepracovaný model nový model financovania samosprávy (**vzťah ku kapitole č. 28 Agendy 21**) vychádza rovnako z princípov TUR. Tento model je dnes z veľkej časti súčasťou procesu decentralizácie verejnej správy.

6.7.8. Súdny

Súdnictvo v SR je zabezpečované Ústavným súdom SR a systémom tzv. všeobecných súdov tvorenými okresnými, krajskými súdmi a Najvyšším súdom.

Kompetenciu súdov v súčasnosti vymedzuje Ústava SR a osobitné zákony. Z článku 124 Ústavy SR vyplýva, že **Ústavný súd SR** je nezávislý súdny orgán ochrany ústavnosti. Má osobitné postavenie, právomoci a prostriedky na jej výkon. Rozhodovanie Ústavného súdu prichádza do úvahy len vtedy, ak o ochrane základných práv nerozhoduje iný súd.

Ústava SR ustanovuje, že **v SR vykonávajú súdnictvo nezávislé a nestranné súdy a súdnictvo sa vykonáva na všetkých stupňoch oddelene od iných štátnych orgánov.** Sústavu súdov tvorí Najvyšší súd SR a ostatné súdy, teda okresné a krajské súdy. Súdy rozhodujú o občiansko-právnych veciach (občianske veci, rodinné, obchodné...) a trestno-právnych veciach. Okrem toho súdy preskúmavajú aj zákonnosť rozhodnutí iných orgánov – tzv. správne súdnictvo.

Cieľom rozhodovacej činnosti súdov je predovšetkým zabezpečiť spravodlivú ochranu práv a právom chránených záujmov účastníkov. Pokiaľ ide o možnosti, týkajúce sa možného prínosu pri zabezpečovaní TUR, táto sa odvíja od konkrétnej platnej *ústavnej a zákonnej úpravy práv, resp. povinností právnických a fyzických osôb*, ktorá by mala napomáhať TUR. Pokiaľ ide o **ústavnoprávnu úpravu**, východiskom sú v tomto smere základné ľudské práva a slobody, politické práva, práva národnostných menšín a etnických skupín, hospodárske, sociálne a kultúrne práva, právo na ochranu životného prostredia a kultúrneho dedičstva.

Rovnako dôležitý je aj konkrétny spôsob vymedzenia obsahu a garancií ústavného práva konkrétnymi *zákonmi*. Postup pred súdnymi orgánmi ochrany práva je upravený procesnými normami, ktoré musia byť rešpektované (ide o podmienky začatia konania, formy uplatnenia práva - návrh, podnet, aktívna legitímácia subjektu, účastníci konania a iné).

Domáhať sa ochrany ľudských práv, ktoré napomáhajú uplatneniu ekonomických, sociálnych a environmentálnych aspektov TUR **možno aj v rámci medzinárodnoprávných mechanizmov ich ochrany**. Svoju pozitívnu úlohu tu zohráva napr. Rada Európy, reprezentujúca európsky systém na ochranu ľudských práv a základných slobôd, nakoľko SR je zmluvnou stranou Európskeho dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd.

Kľúčový problémový bod, na ktorý treba upozorniť, je dodržiavanie nezávislosti súdnictva. Ako vyplýva z pravidelnej správy Európskej komisie o pripravenosti SR na vstup do EÚ z októbra 1999 je **nutné posilniť nezávislosť súdnictva**, najmä novelizáciou Ústavy v súvislosti s menovaním sudcov a skúšobnou dobou sudcov. Vplyv vládnej moci na súdnu moc je neopodstatnene veľký. Nezávislosť sudcov treba riešiť aj z pohľadu korupcie. Podľa výsledkov diagnostických prieskumov všetky skupiny respondentov označili súdnictvo za hlavnú oblasť korupcie, pričom podnikatelia uvádzali časté úplatky v súdnych prípadoch a označili pomalé súdy a nízky výkon súdnictva za najdôležitejšie prekážky v podnikaní. Podľa NPPA 2000 **priestor pre korupciu v súdnictve vytvárajú okrem nedostatočnej nezávislosti súdov aj malý záujem verejnosti a jej nízke právne vedomie, zastaranosť procesných predpisov a neefektívny a pomalý súdny proces**. Za pozitívny krok treba považovať, že na pôde Združenia sudcov Slovenska bol vypracovaný a v decembri 1999 prijatý **Etický kódex sudcov**. Z hľadiska skvalitnenia práce sudcov je ešte stále nedostatočné vybavenie súdov modernými informačnými technológiami. Je potrebné rozšíriť vzdelávanie sudcov a pod. **Pre zefektívnenie činnosti súdnictva sa žiada napr. aj posilnenie inštitútu riešenia sporov mimosúdnou cestou**.

Význam súdnictva pri zabezpečovaní TUR v súčasnosti je nedostatočný, čo vyplýva z prioritnej úlohy zabezpečovať ochranu práv a právom chránených záujmov účastníkov. Ich činnosť sa v tomto smere môže odvíjať len v intenciách platnej ústavnej a zákonnej úpravy práv, resp. povinností právnických a fyzických osôb, *ktorá by mala napomáhať zabezpečiť TUR*. Stupeň ochrany životného prostredia by sa mohol zvýšiť, ak by žaloby mohli podávať aj záujmové združenia.

6.7.9. Kontrolné orgány

Úloha kontrolných orgánov a jej dôležitosť pri zabezpečení TUR je zahrnutá do viacerých kapitol AGENDY 21 – napr. kapitoly 8 (programová oblasť B), kapitoly 27, 29 a kapitoly 40 (programová oblasť A, B).

Najvyšší kontrolný úrad SR je nezávislý orgán vykonávajúci kontrolu hospodárenia s rozpočtovými prostriedkami, so štátnym majetkom, majetkovými právami a pohľadávkami štátu. Kontrolná pôsobnosť sa vzťahuje na vládu SR, ministerstvá a ostatné ústredné orgány štátnej správy a orgány im podriadené orgány, fondy, obce, verejnoprávne inštitúcie a iné

právnické osoby a na fyzické osoby, pokiaľ tieto hospodária s prostriedkami štátneho rozpočtu a hospodária alebo nakladajú so štátnym majetkom.

Úrad jadrového dozoru SR je ústredným orgánom štátnej správy pre oblasť jadrového dozoru. Zabezpečuje výkon štátneho dozoru nad jadrovou bezpečnosťou jadrových zariadení, posudzovanie zámerov programu využitia jadrovej energie, ako aj záväzky SR vyplývajúce z medzinárodných zmlúv.

Slovenská inšpekcia životného prostredia – je odborným kontrolným orgánom štátneho dozoru. Člení sa na ústredie a päť hlavných inšpektorátov - ochrany vôd, ochrany ovzdušia, ochrany prírody, odpadového hospodárstva a územného plánovania a stavebného poriadku.

Výkon štátnej kontroly a dozoru pokrýva aj ďalšie oblasti, konkrétne inšpekcia práce, štátny stavebný dohľad, štátny zdravotný dozor, školská inšpekcia, štátny veterinárny dozor, fyto (rastlinný) dozor, štátny požiarny dozor, ochrana pamiatok, štátna obchodná inšpekcia, farmaceutický dozor, dozor v oblasti potravinárstva, polícia, živnostenský dozor a štátny dozor vo vzťahu k sociálnej poisťovni, národnému úradu práce, dôchodkovému zabezpečeniu.

V tomto roku sa predpokladá (od 1.7.2000) zriadenie nezávislého orgánu dozoru nad finančným trhom – **Úrad pre finančný trh**. Úrad bude vykonávať dozor nad oblasťou kapitálového trhu a poisťovníctva.

V súčasnosti sa pripravuje rozšírenie kontrolnej pôsobnosti Najvyššieho kontrolného úradu SR o kontrolu Fondu národného majetku a verejných fondov vo všeobecnosti a kontrolu hospodárenia verejnoprávnych inštitúcií s verejnými finančnými prostriedkami a verejným majetkom. V januári 2000 bol spracovaný a vydaný **Etický kódex pre kontrolných pracovníkov Najvyššieho kontrolného úradu SR**, ktorý aplikuje medzinárodný etický štandard pri rešpektovaní národných podmienok, daných vlastnou kultúrou, jazykom, právnym a sociálnym systémom. Ako sa uvádza v NPPA 2000 vo všetkých orgánoch vykonávajúcich kontrolu verejných financií **bude potrebné najmä zlepšiť organizáciu prípravy na kontrolu, zamerat' kontrolné akcie na ťažiskové problémy, zlepšiť technickú vybavenosť kontrolórov, zvýšiť odbornú úroveň a vybudovať vnútornú kontrolu** v takej miere, aby boli dostatočne vykryté touto kontrolou všetky miesta alokácie verejných prostriedkov a verejného majetku a zabezpečiť jej funkčnú nezávislosť.

Otázky verejnej kontroly, ale aj kontroly verejných inštitúcií, sú veľmi často diskutovanou témou, či už vo vzťahu občan – verejná správa alebo štátna správa – samospráva, resp. v rámci štátnej správy. V zásade však **dnes neexistuje ucelený a previazaný systém kontroly verejnej správy**. Dokonca aj naopak, ak boli vykonané kontroly a odhalené nedostatky (Najvyšší kontrolný úrad SR, prokuratúra, ...) vo väčšine prípadov neprišlo k náprave ani k postihom. Z dôvodu neexistencie uceleného systému uniká mnoho procesov verejnej kontrole. **Nedostatky v rámci informačných systémov neumožňujú získať objektívne, dostatočné a dostatočne rýchle údaje. Nie je doriešená kontrolná činnosť správneho konania, správny poriadok z roku 1967 je nevyhovujúci.** Verejná správa, vrátane miestnej samosprávy, nie je dostatočne viazaná organizovať občiansku verejnú kontrolu. Je potrebné aj podrobne diferencovať medzi kontrolou v úzkom slova zmysle, dozorom, kontrolou, auditom a inými formami kontrolnej činnosti. **Súčasná nevyjasnenosť jednotlivých foriem kontrolnej činnosti výrazne znižuje účinnosť kontrolného systému ako celku.** Situáciu komplikuje aj fakt, že **jednotlivé orgány verejnej správy sú spravidla nielen objektom, ale aj subjektom kontroly**. Aj tieto otázky by mala vyriešiť práve Koncepcia decentralizácie a modernizácie verejnej správy (2000).

6.8. Vedecké, výskumné a odborné organizácie

V SR sú vedecké a výskumné inštitúcie začlenené do viacerých sektorov, a to štátneho (orgány a inštitúcie zaoberajúce sa základným výskumom, poskytujúce verejné služby a neziskové inštitúcie spravované a prevažne financované štátom), súkromného neziskového (netrhové, neziskové inštitúcie a neziskové inštitúcie a neziskové súkromné osoby), sektora vysokých škôl (vysoké školy, univerzity a ďalšie organizácie pomaturitného vzdelávania bez ohľadu na zdroj ich financovania a ich právny štatút) a sektora zahraničných organizácií (inštitúcie a organizácie so sídlom v cudzine, ale výskum a vývoj vykonávajúce na území SR, ako aj medzinárodné organizácie sídliace na území Slovenska).

Univerzity, ústavy SAV a ďalšie výskumné a vývojové pracoviská reagovali aktívne od roku 1990 na ponovembrový transformačný proces. V oblasti vysokého školstva k tomu prispel aj zákon o vysokých školách. V rámci univerzít a SAV sa zaviedol grantový systém a akreditácia pracovísk. V rámci SAV došlo k prechodu viac ako tretiny pracovísk na príspevkovú formu hospodárenia. Dôležitým krokom bolo vytvorenie Akreditačnej komisie vlády SR, ktorej úlohou je sledovať, posudzovať a nezávisle hodnotiť a pomáhať zvyšovať úroveň vzdelávania, vedeckej a umeleckej činnosti na vysokých školách.

Súčasný stav vedeckých a výskumných organizácií vo všetkých sektoroch je napriek čiastkovým pozitívam neuspokojivý. Podľa Konceptie ďalšieho rozvoja vysokoškolského vzdelávania pre 21. storočie na Slovensku, nastal u nás praktický rozpad vedecko-výskumnej základne, máme zlú organizáciu vedy a najmä došlo k výraznému podfinancovaniu základného výskumu. Veľmi nebezpečné sú najmä dve tendencie – klesajúci objem kapitálových výdavkov a výrazné fluktuácie v tzv. ostatných výdavkoch (laboratórne materiály, knihy, časopisy, služby spojov, energie atď.).

Tieto tendencie už totiž nielen negatívne ovplyvňujú súčasnú výskumnú orientáciu ústavov, ale môžu dokonca znemožniť reorientáciu výskumu, resp. efektívnu budúcu účasť na medzinárodnej vedecko-technickej spolupráci a to aj napriek skutočnosti, že výskumné ústavy spolupracujú so zahraničnými inštitúciami, resp. využívajú spoluprácu s medzinárodnými organizáciami v oblasti vedy a výskumu. Jedná sa ale o parciálnu spoluprácu, ktorá by potrebovala integrovanejšie inštitucionálne zabezpečenie.

Koncepčné materiály, ktoré sa vypracovali pre oblasť vedy a výskumu v rokoch 1990-1998, neriešili také zásadné otázky ako je financovanie, inštitucionálne a informačné zabezpečenie vedy a výskumu. V súčasnosti sú už vypracované alebo sa pripravujú návrhy nových rozvojových materiálov, ktoré riešia vyššie uvedené problémové body pre oblasť vedy a techniky, z ktorých považujeme za kľúčové:

- Zásady štátnej vednej a technickej politiky (schválené dňa 25. augusta 1999 uznesením vlády SR č. 727/1999), Ministerstvo školstva SR, Bratislava, 1999 .
- Koncepčné zameranie technickej politiky priemyselných odvetví SR do roku 2003 (schválené uznesením vlády SR č. 621/1999) - hneď v úvode sa tento koncepčný materiál odvoláva na potrebu udržateľného rozvoja našej spoločnosti).
- Konceptia štátnej vednej a technickej politiky do roku 2001 (schválená uznesením vlády SR č. 724/2000 a uzn. NR SR č. 1228/2000)
- Nový model financovania vedy a techniky (schválené uznesením vlády SR č. 561/2000)

V súčasnosti všeobecne záväzný právne predpisy, podľa ktorých sa zabezpečuje financovanie vedy a výskumu, nie je možné považovať za dostačujúce. V roku 2000 sa v súlade s legislatívnym plánom vlády pripravujú tieto zákony: Návrh zákona o Slovenskej akadémii vied, Návrh zákona o vede a technike a Návrh zákona o vynálezoch, priemyselných vzoroch a zlepšovacích návrhoch.

6.9. Vzdelávacie a výchovné inštitúcie

Po roku 1989 došlo v predškolských zariadeniach, základných školách a stredných školách k zásadným zmenám napr. aj v tom, že sa začínajú zakladať stredné školy súkromné a cirkevné.

PREDŠKOLSKÉ ZARIADENIA - Podľa údajov Štatistického úradu SR k 30.9.1998 bolo na Slovensku 3 327 materských škôl, ktoré navštevovalo 167 504 detí (z toho 447 v súkromných a 205 v cirkevných škôl, podľa výchovného jazyka bolo 2 912 so slovenským jazykom, 275 s maďarským jazykom, 14 s ukrajinským jazykom. 102 so slovenským a maďarským jazykom, 3 so slovenským a ukrajinským jazykom a 1 s nemeckým jazykom). V rámci predškolských zariadení sa významnou mierou prejavujú súčasné nepriaznivé demografické a ekonomické trendy (rušenie materských škôl pri závodoch, zavedenie poplatku za úhradu časti nákladov, rodičovského príspevku do troch rokov života dieťaťa a pod.). Počet súkromných a cirkevných materských škôlok je nízky (v roku 1997 bolo 16 súkromných a 6 cirkevných škôlok).

ZÁKLADNÉ ŠKOLY - Podľa Štatistického úradu SR k 30.9.1998 bolo na Slovensku 2 484 základných škôl (z toho 17 súkromných a 1 111 cirkevných), ktoré navštevovalo 647 877 žiakov. Celkovo možno považovať sieť základných škôl za stabilizovanú. V školskom roku 1997/98 bolo 255 základných škôl s maďarským vyučovacím jazykom, 8 škôl s ukrajinským, 4 triedy s nemeckým, 30 škôl s kombinovaným slovenským a maďarským a 1 škola s kombinovaným slovenským a ukrajinským vyučovacím jazykom – vyplýva z toho, že výrazná väčšina detí iných národností má zabezpečené povinné vzdelávanie vo svojom materinskom jazyku (iná je situácia pokiaľ ide o rómske deti, ktoré zatiaľ na Slovensku nemajú školy v materinskom jazyku). Žiakov slovenskej národnosti je na Slovensku 86,55% (k roku 1998) a do škôl so slovenským vyučovacím jazykom chodí 89,46%.

Od roku 1989 celkovo pribudlo 180 škôl a 665 tried, avšak v dôsledku demografického vývoja poklesol počet žiakov, čo malo za následok priaznivý efekt na naplnenosť tried (v roku 1997/98 pripadalo v priemere 22,6 žiaka na triedu). Stále ešte vysoko prevládajú na úrovni základného vzdelávania štátne školy. V školskom roku 1997/98 z celkového počtu 2 401 základných škôl bolo 87 cirkevných zariadení a iba 5 súkromných zriaďovateľov.

STREDNÉ ŠKOLY - Celkove sa v posledných rokoch zvýšil počet gymnázií (vo väzbe na celospoločenskú požiadavku zvýšiť počet vysokoškolsky vzdelaných ľudí), vznikajú bilingválne gymnázia, 6-ročné gymnázia a pod. (na gymnáziách dnes študuje asi 17% mládeže) Významne stúpol počet škôl v rámci stredného odborného školstva ako aj počet žiakov, ktorí ich navštevujú (z 25% v rokoch 1988/1989 na 40% v roku 1998). Zároveň klesol počet žiakov v stredných odborných učilištiach (z 56% v rokoch 1988/1989 na 40% v roku 1998).

Podľa údajov Štatistického úradu SR k 15.9.1998 bolo na Slovensku 205 gymnázií, ktoré navštevovalo 82 052 žiakov (z toho 68 591 v štátnych, 3 739 v súkromných a 9 722 v cirkevných gymnáziách), 376 stredných odborných škôl, ktoré navštevovalo 116 495 žiakov (z toho 109 177 v štátnych, 4 921 v súkromných a 2 397 v cirkevných stredných odborných školách) a 349 stredných odborných učilišť, ktoré navštevovalo 130 312 žiakov (z toho 127 102 v štátnych, 2 136 v súkromných a 1 074 v cirkevných stredných odborných učilištiach).

Stredné odborné učilištia sú v celom období od roku 1990 najproblémovejšou oblasťou školstva. Upadá záujem o štúdium na týchto školách, stagnuje trh práce a tiež reštrukturalizácia hospodárstva je pomalá. Nie je ujasnená koncepcia v oblasti kompetencií rezortov a možnosti opätovného zapojenia podnikov do prípravy učňovskej mládeže. V rámci stredného školstva stále vysoko prevažuje štátne školstvo (až 92,5%), jedinou výnimkou sú gymnázia, kde viac ako 15% sú cirkevné gymnázia. Stále je nízky počet súkromných škôl (napr. v porovnaní s Českou republikou, kde percentuálne zastúpenie neštátnych stredných škôl je už 30%). Vzdelávacie výsledky žiakov (na

Slovensku aj v Českej republike) sú však stále lepšie na štátnych školách ako na súkromných alebo cirkevných školách. Aj v niektorých vyspelých krajinách (Nórsko, Fínsko a Švédsko) je percento súkromných škôl veľmi nízke (asi len 1-1,5 %), a teda nízky počet súkromných škôl nie je možné interpretovať ako zaostávanie.

VYSOKÉ ŠKOLY v rokoch 1990-1998 zaznamenali tieto základné vývojové trendy:

- zvyšovanie počtu centier vysokých škôl, predovšetkým nových univerzitných centier a zároveň zvyšovanie počtu vysokých škôl a fakúlt,
- progresívny vývoj kvantitatívnych ukazovateľov - výrazný nárast počtu študentov pri miernom náraste počtu pedagógov,
- kvalitatívna zmena v štruktúre pedagógov - rastie počet profesorov, odborných asistentov aj asistentov, ale dochádza ku stagnácii celkového počtu odborných asistentov a k stagnácii až poklesu počtu docentov.
- zmeny v štruktúre študentov - zvyšuje sa podiel menej tradičných foriem štúdia (štúdium popri zamestnaní, mimoriadne štúdium), klesá počet (podiel) zahraničných študentov.

Na Slovensku je v súčasnosti 21 univerzít a v rámci nich je vyše 80 fakúlt, čo je vzhľadom na počet obyvateľov neúmerne vysoký počet. V sledovanom období sa celkový počet centier vysokých škôl zvýšil na 15, pričom okrem centier vysokých škôl vznikli detašované pracoviská vysokých škôl v SR (22) i v zahraničí (2). V roku 1999 zákonom o zriadení Vysoké školy manažmentu v Trenčíne (s účinnosťou od 1.12.1999) vznikla prvá neštátna vysoká škola, ktorá ponúka bakalárske jednodoborové štúdium v študijnom odbore Podnikový manažment.

Na väčšine univerzít sa zaviedlo trojstupňové štúdium: **bakalárske (Bc.) a jeho paralela inžinierske štúdium, magisterské (Mgr.) (doktorské - Dr.) a doktorandské štúdium (PhD.)**, kreditný systém, podporil sa vnútorný otvorený systém štúdia, obsadzovanie vedúcich postov voľbami a konkurzmi.

Dôležitým krokom bolo **podpísanie Dohovoru o uznávaní kvalifikácií týkajúcich sa vysokoškolského vzdelávania v európskom regióne (Lisabonský dohovor)**, ktorý pre Slovenskú republiku nadobudol platnosť 1.9.1999.

V rezorte MŠ SR a MŽP SR boli vytvorené poradné orgány na podporu AGENDY 21 a TUR SR. Sú to: Ústredná rada pre environmentálnu výchovu a vzdelávanie pri MŽP SR a Stála komisia pre ekologickú a environmentálnu výchovu a vzdelávanie na VŠ pri MŠ SR.

Vláda SR považuje za prínos účasť v programoch vzdelávania, odbornej prípravy a mládeže EÚ: Sokrates, Leonardo da Vinci a Mládež pre Európu III. , ktoré podporujú medzinárodnú partnerskú spoluprácu škôl, vzdelávacích a mládežníckych inštitúcií.

INŠTITÚCIE ZABEZPEČUJÚCE CELOŽIVOTNÉ VZDELÁVANIE - okrem existujúcich vzdelávacích inštitúcií, ktoré zabezpečujú celoživotné vzdelávanie vznikajú aj ďalšie, netradičné vzdelávacie organizácie: City Univerzity (napr. v Bratislave a v Trenčíne), Academia Istropolitana Nova (ako nezávislá vzdelávacia inštitúcia zabezpečujúca alternatívne postgraduálne vzdelávanie a výskum v oblastiach: Profesionálny program aplikovanej ekonómie, Environmentálna politika, Ochrana pamiatok, Žurnalistika, Európske štúdiá atď.). Vytvorili sa samostatné organizácie, zabezpečujúce vzdelávanie odborných pracovníkov štátnej správy a samosprávy - napr. Inštitút vzdelávania verejnej správy, Nadácia vzdelávania samosprávy SR (zakladateľom je ZMOS) so sieťou 11 regionálnych vzdelávacích centier a pod. Významnú úlohu plnia aj rôzne školiace centrá s medzinárodnou pôsobnosťou. Ako príklad možno uviesť Regionálne školiace centrum Bazilejského dohovoru (o riadení pohybov nebezpečných odpadov cez hranice štátov a ich zneškodňovaním) pre strednú a východnú Európu v Bratislave, ktoré pôsobí v rámci SAŽP už štyri roky. Medzi ďalšie vzdelávacie organizácie, ktoré vykonávajú rôzne formy cielených vzdelávacích, výchovných

a propagačných aktivít patrí napr. Iuventa, Akadémia vzdelávania, Agroinštitút. Veľký počet významných vzdelávacích organizácií pôsobí v rámci tretieho sektora (v Grémiu tretieho sektora je samostatná sekcia vzdelávania a vedy), významnú úlohu plní aj SAIA. Vzdelávacie aktivity a projekty s medzinárodnými partnermi orientované priamo aj na problematiku TUR usporadúva napr. Regionálne environmentálne centrum Slovensko, Spoločnosť pre trvalo udržateľný život, ETP Slovensko, Daphne, M.E.S.A 10 a iné. Mimovládne organizácie (napr. ASPEK), zabezpečujú aj vzdelávacie aktivity pre pracovníkov v priemysle a obchode. Dôležitú úlohu zohrávajú aj vzdelávacie aktivity a projekty širokej spolupráce so zahraničím.

Osobitné postavenie medzi inštitúciami celoživotného vzdelávania majú **inštitúcie zabezpečujúce jazykové vzdelávanie**. Vo väčších mestách sa zachovali aj štátne jazykové školy, všeobecne však už prevažujú súkromné jazykové školy. Okrem toho renomované zahraničné inštitúcie ako British Council (v Bratislave, Banskej Bystrici a Košiciach), Goetheho inštitút, Francúzsky inštitút a Talianske kultúrne centrum, Rakúsky inštitút pre strednú a východnú Európu v Bratislave a v ďalších pobočkách na Slovensku organizujú rôzne formy jazykových kurzov. Viaceré firmy podporujú jazykovú prípravu svojich zamestnancov a hradia náklady za tieto kurzy. Veľké podniky majú vlastné doškoloňovacie strediská zamerané aj na jazyky.

Od roku 1990 bol prijatý veľký počet strategických a koncepcných materiálov pre rozvoj školstva, bola prijatá aj osobitná koncepcia podporujúca environmentálnu a ekologickú výchovu a vzdelávanie. Žiadna z doteraz prijatých koncepcií však nepriniesla zásadné systémové zmeny a preto školstvo ešte iba stojí pred skutočnou reformou.

V súlade s legislatívnym plánom vlády SR by sa mali do konca roku 2000 pripraviť návrhy ďalších zákonov: Návrh zákona o financovaní škôl a Návrh zákona o vysokých školách. Pripravuje sa nový školský zákon.

Oblasť vzdelávania a výchovy by mala prejsť v najbližších rokoch procesom zásadnej reformy. Sú vypracované koncepcné dokumenty: Návrh koncepcie rozvoja výchovy a vzdelávania v SR, Návrh koncepcie ďalšieho rozvoja vysokoškolského vzdelávania pre 21. storočie na Slovensku, vrátane plánu rozvoja doktorandského štúdia. Významnú úlohu v oblasti celoživotného vzdelávania vo verejnej správe by mala zohrať Koncepcia vzdelávania vo verejnej správe. MŽP SR pripravilo komplexný návrh Environmentálnej akadémie – program pre vytvorenie uceleného systému environmentálnej výchovy, vzdelávania a propagácie, ktorý by mal byť v roku 2001 predložený na rokovanie vlády SR.

6.10. Podnikateľské subjekty

Už v roku 1993 boli založené pre podporu malého a stredného podnikania na Slovensku **Národná agentúra pre rozvoj malého a stredného podnikania** ako aj sieť **Regionálnych poradenských a informačných centier** a **Podnikateľských inovačných centier**. V roku 1999 bola zriadená **Rada vlády pre malé a stredné podnikanie**.

Napriek tomu, že súkromný sektor sa podieľa na tvorbe HDP SR už vyše 80%, štátne vlastníctvo predstavuje stále dôležitý podiel na majetku stredných a veľkých podnikov. V roku 1999 vláda SR pristúpila k realizácii zásadnej reštrukturalizácie podnikovej sféry, ktorá bude sprevádzaná zefektívnením procesov konkurzov a vyrovnaní v podnikovej sfére. V reforme podnikovej sféry sú relevantné dve podmienky: dokončenie privatizácie a dosiahnutie posunu v reštrukturalizácii podnikov.

Je potrebné presadiť zmenu orientácie podnikov namiesto krátkodobých na dlhodobé strategické ciele svojho rozvoja, dlhodobého dosahovania ziskov a skvalitnenie úrovne manažmentov. V súčasnosti sa pripravuje materiál na zlepšenie právneho, regulačného a daňového rámca na podporu investícií.

Opatrením inštitucionálneho charakteru je vytvorenie **Slovenskej agentúry pre rozvoj investícií a obchodu** (SARIO), ktorá bude partnerskou organizáciou zahraničným investorom a bude kompetentná rokovať a zastupovať viaceré inštitúcie štátnej správy. Návrhy opatrení na odstránenie jednotlivých bariér podnikania obsahujú materiály (MH SR, Úrad vlády SR) "Zlepšenie právneho a regulačného rámca na podporu investícií" (schválený 13. 9. 2000 uznesením vlády SR č. 703) a "Zlepšenie daňového a colného rámca na podporu investícií" (bude predložený na schválenie vládou SR). Navrhované opatrenia v jednotlivých oblastiach predstavujú systémové riešenie zlepšenia podnikateľského prostredia pre pôsobenie tak zahraničných ako aj domácich investícií v Slovenskej republike.

Osobitné postavenie medzi podnikateľskými subjektami majú **banky a poisťovne**. V bankovom sektore SR v roku 2000 pôsobilo 25 bankových subjektov, z toho 23 bánk, 2 pobočky zahraničných bánk a okrem toho 10 zastúpení zahraničných bánk. Všeobecne prevláda orientácia na univerzálne bankovníctvo. Špecifické banky – Konsolidačná banka a Slovenská záručná banka – sú štátne peňažné ústavy. Ministerstvo financií SR a Národná banka Slovenska zodpovedajú za tvorbu legislatívy v oblasti bankovníctva a tým aj za implementáciu NPPA. Výkon bankového dohľadu vykonáva Národná banka Slovenska, pričom spĺňa všeobecne uznávané požiadavky kladené na efektívny a funkčný výkon bankového dohľadu. V roku 1999 vláda SR pristúpila k realizácii zásadnej reštrukturalizácie bankovej a podnikovej sféry, ktorá bude sprevádzaná urýchlením privatizácie vybraných bánk.

Transformácia ekonomiky si vyžadovala zásadné zmeny aj v poisťovníctve. V roku 1990 bola na Slovensku len jedna štátna poisťovňa – Slovenská štátna poisťovňa. V roku 2000 podnikalo na Slovensku 27 poisťovní, z ktorých je 17 s podielom zahraničného kapitálu. Pokiaľ prvé novovznikajúce poisťovne vznikali prevažne ako univerzálne, v neskorších rokoch sa začali nové poisťovne špecializovať na niektoré poistné odvetvia napr. životné a úrazové poistenie, poistenie právnej ochrany, cestovné poistenie, poistenie úverov a pod. Vo vývoji poisťovníctva možno pozorovať tendenciu postupného nárastu podielu životného poistenia na celkovom poistení. V súčasnosti v rámci poistenia proti škodám tretími osobami existuje aj poistenie proti environmentálnym rizikám (napr. poisťovňa GERLING).

Na základe prieskumu medzi vybranými slovenskými bankovými inštitúciami (realizoval sa v rámci analýz inštitucionálneho rámca TUR) je možné konštatovať, že aj na Slovensku sa začínajú implementovať požiadavky ochrany životného prostredia a TUR do bankových politík – napr. Prvá komunálna banka, Tatra banka, a.s.

6.11. Mimovládne neziskové organizácie a záujmové združenia

6.11.1. Mimovládne neziskové organizácie

Kapitola 27 AGENDY 21 zdôrazňuje nesmierne dôležitú úlohu mimovládnych organizácií pri formovaní a realizácii participačnej demokracie a občianskej spoločnosti. Formálne a neformálne organizácie, ako aj vidiecke hnutia by podľa Agendy 21 mali byť rešpektované ako rovnocenní partneri pri jej realizácii. Skutočnosť, že mimovládne organizácie sú nezávislé, im umožňuje plnohodnotnú účasť, nezávislosť je preto hlavným atribútom mimovládnych organizácií a hlavným predpokladom ich skutočného zapojenia. O význame MVO svedčí aj to, že medzi inštitucionálne ukazovatele TUR bol zaradený aj **ukazovateľ "Príspevok MVO k TUR"**.

Mimovládne neziskové organizácie v SR sa môžu registrovať ako občianske združenie (zákon č. 83/1990 Z.z. o združovaní občanov v znení neskorších predpisov), nadácia (zákon č. 207/1996 Z.z. o nadáciách), neinvestičný fond (zákon č. 147/1997 Z.z. o neinvestičných

fondocho), nezisková organizácia (zákon č. 213/1997 Z.z. o neziskových organizáciách poskytujúcich všeobecne prospešné služby).

Aktivity medzinárodných organizácií na Slovensku upravuje zákon č. 116/1985 Zb. o podmienkach činnosti organizácií s medzinárodným prvkom v znení zákona č. 157/1989 Zb. Medzinárodné organizácie sa môžu registrovať aj podľa zákona o nadáciách, neinvestičných fondoch a neziskových organizáciách, môžu byť zriadené aj osobitnými zákonmi (napr. Červený kríž, Matica slovenská).

Podľa údajov Ministerstva vnútra SR z januára 1999 **na Slovensku bolo v roku 1999 registrovaných 13 625 rôznych typov mimovládnych neziskových organizácií**. O činnosti mimovládnych neziskových aktivitách však viac vypovedá ich aktivita ako registrovanosť. Množstvo organizácií vzniklo pre naplnenie jednej idey, po naplnení ktorej aktivita ľudí v organizácii ochabuje, zápis v registri však ostáva. Jedným z najlepších indikátorov aktivity organizácií je ich potreba a schopnosť informovať verejnosť, prezentovať verejnosti svoje aktivity a získať podporu verejnosti pre ne, schopnosť komunikovať so štátnym a podnikateľským sektorom, schopnosť získať a používať finančné zdroje. Mimovládne neziskové organizácie v SR pokrývajú skoro všetky oblasti našej spoločnosti, obhajujú celé spektrum názorov, a to aj v prípade keď pracujú v jednej oblasti.

Na najvyššej úrovni pracuje v SR Grémium tretieho sektora (G3S), ktoré sa po rokoch diskusie dostalo k svojmu súčasnému statusu. G3S je neformálnou platformou dobrovoľných zvolených zástupcov jednotlivých sekcií pokrývajúcich jednotlivé oblasti, v ktorých MVO pôsobia. Dlhodobým cieľom G3S je budovať občiansku spoločnosť na Slovensku, spoločnosť slobodných a aktívnych občanov, ktorí nečakajú, ale konajú v prospech verejného blaha. **Z hľadiska presadzovania TUR v SR má v rámci mimovládnych organizácií kľúčový význam Ekofórum**. Predstavuje voľne štruktúrovanú horizontálnu platformu organizácií, ktoré sa cítia byť environmentálne a súčasne sú mimovládne, neziskové a nezávislé na komerčných subjektoch a politických stranách. V súčasnosti sa vytvára Vidiecky parlament, ktorý by mal zohrať dôležitú úlohu pri presadzovaní reformy a decentralizácie verejnej správy a celkovo prispieť k rozvoju vidieka. Medzi významné environmentálne organizácie, ktoré sa venujú problematike TUR, patrí najmä Spoločnosť pre trvalo udržateľný rozvoj v SR (analogická spoločnosť pôsobí v Českej republike), Regionálne environmentálne centrum Slovensko (slovenská pobočka Regionálneho environmentálneho centra pre krajiny strednej a východnej Európy), Environmentálny tréningový program - Slovensko, Greenpeace Slovensko, Ľudia a voda, Spoločnosť priateľov Zeme, Za Matku Zem, SZOPK, Nadácia Ekopolis, Strom života, SZOPK, A-projekt, ENERGIA 2000, SK BIOM, Voľné združenie bratislavských občianskych a ochranárskych organizácií, Trenčianske neformálne združenie, Centrum pre podporu miestneho aktivizmu, Občianske združenie DAPHNE, Lesoochranárske združenie Vlk a ďalšie. Veľmi pozitívnu úlohu zohrávajú komunitné združenia. Početné združenia a organizácie v rámci tretieho sektora vytvárajú aj národnostné menšiny. Napríklad rómska menšina mala podľa MV SR ku dňu 1.3.2000 zaregistrovaných 114 občianskych združení a 15 politických strán. V SR pôsobia 4 nadácie, 3 neinvestičné fondy a 1 nezisková organizácia na všeobecne prospešné služby založené Rómami. Významnú úlohu plnia aj servisné organizácie ako napr. Slovenská akademická informačná agentúra - servisné centrum pre tretí sektor, počítačová sieť Changenet a ďalšie.

Zástupcovia environmentálnych mimovládnych organizácií uzatvorili v roku 1998 Rámcovú dohodu o spolupráci s Ministerstvom životného prostredia SR.

Uznesením vlády SR č. 738 zo dňa 31.8.1999 bol schválený **Štatút Rady vlády SR pre MVO**. Rada je poradným a iniciatívnym orgánom vlády SR pre podporu činnosti mimovládnych neziskových organizácií. V Rade sú 20-ti zástupcovia MVO a 25-ti zástupcovia štátnej správy. Schválením štatútu bola inštitucionalizovaná spolupráca vlády s MVO. Voči tomu sú však výhrady napr. zo strany G3S. Týmto krokom sa partnerom pre

vládu stala Rada, ktorej väčšinu však tvoria zástupcovia štátnej správy. G3S (ktoré reprezentuje viac ako tisíc neziskových organizácií) má napr. v rade rovnako jeden hlas ako individuálne mimovládne organizácie, ktoré boli do rady delegované.

Na Slovensku sa tretí sektor pri porovnaní so situáciou v okolitých transformujúcich sa krajinách vyznačuje tromi výraznými črtami - pomerne vysokým stupňom sebauvedomenia a spolupráce, podielom na rozvoji komunitných iniciatív a komunitnej filantropie a schopnosťou účinne vstupovať do demokratických politických procesov.

Od roku 1990 dynamicky rastie počet mimovládnych neziskových organizácií (MNO), ktoré pôsobia vo všetkých oblastiach verejnoprospešných činností. V súlade so situáciou v krajinách EÚ ako aj v ďalších hospodársky vyspelých krajinách **možno predpokladať zvýšenie podielu zamestnancov neziskového sektora na Slovensku (v porovnaní s krajinami EÚ, kde predstavuje 7 % celkovej zamestnanosti, je tento podiel na Slovensku iba 0,9%).** Možno predpokladať, že dôjde aj ku zmene štruktúry činnosti mimovládnych neziskových organizácií na Slovensku a zvýšenie príjmov na ich činnosť z verejných zdrojov. **Rozdiely v štruktúre zamestnanosti a v štruktúre príjmov poukazujú na rozdielne funkcie, ktoré plní tretí sektor na Slovensku a v EÚ. Kým v EÚ plnia mimovládne neziskové organizácie predovšetkým servisné funkcie, na Slovensku je to presadzovanie sociálnej zmeny, občianska advokácia a budovanie komunit.** Mimovládne organizácie na Slovensku od roku 1990 nezávisle a iniciatívne vykonávajú rôznorodé aktivity, ktorými pomáhajú a slúžia občanom a svojimi činnosťami výraznou mierou podporujú smerovanie k TUR. V porevolučnej politicko-spoločenskej zmene Slovenska najdôležitejším partnerom pre MVO boli samosprávy a v súčasnosti má ich spolupráca úroveň strategického a dlhodobého spojenectva. MVO svojou prácou zlepšujú:

- **efektívnosť fungovania verejnej správy** (prispievajú k skvalitňovaniu rozhodovacieho procesu, informovanosti širokej verejnosti, plnia tiež úlohu kontrolného mechanizmu uplatňovania rozhodnutí v praxi atď.),
- **integrovacie environmentálnej a rozvojovej problematiky do rozhodovania** (napr. aktívnou účasťou v procesoch environmentálneho hodnotenia rozvojových dokumentov, na nižších úrovniach verejnej správy aj priamymi odbornými konzultáciami, riešením čiastkových projektov podporujúcich TUR atď.),
- **účinnosť presadzovania právnych predpisov** (mimovládne organizácie veľmi aktívne pôsobia v kontrole dodržiavania uplatňovania právnych predpisov v praxi, okrem toho sa zasadujú o prijatie nových predpisov, prispievajúcich k podpore občianskej spoločnosti, ochrane a tvorbe životného prostredia, obhajobe ľudských práv a pod.),
- **zlepšenie komunikácie a spolupráce medzi vedeckou sférou, verejnou správou a verejnosťou.** Práve mimovládne organizácie účinne prispievajú k presadzovaniu účinných mechanizmov pre prístup k informáciám, k výmene informácií, kontrole kvality informácií vytváraní partnerských vzťahov od úrovne medzinárodnej až po lokálnu.

Významnú úlohu by mali zohrať MVO ako aj nezávislé združenia a médiá v boji proti korupcii. Podľa Národného programu boja proti korupcii (2000) ich úloha bude spočívať v monitorovaní situácie v oblasti boja proti korupcii, prispievať k všeobecnému vzdelaniu v oblasti boja proti korupcii, vykonávať analýzy a nezávislé expertízy atď.

Jednou z hlavných úloh budovania dlhodobej stability tretieho sektora na Slovensku je jeho **finančná stabilita.** Je to úloha, za ktorú nesie čiastočnú zodpovednosť aj štát, vyžaduje prierezový a systematický prístup, všeobecné akceptovanie úlohy a aktivít tretieho sektora štátom a samosprávou pri budovaní sociálnej a ekonomickej TUR SR. Rezervy na posilnenie tretieho sektora by sa mali hľadať predovšetkým v domácich zdrojoch. Súčasný stav financovania je neudržateľný a nestabilný, nie sú vytvárané žiadne podporné mechanizmy a poskytované takmer žiadne zdroje. To sa prejavuje napríklad pri schvaľovaní štátneho

rozpočtu. Nadalej pretrváva vysoká neefektívnosť, neadresnosť, neprehľadnosť (a tiež zotrvačnosť) rôznych štátnych podporných programov a investícií štátu, ich návratnosť nie je vyčíslená a z pohľadu udržateľnosti nie je identifikovaná. Financovanie MVO je zabezpečované predovšetkým z kapitol jednotlivých ministerstiev, cez okresné úrady a príspevky niektorých samospráv. Príjmy z týchto zdrojov sú nestabilné, kritériá na ich poskytovanie sa menia, poskytujú sa len na obdobie jeden rok. Tretiemu sektoru chýbajú základné prostriedky a prevádzkový kapitál. MVO (a verejný sektor vôbec) len veľmi ťažko dokážu zaplatiť prácu mladých kreatívnych ľudí.

Hlavnými predpokladmi stability MVO sú najmä:

- možnosť uchádzať sa o podporu poskytovanú v zmysle zákonov o sociálnej pomoci, o štátnej pomoci, zamestnanosti, o regionálnom rozvoji, o cestovnom ruchu a pod.
- podpora z privatizácie veľkých podnikov pre vytvorenie základín spoločensky užitočných MVO (1% z privatizácie veľkých podnikov), decentralizácia nepotrebného štátneho majetku na neštátne neziskové subjekty (budovy a pozemky)
- daňové zvýhodnenia a zrušenie DPH v neziskovom sektore
- zriadenie Národnej lotérie, obsahujúcej kategórie: kultúra a umenie, kultúrne dedičstvo, sociálny, ekonomický a komunitný rozvoj, technická infraštruktúra MVO, šport a iné.
- rozširovanie členskej základne MVO, verejno-súkromné partnerstvá – vytvárané na základe poznania princípov udržateľného financovania a manažmentu verejných a súkromných statkov (potreba legislatívnej podpory)
- zdroje Európskej únie: SAPARD, PHARE, ISPA, CULTURE 2000, 5 a 6 rámcový program EU a ostatné zdroje EÚ
- súkromné zahraničné nadácie a podporovatelia.

6.11.2. Organizované záujmy – vytváranie záujmových združení

ZÁUJMOVÉ ZDRUŽENIA ŽIEN. Po roku 1989 sa dovedy monopolný Slovenský zväz žien pretransformoval na Demokratickú úniu žien, ktorá bola neskôr premenovaná na Úniu žien Slovenska. V SR pôsobí v súčasnosti niekoľko občianskych a záujmových združení, združujúcich ženy, resp. venujúcim sa problémom žien. Sú to napr. Občianske združenie Aliancia žien Slovenska, záujmové združenie žien Aspekt, Fenestra a Pro Familia. Ďalšie pôsobia ako spoločenské organizácie napr. Fórum podnikateliek Slovenska, Spoločnosť pre uplatnenie žien vo vede a výskume na Slovensku. Ďalšie vnikli ako samostatné ženské organizácie, sčasti aj plošným rozšírením aktivít niektorej medzinárodnej organizácie (napr. Zonta Klub, Federácia žien za svetový mier, Profesionálne ženy, Klub rómskych žien na Slovensku, Ženy vidieka a ďalšie). Tejto problematike sa venuje **kapitola 24 AGENDY 21.**

ZÁUJMOVÉ ZDRUŽENIA MLÁDEŽE. Do roku 1989 pôsobila na Slovensku jednotná mládežnícka organizácia pod názvom Socialistický zväz mládeže (SZM). Po jeho zániku vznikali jednak organizácie, ktoré boli nástupníckymi organizáciami SZM alebo jeho častí, ale aj organizácie, ktoré mali historickú tradíciu (napr. Slovenský skauting). Veľmi rýchlo sa vytvárali kresťansky orientované organizácie. Na rozdiel od odborov, sa mládežnícke organizácie po roku 1989 veľmi pomaly zreorganizovali, čo komplikovali najmä spory a vyjednávania okolo využívania majetku bývalých monopolných organizácií. V mládežníckom sektore vznikla v roku 1990 Rada mládeže Slovenska ako nezávislé občianske združenie právnických osôb, ktoré zastrešovalo novovzniknuté organizácie. Jej úlohou je združovať organizácie mládeže a zároveň komunikovať s MŠ SR. V súčasnosti reprezentuje 42 organizácií. Medzi mládežníckymi organizáciami sa zaužívalo nasledujúce delenie organizácií: spoločensko-politické, záujmové, detské a stavovské. V SR existuje približne 120 občianskych združení s celoslovenskou pôsobnosťou venujúcich sa deťom

a mládeži. Tieto organizácie majú viac ako 260 000 registrovaných členov. Tejto problematike sa venuje **kapitola 25 AGENDY 21**.

ORGANIZÁCIE ZASTUPUJÚCE ZÁUJMY SAMOSPRÁVY. Významnú úlohu pri budovaní občianskej spoločnosti majú aj záujmové združenia vytvárané v rámci územnej samosprávy. Po obnovení územnej samosprávy v SR v roku 1990 vzniklo **Združenie miest a obcí Slovenska (ZMOS)**, ktoré sa stalo reprezentatívnou organizáciou a hlavným hovorcom samosprávnych jednotiek. Združenie je dobrovoľným, záujmovým, na politických stranách nezávislým subjektom. K 31.12.1999 z celkového počtu obcí a miest SR (2881) bolo členom ZMOS-u 2759 obcí a miest, čo reprezentuje 96% miest a obcí Slovenska. Špecifickosť problémov miest a pocit ich nedostatočného riešenia v prvých rokoch existencie ZMOS-u vyústilo do iniciatívy niekoľkých miest spolupracovať a organizovať sa mimo tejto organizácie. Najprv to bol Klub primátorov a následne Únia miest SR. V rámci ZMOS-u vznikli ďalšie únie na riešenie špecifických problémov, a to Združenie historických miest a obcí a Únia kúpeľných miest a obcí. V územnej samospráve sa vytvorili tiež profesijné a stavovské združenia (Asociácia prednostov mestských a obecných úradov SR, Asociácia komunálnych ekonómov SR, Združenie hlavných kontrolórov miest a obcí SR a Združenie organizácií verejných prác SR). Vznikli aj ďalšie stavovské organizácie založené na vzťahu k politickým stranám, napr. Asociácia primátorov a starostov. Charakteristickou črtou etapy obnovy územnej samosprávy bol od roku 1990 proces združovania miest a obcí do regionálnych združení, ktorý prebiehal z iniciatívy ZMOS, za účelom spoločného riešenia samosprávnych problémov príslušného územia. Celkový počet regionálnych združení je 57. Územná samospráva si takto čiastočne riešila absenciu regionálneho stupňa samosprávy. Rada ZMOS, ktorá je zložená z predstaviteľov regionálnych združení a je jeho najvyšším výkonným orgánom, zriadila 13 odborných pracovných sekcií, v prevažnej miere na rezortnom princípe. Z hľadiska zabezpečovania TUR je dôležité, že v rámci odborných sekcií sú zastúpené prakticky všetky oblasti: od regionálneho rozvoja, cez prácu a sociálne veci, poľnohospodárstvo, životné prostredie, zdravotníctvo, hospodárstvo a privatizácia až po zahraničné vzťahy. Z pôvodnej sekcie vzdelávania ZMOS vznikla Nadácia vzdelávania samosprávy SR, ktorú zriadilo ZMOS. Poslaním Nadácie a siete jej 11 regionálnych vzdelávacích centier je posilňovanie kvality miestnej samosprávy prostredníctvom aktivít, ktoré podporia jej tvorivosť, efektívnosť a schopnosť reagovať na potreby občanov a obce. Zástupcovia ZMOS SR majú zastúpenie prakticky vo všetkých významných vládnych orgánoch, v poradných orgánoch ministerstiev a ďalších pracovných orgánoch. ZMOS má svoje zastúpenie napr. v Rade vlády SR pre verejnú správu, v Legislatívnej rade vlády SR a v ďalších poradných orgánoch vlády. ZMOS, ako organizácia zamestnávateľov, zastupuje záujmy územnej samosprávy pri vyjednávaní s Konfederáciou odborových zväzov, je aj členom RHSD a od roku 1993 aj členom Asociácie zamestnávateľských zväzov a združení. Z hľadiska presadzovania TUR má svoje miesto aj **Únia miest SR (ÚM SR)**, ktorá bola založená v roku 1994. Od svojho vzniku sleduje základný cieľ: obnovu, ochranu a revitalizáciu prírodného a kultúrneho dedičstva a trvalú udržateľnosť životného prostredia v mestách. Aj ÚM SR má svoje zastúpenie v niektorých vládnych orgánoch, v poradných orgánoch ministerstiev a ďalších pracovných orgánoch. Zástupcovia oboch asociácií sú členmi Rady vlády SR pre TUR. Tejto problematike sa venuje **kapitola 28 AGENDY 21**.

ODBORY. Bývalé odborové hnutie sa po roku 1989 veľmi rýchlo a úspešne zreorganizovalo a získalo legitimitu. Odbory na Slovensku, najmä vďaka nenásilným politickým tradíciám a tiež vďaka skorému vytvoreniu tripartity, sa vo svojej činnosti orientujú prevažne na vyjednávanie. Protestné akcie a najmä štrajky sú v SR v porovnaní s okolitými krajinami oveľa zriedkavejšie. Tejto problematike sa venuje **kapitola 29 AGENDY 21**.

ZÁUJMOVÉ ZDRUŽENIA PODNIKATEĽOV A ŽIVNOSTNÍKOV. Významnou inštitúciou vo sfére organizovaných záujmov je Asociácia zamestnávateľských zväzov a združení (AZZZ), ktorá združuje zástupcov podnikateľskej sféry. Združuje záujmy podnikateľov ako zamestnávateľov. Asociácia vznikla v roku 1990 a v roku 1998 združovala už 36 zväzov a mala 7 pridružených členov. Medzi popredných reprezentantov podnikateľov patrí Slovenská obchodná a priemyselná komora (SOPK), ktorá bola zriadená zákonom SNROKU Keď začala svoju činnosť v júni 1995 mala 13 311 členov a 7 regionálnych kancelárií (na konci roku 1995 mala už 22 090 členov), zmenou zákona, kde sa zrušilo povinné členstvo v SOPK sa ich počet výrazne znížil (v roku 1998 na 3 801). V oblasti podnikateľských záujmov sa vytvorili aj ďalšie združenia (napr. Združenie podnikateľov Slovenska, Slovenský živnostenský zväz a ďalšie). Tejto problematike sa venuje **kapitola 30 AGENDY 21.**

STAVOVSKÉ ZDRUŽENIA A KOMORY. V súčasnosti pôsobí na Slovensku niekoľko desiatok stavovských združení a profesionálnych komôr. Založili sa napr. špecializované komory audítorov, advokátov, daňových poradcov, architektov, stavebných inžinierov, lekárov, lekárníkov, stredných zdravotných pracovníkov, poľnohospodárov, potravinárov a iné. Komorový systém je príkladom korporatívneho združovania a reprezentácie záujmov, lebo preniesol niektoré licenčné právomoci zo štátu na záujmové združenia. V zmysle zákonov sa zvýšil ich potenciálny vplyv, keďže štát garantuje monopol reprezentovať záujmy určitej profesie a regulovať pravidlá jej výkonu. Táto problematika sa viaže napr. na **kapitoly 29, 30, 31, 32, 35 a 36 AGENDY 21.**

Podľa kategorizácie, ktorú vypracovalo MV SR, **najpočetnejšiu kategóriu spomedzi registrovaných organizácií predstavujú ŠPORTOVÉ A TELOVÝCHOVNÉ ZDRUŽENIA.** Druhým najmasovejším typom sú **POZEMKOVÉ A ZÁHRADKÁRSKE SPOLKY.** Už toto zhodnotenie napovedá, že pokiaľ medzi oddychovými spolkami prevláda pluralitný spôsob organizovania, relevantné organizované záujmy v ekonomickej a sociálnej sfére smerujú ku korporatívnemu typu združovania. Je to aj logický dôsledok toho, že tieto záujmové združenia a skupiny v oblasti podnikania a práce nutne potrebujú komunikovať s vládou a inými orgánmi, ktoré rozhodujú o tom, "čo, kto a kedy dostane".

Z hľadiska presadzovania záujmov organizovaných skupín sa v SR najmä po roku 1994 posilnili tendencie k uplatneniu **modelu štátneho korporativizmu, čiže systému sprostredkovania záujmov,** ktorý vznikol "zhora" a kde štát do značnej miery kontroluje jednotlivé organizácie a zároveň im garantuje monopolné postavenie v spoločnosti. Keďže vývoj po roku 1989 inklinoval k opačnému modelu reprezentácie organizovaných záujmov, ktorý zohľadňoval rozmanitosť občianskej spoločnosti, povzbudzoval aktivitu jej aktérov zdola a redukoval úlohu štátu, dostalo sa presadzovanie štátno-korporatívneho modelu do protikladu s dovedty prevažujúcimi trendmi.

VYTVÁRANIE PARTNERSTIEV HLAVNÝCH SKUPÍN SPOLOČNOSTI. Veľmi dôležitou úlohou v práci tretieho sektora je vytváranie partnerstva s ostatnými veľkými skupinami spoločnosti. Ako **konkrétny príklad** snahy o vytvorenie nového rámca pre **dialóg a intenzívnejšiu spoluprácu medzi ekonomickými a sociálnymi partnermi v EÚ a na Slovensku** viedla k zriadeniu Ekonomického a sociálneho výboru na Slovensku, ktorý združuje predstaviteľov Slovenskej priemyselnej a obchodnej komory, Asociácie zamestnávateľských zväzov a združení Konfederácie odborových zväzov SR, Slovenskej rektorskej konferencie a Grémia tretieho sektora a ako pozorovateľov zástupcov Odboru európskej integrácie Úradu vlády SR. Je to jeden z početných príkladov vytvárania komisií alebo výborov, založených na partnerských vzťahoch. Úlohou tohto výboru ako nezávislého orgánu je participovať na integračnom procese SR, prostredníctvom svojich zástupcov sa na expertnej úrovni podieľať na procese harmonizácie a implementácie európskej legislatívy

v SR, na práci v pracovných skupinách v rámci negociačného tímu a na vypracovávaní dopadových štúdií o implikáciách vstupu SR do EÚ. Vďaka svojmu dosahu na hlavné skupiny spoločnosti bude poradný výbor spolupracovať aj na informačnej kampani pre verejnosť, ktorá bude po ukončení negociácií predchádzať referendu o vstupe SR do EÚ.

7. REGIONÁLNE PODMIENKY A HĽADISKÁ

7.1. Členenie regionálnych podmienok a hľadísk

Východiskovú situáciu pre **zabezpečenie TUR na regionálnej a miestnej úrovni** určujú najmä podmienky a hľadiská v rovnakých hlavných oblastiach/sférach ako na celoslovenskej (nadregionálnej/národnej) úrovni, teda

- a) kultúrnej,
- b) sociálnej,
- c) ekonomickej,
- d) environmentálnej.

V prípade Slovenska je zohľadnenie regionálnych súvislostí TUR mimoriadne dôležité, už aj vďaka diverzifikovanej štruktúre prírodných podmienok, ktorá patrí k najpestrejším v Európe. Diverzitu krajiny ďalej zvýraznil celý rad kultúrnych, etnických, náboženských a politických vplyvov, križovatky obchodných ciest i vojenských ťažení. Rok 1989 prináša renesanciu takých fenoménov, ako je súkromné vlastníctvo, trhové hospodárstvo, samosprávna demokracia a pod., ktoré prirodzene pôsobia na opätovný nárast vnútornej heterogenity, medziregionálnych rozdielov, čiastočnú renesanciu miestnej a regionálnej kultúry, ale aj spoločenskej stratifikácie. Na druhej strane, masové preberanie prvkov západnej kultúry prispieva k zotieraniu regionálnych i národných špecifik a k ich nahrádzaniu unifikovanou "globálnou kultúrou" rovnakých reklám, služieb, architektúry, automobilizmu, obalov a v konečnom dôsledku i vzorcov správania a hodnotových orientácií.

Schopnosť citlivo a múdro rozhodovať a voliť medzi tým, čo je nežiadúci anachronizmus a čo je naopak autentická národná/regionálna/miestna hodnota hodná zachovania, podpory a rozvíjania predstavuje jednu z najvážnejších a najaktuálnejších výziev, s ktorými bude Slovensko na ceste k TUR v najbližších rokoch konfrontované.

7.2. Kultúrne podmienky a hľadiská rozvoja regiónov

Medziregionálne rozdiely v kultúrnej oblasti v súčasnosti ovplyvňujú najmä:

- úroveň sociálneho, ekonomického rozvoja regiónu a úroveň sektoru služieb,
- charakter a intenzita kapitálových vstupov do regiónu,
- miera nezamestnanosti a predpoklady na jej riešenie,
- kapacita, kvalita a aktivita ľudského potenciálu ako hlavného rozvojového faktora,
- priestorová pozícia regiónu.

Výsledkom obnovenia obecného základu sídelnej štruktúry je vytvorenie podmienok na posilnenie **sociálneho kapitálu**, ktorý predstavuje kombináciu hustoty občianskych aktivít, združení a subjektov, hustotu sietí a komunikácie, hustotu spoločenských noriem a úroveň dôvery v komunitu, sídle, či regiónu.

Aplikácia analytických poznatkov a zásad TUR pre oblasť kultúrnych zdrojov do regionálnej mierky by sa mala odvodiť od realizácie kultúrnej, historickej a spoločenskej

topografie (KHST) spracovanej pre všetky regióny Slovenska. Na základe takto spracovaného prieskumu a poznania javov a vecí hmotného a nehmotného charakteru sa vytvára kvalifikovaný základ pre vyhodnocovanie lokálnych zdrojov, stanovovanie limitov a rozvojových potenciálov z hľadiska TUR. Následnou aplikáciou takto získaných skúseností a ich vyhodnotenia je možné ich zapracovať do konkrétnych politík, územných a rozvojových plánov, ktoré budú založené na smerovaní k TUR.

Všetky regióny majú určité rozvojové predispozície, avšak tieto sú rozdielne (niektoré iba latentné, iné reálne). Zvyčajne ide o kvalitné prírodno-rekreačné podmienky a kultúrno-historické zaujímavosti. Vzhľadom na rad ohrazení týchto regiónov (zložitá dostupnosť, nedostatok ubytovacích kapacít, slabšia úroveň zariadení a služieb), väčšina z nich nie je zatiaľ schopná efektívne ich využívať. Iným významným problémom je nedostatok bytov alebo naopak neatraktivita voľných bytov a súčasný stav bytového fondu. Voľný bytový fond v problémových regiónoch je zatiaľ neatraktívny, vzhľadom na problémy regiónov. Neláka najmä mladú generáciu, ktorú by z hľadiska rozvoja svojich potenciálov tieto regióny potrebovali. Ľudský potenciál je ťažiskovým faktorom rozvoja každého sídelného a územného spoločenstva. Tento potenciál rozhoduje o využívaní ostatných potenciálov sídla či územia (**vzťah ku kapitole č. 7 AGENDY 21**). Z toho vyplýva, že istá kapacita (početnosť) ľudských zdrojov vytvára v značnej miere rozvojový rámec sídelného organizmu, podmienky na život, prácu, voľný čas, vzdelávanie, zdravotnícke a sociálne služby.

Najviac opustených, nevyužitých a havarijne poškodených historických objektov sa paradoxne nachádza v regiónoch, kde je najvyššia nezamestnanosť (napr. Spiš, Šariš, Gemer, Orava, okolie Prievidze). Z analýzy údajov ústredného zoznamu kultúrnych pamiatok SR vyplýva, že zhruba 2500 kultúrnych pamiatok sa nachádza v narušenom stave a takmer 700 je v dezolátnom stave. Tieto objekty sa regionálne nachádzajú vo všetkých častiach nášho územia. Predstavujú tak potenciálne stavebné objekty a stavebný fond pre tisíce pracovných príležitostí v stavebníctve, službách a podnikaní (vrátane cestovného ruchu). Predstavujú významný faktor miestneho a regionálneho rozvoja z hľadiska TUR, nakoľko ide o zhodnocovanie pôvodných, originálnych historických štruktúr s uplatnením prevažne tradičných a miestnych materiálov (drevo, piesok, štrk, tehly, kameň, vápno) a domácej materiálovej základne (technológie, vnútorné vybavenie a pod.).

Pri identifikácii regiónov v procese decentralizácie verejnej správy bolo uplatnené kritérium hodnotenia doterajšieho vývoja územného a správneho usporiadania územia Slovenska a stabilita hraníc jednotlivých územných a správnych celkov vyššieho a nižšieho rádu. Na základe historickej analýzy je možné konštatovať, že prirodzené regióny (dané geografickým členením terénu a prírodnými podmienkami) sa začali formovať už v 9. storočí. Základná štruktúra regiónov sa sformovala v období 13.-14. storočia. Vykazovala vysokú stabilitu svojho ohrazení a vnútorného členenia. Zachovala sa prakticky až do roku 1922 a aj v ďalšom období predstavovala jeden zo základných prvkov výstavby jednotlivých modelov územného a správneho členenia až po súčasnosť. Jedným z prejavov vysokej stability historicky sformovaných regiónov je i formovanie regionálnych združení miest a obcí po roku 1990, keď sa obnovila miestna samospráva. Hodnotenie stability územného a správneho členenia na území SR preukázalo priamu úmeru stability resp. nestability jednotlivých modelov členenia verejnej správy s mierou rešpektovania historicky sformovanej regionálnej štruktúry.

V rámci reformy verejnej správy boli uznesením vlády schválené nasledujúce územné usporiadanie veľkých územných celkov (VÚC), ktoré rešpektuje jestvovanie vyšších sídelných štruktúr - ťažísk osídlenia a urbanizačných osí: VÚC Bratislava, Trnavský, Nitriansky, Trenčiansky, Žilinský, Liptovsko - oravsko - turčiansky, Zvolenský, Gemersko - novohradský, Spišský, Šarišský, Košicko - abovský, Zemplínsky.

7.3. Sociálne podmienky a hľadiská rozvoja regiónov

Celkový rozvoj ľudských zdrojov regiónov Slovenska je daný kultúrnym vývojom regiónov, ich prírodnými podmienkami a ekonomickou charakteristikou. Na základe toho sa vyprofilovali aj regionálne rozdiely v základných sociálnych ukazovateľoch.

Podiel mestského obyvateľstva ako ukazovateľ vývoja sídelných procesov poukazuje na formovanie a koncentráciu sídelnej štruktúry obyvateľstva na Slovensku, ktorej základy siahajú až do raného stredoveku. K 31.12. 1998 bol najvyšší podiel mestského obyvateľstva v mestských okresoch Bratislavy a Košíc (100%). Relatívne vysoký podiel mestského obyvateľstva (od 70,0 do 74,9%) je v okresoch Banská Bystrica, Zvolen, Ilava a Detva. Medzi okresmi so 60 až 70 percentným podielom mestského obyvateľstva sú na jednej strane okresy, ktorých jadrá tvoria veľké mestá (Prešov, Poprad, Martin, Žilina, Trenčín) a na druhej strane okresy s menšími mestami. Najnižší podiel mestského obyvateľstva je v okresoch, ktoré tvoria zázemie dvoch najväčších miest SR (Malacky, Senec, Dunajská Streda, Košice - okolie), ďalej v geograficky marginálnych okresoch severného Slovenska (Bytča, Čadca, Kysucké Nové Mesto, Námestovo a Trstená), v severnej časti východného Slovenska (Kežmarok, Stará Ľubovňa, Sabinov, Bardejov) a v nesúvislom páse južných okresov (Galanta, Šaľa, Nové Zámky, Levice, Krupina, Veľký Krtíš, Poltár, Rimavská Sobota, Rožňava a Trebišov).

Index veku - najpriaznivejšia situácia je vo východoslovenskom regióne a v severnej časti stredného Slovenska (najmä Orava a Kysuce), kde podiel predproduktívneho obyvateľstva k poproduktívnemu je zväčša vyšší ako 120/100.

Stredná dĺžka života žien je najnižšia v zóne južných okresov od Dunajskej Stredy až po Trebišov, kde zväčša dosahuje maximálne hodnoty 75 rokov. Naopak, najvyššia je v okresoch severnej polovice Slovenska, kde dosahuje 77 rokov a viac.

Stredná dĺžka života mužov je všeobecne vyššia v severnej polovici Slovenska. Najnižšie hodnoty dosahuje v okresoch Levice, Žiar nad Hronom, Veľký Krtíš, Lučenec, Rimavská Sobota, Rožňava, Trebišov, Michalovce a Čadca (pod 67 rokov).

Podľa počtu registrovaných trestných činov je najvyššia **kriminalita** v Bratislave a Košiciach a v okresoch Piešťany, Martin, Banská Bystrica, Zvolen, a Lučenec, kde dosahuje hodnoty viac ako 20 trestných činov na 1000 obyvateľov. Naopak, najnižšia úroveň kriminality je v okresoch Trstená, Skalica, Nové Zámky a v severnej časti východoslovenského regiónu (Kežmarok, Stará Ľubovňa, Sabinov, Bardejov, Stropkov a Medzilaborce), kde je menej ako 10 trestných činov na 1000 obyvateľov. V 71 okresných mestách (necelá polovica obyvateľov SR) sa sústreďuje takmer 94,4% násilnej kriminality, 97,6% majetkovej kriminality a takmer 98% celkovej kriminality v SR.

Regionálne rozdiely **miery nezamestnanosti** hovoria v neprospech východoslovenského a juhoslovenského regiónu. Priemerná miera nezamestnanosti je tam dlhodobo vysoká. V roku 1999 s výnimkou Košíc presahovala vo všetkých okresoch hranicu 16% (najvyššia v okresoch Revúca - 34,9%, Rimavská Sobota 37,0%, Veľký Krtíš 31,8%, Stropkov 30,1%), Rožňava 32,6%, Sobrance 31,1%, Trebišov 32,6%). Najnižšia bola v západnej časti Slovenska a vo veľkomestách (Bratislava, Košice). Tempo rastu počtu nezamestnaných a priemernej miery nezamestnanosti je rýchle (1997 - 12,97%, 1998 - 14,69%, 1999 - 18,39%, máj 2000 - viac ako 20%). Nepriaznivý vývoj nezamestnanosti a prehlbovanie jej regionálnych disparít je alarmujúci. Rozdiel v úrovni nezamestnanosti medzi západnou a východnou časťou Slovenska je vysvetliteľný ako dôsledok pôsobenia viacerých faktorov (relatívna geografická poloha s ohľadom na centrá ekonomického rastu, podiel zamestnanosti v jednotlivých sektoroch národného hospodárstva, vzdelanostná a etnická štruktúra regionálnej populácie, regionálna podnikateľská aktivita a jej diverzifikovanosť, úroveň infraštruktúry).

Ekonomická a sociálna štatistika umožňuje agregáciu ukazovateľov miery nezamestnanosti, sociálnej odkázanosti a priemernej mzdy. Tieto priamo alebo nepriamo indikujú **mieru chudoby**. V troch okresoch východného Slovenska (Medzilaborce, Sobrance a Gelnica) dosahujú všetky tri sledované charakteristiky veľmi nepriaznivé hodnoty. Nepriaznivé hodnoty prvých dvoch charakteristík vykazujú okresy Rimavská Sobota, Rožňava, Spišská Nová Ves a Trebišov. Z aspektu druhého a tretieho ukazovateľa je najmenej priaznivá situácia v okresoch Krupina, Revúca, Veľký Krtíš, Bardejov, Kežmarok, Levoča, Sabinov, Snina, Svidník, Vranov nad Topľou, Stropkov a Poltár. Regióny chudoby sa vyznačujú výrazným rastom dlhodobozamestnaných, nárastom počtu sociálne odkázaných, nízkym príjmom ekonomicky aktívneho obyvateľstva, slabým priemyslom a službami, vyšším zastúpením obyvateľov zamestnaných v poľnohospodárstve a absenciou modernej infraštruktúry. Úroveň chudoby je priestorovo diferencovaná (výrazne vyššia vo vidieckych periférnych oblastiach a vyššia vo východnej časti krajiny). Ekonomická slabosť slovenského vidieka v porovnaní s industrializovanými oblasťami vedie ku vzniku novej chudoby, spojenej s vysokou mierou nezamestnanosti určitých sociálnych skupín a vysokou závislosťou na sociálnych príjmoch.

Vzdelanostná úroveň obyvateľstva je takisto regionálne diferencovaná. Úplné stredoškolské vzdelanie dosiahlo v roku 1998 spolu 62,3% z celkového počtu obyvateľov vo veku nad 17 rokov, vysokoškolské vzdelanie dosiahlo 13,3% 22-ročných a starších obyvateľov. Výrazne nadpriemerná úroveň vzdelanosti je v Bratislave a Košiciach, nadpriemerné hodnoty dosahujú najmä okresy s vysokoškolskými centrami (napr. Banská Bystrica, Martin, Žilina, Nitra). Najnižšie hodnoty vzdelanosti dosahujú geograficky marginálne, vzdelávacou infraštruktúrou nie vždy dostatočne saturované oblasti severného, južného a východného Slovenska (napr. Čadca, Stará Ľubovňa, Bardejov, Dunajská Streda, Galanta, Komárno, Nové Zámky, Veľký Krtíš, Rimavská Sobota, Rožňava, Košice-vidiek, Trebišov).

Na základe vyššie uvedených skutočností je zrejmé, že aj index ľudského rozvoja (*Human Development Index* - HDI, pozri kapitola 3.8.) vykazuje pre regióny Slovenska značné rozdiely. Pre územie Slovenska boli vypracované viaceré národné správy o ľudskom rozvoji, ktoré tieto rozdiely vyhodnocujú (posledná z roku 1999). Porovnanie jednotlivých regiónov vychádza zo súčtu bodového hodnotenia dosiahnutého v jednotlivých ukazovateľoch (3 základné okruhy - žiť dlhý a zdravý život, získať vzdelanie, mať prístup k prostriedkom potrebným na primeraný životný štandard a celkovo viac ako 20 ukazovateľov). Podľa národnej správy je súčasný stav na Slovensku charakterizovaný značnými rozdielmi medzi jednotlivými regiónmi Slovenska - či už v zmysle dosiahnutej životnej úrovne, bohatstva, ekonomického a ľudského potenciálu, alebo predpokladov ďalšieho rozvoja.

Na základe poradia v uvedených ukazovateľoch bolo stanovené výsledné hodnotenie jednotlivých krajov Slovenska a určené bolo ich nasledovné poradie: Bratislavský, Trnavský, Trenčiansky, Nitriansky, Košický, Žilinský a Banskobystrický, Prešovský kraj.

Kraje boli potom zatriedené do troch skupín, pričom bol bližšie charakterizovaný dosiahnutý stav ľudského rozvoja (pozri tabuľka č. 64).

Bratislava a jej zázemie má na území Slovenska výnimočné postavenie, pričom vyššia kvalita života je podmienená najmä ekonomickým potenciálom tohto regiónu. Bratislavský kraj vykazuje totiž aj vysoké hodnoty negatívnych aspektov ľudského rozvoja, akými sú kriminalita, znečistenia ovzdušia, čo možno považovať za dôsledok veľmi vysokej koncentrácie ľudských aktivít v tomto regióne.

Fenomén hlavného administratívneho, hospodárskeho a kultúrneho centra štátu Bratislavy, ako aj efekt susedstva s Rakúskom ako členom EÚ a susedstvo s Českou republikou sa prejavuje v najvyšších hodnotách podmienok ľudského rozvoja - za Bratislavským regiónom nasledujú susediace regióny Trnavského, Trenčianskeho a Nitrianskeho kraja. Naopak, na

najnižšej priečke sa nachádza najvzdialenejší Prešovský kraj a nebyť mesta Košice, s najväčšou pravdepodobnosťou by sa k nemu približoval aj Košický kraj.

Tab.č. 64 - Regionálna kvalita života v krajoch SR

Poradie	Kraj	Obyvateľ. (% z celku)	Podmienky ľudského rozvoja
Najrozvinutejší región	1. Bratislavský	11,5	1. <i>Región</i> s dobrými podmienkami pre zdravý a dlhý život, s rozvinutou sieťou školských a vzdelávacích zariadení a silným ekonomickým potenciálom zvyšujúcim životnú úroveň vysoko nad priemer Slovenskej republiky
Rozvinuté regióny	2. Trnavský	21,5	2. <i>Región</i> s priemernými podmienkami pre dlhý a zdravý život, dobrým prístupom k vzdelávacím kapacitám a rozvinutými podmienkami pre dosiahnutie primeranej životnej úrovne.
	3. Trenčiansky		3. <i>Región</i> s dobrými podmienkami pre možnosť žiť zdravý a dlhý život, priemernými možnosťami vzdelávania a rozvinutou životnou úrovňou.
Menej rozvinuté regióny	4. Nitriansky	67,0	4. <i>Región</i> s dobrými podmienkami pre dlhý a zdravý život, dobrým prístupom k vzdelávaniu, avšak porovnateľne nižšou životnou úrovňou prameniaca z nízkej ekonomickej sily.
	5. Košický		5. <i>Región</i> s menej vhodnými podmienkami pre zdravý a dlhý život, s priemernými vzdelávacími kapacitami a rozvinutým ekonomickým potenciálom predovšetkým zásluhou krajského mesta Košice.
	6. Žilinský		6. <i>Región</i> s dobrými podmienkami pre dlhý a zdravý život, priemernými možnosťami vzdelávania a podpriemernou hospodárskou silou a kúpyschopnosťou obyvateľstva.
	7. Banskobystrický		7. <i>Región</i> s menej vhodnými podmienkami pre zdravý a dlhý život, dobrými možnosťami vzdelávania a priemernou životnou úrovňou podľa vybraných ekonomických obyvateľov.
	8. Prešovský		8. <i>Región</i> s veľmi dobrými podmienkami pre dlhý a zdravý život avšak porovnateľne nízkym edukatívnym potenciálom a najnižšou ekonomickou výkonnosťou a kúpnou silou.

Zdroj: Vagač, L., ed., 1999

Z uvedených výsledkov je zrejmé, že súčasný stav rozvoja ľudských zdrojov ako základný predpoklad TUR na území Slovenska z regionálneho aspektu nie je priaznivý vzhľadom k pretrvávajúcim (a dokonca prehľbujúcim sa) regionálnym disparitám.

7.4. Ekonomické podmienky a hľadiská rozvoja regiónov

Rovnako ako v prípade ostatných podmienok a hľadísk, aj v rámci ekonomiky má na Slovensku regionálny rozmer významné postavenie.

Z hľadiska **výkonnosti ekonomiky** má osobitné postavenie Bratislavský kraj. Jeho ekonomická sila je dôsledkom takého spolupôsobenia extenzívnych a intenzívnych faktorov, ktoré má za následok, že produktivita tohto kraja má dominantné postavenie vo všetkých odvetviach národného hospodárstva okrem poľnohospodárstva. Na území tohto kraja sa vytvára viac než 33% HDP a umiestňuje sa v ňom viac ako 60% investícií alokovaných v SR. Za Bratislavou nasledujú z hľadiska ekonomickej výkonnosti Trnavský a Banskobystrický kraj. V týchto dvoch krajoch (najmä však v Trnavskom) za posledné obdobie najdynamickejšie rástlo pôsobenie intenzívnych faktorov ekonomickej výkonnosti, súvisiace s rastom pridanej hodnoty v rámci ekonomických aktivít rozvíjaných na území krajov. Strednú ekonomickú výkonnosť majú Trenčiansky a Košický kraj, kde napriek relatívne vysokému objemu produkcie je relatívne nízky podiel pridanej hodnoty. Týka sa to najmä Košického kraja, kde výkonnosť dôchodkových procesov je najnižšia spomedzi všetkých krajov SR. Nízku ekonomickú výkonnosť majú Nitriansky a Žilinský kraj a najnižšiu Prešovský kraj. V prípade posledne menovaného kraja je to výsledok takého spolupôsobenia extenzívnych a intenzívnych faktorov ekonomickej výkonnosti, kde ani vysoký podiel pridanej hodnoty nestačí vyvážiť extrémne nízky podiel produkcie spojený s hlbokou podkapitalizáciou kraja, ktorá ani v poslednom období nezaznamenala výrazné zlepšenie. V prípade Nitrianskeho a Žilinského kraja je problém podobný ako v prípade Trenčianskeho a Košického kraja, len podiel pridanej hodnoty je ešte nižší, a to napriek miernemu nárastu pôsobenia intenzifikáčnych faktorov ekonomickej výkonnosti v poslednom období.

Z hľadiska **výkonnosti priemyselnej výroby** má vedúce postavenie Bratislavský kraj, nasledovaný Košickým a Trenčianskym krajom. Na tieto 3 kraje v roku 1998 pripadalo viac ako 56% priemyselnej výroby (Bratislavský kraj 319,5 tis. Sk/obyv., Prešovský kraj: 58,9 tis. Sk/obyv.).

Aj z hľadiska **objemu stavebnej produkcie** má dominantné postavenie Bratislavský kraj pred Žilinským a Košickým. Najmenší podiel stavebnej produkcie na obyvateľa má Nitriansky kraj (38 tis. Sk/obyv. ku 8,3 tis. Sk/obyv.).

Čo sa týka **trhových služieb** je rozdiel medzi najvýkonnejším Bratislavským krajom a najslabším Prešovským krajom viac než 1300% (90,4 tis. Sk/obyv. ku 6,9 tis. Sk/obyv. v tržbách a službách za rok 1998). V regiónoch s malou ekonomickou výkonnosťou a menej rozvinutou technickou a sociálnou infraštruktúrou prevládajú netrhové služby, ktoré na rozdiel od trhových negenerujú hospodársky zisk v takom rozsahu ako trhové (z hľadiska TUR však môžu predstavovať iné prínosy).

Dominantné postavenie Bratislavského kraja je zrejmé aj z prehľadu podielu krajov SR na **exporte**, kde tento kraj generoval až 46% exportu oproti cca 5%, ktoré pripadali na Prešovský kraj (176 mld. Sk oproti 21,7 mld. Sk v bežných cenách). Za Bratislavským krajom nasledovali Košický, Trenčiansky a Banskobystrický.

Aj údaje o nových **podnikateľských aktivitách**, reprezentovaných v prvom rade malými a strednými podnikmi potvrdzujú výrazne osobitnú pozíciu Bratislavského kraja. Za ním nasleduje Trnavský a Nitriansky kraj.

Z hľadiska **cezhraničných vplyvov** na ekonomický rozvoj jestvujú rozdielne podmienky v západnej a východnej časti Slovenska. Na jednej strane je to blízkosť krajiny s rozvinutou ekonomikou (Rakúsko) a na druhej strane krajiny s tzv. tranzitívnou ekonomikou (Česko, Poľsko, Maďarsko) a samostatne Ukrajina, pričom ekonomická spolupráca s technologicky vyspelejšími ekonomikami v tejto etape oveľa viac prospieva rozvoju podnikov, ako spolupráca východ-východ, predovšetkým z dôvodu transferu technológií, znalostí, investícií, obchodných príležitostí i cezhraničnej mobility pracovných síl.

Skutočnosť, že rozvoju či aspoň údržbe a modernizácii infraštruktúry sa v uplynulom období nevenovala na Slovensku dostatočná pozornosť, mala nepriaznivý dopad na nerovnomernosť rozmiestňovania ekonomických aktivít najmä vo väzbe na dopravu.

Charakter vzťahu medzi **rastom produktivity práce a miezd** je regionálne diferencovaný a okrem úrovne produktivity práce závisí od regionálnych špecifik. Ekonomická výkonnosť regiónu môže trvalo rásť iba vtedy, ak rastie produktivita práce na jeho území a tento rast je väčší, než je rast miezd. Takýto pozitívny vývoj sa zaznamenal v Bratislavskom, Žilinskom, Banskobystrickom a Prešovskom kraji. V ostatných krajoch možno konštatovať opačný proces.

Priemerná mesačná mzda dosahuje na Slovensku 10 212 Sk. Bratislavský región dosahuje v porovnaní s celoslovenským priemerom výnimočné postavenie aj v tejto oblasti, keď ho prevyšuje o 2810 Sk. Porovnanie jednotlivých krajov zvyrazňuje zaostávanie Nitrianskeho a Prešovského kraja. Rozdiel vo výške priemernej mesačnej mzdy medzi Prešovským a Bratislavským krajom je 4684 Sk. Z hľadiska peňažných príjmov obyvateľstva najväčšiu odkázanosť na mimoregionálne finančné zdroje vykazuje Prešovský a Žilinský kraj, najväčšiu finančnú sebestačnosť zasa Bratislavský a Trnavský kraj.

Najvyšší podiel na **celkových výdavkoch obyvateľstva SR** za tovar a služby má Bratislavský kraj (14,3%), nasledujú Košický (13,8%), Nitriansky (13,3%) a Prešovský kraj (13,0%). Kým v prípade Bratislavského kraja je to dôsledok dôchodkovej vybavenosti obyvateľstva, tak v prípade ostatných troch krajov je to dôsledok počtu ich obyvateľov.

Aj z hľadiska ekonomických ukazovateľov je teda jednoznačná existencia nepriaznivých regionálnych rozdielov medzi regiónmi SR (reprezentovanými jednotlivými kraji). **Zastavenie prehlbovania regionálnych rozdielov a ich postupné zmiernovanie** (nie však smerom k oslabovaniu rozvinutých regiónov, ale posilňovaniu zaostávajúcich) **je jednou z hlavných výziev TUR v SR pre najbližšie roky.**

7.5. Environmentálne podmienky a hľadiská rozvoja regiónov

Environmentálna problematika na Slovensku vykazuje v závislosti na rôznorodosti prírodných a socio-ekonomických podmienok veľkú priestorovú diverzitu. Pre potrebu vyjadrenia doterajšieho vývoja, súčasného stavu a predpokladaného vývoja environmentálnych javov a problémov vo vzťahu k TUR je potrebné zohľadňovať minimálne dva aspekty:

- prirodzené predpoklady krajiny na využívanie človekom - prírodná štruktúra a dynamika krajiny, jej potenciál a limity zaťažiteľnosti (využitelnosti) prírodnej krajiny,
- environmentálna kvalita krajiny - stav a vývoj ovplyvnenia krajiny činnosťou človeka, ohrozenie a deštrukcia jednotlivých zložiek krajiny, resp. jednotlivých krajinných systémov.

Prirodzené predpoklady krajiny na využívanie človekom sú dané predovšetkým jej prvotnou štruktúrou, ktorá je určujúca z hľadiska produktivity krajiny (jej potenciálu na využitie), únosnosti krajiny (stability, odolnosti) a limitov pre hospodárske využívanie. Táto štruktúra je zhmotnená v typoch prírodnej krajiny - územie Slovenska je možné zjednodušené

rozdeliť na 5 základných krajinných typov s viacerými podtypmi, ktoré predstavujú základňu pre antropogénne aktivity.

Základným "viditeľným" prejavom pôsobenia činnosti človeka v krajine je tzv. druhotná krajinná štruktúra. Základné využitie krajiny je možné vyjadriť v niekoľkých hlavných skupinách - najčastejšie sa jedná o urbanizovanú, poľnohospodársku, lesohospodársku a nevyužívanú krajinu.

Z regionálneho aspektu je možné vyhodnotiť zastúpenie jednotlivých typov prvej a druhej krajiny štruktúry a ich vzájomný vzťah.

Nížinná krajina sa vyskytuje na území Slovenska celkovo na 35,1% plochy a z jednotlivých typov krajiny je najrozšírenejším. Je charakteristická pre južnú, juhozápadnú a juhovýchodnú časť Slovenska. Pozostáva z 9 základných regiónov (orografických celkov). V tomto krajinnom type dominuje poľnohospodárska oráčinová krajina.

Kotlinová krajina nižšieho stupňa zaberá 5,4% plochy územia SR a pozostáva z 11 regiónov. Najrozšírenejším spôsobom využitia je zmiešaná poľnohospodársko-lesná krajina.

Kotlinová krajina vyššieho stupňa zaberá 3,7% plochy SR a patria do nej 4 severoslovenské kotliny, v ktorých prevláda zmiešaná poľnohospodársko-lesná krajina.

Príhorská krajina nižšieho stupňa sa vyskytuje na 12,1% plochy územia SR a priestorovo je veľmi členená (pozostáva zo 46 regiónov). Z hľadiska využívania prevláda v tomto type krajiny zmiešaná poľnohospodársko-lesná krajina (53% plochy), zvyšok zaberajú lesy.

Príhorská krajina vyššieho stupňa zaberá 1,6% plochy a tvorí ju 10 regiónov. Prevláda tu zmiešaná poľnohospodársko-lesná a lesná krajina.

Horská krajina nižšieho stupňa zaberá na území Slovenska 18,7% plochy a pozostáva z 51 regiónov. Prevláda tu lesná krajina, za ňou nasleduje zmiešaná poľnohospodársko-lesná krajina.

Horská krajina vyššieho stupňa zaberá na území SR 20,7% plochy a možno ju rozčleniť na 43 regiónov. Viaz sa v rozhodujúcej miere na horské oblasti stredného a severného Slovenska. Dominuje tu lesná krajina.

Vysokohorská krajina zaberá na území Slovenska 2,7% plochy v najvyšších polohách Západných Karpát. Prevláda tu lesná krajina, nasledovaná hôľnou až glaciálnou krajinou.

Aj z veľkého počtu regiónov (184) vidieť, že prírodná krajina SR, najmä príhorská a horská, je územne veľmi diferencovaná, čo je treba v rámci NS TUR brať na vedomie.

Environmentálna kvalita krajiny súvisí aj s pôsobením človeka v krajine, ktoré sa prejavuje dlhodobým "tlakom" na využívanie prvej štruktúry krajiny, jej postupnou zmenou na druhotnú štruktúru a vytváraním terciárnej (socioeconomickej) štruktúry, ktorá predstavuje okrem iného aj ochranu socioekonomických záujmov v krajine.

Kvalita krajiny z environmentálneho hľadiska (nie z hľadiska sociálneho alebo ekonomického) je synergickým vyjadrením kvality jednotlivých zložiek - substrátu a reliéfu, pôdy, ovzdušia, vody, bioty a urbanizovaného prostredia, ktoré vytvárajú krajinný systém.

Pre územie Slovenska je environmentálnu kvalitu krajiny možné vyjadriť viacerými spôsobmi (pozri kapitolu 5.). Súhrnné pôsobenie negatívnych faktorov na stav krajiny a jej zložiek je možné vyjadriť napr. pomocou **územného systému stresových faktorov v krajine** (ÚSSF), ktorý vymedzuje základné prvky poškodenia a ohrozenia krajiny formou jadrových, líniových a veľkoplošných prvkov pôsobenia stresových faktorov, pričom rozlišuje tri stupne intenzity pôsobenia (silná, stredná, slabá). Stresovými faktormi negatívne vplyvujúcimi na životné prostredie, ekologickú kvalitu (stabilitu) a biodiverzitu sú najmä:

- **mestské osídlenie, výrazná urbanizácia a sprievodné hospodárske aktivity** - najviac zaťažené územia sú Bratislava a okolie, stredné Považie, Horná Nitra, Žiarska kotlina, časť Spišskej kotliny, Košice a okolie, oblasť Vranov nad Topľou - Strážske - Humenné, prakticky všetky väčšie mestá a ich okolie, ako aj iné devastované oblasti (Hnúšťa - Hačava, Jelšava - Lubeník a i.),

- **emisne zaťažené územia** - tento faktor súvisí s predchádzajúcim, zaťažené oblasti sa do značnej miery zhodujú s vyššie vymedzenými,
- **poľnohospodársky intenzívne využívané územia** - na Podunajskej, Záhorskej a Východoslovenskej nížine, v Juhoslovenskej a Košickej kotline, ale aj v iných kotlinách SR,
- **lesné oblasti ohrozené imisiami** - faktor ohrozujúci najmä zdravotný stav a sprostredkovane aj ekologickú kvalitu rozsiahlych oblastí lesných ekosystémov - imisie narušené sú najmä vyššie polohy pohorí v smrekovom vegetačnom stupni,
- **intenzívne dopravné zaťažené oblasti** (hlavné železničné trate a cestné komunikácie) - faktor je zdrojom nepriaznivého pôsobenia hluku, emisií a iných stresorov na biotu. Najviac zaťaženými oblasťami sú okolia frekventovaných dopravných ťahov, sústreďujúcich sa najmä v kotlinách a nížinách Slovenska.

Ucelený územný systém stresových faktorov v krajine by sa mal v súčasnosti spracovávať v rámci SAŽP, ktorá vypracovala a vyhodnocuje **environmentálnu regionalizáciu Slovenska**, ktorá na základe komplexného zhodnotenia stavu zložiek životného prostredia (horninové prostredie, ovzdušie, voda, pôda, biota) a iných faktorov vymedzuje **5 stupňov kvality životného prostredia**:

- **I+II – prostredie vysokej úrovne, resp. prostredie vyhovujúce** – zaberá 36.824 km² (75,1% plochy SR). Žije tu v súčasnosti 2,379 mil. obyvateľov (44,4% obyvateľov SR). Takéto prostredie je typické najmä pre horské a príhorské oblasti Slovenska, menej pre urbanizované nížiny s relatívne prijateľnou mierou vplyvu intenzívneho poľnohospodárstva.
- **III – prostredie mierne narušené** – zaberá 7.306 km² (14,9% plochy SR). Žije tu v súčasnosti 964 tis. obyvateľov (18,0% obyvateľov SR). Takéto prostredie bolo vyhodnotené pre urbanizované časti nížin a kotlin, často s nepriaznivými prejavmi intenzívneho poľnohospodárstva (časti Záhorskej a Podunajskej nížiny, veľká časť Východoslovenskej nížiny, časti Juhoslovenskej, Žiarskej, Zvolenskej, Hornonitrianskej, Trenčianskej, Ilavskej, Žilinskej, Turčianskej, Oravskej, Liptovskej, Popradskej, Spišskej, Rožňavskej a Košickej kotliny, pomerne rozsiahla oblasť Spišsko-gemerského Rudohoria.
- **IV – prostredie narušené** – zaberá 2.795 km² (5,7% plochy SR), žije tu 752 tis. obyv. (14,0% obyvateľov SR) a **V – prostredie silne narušené** – zaberá 2.109 km² (4,3 % plochy SR), žije tu 1,262 mil. obyv. (23,6% obyvateľov SR). Tieto dve kategórie tvoria tzv. ohrozené oblasti Slovenska. Ich výmera bola v roku 1998 upresnená na 4.470 km² (9,5% rozlohy územia SR) a počet obyvateľov žijúcich v týchto oblastiach je 1.861.000 (34,6% obyvateľov). K týmto oblastiam patria Bratislavská, Trnavskogalantská, Hornonitrianska, Hornopovažská, Strednopohorská, Strednospišská, Strednogemerská, Košická a Strednozemplínska oblasť.

Stav ohrozených oblastí SR (ohrozenie a poškodenie jednotlivých zložiek krajiny) je pravidelne vyhodnocovaný v rámci "**Správ o stave životného prostredia SR**".

Územný systém ekologickej stability (ÚSES) je právne vymedzenou kategóriou na hodnotenie stavu krajiny (predovšetkým jej biotických zložiek). Základnými dokumentmi ÚSES sú **Generel nadregionálneho ÚSES pre územie Slovenska** (1992), dokumentácie regionálnych ÚSES bývalých okresov SR (1993-1995) a Národná ekologická sieť Slovenska (1996).

Z uvedeného prehľadu je vidieť, že pre SR sú používané viaceré možné spôsoby vyhodnocovania environmentálnej (ekologickej) kvality územia, resp. jej pozitívnych a negatívnych faktorov. Všetky tieto prístupy majú výrazný regionálny (priestorový) rozmer a diferencujú územie Slovenska z hľadiska rôznych kritérií. Zatiaľ však stále absentuje

integrováný pohľad na problematiku, ktorý by synergicky zhodnotil tri základné používané prístupy - hodnotenie negatívnych faktorov (územný systém stresových faktorov), hodnotenie pozitívnych faktorov (kostra územného systému ekologickej stability) a celoplošné hodnotenie pôsobenia pozitívnych a negatívnych faktorov (environmentálna regionalizácia, stupeň ekologickej stability používaný v rámci ÚSES).

Regionálne aspekty problematiky TUR sú veľmi zreteľné a dôležité aj z environmentálneho hľadiska, avšak pri riešení NSTUR nemôžu byť v danej mierke a úrovni podrobnosti dostatočne zohľadnené. Preto je potrebné niektoré zásady a dôležité kroky, ktoré by mali nasledovať pri riešení regionálnych stratégií TUR, zdôrazniť už v tejto fáze.

Pre nadväznú regionálne stratégie (agendy) TUR je s ohľadom na vyššie uvedené skutočnosti vhodné:

- upresnenie prírodných typov krajiny a ich regionalizácia pre riešené územie vrátane vyhodnotenia produktivity (potenciálov) krajiny a jej únosnosti (stability, odolnosti),
- určenie regulatívov a limitov využívania krajiny zohľadňujúcich prírodnú štruktúru krajiny ako aj legislatívne aspekty (ochrana prírodných zdrojov a iných významných záujmov),
- vypracovanie jednotného systému environmentálnej regionalizácie krajiny (environmentálnej, resp. ekologickej kvality), ktorý by zohľadňoval a integroval doteraz používané prístupy (ÚSES, ÚSSF, environmentálna regionalizácia) vrátane zásad, limitov a regulatívov využívania jednotlivých vymedzených typov (úrovne prostredia, stupeň kvality, resp. stability...),
- porovnanie sekundárnej a terciárnej štruktúry krajiny (súčasného využívania krajiny a záujmov človeka v krajine) s regulatívmi a limitmi vyplývajúcimi z prvotnej štruktúry, jej limitov a regulatívov, ale aj limitov a regulatívov vyplývajúcich z environmentálnej regionalizácie,
- vypracovanie a zdôvodnenie princípov a návrhov na trvalo udržateľné využívanie krajiny- prírodných zdrojov a krajiny ako systému.

7.6. Inštitucionálne podmienky a hľadiská rozvoja regiónov

Vláda SR vo svojom programovom vyhlásení v novembra 1998 deklaruje ako jednu zo svojich priorít vytvorenie inštitucionálnych, finančných a ostatných predpokladov pre komplexnú regionálnu politiku. Podpora regionálneho rozvoja je v EÚ považovaná za kľúčový prvok politiky hospodárskej a sociálnej súdržnosti. Táto oblasť je v členských krajinách EÚ previazaná s ich národným systémom podpory regionálneho rozvoja.

Okrem požiadaviek EÚ aj **pre podporu TUR na regionálnej úrovni je potrebné pripraviť kvalitné nástroje a vytvoriť, resp. vybudovať potrebné inštitúcie.** Kľúčovým predpokladom je realizácia reformy verejnej správy. Z nástrojov sú potrebné najmä rôzne dokumenty pre oblasť plánovania, právne nástroje (prijatie nových právnych predpisov, ratifikáciu medzinárodných dohovorov a iných medzinárodných záväzkov), rozšírenie špeciálnych foriem vzdelávania, výchovy, ale tiež poradenstva a propagácie. Uplatňovanie regionálnej politiky si vyžaduje zlepšenie prístupu k informáciám a uplatňovanie nových informačných technológií. Z nástrojov majú osobitný význam štrukturálne fondy predvstupovej pomoci EÚ. Uplatňovanie regionálnej politiky vyžaduje dobudovanie nových riadiacich a poradných orgánov v rámci štátnej správy a vytvorenie ďalších nezávislých inštitúcií.

Počiatočným krokom k naplneniu uvedenej priority bol 1. 12.1999 vznik samostatného ústredného orgánu štátnej správy – Ministerstva výstavby a regionálneho rozvoja SR, ktoré zodpovedá za oblasť regionálnej politiky a podpory regionálneho rozvoja.

Podpora regionálneho rozvoja tvorí kľúčový prvok v politike hospodárskej a sociálnej súdržnosti EÚ. Jednou z predvstupových požiadaviek EÚ bolo vytvorenie a schválenie potrebných dokumentov pre oblasť regionálnej politiky a regionálneho rozvoja.

Regionálny rozvoj zahŕňa okrem ústrednej problematiky realizácie regionálnej politiky otázky poskytovania štátnej pomoci, verejného obstarávania, rozpočtového plánovania, ochrany hospodárskej súťaže, politiky trhu práce a súvisí s postupnou reformou a modernizáciou verejnej správy.

V roku 1999 boli prijaté alebo novelizované tieto legislatívne opatrenia:

- zákon č. 231/1999 Z. z. o štátnej pomoci,
- zákon č. 263/1999 Z. z. o verejnom obstarávaní a o zmene a doplnení niektorých zákonov,
- novela zákona o hospodárskej súťaži.

Medzi dôležité dokumenty, legislatívne opatrenia ktoré boli od roku 1999 vypracované a vládou schválené patria najmä:

- Integrovaný plán regionálneho a sociálneho rozvoja SR (uznesenie vlády SR č.923/1999),
- Zásady regionálnej politiky (uznesenie vlády SR č.725/2000),
- Národný plán regionálneho rozvoja SR (uznesenie vlády SR č.240/2001).

Zásady regionálnej politiky SR rozpracovávajú organizačno-inštitucionálne, nástrojové, programové a zdrojové možnosti zabezpečovania aktivít regionálneho rozvoja. Ako jeden z hlavných cieľov regionálnej politiky v SR sa v tomto dokumente vymedzuje: „*podporovať hospodársky a sociálny rozvoj regiónov, najmä pokiaľ ide o aktivizáciu ich nedostatočne využívaného hospodárskeho a sociálneho potenciálu a racionálne využívať územia vrátane ochrany životného prostredia.*“

Národný plán regionálneho rozvoja SR (NPRR SR) je základným programovým dokumentom uskutočňovania regionálnej politiky na Slovensku do roku 2006 a zásadnou podmienkou pre získanie finančných prostriedkov z predvstupových fondov Európskej únie (po vstupe SR EÚ zo štrukturálnych fondov EÚ). Poskytuje celkový pohľad na súčasný stav SR a jeho regióny, bariéry rozvoja a návrhy na ich prekonanie prostredníctvom rozvojových priorít a stratégií. Strategickým cieľom tohto dokumentu je: „*Zabezpečiť pri rešpektovaní trvalo udržateľného rozvoja taký rast HDP, aby Slovenská republika do roku 2006 dosiahla úroveň 60-65% z priemeru HDP/obyv. štátov EÚ*“. NPRR SR bol vypracovaný v širokej spolupráci predstaviteľov štátnej správy, samosprávy, záujmových združení, školstva, vedeckej obce, tretieho sektora, malých a stredných podnikateľov a finančných inštitúcií.

Za účelom legislatívneho zastrešenia realizácie podpory regionálneho rozvoja MVRR SR pripravilo **návrh zákona o podpore regionálneho rozvoja**, ktorý bude vymedzovať kompetencie jednotlivých subjektov a základné strategické ciele v oblasti regionálneho rozvoja. Legislatívny zámer zákona bol predložený do vlády v marci 2000. Zákon o regionálnom rozvoji vytvorí legislatívne prostredie, ktoré umožní:

- realizovanie koncepcnej a cieľavedomej národnej regionálnej politiky,
- zjednotenie základných princípov fungovania tohto úseku verejnej správy s pravidlami, planými v rámci EÚ a ich prenesenie do vnútroštátneho práva
- naplnenie podmienok, vyplývajúcich pre túto oblasť z *acquis communautaire*.

Jeho cieľom je nielen zmierňovať spoločensky neakceptovateľné regionálne diferencie a pomáhať pri revitalizácii a reštrukturalizácii regiónov, ale aj vymedziť pôsobenie inštitúcií zaoberajúcich sa regionálnym rozvojom, stanoviť ich vzájomné vzťahy a definovať základné nástroje regionálnej politiky. Okrem týchto cieľov a úloh by mal tento zákon podporovať TUR v oblastiach ochrany prírodných zdrojov, prírodného a kultúrneho dedičstva a iných

verejných statkov. Podľa zámeru zákona vyššie územné samosprávne celky zodpovedajú za TUR týchto území. Zákon bol predmetom rokovania LRV SR, ktorá ho odporučila dopracovať a zosúladiť so zákonmi upravujúcimi reformu verejnej správy.

Okrem toho v rokoch 2000-2001 bude pre ďalšie efektívne kroky v oblasti regionálnej politiky potrebné prijať niektoré legislatívne normy, ktoré majú úzky súvis s pripravovanou reformou verejnej správy (napr. zákon o územnom a správnom členení SR, zákon o samospráve vyšších územných celkov, zákon o štátnej štatistike, zákon o územnom (priestorovom) plánovaní - návrh zákona sa pripravuje na rok 2001).

Regionálna politika si vo všeobecnosti vyžaduje takú sústavu nástrojov, ktoré umožnia jej účinnú realizáciu na jednotlivých úrovniach pri rešpektovaní a akcelerovaní vlastných vnútorných zdrojov v kombinácii s externými faktormi. Tejto podmienke vyhovuje štrukturalizácia nástrojov:

1. z hľadiska úrovne: nástroje centra, regionálnej a komunálnej úrovne
2. z hľadiska charakteru nástrojov: programové fiskálne a ostatné finančné a mimoekonomické (inštitucionálne, legislatívne a normotvorné nástroje)

EÚ v programovom období rokov 2000-2006 poskytuje kandidátskym krajinám finančné prostriedky z predvstupových fondov. Rozvoju regiónov v SR napomáhajú nasledovné predvstupové nástroje:

PHARE – regionálny rozvoj a PHARE CBC - programy, ktoré v investičnej oblasti poskytujú prostriedky na rozvoj regiónov v oblasti podpory produktívnych investícií, rozvoja ľudských zdrojov a riešenia základnej infraštruktúry).

ISPA - nástroj na realizáciu štrukturálnej politiky v rámci dopravy a životného prostredia.

SAPARD - nástroj určený na podporu poľnohospodárstva a rozvoja vidieka

Po vstupe Slovenska do EÚ bude možné využívať štrukturálne fondy a kohézny fond EÚ.

Využívanie finančných prostriedkov z predvstupových a neskôr štrukturálnych fondov Európskej únie bude uskutočňované prostredníctvom NPRR SR. Systém monitorovania a hodnotenia NPRR SR zabezpečujú navzájom prepojené orgány zriadené na princípe partnerstva – **Národný monitorovací výbor** a **Regionálne monitorovacie výbory**.

Úlohu implementačnej a platobnej agentúry v rámci využívania prostriedkov z fondov EÚ v oblasti hospodárskej a sociálnej súdržnosti a cezhraničnej spolupráce zabezpečuje **Implementačná agentúra pre regionálny rozvoj**, ktorá je zriadená pri MVRR SR.

Medzi orgány a organizácie zodpovedné za regionálny rozvoj patria najmä:

- a) **Vláda SR**, ktorá schvaľuje programové dokumenty a zásadné opatrenia týkajúce sa tvorby a realizácie politiky regionálneho rozvoja, predkladá NR SR legislatívne návrhy ovplyvňujúce politiku regionálneho rozvoja, navrhuje NR SR objem finančných prostriedkov zo štátneho rozpočtu na zabezpečenie štátnej regionálnej politiky;
- b) **Rada vlády SR pre trvalo udržateľný rozvoj**, ktorá by mala zohrať významnú úlohu pri overovaní, do akej miery sa v regionálnom rozvoji uplatňujú princípy TUR;
- c) **Rada vlády SR pre regionálnu politiku** ako koordinačný, poradný a iniciatívny orgán vlády pre otázky regionálnej politiky a koordináciu štrukturálnych nástrojov, ktorého funkciu sekretariátu vykonáva **Odbor rozvoja regiónov** (zriadený od 1.1.2000 na Úrade vlády SR), Rada pripravuje vytvoriť ako svoj pomocný orgán Pracovnú skupinu pre regionálnu a štrukturálnu politiku (s prierezovým zastúpením prakticky všetkých veľkých skupín spoločnosti – štátnej správy, samosprávy, odborných inštitúcií, tretieho sektora atď.);
- d) **Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja SR**, ktorého hlavnou úlohou je tvorba legislatívneho a inštitucionálneho rámca podpory regionálneho rozvoja, koordinácia prác pri tvorbe analytických a programových dokumentov v oblasti regionálneho rozvoja, zodpovedá za monitoring, prognózy sociálnej a ekonomickej situácie okresov a krajov,

vyhodnocovanie medziregionálnych rozdielov, spracovanie analýz a koncepcie sociálno-ekonomického rozvoja regiónov a zabezpečovanie spolupráce s EÚ v oblasti hospodárskej a sociálnej súdržnosti a systémového prepojenia regionálnej politiky SR so susednými krajinami a krajinami EÚ;

- e) **Implementačná agentúra pre regionálny rozvoj** pôsobiaca ako inštitúcia s implementačnou funkciou v oblasti prijímania zahraničnej pomoci na podporu regiónov, prechodne vykonáva funkciu tejto agentúry **Odbor manažmentu regionálneho rozvoja** pri MVR SR, regionálne centrá Národnej agentúry pre regionálny rozvoj sa stanú nástrojmi ekonomického rozvoja regiónu a prepojenia samosprávy, súkromného a verejného sektora;
- f) **Národný riadiaci a monitorovací výbor**, ktorého úlohou je dbať na NPRR SR a koordinovať činnosť regionálnych a sektorových riadiacich a monitorovacích výborov (v súčasnosti plní funkciu tohto výboru *Prípravný výbor pre štrukturálne fondy EÚ*);
- g) **krajské úrady a okresné úrady** (ich útvary regionálneho rozvoja a iných odvetvových vzťahov), ktoré inštitucionálne zabezpečujú regionálnu politiku na regionálnej úrovni. Po plánovanom uskutočnení reformy verejnej správy prejdú všetky kompetencie v oblasti regionálneho rozvoja daného VÚC na samosprávne orgány. **Samosprávne orgány VÚC** – budú vypracovávať a zodpovedať za realizáciu programu hospodárskeho a sociálneho rozvoja VÚC, ktorý bude základom pre vypracúvanie regionálnych operačných programov, monitorovať a pravidelne (ročne) vyhodnocovať sociálno-ekonomický rozvoj VÚC;
- h) **obce**, ktoré vypracúvajú a schvaľujú program hospodárskeho a sociálneho rozvoja obce a zabezpečujú jeho plnenie, podporujú rozvoj obecných aktivít prostredníctvom všeobecne záväzných nariadení, môžu vytvárať s okolitými obcami mikroregióny;
- i) **regionálne rozvojové agentúry**, ktoré vznikli postupne v rokoch 1993-1997 (prevažne ako združenia právnických osôb) s poslaním prispieť k rozvoju regiónov. Ich cieľom je rozvoj malého a stredného podnikania, poskytovanie poradenskej, reklamnej a sprostredkovateľskej činnosti, organizovanie kurzov;
- j) **regionálne riadiace a monitorovacie výbory** vytvárané pre NUTS II sú založené na princípe partnerstva a majú plniť úlohu regionálneho partnera na národnej a miestnej úrovni.

7.7. Celkové zhodnotenie uplatňovania regionálnej politiky

Súčasný stav slovenskej regionálnej politiky je nevyhovujúci a v nesúlade s princípmi a kritériami TUR. **Iniciatívy v SR zamerané na regionálny rozvoj sa realizujú predovšetkým prostredníctvom celoštátnych rezortných prístupov, ktoré nie sú regionálne zosúladowané.** Chýbajú účinné nástroje a finančné zdroje na regionálny rozvoj. SR ešte nemá zavedený potrebný právny, správny a rozpočtový rámec integrovanej regionálnej politiky v súlade s EÚ. Tieto nedostatky by mali vyriešiť Zásady regionálnej politiky SR. **V rámci Špeciálneho prípravného programu (SPP)** sa okrem vypracovania Národného rozvojového plánu a pilotných projektov pre vybrané sektory vyžaduje aj vybudovanie efektívneho systému inštitucionálneho zabezpečenia štrukturálnej politiky. Očakáva sa tiež príchod zahraničných expertov.

V dôsledku **neujasneného charakteru Implementačnej agentúry pre regionálny rozvoj** a na základe odporúčaní expertov EÚ sa jej založenie odložilo na neskorší termín, a to s časových dôvodov, ako aj s ohľadom na proces decentralizácie verejnej správy.

Urýchlene by sa malo prijať rozhodnutie o vytvorení vyšších územných samosprávnych celkoch, a to na základe určených kritérií s cieľom účinnej účasti

v programoch medzinárodného rozvoja a cezhraničnej spolupráce, postupného vyrovnávania handicapov marginálnych regiónov.

Kľúčom k presadzovaniu požiadaviek TUR v rámci regionálnej politiky je predovšetkým vlastná iniciatíva územnej samosprávy napríklad vo vzťahu k takým medzinárodným dokumentom akými sú tzv. Aalborgská *Charta európskych miest* smerujúcich k trvalo udržateľnému rozvoju z roku 1994 alebo lisabonský *Akčný plán*: od Charty k akcii z roku 1996.

V súvislosti s realizáciou reformy verejnej správy (vznik samosprávy vyšších územných celkov) bude potrebné v zákonoch zakotviť právo subjektov územnej samosprávy (v súlade s čl. 11 Európskej charty miestnej samosprávy a v súlade s čl. 11 pripravovanej Európskej charty regionálnej samosprávy) využívať súdne prostriedky na zabezpečenie slobodného výkonu svojich právomocí a rešpektovanie princípov samosprávy. V budúcnosti sa bude môcť aj samosprávny vyšší územný celok vzhľadom na svoju právnu subjektivitu obracať na súdy v súlade s čl. 142 Ústavy SR.

Nie je doriešený systém efektívnej integrácie a územnej pôsobnosti štátom podporovaných agentúr. V súčasnosti pôsobí cca 70 agentúr v rôznych regiónoch Slovenska. Po doriešení ich vzájomnej pôsobnosti môžu tieto agentúry byť významným inštitucionálnym nástrojom, podporujúcim poskytovanie informácií a regionálne poradenstvo.

V súvislosti s účasťou MVO na regionálnom rozvoji a predstupových aktivitách do EÚ je dôležité, že sa napr. pripravila spolupráca MVO s kompetentnými orgánmi zodpovednými za realizáciu opatrení na vstup SR do EÚ. Už od augusta 1999 sú zástupcovia MVO zaradení do pracovných skupín pre vypracovanie Integrovaného regionálneho a sociálneho rozvoja. Zástupcovia 3. sektora by mali byť aj v Poradnom výbore RV SR pre regionálnu politiku. Pracovná skupina pre regionálny rozvoj pri Grémiu tretieho sektora v presadzovaní regionálnej politiky a regionálneho rozvoja však upozorňuje najmä na:

- chýbajúci zákon o podpore regionálneho rozvoja, v ktorom bude potrebné presadiť princípy, ktoré zabezpečia transparentnosť financovania programov a projektov z verejných zdrojov, eliminujú konflikty záujmov a nebudú ohrozované zmenami vlády,
- existujúce bariéry pri hľadaní optimálneho modelu štruktúry zabezpečovania regionálneho rozvoja, ide najmä o:
  - * nejasnosť rozsahu pripravovanej reformy decentralizácie a modernizácie verejnej správy,
  - * neukončený proces vyjednávania s EK o definitívnom schválení predložených programových dokumentov (Integrovaný plán regionálneho a sociálneho rozvoja SR a Plán rozvoja vidieka SR),
  - * nejednoznačnosť výberu prioritného regiónu pre Program Phare 2000+ a predbežné neprijatie prioritného regiónu EK,
  - * rezortizmus, trieštenie záujmov a činností rezortov, ako aj nízky stupeň ochoty vzájomne sa dohodnúť,
  - * minimálny prenos akýchkoľvek informácií z centrálnych úrovní do regiónov a medzi socio-ekonomickými partnermi.
  - * nevyhovujúca štruktúra zberu štatistických údajov v rámci Slovenska.

V tejto súvislosti MVO pre riešenie vyššie uvedených problémov požadujú:

- * pripraviť novú štruktúru a mechanizmy regionálneho rozvoja, ako aj zákona o regionálnom rozvoji, obsahovo aj časovo v súlade s prípravou a realizáciou reformy verejnej správy na Slovensku, ktorá má pre TUR spoločnosti zásadný význam,
- * chápať regionálny rozvoj ako prerozdeľovanie verejných statkov podľa princípov partnerstva, koncentrácie, programovosti, doplnkovosti, subsidiarity a transparentnosti,
- * pripraviť štruktúru a mechanizmy regionálneho rozvoja, ktoré budú motivovať ľudí a zdroje v regióne do zabezpečenia jeho TUR a využívať existujúce odborné kapacity

v regiónoch, umožnia spoluprácu a komunikáciu odborníkov s obyvateľmi regiónu, umožnia účasť všetkých socio-ekonomických partnerov na rozhodovaní o rozvoji ich regiónu, nebudú závisieť od politických zmien, budú pod verejnou kontrolou, pri formovaní regionálnych štruktúr a systému ich podpory budú rozlišovať činnosti a aktivity pre TUR celospoločenského a verejného záujmu, ktoré nie je možné realizovať na komerčnej báze, zapoja do tvorby novej štruktúry a mechanizmov regionálneho rozvoja, ako aj do tvorby zákona o regionálnom rozvoji socio-ekonomických partnerov už v prípravnej fáze.

- ♦ ***Vyvážená regionálna politika, optimálne uplatňovaná decentralizácia verejnej správy a zdrojov, ale aj praktické uplatňovanie inštitútu medziregionálnej solidarity patria medzi najväčšie výzvy pri zabezpečovaní TUR SR.***

Preto je potrebné viaceré ciele pre dosiahnutie TUR SR preniesť na regionálnu úroveň (pre každý región) a vypracovať regionálne AGENDY 21 s využitím modelového projektu "Regionálna AGENDA 21 pre Stredné Pohronie", vypracovaného súbežne s NSTUR.

8. ZHODNOTENIE VÝCHODISKOVEJ SITUÁCIE

8.1. Hlavné oblasti a problémové okruhy rozvoja spoločnosti

Na základe zhodnotenia kultúrnych, sociálnych, ekonomických, environmentálnych, inštitucionálnych a regionálnych podmienok a hľadísk možno zovšeobecniť hlavné oblasti a problémové okruhy rozvoja spoločnosti v SR pre Národnú stratégiu trvalo udržateľného rozvoja. Ich číslovanie je priebežné, pričom poradie nie je určované na základe dôležitosti (váhy) problematiky - jednotlivé okruhy sú navzájom prepojené a vytvárajú komplexný, synergický obraz vývoja a stavu slovenskej spoločnosti.

A. Medzinárodná pozícia SR - miesto vo svetovom spoločenstve

1. Priaznivá východisková pozícia SR v medzinárodnom kontexte, v pozícii bližšie k rozvinutým demokratickým krajinám, než k rozvojovým a nedemokratickým krajinám

- zmena medzinárodného postavenia SR v 90-tych rokoch – po úspešnom prechode od socializmu k demokracii a relatívne bezproblémovom rozdelení Československa vznikla SR ako samostatný štát na základe princípov parlamentnej demokracie
- členstvo SR v medzinárodných organizáciách (OSN, UNESCO, OBSE, Rada Európy, OECD), pristúpenie k medzinárodným dohovorom, zmluvám a chartám
- proces integrácie SR do európskych štruktúr a transatlantických štruktúr
- existencia predvstupových fondov EÚ a proces aproximácie práva, účasť SR na 5. Rámcovom programe EÚ, rôznych medzinárodných projektoch a pod.
- predpoklad začlenenia SR medzi vyspelé svetové krajiny - relatívne priaznivé demografické, sociálne, hospodárske ukazovatele v celosvetovom porovnaní – nízke hodnoty úmrtnosti, potratovosti, pomerne vysoká úroveň vzdelanosti obyvateľov SR, pomerne vysoká úroveň hospodárstva v porovnaní s rozvojovými krajinami
- postupné znižovanie environmentálneho dlhu z obdobia socializmu

2. Príležitosti a riziká procesu globalizácie

- príležitosti spojené s globalizáciou – lepší prístup k informáciám, širšie možnosti vzdelania a pracovného uplatnenia, príležitosti na uplatnenie slovenských výrobcov na svetových trhoch (voľný obchod tovaru a služieb)
- nepriaznivé trendy spojené s celosvetovým globalizačným procesom – strata národnej identity, prienik cudzích kultúrnych, sociálnych a hospodárskych vzorcov, nadmerný prienik nadnárodných spoločností na domáci trh (medzinárodný finančný trh), globálne environmentálne problémy a i.
- nepripravenosť spoločnosti na uvedené riziká a príležitosti – prevládajúca obava z preváženia rizík

B. Vnútoraná politika, verejná správa a účasť verejnosti na rozhodovaní - základy fungovania demokratického štátu

3. Rozvoj demokracie, politického pluralitného systému, právnych nástrojov a inštitúcií v 90-tych rokoch

- celková zmena spoločensko-politických podmienok a zásadné reformy vo všetkých oblastiach života – výrazná zmena nástrojov, orgánov a inštitúcií pre zabezpečenie riadenia spoločnosti – napr. oblasť plánovania (opustenie direktívneho systému plánovania), právny systém a ekonomické nástroje (postupná harmonizácia nášho právneho systému a ekonomických nástrojov s právom a ekonomickými nástrojmi vyspelých demokratických krajín)
- postupná celková zmena právneho systému SR po novele Ústavy SR s postupným prijímaním nových prierezových právnych predpisov a predpisov pre oblasť sociálnu, kultúrnu, ekonomickú a environmentálnu s orientáciou na zabezpečenie TUR
- postupné uplatňovanie hodnôt spojených s demokraciou (emancipácia, autonómia, sebarealizácia, väčší vplyv občanov na rozhodovaní, ochrana práva na slobodu názorov, ale i bezpečnosť občanov, pokoj a poriadok)
- deklarovanie TUR v programovom vyhlásení vlády SR ako nevyhnutnej podmienky vstupu SR do európskych a transatlantických štruktúr
- podpora princípov a kritérií TUR v niektorých prierezových rozvojových koncepciách a právnych predpisoch SR
- pozitívna úloha NR SR pri zavádzaní sociálnej a trhovej ekonomiky
- prehlbovanie demokratizácie a humanizácie školstva, rozvoj vzdelávacích príležitostí a rovnosť prístupu k vzdelaniu
- pozitívne zmeny v oblasti pôsobenia a fungovania inštitúcií v oblasti vzdelávania, výchovy, poradenstva, propagácie, vedy, výskumu, informatiky a pod.
- budovanie štátneho informačného systému, rezortných informačných systémov a vládnej dátovej siete GOVNET

4. Problémy pri zabezpečovaní plnenie niektorých funkcií štátu, verejnej správy a hlavných inštitúcií

- chýbajúci rozmer strategického a dlhodobého plánovania a riadenia spoločnosti - krátkodobý časový horizont plánovania bez rešpektovania dlhodobých a trvalých priorít spoločnosti
- pretrvávajúca nekonceptnosť prístupu vládnúcich politických strán k uplatňovaniu kľúčových reforiem spoločnosti – uprednostňovanie straníckych záujmov pred

celospoločenskými (prepojenie štátu s politickými stranami), celková pomalosť a malá účinnosť reforiem spoločnosti

- nedostatočné uplatňovanie niektorých ústavných princípov v praxi – napr. zastupiteľskej a priamej demokracie (súvisí s neukončenou reformou verejnej správy)
- nedostatočné dodržiavanie niektorých medzinárodných záväzkov, ale aj domácich právnych predpisov a dokumentov vo vzťahu k TUR napr. neuplatnenie výsledkov a odporúčaní UNCED (uznesenie vlády SR č. 718/1992) v hospodárskej a sociálnej sfére, nedostatočné uplatňovanie výsledkov AGENDY 21 (uznesenie vlády SR č. 655/1997)
- nedostatočná vynúiteľnosť práva, nedodržiavanie niektorých zákonov a predpisov (čiastočne aj zo strany štátnych orgánov)
- nedostatky v koncepcnej práci ústredných orgánov štátnej správy - neuplatňovanie princípov TUR a strategického environmentálneho hodnotenia pri prerokovaní a schvaľovaní zásadných rozvojových koncepcií a právnych predpisov
- nedostatočne kvalitný výkon verejnej správy - pretrvávajúci rezortný prístup v činnosti, nedostatočná transparentnosť, prevaha administratívnej a operatívnej činnosti nad koncepcnou, zdĺhavé postupy vybavovania a nepružnosť činnosti, uprednostňovanie politických a ekonomických záujmov
- nedostatočná funkčnosť systému kontroly verejnej správy
- nevyhovujúce kompetencie medzi štátnou správou a verejnou správou (prerozdeľovanie daní, verejných zdrojov), nevhodné posilnenie úlohy štátu na úkor územnej samosprávy vyplývajúce z nedostatočného posilnenia samosprávneho sektora po roku 1990, nedotiahnutej reformy verejnej správy, jej nedostatočného a pomalého uplatňovania
- malý dôraz na rozvoj a financovanie "nadstavbových" rezortov školstva, kultúry, sociálnych vecí a rodiny a životného prostredia v systéme štátnej správy, dominancia výrobných sektorov
- nedoriešené vzťahy v oblasti prírodných zdrojov – kompetenčné spory rezortov životného prostredia, pôdohospodárstva a čiastočne hospodárstva najmä v oblasti manažmentu a ochrany vodných zdrojov, pôdy, lesa
- nevhodná reorganizácia štátnej správy v životnom prostredí v roku 1996 – nedostatočné financovanie a zníženie účinnosti výkonu štátnej správy v tomto rezorte
- nadmerná miera korupcie v spoločnosti - dotýka sa všetkých oblastí hospodárstva, najviac však verejnej správy, súdnictva a polície, niektorých sociálnych rezortov (napr. zdravotníctvo)
- v oblastiach personálneho, finančného a vecného zabezpečenia nedostatočne organizované, pripravené a vybavené, zdrojovo poddimenzované ozbrojené sily SR, čím dochádza k rozporu medzi nastúpenou cestou integrácie SR do NATO a realizačnými možnosťami pri ich modernizácii
- pretrvávajúca nedostatočná podpora občanov SR pre prointegračné smerovanie a ukotvenie SR v európskych a transatlantických štruktúrach
- nedostatočne kvalitne fungujúci systém vnútornej bezpečnosti – štátna polícia dlhodobo založená na represívnom systéme, s nedostatočnou kriminálnou prevenciou (v minulosti ochrana spoločnosti pred ochranou jednotlivca), nedoriešené právomoci mestských polícií
- nevyhovujúca funkčnosť súdnictva – závislosť sudcov na politickej moci, dohady o korupcii, pomalosť rozhodovania
- nedostatočné koordinačné mechanizmy a spolupráca medzi sektormi v projektoch zameraných na TUR na miestnej a regionálnej úrovni, nedostatočné podmienky a podporné mechanizmy pre uplatňovanie TUR SR
- nerozpracovanosť ukazovateľov TUR pre účely rozhodovania na miestnej, regionálnej a národnej úrovni, nepostačujúca kvalita informácií pre rozhodovanie

5. Pozitívna, avšak doposiaľ nedostatočne využívaná úloha mimovládnych organizácií, záujmových združení a verejnosti v rozvoji spoločnosti

- čiastočná demokratizácia a decentralizácia riadenia spoločnosti, priblíženie výkonu verejnej správy občanovi na princípe subsidiarity
- pozitívne pôsobenie tretieho sektora (mimovládnych organizácií) vo všetkých spoločenských oblastiach (najmä environmentálnej, spoločenskej, humánnej) – vzájomná spolupráca, rozvoj komunitných iniciatív, podpora demokratických politických procesov
- pozitívna úloha záujmových združení pri presadzovaní regionálnej, miestnej alebo odvetvovej politiky napr. ZMOS, ÚM SR, vytváranie partnerstiev hlavných skupín spoločnosti
- nedostatočne fungujúca občianska spoločnosť - nedostatočná podpora niektorých ľudských práv a občianskych slobôd občanov zo strany štátnych orgánov, nedostatočné uplatňovanie rovnosti šancí a príležitostí pre ich uplatňovanie

C. Hodnotové orientácie obyvateľov a právne vedomie, výchova a vzdelávanie

6. Narušené právne vedomie a nepriaznivá hodnotová orientácie obyvateľov

- narušenie prirodzeného právneho vedomia (vnútorná izolácia a pasivita absolútnej väčšiny občanov), odmietanie zodpovednosti za veci verejné
- vysoká miera tolerancie verejnosti voči nezákonnému správaniu, sociálno-patologickým javom a k niektorým typom asociálneho správania a rasizmu
- dvojaká morálka – rozpor medzi proklamovaným kresťanstvom prevažnej väčšiny obyvateľov a skutočnou morálkou v spoločnosti
- pretrvávanie nepriaznivých trendov a hodnotových orientácií zo socialistickej etapy vývoja spoločnosti, objavovanie sa nových negatívnych trendov (tzv. hodnotový chaos v spoločnosti) - ústup tradičných hodnôt (usilovnosť, disciplína, zmysel pre povinnosť, skromnosť, vzájomná ohľaduplnosť) na úkor preferovania individualizmu, materiálnych hodnôt, nadsпотреby a konzumného spôsobu života
- malý záujem občanov a celej spoločnosti o otázky životného prostredia, nedostatočne vypestované a uplatňované povedomie spolunáležitosti s prírodou
- neistota a frustrácia časti obyvateľstva (najmä na vidieku) v súvislosti s prechodom od totalitného režimu k demokracii
- náhrada tradičných dlhodobých vzorcov spotreby (založených na skromnosti, nenáročnosti) za konzumné vzorce založené na nadvýrobe a nadsпотреbe, konzumnom spôsobe života
- nedostatočná výchova a osveta v budovaní právneho vedomia a hodnotových orientácií
- minimálna informovanosť občanov o problematike TUR

7. Negatívne aspekty pri zabezpečovaní kultúrneho rozvoja a národného povedomia

- nedostatočné a čiastočne deformované historické a národné povedomie väčšiny obyvateľov (zapríčinené nacionalizmom alebo historickým agnosticizmom)
- nedostatočná prezentácia výsledkov historických výskumov napriek relatívne vysokej úrovni historického výskumu, zideologizovanie historiografie
- nepriaznivé trendy v rozvoji kultúry – nedostatočná funkčnosť kultúrnych zariadení, potlačenie tradičných kultúrnych hodnôt, preferovanie importovanej, masovej a násilnej kultúry

8. Problémy rozvoja vzdelávania, vedy a výskumu

- nevhodná štruktúra vzdelávania na základnom a strednom stupni, založená na množstve informácií pri nedostatku praktických činností, spôsobilostí a zručností
- nedostatočný dôraz výuky na európsku dimenziu, výučbu jazykov, informačné technológie
- kvantitatívny nárast vysokého školstva na úkor kvality (nárast počtu študentov na úkor modernizácie a kvality vzdelania)
- absencia stratégie rozvoja školstva, pomalá transformácia vysokého školstva, nesystémové zavádzanie opatrení, nedostatočná účasť verejnosti na reformách
- nevyhovujúci stav vo vede a výskume – nedostatočná orientácia na problémový výskum a nedostatočne pružný systém výskumu, dlhodobé podfinancovanie, nedostatočne rozpracované koncepčné materiály
- nedostatočný rozvoj teórie koncepcie TUR, nedostatočný prenos vedeckých poznatkov do informácií a praxe

D. Územný rozvoj, územné plánovanie, stavebný poriadok a zaostávajúca výstavba

9. Nevyvážený rozvoj sídelného prostredia (miest a vidieckych obcí), nesúlad plánovacích činností

- prevažujúci nesúlad územného plánovania, regionálneho plánovania, rezortného plánovania, záujmov regiónov a obcí, záujmov a činnosti orgánov štátnej správy – presadzovanie skupinových a rezortných záujmov na úkor zabezpečenia TUR, nejednotnosť zámerov a prístupov
- nezabezpečenie uzákonenej optimalizácie priestorového usporiadania a funkčného využívania územia regiónov v praxi
- nízky stupeň rozpracovanosti územno-plánovacej dokumentácie na miestnej úrovni (viac ako 50 % obcí nemá spracovaný územný plán)
- zvyšovanie rozdielov medzi urbánnym a rurálnym prostredím (demografická, spoločensko-kultúrna, hospodárska, ekonomická oblasť) vyvolávajúce prehĺbovanie medziregionálnych rozdielov, najmä v rámci jadrových a marginálnych regiónov, formovanie problémových regiónov – spočíva napr. v dlhodobom narušení prirodzenej formy osídlenia, v preľudnení miest a vyľudňovaní malých vidieckych sídiel
- pretrvávajúca nedostatočná atraktivita vidieckych sídiel (najmä vzdialenejších od mestských centier) – nedostatok pracovných príležitostí, malá obývanosť bytového fondu, súvisiace sociálne a ekonomické problémy
- prevažujúce nepriaznivé migračné trendy obyvateľov - pokračovanie procesu vyľudňovanie vidieka (najmä malých obcí) sprevádzané ďalšími nepriamymi faktormi (demografickými, sociálnymi, hospodárskymi, nedostatočná infraštruktúra), čiastočne vyvážené procesom sústredovania obyvateľstva do zázemia miest
- narastanie negatívnych javov v mestskom prostredí – nepriaznivé demografické trendy, nedostatok bytového fondu, konzumný spôsob života, strata sociálnej kontroly, sociálno-patologické javy, environmentálne a dopravné problémy

10. Formovanie problémových (okrajových, marginálnych) regiónov

- výrazné regionálne rozdiely v ekonomickej výkonnosti regiónov, prejavujúce sa aj v miere zahraničných investícií
- vysoká regionálna diferenciacia nezamestnanosti ako dôsledok pôsobenia viacerých faktorov (relatívna geografická poloha s ohľadom na centrá ekonomického rastu, podiel zamestnanosti v jednotlivých sektoroch národného hospodárstva, vzdelanostná a etnická štruktúra regionálnej populácie, regionálna podnikateľská aktivita a jej diverzifikovanosť, úroveň infraštruktúry)

- veľké regionálne rozdiely v oblasti vzdelanosti (spojené aj s etnickou otázkou)
- veľké regionálne rozdiely v infraštruktúre – nedostatočná vybavenosť na vidieku (kanalizácia, vodovody, plynofikácia), najmä v marginálnych regiónoch, nedostatočná dostupnosť okrajových oblastí a regiónov (cestná a železničná sieť)
- regionálne rozdiely v kvalite dopravnej siete a dopravného spojenia – nedostatočná dostupnosť najmä okrajových regiónov, klesajúca frekvencia dopravného spojenia
- výrazný a celkovo sa prehĺbajúci trend formovania tzv. marginálnych (okrajových) regiónov, charakteristických zaostávaním za centrálnymi regiónmi takmer vo všetkých oblastiach - rast počtu dlhodobo nezamestnaných, sociálne odkázaných obyvateľov, nízky príjem ekonomicky aktívneho obyvateľstva, vysoká závislosť na sociálnych príjmoch, slabá úroveň priemyslu a služieb, absencia modernej infraštruktúry

11. Pretrvávajúce problémy vo výstavbe a údržbe bytového a domového fondu

- zlá kvalita a stav časti bytového fondu, nedostatočná starostlivosť (nedostatok investícií do opráv a obnovy) o bytový fond napriek celkovo pomerne mladému bytovému fondu Slovenska a jeho dobrej infraštruktúrnej vybavenosti najmä v mestách
- reštitučný proces, návrat majetku do rúk vlastníkov – predpoklad na lepšiu starostlivosť o sídelné a technické objekty (napr. rekonštrukcie centier miest a veľkého počtu objektov)
- uplatňovanie niektorých pozitívnych programov v oblasti starostlivosti o sídla (Program obnovy dediny, Pekná obec)
- nedostatočne rozvinutý trh s bytmi a z toho vyplývajúca nízka mobilita obyvateľov, čo nepriaznivo ovplyvňuje trh práce a zvyšuje nezamestnanosť
- nedoriešené majetkové vzťahy k technickej infraštruktúre obcí (prevod vlastníctva inžinierskych sietí na obce)
- pretrvávajúca regulácia cien nájomného a bytových služieb (deformovaný vzťah obyvateľov k majetku)
- monofunkčná uniformná výstavba v uplynulom období - dôraz na vonkajší efekt namiesto skromnosti a funkčnosti pôvodnej výstavby, nerešpektovanie miestnych podmienok a kontinuity – extrémny socialistický výstavby sú nahrádzané novodobými extrémami architektúry "milionárskych" vilových štvrtí
- nedostatočná ochrana pamiatkového fondu v sídlach - zlý stavebný stav pamiatkových objektov, často aj vážne narušenie nevhodnými úpravami, nekvalitná a nekoordinovaná činnosť zodpovedných organizácií, nedoriešená právna a finančná pomoc vlastníkom a nájomcom pamiatkových a historických objektov (vyvolávajúca chýbajúce prostriedky na obnovu a údržbu stavebného fondu)
- nedostatočná ochrana kultúrnych pamiatok – slabá koordinácia, nízka kvalita odborného riadenia, konflikty záujmov, nevyhovujúce finančné a personálne zabezpečenie
- stagnácia výstavby, vrátane bytov a občianskej vybavenosti, ako aj vývozu stavebných prác, nepriaznivá štruktúra stavebných prác (nízky podiel opráv a údržby malých objektov, preferovanie veľkých projektov infraštruktúry a energetických stavieb)
- neuplatňovanie tradičných zručností a remesiel v starostlivosti o krajinu a sídla – postupný zánik, nahrádzanie novými často nevhodnými technológiami

E. Sociálno-humánna dimenzia TUR

12. Nepriaznivé demografické trendy a štruktúra obyvateľstva

- nepriaznivé demografické trendy (fáza tzv. druhého demografického prechodu) a výrazná zmena demografického správania obyvateľov SR v 90-tych rokoch - čiastočne prirodzený proces identický so situáciou vo vyspelých krajinách, s čiastočne zmenenými vnútornými podmienkami (sociálne faktory, nedostatok bytov)

- pokles prirodzeného prírastku obyvateľov (najmä výrazne znížená pôrodnosť), zvyšovanie priemerného veku a zhoršovanie vekovej štruktúry (stagnujúci typ populácie)
- nízka stredná dĺžka života a jej pomalý rast (v porovnaní s vyspelými krajinami – prehlbovanie rozdielov), výrazný rozdiel medzi priemerným vekom dožitia mužskej a ženskej populácie, veľké regionálne rozdiely (mesto – vidiek, západ – sever a východ), odlišné demografické správanie rómskeho etnika

13. Nepriaznivý zdravotný stav a zdravotná starostlivosť, nevhodná výživa a životný štýl

- nepriaznivý zdravotný stav populácie – vysoká chorobnosť a úmrtnosť (príčinami sú najmä poruchy kardiovaskulárneho systému, zhubné nádory), nízka stredná dĺžka života – príčinami sú nezdravý životný štýl (výživa, iné rizikové faktory), sociálne pomery, nepriaznivý stav životného prostredia
- malá osobná angažovanosť občanov o vlastné zdravie - pretrvávajúce rizikových faktorov výživy a zdravia – nadmerná spotreba potravín, zlé stravovacie návyky, fajčenie, alkoholizmus, stres (napriek čiastočne pozitívnym trendom v oblasti výživy oproti obdobiu pred rokom 1990)
- neujasnená zdravotná politika, nedostatočné financovanie rezortu, nedostatočná primárna prevencia a výchova k zdravému životnému štýlu

14. Negatívne aspekty sociálnej štruktúry spoločnosti, nárast nezamestnanosti a chudoby

- narušenie prirodzenej sociálnej štruktúry obyvateľstva (bohatá, stredná, chudobná vrstva) a súkromno-vlastníckych vzťahov
- relatívne malá početnosť strednej vrstvy a nadmerné zastúpenie sociálne slabšej skupiny obyvateľov, „rozdanie“ veľkej časti národného majetku medzi málo početnú skupinu politicky privilegovanej vrstvy
- zvýrazňovanie sociálnych rozdielov – nárast počtu obyvateľov žijúcich v chudobe, zvýrazňovanie regionálnych disparít, vznik psychosociálnych problémov
- vysoká miera nezamestnanosti - kľúčový problém ekonomiky a sociálnej sféry s tendenciou stáleho prehlbovania nepriaznivého vývoja (miera nezamestnanosti patrí k najvyšším v Európe)
- nepriaznivá vnútorná štruktúra nezamestnanosti - vysoký podiel evidovaných nezamestnaných na jedno voľné pracovné miesto, vysoký a narastajúci podiel dlhodobo nezamestnaných, nezamestnaných medzi absolventmi škôl a sociálne slabšími skupinami
- nízka mobilita a nedostatočná kvalifikácia pracovnej sily - najmä na vidieku a v rámci ohrozených skupín obyvateľov
- nedostatočne efektívny a málo motivačný sociálny systém doteraz neriešiaci problémy nezamestnanosti a chudoby
- nedostatočne účinný systém kontroly a postihovania nelegálnej zamestnanosti, absencia oficiálneho programu na podporu chudobných a ich sociálne začleňovanie do spoločnosti

15. Problematika postavenia (postupné sociálne vylúčenie) ohrozených skupín v spoločnosti

- prehlbovanie problémov ohrozených a rizikových skupín obyvateľstva – rómska populácia, mládež, staršia generácia, mladé rodiny, neúplné rodiny, dlhodobo nezamestnaní, ľudia s nižším vzdelaním

- zvyrazňujúci sa problém identity a uplatnenia mládeže v spoločnosti – zvyšovanie tlaku na nadmerné konzumné očakávania, odcudzovanie sa tradičnému prostrediu, rozpor očakávaní a reálnych možností, odraz v hodnotových orientáciách
- nedostatočné plnenie úlohy rodiny v spoločnosti (najmä výchovná a vzdelávacia funkcia)
- zvyrazňujúce sa problémy staršej generácie (najmä poproduktívneho obyvateľstva) – zhoršujúce sa zdravie, ekonomická situácia, medziľudské vzťahy
- veľké zmeny v postavení žien – zvyšujúca sa emancipovanosť a zvyšovanie nárokov kladených na ženy (domácnosť, zamestnanie, verejný život), pretrvávajúce rozdiely v odmeňovaní, kariérom postupe a zastúpení žien vo verejnom živote v porovnaní s mužmi

16. Zaostávanie rómskej populácie

- zvyrazňujúci sa až akcelerujúci problém rómskej populácie, vnímaný ako etnický problém – prehlbovanie rozporov medzi rómskou a väčšinovou populáciou
- nepriaznivá sociálno-politická situácia vo väčšine rómskych spoločenstiev je dôsledkom zložitého komplexu problémov - zlý zdravotný stav, nízka úroveň vzdelania, zdravotného a sociálneho vedomia, nízky štandard bývania, osobná hygiena, komunálna hygiena, zdevastované životné prostredie v blízkosti sídiel, nedostatočné zásobovanie pitnou vodou, nesprávna životospráva, zlé stravovacie návyky, fajčenie, alkoholizmus
- zvýšená emigrácia Rómov do krajín západnej a severnej Európy v rokoch 1999-2000
- doterajšia neúspešnosť v snahách o riešenie rómskej otázky

17. Nárast sociálno-patologických javov

- nárast kriminality na území SR - vzrast majetkovej kriminality, prerastanie zločinnosti do bezpečnostných štruktúr, nové formy kriminality – organizovaný zločin, drogy, vydierania, únosy a pod.)
- regionálna koncentrácia kriminality do miest, v poslednom období presun kriminality z veľkých centier do menších miest
- nárast prejavov ostatných sociálno-patologických javov – drogové závislosti (vrátane alkoholizmu), prostitúcia
- nedostatočná reakcia spoločnosti na sociálno-patologické javy – nedostatočné právne predpisy, tolerantný postoj občanov, pretrvávajúca korupcia a klientelizmus

F. Ekonomika a hospodársky vývoj

18. Charakter ekonomickej transformácie po roku 1990

- málo úspešná ekonomická reforma v 90-tych rokoch – sprievodné poruchy makroekonomickej rovnováhy (relatívne vysoký rast HDP sprevádzaný neúmerne sa zvyšujúcou nezamestnanosťou, zahraničnou zdĺženosťou), zaostávanie vo vývoji v porovnaní s vyspelými krajinami (zastaralá štruktúra hospodárstva, prehlbovanie rozdielov v reálnom raste HDP, vysoká energetická a surovinová náročnosť hospodárstva)
- nedostatočné zohľadnenie vonkajších faktorov vývoja (civilizačné trendy a transformácia do postmateriálnej spoločnosti, prechod svetovej ekonomiky na využívanie moderných informačných technológií), nedostatočné vybudovanie potrebných inštitúcií, absencia hospodárskej koncepcie TUR
- štrukturálne deformácie ekonomiky - prerastajúce do štrukturálnej nezamestnanosti, nízkej výkonnosti ekonomiky (klasická industriálna hierarchia, vysoký stupeň monopolizácie, centralizácie a koncentrácie prerastajúci do zneužívania monopolného postavenia, nízka konkurencieschopnosť)

- nedostatočné vyprofilovanie sektorov informačnej ekonomiky, digitálnej ekonomiky a elektronického obchodovania - výrazné zaostávanie Slovenska vo všetkých oblastiach rozvoja informačnej spoločnosti, absencia stratégie a programu

19. Sprievodné pozitívne a negatívne prejavy ekonomickej reformy

- orientácia ekonomiky SR smerom k vyspelým západným krajinám – nominálny rast zahranično-obchodnej výmeny, výrazná zmena v teritoriálnej štruktúre (ťažisko výmeny na západných trhoch)
- relatívne uspokojujívý vývoj inflácie, menového vývoja a politiky počas ekonomickej reformy v 90-tych rokoch
- dosiahnutie odlišnej kvality tvorby národného produktu – výrazné zvýšenie podielu súkromného sektoru na tvorbe HDP (cca 85 %), výrazná liberalizácia ekonomiky, zvýšenie podielu terciérneho sektoru na tvorbe HDP
- rast zahraničnej zadĺženosti a málo efektívne vynakladanie prostriedkov (vysoký podiel v porovnaní s HDP aj v prepočte na obyvateľa, nízky pomer exportu k zahraničnému dlhu), nepriaznivá časová štruktúra dlhov a rastúce náklady na dlhovú službu, rast čistej zadĺženosti
- stály deficit obchodnej bilancie, nevhodná štruktúra vývozu a dovozu - na strane vývozu prevažujú produkty na nižšej úrovni spracovania a využitia moderných technológií, s nižšou pridanou hodnotou, na strane dovozu naopak prevažujú tovary dlhodobej spotreby, investičné a komponentné výrobky náročné na vedu a výskum, s vysokou pridanou hodnotou
- nedostatočné zastúpenie zahraničného kapitálu v ekonomike SR (najnižší v porovnaní s ostatnými krajinami V4) - dôsledok najmä nestabilného politického a ekonomického prostredia, vysokého legislatívneho rizika, netransparentnej privatizácie, neukončenej privatizácie bankového sektora a zníženého ratingu slovenskej ekonomiky
- nepriaznivý vývoj štátneho rozpočtu (sústavný rast deficitu a verejného dlhu) – fiskálna politika založená dlhodobo na nadmerných výdavkoch a nie reálnych príjmoch
- nepriaznivý vývoj daňových príjmov (nízky podiel daní z príjmov právnických osôb, pokles daní z príjmu fyzických osôb)
- vydávanie štátnych záruk na problematické úvery do infraštruktúrnych projektov s diskutabilnou návratnosťou a bez väzby na zvyšovanie exportnej výkonnosti
- nefunkčný kapitálový trh – stagnácia a zlyhávanie základných funkcií a práva
- neprimeraná expanzívna finančná politika štátu v ostatnom desaťročí – nedostatok zdrojov pre súkromný sektor, zvýšenie úrokových mier, zadĺženie štátu
- netransparentné hospodárenie s prostriedkami štátnych účelových fondov, nedostatočná kontrola hospodárnosti, často nedostatočná efektívnosť
- nedostatočný rozvoj a málo účinná podpora malých a stredných podnikateľov a podmienok pre zamestnanosť - negatívny dopad na vývoj spoločnosti
- pristúpenie vlády SR a hospodárskych rezortov v rokoch 1999-2000 k zásadnej reštrukturalizácii a ozdraveniu podnikovej sféry a bankového sektora, privatizácii veľkých štátnych podnikov, zásadným ozdravným opatreniam

20. Vývoj v sektore pôdohospodárstva a jeho nepriaznivé aspekty

- nepriaznivý ekonomický vývoj poľnohospodárstva – celkové zníženie produkcie a zamestnanosti, nízka úroveň reštrukturalizácie a nedostatočná technologická vybavenosť (konzervovanie zastaralých organizačných foriem, nízka produktivita práce, nízka konkurencieschopnosť s vyspelými krajinami) - nedostatočné využívanie potenciálu

poľnohospodárstva a potravinárstva a predpokladov na potravinovú sebestačnosť vo väčšine agropotravinárskych produktov

- dlhodobé znižovanie výmery poľnohospodárskej pôdy až na dolnú hranicu potravinovej bezpečnosti, zvyšovanie výmery územia s dlhodobou, resp. trvalou stratou produkčnej schopnosti (zastavané územia, urbanizované plochy), nevyužívanie časti pôdneho fondu (ekonomické problémy poľnohospodárskeho sektora)
- nedostatočná podpora rozvoja alternatívneho (organického, ekologického) poľnohospodárstva a integrovaného rozvoja vidieka
- pomalý a nedoriešený proces obnovy vlastníckych vzťahov k pôde a majetku – pozemkové úpravy, reštitúcie
- nepriaznivý ekonomický vývoj lesného hospodárstva – pokles HDP a zamestnanosti, reálneho speňaženia dreva, zaostávanie kvality produktov, nepriaznivý vývoj výrobného kapitálového faktoru sprevádzaný nízkou mierou investovania, len čiastočne vyvážený zlepšujúcimi sa niektorými ukazovateľmi (zvyšovanie výmery, zlepšovanie vekovej štruktúry, pozitívny vývoj zásob dreva)
- nevyhovujúce trendy vo vodnom hospodárstve – preferovanie veľkokapacitných zdrojov vzdialených od miesta spotreby, centralizované riadenie, cenové deformácie (regulácia ceny bez závislosti na skutočnej výške nákladov) – nejasná transformácia a presun kompetencií na obce
- nerovnováha v dostupnosti vodných zdrojov (nedostatočné napojenie obyvateľov niektorých oblastí na vodovodnú sieť), prekročovanie ekologických limitov využiteľnosti zásob vôd v niektorých oblastiach, nedostatočná miera čistenia odpadových vôd
- absencia systému oceňovania mimoprodukčných funkcií prírodných zdrojov (najmä pôdy, lesa a vody) – deformácie v ekonomike pôdohospodárstva, neadekvátne postavenie odvetví v hospodárstve

21. Vývoj vo výrobnom sektore (ťažbe nerastných surovín a priemyslu) a jeho nepriaznivé aspekty

- pokles podielu priemyslu na tvorbe HDP a znižovanie zamestnanosti v priemyselných odvetviach – nesprevádzané adekvátnym presunom produkcie a pracovných príležitostí do moderných odvetví (najmä sektoru služieb a informačných technológií)
- nekonceptná a neukončená reštrukturalizácia výroby spôsobujúca úpadok množstva podnikov (nedostatok prostriedkov na investovanie, platobná neschopnosť, zadĺženie podnikov, ale často aj nekompetentné riadenie a rozkrádanie majetku vyúsťujúce do likvidácie množstva podnikov a vytvárania tisícok nezamestnaných)
- pravdepodobnosť ďalších regresívnych zmien priemyslu (nepriaznivá vnútorná štruktúra priemyslu, podkapitalizovanie odvetví, nekvalifikovaná pracovná sila, skupinové záujmy, neexistencia stratégie rozvoja jednotlivých odvetví)
- potreba zosúladenia podmienok podnikania v sektore ťažby surovín s praxou v EÚ
- čiastočne pozitívne trendy v priemyselnej výrobe – rast produktivity práce a celkový nárast výroby v moderných odvetviach, čiastočný pokles výroby v tradičných odvetviach náročných na suroviny a zaťaženie prostredia (najmä ťažký priemysel)

22. Vývoj v oblasti rozvoja terciérneho sektora (technickej a dopravnej infraštruktúry a cestovného ruchu) a jeho nepriaznivé aspekty

- pokles významu verejnej a hromadnej dopravy, preferovanie cestnej osobnej a nákladnej dopravy, nedostatočné využívanie kombinovanej dopravy
- úpadok železničnej dopravy - klesanie výkonov, zaostávanie technickej základne, neriešenie modernizácie železničných tratí a infraštruktúry

- nedostatočný rozvoj a údržba dopravných infraštruktúr nižšieho rádu (najmä v okrajových regiónoch)
- zaostávanie za vyspelými krajinami v oblasti telekomunikácií a spojov napriek ich veľkému rozvoju v uplynulých rokoch
- mimoriadne nepriaznivý vývoj cestovného ruchu napriek jeho vysokému potenciálu – stály pokles príjmov z aktívneho zahraničného cestovného ruchu, rast výdavkov na pasívny zahraničný cestovný ruch, trvalý pokles podielu odvetvia na tvorbe HDP
- nedostatočná základňa malých zariadení cestovného ruchu, nevyhovujúca kvalita služieb

23. Vývoj v oblasti bankového sektora a jeho negatíva

- veľký rozvoj bankového sektora a poisťovníctva v 90-tych rokoch, avšak prevažujúci živelný vývoj - prevaha nepriaznivých trendov (netransparentné hospodárenie, rizikové úvery, nedostatočná podpora podnikateľov a rozvojových projektov) vyúsťujúcich do likvidácie viacerých peňažných ústavov
- zahájenie procesu reštrukturalizácie a ozdravenia bankového sektora (1999-2000)

24. Energetická a surovinová náročnosť a malá efektívnosť hospodárstva SR

- pretrvávajúca vysoká surovinová, materiálová a energetická náročnosť ekonomiky (najmä priemyselných odvetví) napriek čiastočnému a dočasnému poklesu v spotrebe energie
- neefektívne využívanie energie – veľký podiel energeticky náročného priemyslu so zastaralými technológiami, veľké straty energie v rozvodoch, plýtvanie energiou v dôsledku netrhovej cenovej politiky (regulované ceny)
- pretrvávajúca geopolitická závislosť SR na dodávkach strategických surovín (ropa, zemný plyn, uhlie, urán) z východoeurópskeho regiónu

G. Starostlivosť o životné prostredie

25. Využívanie obnoviteľných zdrojov energie a problematika jadrovej energie

- preferovanie využívania neobnoviteľných zdrojov energie, najmä jadrovej energie v dôsledku toho, že v súčasnosti neexistuje zatiaľ ekonomicky zdôvodniteľná a konkurencie schopná náhrada na báze obnoviteľných zdrojov, ktorá by mohla prevziať úlohu základného zásobovania hospodárstva energiou
- v súčasnosti nedoriešené otázky definitívneho nakladania s vyhoreným jadrovým palivom a vysokoaktívnymi rádioaktívnymi odpadmi; vláda SR sa prikláňa riešiť spôsob ich ukladania na hlbinnom rádioaktívnom úložisku v SR. V otázke odstavenia jadrových elektrární (uzn.vlády SR č. 801/1999) za realistické termíny odstavenia blokov JE V-1 Jaslovské Bohunice stanovila rok 2006 (1.blok) a rok 2008 (2.blok)
- v súvislosti s Energetickou koncepciou SR (uzn.vlády SR č.5/2000) a s problematikou JE Mochovce (uzn.vlády SR č.257/2000) vláda SR nesúhlasí s poskytnutím štátnej záruky, a to v akejkoľvek forme, na výstavbu a prevádzku 3. a 4. bloku JE Mochovce
- nedostatočné využívanie obnoviteľných zdrojov energie (najmä geotermálna energia, slnečná energia, biomasa) napriek ich pomerne vysokému potenciálu
- nevhodná štruktúra využívania hydroenergetického potenciálu - preferovanie veľkých vodných diel, veľmi nízky podiel malých vodných elektrární s výkonom do 1 MW

26. Pretrvávajúca environmentálna záťaž a zadlženosť

- čiastkové zlepšenie kvality väčšiny zložiek prostredia v 90-tych rokoch najmä s uplatňovaním práva, vznikom štátnej správy pre životné prostredie a v súvislosti s útlmom pôdohospodárstva, poklesom priemyselnej výroby a modernizáciou výroby

(najmä zavádzaním nových technológií, zmenou palivovej základne, ekonomickými nástrojmi) – zlepšovanie situácie napr. v imisnom zaťažení územia, spotrebe látok poškodzujúcich ozónovú vrstvu, zaťaženie pôdy a lesa a pod.

- pretrvávajúce regionálne znečistenie ovzdušia, sprievodná degradácia prostredia (acidifikácia) a nepriaznivé zdravotné vplyvy na obyvateľov ohrozených oblastí SR
- pretrvávajúca nepriaznivá kvalita povrchových a podzemných vôd zapríčinená nedostatočným čistením odpadových priemyselných a komunálnych vôd a veľkoplošným znečistením (poľnohospodárstvo, urbanizácia)
- pretrvávajúca deštrukcia pôdneho fondu v dôsledku vodnej a veternej erózie pôdy, zhutnenia pôdy a niektorých nepriaznivých trendov vo fyzikálnych vlastnostiach pôdy (okysľovanie pôdy, znižovanie zásob humusu a obsahu živín)
- pretrvávajúca kontaminácia pôdneho fondu v dôsledku priemyselnej výroby a imisného zaťaženia (acidifikácia pôd, kontaminácia toxickými látkami)
- pretrvávajúce ohrozenie genofondu a ekologickej stability krajiny – oslabenie populácií rastlínstva a živočíšstva, zníženie biodiverzity najmä v urbanizovaných a poľnohospodárskych oblastiach, šírenie synantropných a invázných druhov bioty
- pretrvávajúce imisné zaťaženie a iné nepriaznivé faktory zdravotného stavu lesných porastov (defoliácia, choroby, škodcovia, prírodné škodlivé činitele) ako dôsledok hospodárskej činnosti človeka vrátane nevhodného charakteru lesného hospodárstva, avšak zlepšovanie viacerých ukazovateľov
- pretrvávajúce nedostatky v nakladaní s odpadmi – nedostatočné spracovanie a ďalšie využívanie odpadov, nízky podiel separovaného zberu, potreba dlhodobého a trvalého doriešenia problematiky skladovania vysokoaktívneho jadrového odpadu, nárast produkcie komunálneho odpadu
- nedostatočné riešenie problematiky tzv. starých environmentálnych záťaží (nedostatok finančných prostriedkov) – najmä devastovaných území vplyvom banskej činnosti, ťažby nerastných surovín a sprievodných aktivít (najmä ukladania materiálu)
- pretrvávajúce riziko kontaminácie potravín, zvyšujúce sa riziko environmentálnej mutagenézy a možné riziká geneticky modifikovaných potravín

27. Nepriaznivé dôsledky globálnej zmeny klímy a narušenia ozónovej vrstvy

- **zmeny klimatických parametrov - predpokladané zvýšenie teplôt, nepriaznivé zmeny v zrážkovom režime, zvýraznenie suchých období, pokles pôdnej vlhkosti**
- **zmeny hydrologických parametrov - prietokový režim vodných tokov, pokles zásob podzemných vôd, zvýšenie nebezpečenstva vzniku povodní, ale aj suchých období**
- **prekračovanie kritických koncentrácií prízemného ozónu pre poľnohospodárske plodiny a lesné ekosystémy**
- **úbytok stratosférického ozónu so sprievodnými negatívnymi vplyvmi najmä na zdravie človeka a iné organizmy**

28. Rozdielna kvalita životného prostredia v regiónoch Slovenska

- vysoká biodiverzita územia Slovenska v celoeurópskom kontexte – relatívne dobre zachované prírodné a kultúrne dedičstvo ako vhodný základ pre zachovanie a zlepšenie ekologickej kvality územia
- pretrvávajúce znečistenie, degradácia prostredia a zaťaženie obyvateľov v tzv. ohrozených oblastiach SR s nízkou kvalitou životného prostredia (napriek nespornému zlepšovaniu väčšiny ukazovateľov)
- zvyšujúce sa zdravotné riziká obyvateľov miest a obcí ležiacich na hlavných dopravných ťahoch (hlukové zaťaženie, zvýšená nehodovosť)

- celková nízka kvalita prostredia vo väčších mestách v dôsledku pôsobenia celého komplexu nepriaznivých faktorov
- nedostatočná úroveň infraštruktúry obcí (najmä vodovod a kanalizácia) v niektorých oblastiach (najmä východné a severné Slovensko) a s tým súvisiace zdravotné riziká.
- zdravotné riziká spojené s dlhodobým pôsobením nebezpečných a zvláštnych odpadov – najmä na skládkach odpadov, haldách a odkaliskách v urbanizovaných územiach
- nedostatočné zohľadnenie tzv. geobariér ako aktuálnych a potenciálnych obmedzujúcich faktorov rozvoja (napr. prirodzená rádioaktivita prostredia a jej vplyv na zdravie obyvateľov pri bytovej výstavbe, zvyšujúce sa riziko prírodných katastrof a pohrôm)
- pozitívna úloha územného plánovania ako nástroja na zvyšovanie environmentálnej a ekologickej kvality krajiny, určovanie regulatívov územného rozvoja, formovanie systému ekologickej stability, elimináciu negatívnych faktorov.

8.2. ANALÝZA SILNÝCH A SLABÝCH STRÁNOK, PRÍLEŽITOSTÍ A RIZÍK (SWOT ANALÝZA) SÚČASNÉHO STAVU SPOLOČNOSTI VO VZŤAHU K TUR

Uvedené silné stránky a príležitosti, ako aj slabé stránky a riziká predstavujú celkové zhodnotenie východiskového stavu TUR SR vychádzajúce z podrobných analýz uskutočnených v rámci NSTUR. Z protirečivosti niektorých konštatácií (to, čo sa javí ako silná stránka, resp. príležitosť, sa z iného uhla pohľadu môže javiť aj ako slabá stránka, resp. riziko) je zrejmé, že koncept TUR je naozaj veľmi zložitá a komplexná problematika.

Silné stránky a príležitosti podporujúce TUR SR sú najmä:

- rozvoj modernej parlamentnej demokracie, súvisiaca reforma inštitúcií a novelizácia právnych predpisov (zákony, strategické a koncepcné dokumenty, Ústava SR)
- začatie procesu zásadných reforiem spoločnosti - najmä reforma verejnej správy, reforma vzdelávania a výchovy, sociálna reforma
- postupný presun kompetencií "zhora nadol" - od štátu k samosprávam, bližšie k občanom
- rozvoj tretieho sektora (najmä MVO) - vznik a rozvoj mnohých záujmových organizácií, združení, sietí vytváraných občanmi, podnikateľskou sférou a obcami
- postupná zmena kolektívneho uvažovania a jednanja (typického pre etapu socializmu) na individuálne - konkrétne vedomosti a schopnosti občanov nadobúdajú čoraz väčší význam
- budovanie trhovej ekonomiky - celková liberalizácia ekonomického prostredia, sprevádzaná rozsiahlou privatizáciou štátneho majetku a rozvojom súkromného podnikania (v súčasnosti vytvára súkromná sféra viac ako 80 % HDP)
- relatívne uspokojivý vývoj v oblasti inflácie a menovej politiky - po prudkom páde reálnych príjmov obyvateľstva v rokoch 1990-1993 nastala postupná stabilizácia, aj keď v rokoch 1999-2000 nastal opäť pokles reálnej mzdy oproti roku 1998
- prevažujúci pozitívny vývoj kvality prírodných zdrojov a krajiny - zlepšujúca sa situácia v oblasti čistoty ovzdušia, kvality povrchových vôd, zníženie zaťaženia krajiny exploataciou prírodných zdrojov, poľnohospodárstvom a lesným hospodárstvom
- predvstupový proces SR do Európskej únie a s tým súvisiace zmeny najmä v inštitucionálnej oblasti
- pozvanie a vstup SR do OECD, ktoré je potvrdením zlepšujúcej sa medzinárodnej pozície SR a malo by byť predpokladom pre pozitívny vývoj ekonomiky a spoločnosti.

Slabé stránky a riziká ohrozujúce TUR SR sú najmä:

- nepriaznivá situácia v spoločnosti - nízka úroveň morálky a právneho vedomia (pretrvávajúce deformácie z obdobia totality), prevažujúca nepriaznivá hodnotová orientácia v spoločnosti - čoraz väčšie rozšírenie konzumného spôsobu života a preferencie materiálnych hodnôt nad duchovnými
- nepripravenosť veľkej časti občanov na realizáciu zásadných zmien - zvýšená miera neistoty, sprevádzaná podstatne zvýšenou požiadavkou zdieľania zodpovednosti za svoj osud a za vývoj celej spoločnosti je vnímaná veľkou časťou občanov Slovenska v kontexte rastúcej chudoby negatívne
- nedostatočná transparentnosť rozhodovania vo verejnej správe, pretrvávajúca korupcia a klientelizmus
- pretrvávajúce chápanie verejnej správy ako nástroja moci a nie ako služby občanom
- pretrvávajúci rezortizmus a krátkodobosť v plánovaní rozvoja, bez rešpektovania dlhodobých, trvalých priorít spoločnosti
- celková pomalosť a malá účinnosť reforiem, ktoré zatiaľ občania ani spoločnosť ako celok pozitívne nepocitujú (pretrvávajú skeptický až negatívny postoj k vývoju a výsledkom dosiahnutým počas uplynulého desaťročia)
- zhoršovanie kvality života niektorých skupín občanov – predovšetkým rodín s malými deťmi, dlhodobo nezamestnaných, neúplných rodín, dôchodcov
- celkovo málo výkonná a nevhodne štruktúrovaná ekonomika typická pre industriálnu spoločnosť
- nedostatočný dôraz na modernizáciu priemyslu (prioritnými sú doteraz tradičné odvetvia - hutníctvo, jadrová energetika, strojárstvo, chemický priemysel a pod.)
- snaha o záchranu neefektívnych veľkých podnikov, zachovanie tradičného poľnohospodárstva, prioritizovanie bankového a finančného sektora
- nedostatočné zdroje pre financovanie a rozvoj ostatných "neproduktívnych" sektorov (sociálna sféra, kultúra, školstvo a veda, zdravotníctvo, životné prostredie)
- nedostatočné zastúpenie perspektívnych odvetví založených na moderných technológiách a efektívnom využívaní pracovnej sily a prostriedkov, nedostatočný dôraz na rozvoj štruktúr informačnej spoločnosti
- vysoká energetická náročnosť hospodárstva a nízke využívanie obnoviteľných zdrojov energie
- pretrvávajúce znečistenie podzemných vôd, kontaminácia pôd a substrátu, zlý zdravotný stav lesov.

Výzvou TUR SR z hľadiska historického a kultúrneho kontextu je hľadať a nachádzať pretrhnuté tradície a kontinuitu svojho historického vývoja, obnoviť sídelnú identitu, rozvíjať harmonické vzťahy jednotlivca a spoločnosti s prostredím, progresívnymi technológiami nadviazať na tradičné formy hospodárenia zabezpečujúce zachovanie hodnôt kultúrneho a prírodného prostredia.

V sociálnej oblasti je výzvou TUR lepšia kvalita života spoločnosti, v rámci ktorej by sa mali vytvárať primerané podmienky pre uspokojenie rozvojových potrieb každého člena spoločnosti nielen v súčasnosti, ale aj pre uspokojovanie potrieb budúcich generácií.

Je zrejmé, že v súčasnom globalizujúcom sa svete nie je možné dlhodobo udržať slovenskú ekonomiku fungujúcu na odlišných princípoch ako vyspelá svetová ekonomika. Najväčšou výzvou pre Slovensko je preto adekvátne zareagovať na uvedený trend modernizácie a postupne vytvoriť progresívnu trvalo udržateľnú ekonomiku.

Východiskový stav TUR SR z environmentálneho hľadiska je protirečivý a zároveň znepokojujúci vzhľadom k výskytu viacerých pozitívnych trendov doprevádzaných

pretrváváním niektorých negatívnych javov a trendov (tieto však väčšinou presahujú environmentálny rozmer a týkajú sa skôr celkového stavu spoločnosti a ekonomiky).

Doterajší vývoj slovenskej spoločnosti je teda zložitý, komplexný a nejednoznačný. Nesporné úspechy politickej, spoločenskej a ekonomickej transformácie v 90-tych rokoch sú sprevádzané aj mnohými chybnými krokmi a nedostatkami, ktoré v niektorých oblastiach prevažujú. Po desiatich rokoch, počas ktorých sa Slovensko snaží zaviesť nové reformy, zmeniť svoj obraz, zlepšiť svoju prosperitu, hľadať nové formy riadenia a vzájomnej komunikácie všetkých subjektov na medzinárodnej, národnej, regionálnej a miestnej úrovni je zrejmé, že **chýba komplexná strategická vízia rozvoja spoločnosti na vládnej úrovni.** NSTUR by mala predstavovať práve dokument takéhoto charakteru.

- ♦ *Vypracovaním a prijatím NSTUR sa ponúka možnosť reálne oživiť celospoločenský a ľudský potenciál SR, osloviť a zapojiť všetky veľké skupiny spoločnosti do prípravy nového smeru rozvoja spoločnosti a vytvorenia nového inštitucionálneho rámca pre zdravú, sociálne vyspelú, vzdelanú a prosperujúcu občiansku spoločnosť.*

IV. PREDSTAVA TUR SR A MOŽNOSTI VÝVOJA

Ústredným motívom predstavy TUR SR je zmena Slovenska na krajinu založenú a riadenú na princípoch a kritériách TUR a ich uvedomelom praktickom uplatňovaní. Vízia predpokladá uskutočnenie celkovej zmeny spoločnosti, pravidiel fungovania ekonomiky a najmä uvedomelé dodržiavanie týchto demokraticky prijatých pravidiel. Podmienkou dosiahnutia vízie je, že TUR bude chápaný ako komplexná prierezová problematika týkajúca sa celej spoločnosti, založená na aktívnej participácii všetkých hlavných skupín spoločnosti. Prioritou rozvoja sa stane celkový sociálny a kultúrny rozvoj človeka a spoločnosti v harmonickom vzťahu s prírodou a životným prostredím.

Predstava je založená na predpoklade, že SR má ambície zachovať si svoju prírodu s jej rozmanitosťou i autoregulačnými schopnosťami, budúcim generáciám odovzdať dostatok šetrne využívaných prírodných zdrojov a kvalitné životné prostredie. Zároveň predpokladá smerovanie k fungujúcej, prírodu šetriacej ekonomike, založenej na princípoch efektívneho využívania a spravodlivej distribúcie zdrojov a k zdravej, zmysluplne fungujúcej spoločnosti, umožňujúcej uspokojovanie sociálnych, duchovných a kultúrnych potrieb. Dôležitou podmienkou dosiahnutia vízie TUR sú inštitúcie a právne predpisy, ktoré slúžia jednotlivcovi a následne i celej spoločnosti pri zvyšovaní kvality života, vrátane práva na kvalitné životné prostredie a všestranný rozvoj ľudských zdrojov. V rámci vnútorného regionálneho a miestneho rozvoja je potrebné vyrovnávanie medziregionálnych disparít a využívanie regiónov v súlade s ich potenciálom, princípmi a kritériami TUR. Na miestnej úrovni budú vypracované a realizované miestne AGENDY 21. Vo sfére medzinárodných vzťahov sa Slovensko stane krajinou pozitívne ovplyvňujúcou medzinárodné smerovanie k trvalej udržateľnosti a prijme svoj diel spoluzodpovednosti za medzinárodné dianie v zmysle hesla: "Mysli globálne, konaj lokálne!"

Predstava predpokladá zásadné zmeny vzorcov výroby a spotreby smerom k eko-efektívnym sofistikovaným výrobám, nenáročným nielen na suroviny a energiu a šetrným voči životnému prostrediu, ale aj nenáročným na súčasné formy dopravy a prepravy a podstatnému zvýšeniu efektívnosti využívania zdrojov. Zároveň sa predpokladá zvýšenie racionálnosti a uvedomelosti spotrebiteľského správania v zmysle dobrovoľného sebaregulovania a imunity voči nadspotrebe tak, aby táto zmena bola na prospech prírody, spoločnosti, ale aj samotného spotrebiteľa. Smerovanie k TUR znamená, že sa bude venovať pozornosť producentom (ovplyvňovaním podnikateľského prostredia), ale aj spotrebiteľom tovarov a služieb najmä v oblasti bývania, stravovania, dopravy a trávenia voľného času.

Hodnotové orientácie obyvateľstva by sa mali postupne zmeniť, preferované by mali byť vzorce trvalo udržateľnej výroby a spotreby, konzumný životný štýl by mal byť ekonomicky i morálne znevýhodňovaný. Ukazovatele stavu životného prostredia (zaťaženia a ohrozenia krajiny) by sa zlepšovali v dôsledku uplatňovania novej filozofie hospodárskeho a sociálneho rozvoja spoločnosti.

Dosiahnutie predstavy TUR sa nezaobíde bez podstatných zmien v ekonomickej oblasti - ekonomika by sa mala decentralizovať, diverzifikovať, sofistikovať a transformovať do mierok, primeraných potrebám človeka. Rezortné politiky budú revidované v zmysle strategických cieľov a odporúčaní NSTUR, celková koncepcia hospodárskeho, sociálneho a environmentálneho rozvoja SR bude dôsledne vychádzať z princípov TUR - ďalší rozvoj odvetví bude založený na týchto princípoch a bude podriadený spoločnému cieľu. Realizačné predpoklady na uplatňovanie kvalitných právnych predpisov a rozvojových dokumentov v praxi sa podstatne zlepšia. Na oblasti zabezpečujúce rozvoj ľudských zdrojov (zdravotníctvo, vzdelávanie, veda a výskum, kultúra) a ochranu životného prostredia bude vyčlenený dostatok finančných prostriedkov.

Zlepší sa kvalita a zaangažovanosť pracovníkov v štátnej správe, samospráve a ďalších oblastiach života spoločnosti. Ich práca bude operatívna, kvalifikovaná a kompetentná a pri rozhodovaní sa budú správať nezávisle. Eliminujú sa vplyvy korupcie a podstatne sa zlepši právne vedomie občanov a celej spoločnosti.

Úspešnosť dosiahnutia predstavy TUR SR vyžaduje zásadnú spoločenskú zmenu.

Spoločnosť, jej hlavné skupiny, ale aj jednotliví občania musia zmeniť svoje doterajšie správanie, postoje, hodnotové orientácie, spôsoby riešenia problémov a dosahovania cieľov tak, aby boli v súlade s princípmi a kritériami TUR. Malo by ísť o cieleň proces zmien, ktorými by bolo možné dosiahnuť najvyššie možnú udržateľnú kvalitu života.

Pre uskutočnenie tejto zásadnej zmeny je v SR potrebné ako vstupný predpoklad uskutočniť prechod spoločnosti smerom k nasledovným atribútom:

Vyspelá občianska spoločnosť

- *otvorená spoločnosť občanov s vyspelým právnym vedomím, s rozvinutými mechanizmami zabraňujúcimi zneužívaniu politickej a ekonomickej moci*
- *spoločnosť, kde každý občan preberie na seba určitú časť zodpovednosti za jej kvalitatívny rozvoj, zameraný na zlepšenie kvality života (dosiahnutie zdravej, sociálne a demograficky vyváženej spoločnosti)*
- *spoločnosť, kde sa kladie veľký dôraz na rozvoj ľudského kapitálu (znalosti, rozvoj vedy, kultúry, duchovného a intelektuálneho života), rozvíjanie a lepšie využívanie schopností ľudí na základe presvedčenia, že ľudská tvorivosť je prakticky neobmedzeným zdrojom*
- *spoločnosť, v ktorej sa cieľavedome podporuje a rozvíja národná a regionálna identita*
- *spoločnosť, kde sa medzi všetkými hlavnými skupinami presadzuje vzájomná dôvera a partnerské vzťahy, kde je rešpektovaná nielen sloboda a rovnoprávnosť ale aj medzigeneračná a vnútrogeneračná solidarita*
- *spoločnosť, ktorá podporuje princípy sociálnej solidarity a subsidiarity, pomáha rodinám pri riešení štátom uznaných životných udalostí, ktoré prekračujú rámec poisťných udalostí a to formou príspevkov štátnej sociálnej podpory, garantuje im pomoc a ochranu formou sociálnej pomoci, aby sa zmiernil stav hmotnej núdze alebo sociálnej núdze*
- *spoločnosť, ktorá zabraňuje a predchádza všetkým formám diskriminácie, sociálneho vylúčenia a chudobe*

- *spoločnosť, ktorá zabezpečuje ochranu práv a právom chránených záujmov, humanizáciu spoločenských vzťahov a prehlbenie sociálneho rozmeru TUR ako záruky slobodného sebaurčenia a sebauplatnenia občanov.*

Spoločnosť vzdelania (učiaca sa spoločnosť)

- *spoločnosť, kde má každý rovnaký prístup k vzdelaniu a rovnakú šancu uspieť*
- *spoločnosť, kde sa vzdelanie spolu so znalosťami a zručnosťami, vedeckými a vývojovými poznatkami považujú za najcennejší kapitál rozvoja*
- *spoločnosť, kde sa podporuje celoživotné vzdelávanie, vzdelanosť, rozvoj kultúry, vedy a výskumu a využívajú sa pre rozvoj na všetkých úrovniach a vo všetkých sférach.*

Informačná (informatizujúca sa) spoločnosť

- *spoločnosť, ktorá prekročila industrializmus, adaptovala sa na prebiehajúce procesy civilizačnej transformácie, výmenu zastaralých technológií, reorganizáciu ekonomiky do podoby sietí*
- *spoločnosť, v ktorej poklesla úloha štátu a vzrástla úloha samosprávy, neziskových organizácií a podnikateľských subjektov*
- *spoločnosť, ktorá sa otvorila svetu, integrovala do sietí svetovej ekonomiky, v ktorej dochádza k rastu životnej úrovne obyvateľstva, podpore sociálnej ochrany obyvateľov a k ekonomickej a spoločenskej stabilizácii.*

Spoločnosť s environmentálnym vedomím

- *spoločnosť, ktorá dôsledne rešpektuje požiadavky zabezpečujúce dlhodobé využívanie krajiny a prírodných zdrojov*
- *spoločnosť, ktorá dôsledne uplatňuje princíp preventívnej opatrnosti a bezpečnosti, monitoruje výskyt rizikových faktorov a znižuje ich na minimum*
- *spoločnosť, ktorá eliminuje čerpanie a využívanie neobnoviteľných prírodných zdrojov a prispôsobuje intenzitu využívania obnoviteľných prírodných zdrojov regeneračným schopnostiam prírody*
- *spoločnosť, ktorá venuje zvýšenú pozornosť zachovaniu biodiverzity rastlinných a živočíšnych druhov a spoločentiev, vrátane zachovania a posilňovania život podporujúcich, autoregulačných, samočistiacich a sebaopodporných prírodných mechanizmov*
- *spoločnosť, ktorá uplatňuje integrované plánovanie a rozhodovanie vo všetkých sférach a ktorá považuje environmentálnu výchovu a vzdelávanie za významnú súčasť nielen výučby na školách, ale aj za súčasť celoživotného vzdelávania.*

- ◆ ***Hoci dosiahnutie predstavy TUR SR sa javí ako reálne až v dlhodobom časovom horizonte, je potrebné zdôrazniť, že súčasné globálne celosvetové problémy, medzinárodné postavenie a ciele Slovenska nedávajú pre našu krajinu inú zmysluplnú alternatívu, ako je postupná realizácia vízie TUR.***

Formulovaná predstava TUR (žadúci scenár) je dlhodobá a vo svojej podstate nealternatívna (bez dosiahnutia TUR nie je dlhodobý rozvoj ľudskej spoločnosti reálny). Súvisí s ňou však otázka možnosti viacerých variantov krátkodobého až strednodobého vývoja spoločnosti vo vzťahu k predstave TUR. Z hodnotenia doterajšieho vývoja a súčasnej východiskovej situácie SR vychádza formulovanie dvoch protichodných smerov/scénarov možnosti vývoja – negatívneho (s prevahou negatívnych javov a trendov vývoja) a pozitívneho (s prevahou pozitívnych javov a trendov vývoja).

Negatívny smer/scenár je možné chápať ako taký ďalší vývoj slovenskej spoločnosti, ktorý by bol založený na prevahe pôsobenia doterajších negatívnych javov a trendov, vyvolávajúcich riziká a ohrozenia z hľadiska TUR. Realizácia scenára by znamenala nedostatočný rozvoj občianskej spoločnosti, pretrvávajúce problémy súvisiace s neefektívnou verejnou správou, prehlbovanie hospodárskych a sociálnych problémov a disproporcií. Pretrvávalo by zaostávanie slovenskej ekonomiky, spôsobené zotrvačným spôsobom vývoja, nedostatočným rastom výkonnosti, konkurencieschopnosti, produktivity práce, reálnych miezd a životnej úrovne a rastom technologického zaostávania. Pretrvávala by absencia dlhodobej vízie a stratégie rozvoja ekonomiky a spoločnosti. Dlhodobo by sa nedarilo znížiť nezamestnanosť, regionálne rozdiely by sa prehlbovali za vzniku nedostatočne rozvinutých, marginálnych regiónov. Školstvo, zdravotníctvo, kultúra a životné prostredie by trpeli nedostatkom zdrojov (vrátane ľudských) a celkovo podcenením ich významu. Pokračoval by rozvoj nepriaznivých sociálnych javov (závažná trestná činnosť, korupcia, narkománia, xenofóbia, rasizmus a iné sociálno-patologické javy). Rástla by ekonomická nerovnováha, sociálne a politické napätie, pribúdalo by spoločenských konfliktov. Vývoj životného prostredia by bol nejednoznačný, v závislosti na pretrvávaní viacerých negatívnych javov a trendov. Právne vedomie by stagnovalo či dokonca naďalej upadalo.

Budúce smerovanie SR v trajektórii blízkej naznačenému negatívne scenáru by bolo jednoznačne nepriaznivé. Spochybnili by sa integračné ambície a celková hodnovernosť SR, spoločnosť by pretrvávala v hodnotovom vákuu a chaose, morálne zásady a princípy TUR by sa ignorovali. Celkovo takýto vývoj nevytvára predpoklady pre dlhodobé dosiahnutie vízie TUR a je možné označiť ho za nežiadúci a neakceptovateľný.

Pozitívny smer/scenár je chápaný ako pravdepodobný vývoj slovenskej spoločnosti v prípade presadenia pokračovania pozitívnych javov a trendov. Tento scenár predstavuje vytvorenie spoľahlivých základov právneho štátu, občianskej spoločnosti, efektívneho a konkurencieschopného hospodárstva, ale aj kvalitného školstva, zdravotníctva a životného prostredia, ako aj podporu vedy a kultúry. Rozvoj spoločnosti by bol budovaný prevažne na pozitívnych hodnotových základoch a morálnych zásadách. Scenár predpokladá prijatie SR do EÚ, s čím by bolo spojené posilnenie medzinárodnej pozície a prestíže, celkový prínos pre hospodárstvo, zvýšenie životnej úrovne občanov, skvalitnenie právneho systému. Medzi základné hodnoty uplatňované v spoločnosti by patrili napr. zabezpečenie trvalého mieru, jednotný postup a spoločné riešenie problémov, rovnosť medzi občanmi a medzi členskými štátmi, garantovanie základných slobôd, princípy solidarity a subsidiarity, zabezpečenie základných ekonomických, sociálnych a environmentálnych potrieb občanov. Celkovo vytvára pozitívny scenár vhodné predpoklady k dlhodobému prechodu k TUR SR.

Na druhej strane môžu byť uplatnením tohto scenára ohrozené niektoré ciele TUR SR, a to v oblasti hospodárskej (celková nepripravenosť ekonomiky - viaceré hospodárske odvetvia sa môžu stať po vstupe SR do EÚ nekonkurencieschopné, pravdepodobné sú vysoké náklady na reštrukturalizáciu slovenskej ekonomiky, nedostatok kvalifikovaného vedúceho personálu), sociálnej (nedostatočná informovanosť a pripravenosť občanov na zmenu, jazykové a mentálne bariéry, odliv kvalifikovanej pracovnej sily do zahraničia (môže byť doprevádzaný prisunom pracovnej sily zo zahraničia do SR), orientácia na konzumné vzorce správania, väčšiu materiálnu náročnosť, rastúci individualizmus a väčšia otvorenosť voči sociálno-patologickým javom), životného prostredia (intenzifikácia a špecializácia poľnohospodárstva môže viesť k znižovaniu biodiverzity, podporované môžu byť projekty narušujúce životné prostredie a pod.).

Napriek niektorým negatívnym argumentom a s tým súvisiacimi rizikami je potrebné konštatovať, že pozitívny scenár vytvára vhodný a potrebný predpoklad prechodu k trvalo udržateľnej spoločnosti.

Pravdepodobný ďalší strednodobý vývoj spoločnosti SR je v prípade pokračovania súčasných a doterajších javov a trendov kombináciou oboch naznačených smerov/scenárov – súčasným pôsobením niektorých negatívnych aj pozitívnych trendov. V záujme dosiahnutia dlhodobej vízie TUR spoločnosti je *dôležité, aby bol vývoj usmerňovaný so snahou minimalizovania negatívnych trendov a podporovania pozitívnych trendov.*

Najväčšie reálne možnosti budúceho pozitívneho vývoja spoločnosti sú spojené s predvstupovým procesom SR do EÚ, v rámci ktorého sa realizuje množstvo významných inštitucionálnych zmien prevažne v podobe prijímania novej modernej legislatívy a budovania demokratických inštitúcií. K najvýznamnejším rozvojovým dokumentom zohľadňujúcim uvažovaný vstup SR do EÚ a podporujúcim aj budúce uplatnenie princípov TUR v praxi by mali patriť najmä *Stratégia štátnej environmentálnej politiky, Koncepcia decentralizácie a modernizácie verejnej správy, Integrovaný plán regionálneho a sociálneho rozvoja SR pre realizáciu programu PHARE 2000, časť 1 - Národná rozvojová stratégia, Plán rozvoja vidieka Slovenskej republiky pre implementáciu programu SAPARD, Národný plán regionálneho rozvoja a Koncepcia územného rozvoja Slovenska 2001.* Aj viaceré rezortné rozvojové dokumenty najmä z posledných dvoch rokov si medzi svoje ciele alebo priority kladú smerovanie k TUR. Otázkou je, do akej miery tento deklarovaný cieľ uvedených dokumentov spĺňajú. NSTUR by po jej schválení mala predstavovať prierezový dokument rozvoja spoločnosti, integrujúci ciele vyššie uvedených dokumentov.

Najväčšie ohrozenia pozitívneho vývoja spoločnosti sú spojené s pretrvávajúcimi negatívnymi javmi v oblasti praktického fungovania inštitúcií, uplatňovania právnych predpisov a správania sa nielen verejných činiteľov, ale aj samotných občanov. Prejavujú sa napr. v doterajšom nízkom právnom vedomí a nedodržiavaní zákonov, deklaratívnom charaktere prijatých dokumentov a v absencii kontroly. V tejto súvislosti je zrejmé, že bez zmeny fungovania spoločnosti smerom k dôslednému dodržiavaniu právnych predpisov, realizácie a kontroly uplatňovania dokumentov je ohrozená nielen realizácia pozitívneho scenára, ale aj dlhodobej vízie TUR.

V. Národná Stratégia trvalo udržateľného rozvoja

1. Orientácia a priority tur sr

Základnou orientáciou SR by malo byť dlhodobé, cieľavedomé a komplexné smerovanie k vytváraniu spoločnosti založenej na princípoch TUR a ich praktickom uplatňovaní. K dosiahnutiu tejto orientácie je potrebné vo všetkých sférach spoločnosti vychádzať z princípov a kritérií TUR a orientovať sa na tieto **dlhodobé priority** (integrované ciele) TUR SR:

- **rozvinutá demokratická krajina** - integrácia SR do rozhodujúcich svetových politických a hospodárskych štruktúr, využitie pozitívnych trendov globalizácie, prevzatie spoluzodpovednosti za globálny vývoj svetového spoločenstva, pozitívne ovplyvňovanie medzinárodného smerovania k trvalej udržateľnosti,
- **moderný štát a systém verejnej správy** – rozvoj politického pluralitného systému, vytvorenie zodpovedajúcich právnych nástrojov, vybudovanie moderných inštitúcií, kvalitná a efektívna činnosť verejnej správy (štát, región, obec) v prospech občanov,
- **vyspelá občianska spoločnosť** – celková zmena hodnotových orientácií, posilnenie právneho vedomia, historického a národného povedomia, dosiahnutie vysokej úrovne vzdelanosti a informovanosti občanov a ich účasti na rozhodovaní, zmysluplne fungujúce zložky spoločnosti (združenie, rodina, občan),

- **sociálna solidarita a sociálna ochrana** – sociálna politika smerujúca k zvýšeniu osobnej participácie a zodpovednosti občanov za seba, k akceptácii princípov sociálnej solidarity zabraňujúcej sociálnemu znevýhodneniu, resp. vylúčeniu a chudobe; k podpore stimulujúcich opatrení štátnej rodinnej politiky a politiky zamestnanosti a k ochrane práv a právom chránených záujmov občanov a k eliminácii všetkých foriem diskriminácie,
- **vyvážený územný rozvoj** – uplatnenie komplexného priestorového a územného plánovania, prednostný rozvoj zaostávajúcich a okrajových regiónov, uplatnenie inštitútu medziregionálnej solidarity, integrovaný rozvoj sídiel, obnovenie a udržiavanie historických štruktúr, sídelnej identity a foriem osídlenia,
- vysoká kvalita ľudských a spoločenských zdrojov – **postupné vytváranie a podpora zdravej, demograficky vyvázenej spoločnosti, zabezpečenie zvyšujúcej sa kvality života - sociálnych, ekonomických, kultúrnych a duchovných potrieb s dôrazom na problémové skupiny obyvateľstva, odstránenie negatívnych sociálnych a sociálno-patologických javov,**
- nový model ekonomiky – **dosiahnutie dlhodobo fungujúceho moderného hospodárstva a informačnej spoločnosti, odstránenie štrukturálnych deformácií ekonomiky, vyvážený rozvoj hospodárstva s dôrazom na perspektívne moderné odvetvia a regionálne prírodno-sociálne podmienky**
- **vysoká kvalita životného prostredia, ochrana a racionálne využívanie prírodných zdrojov** – efektívna ochrana životného prostredia, šetrné využívanie prírodných zdrojov, odstránenie environmentálnych záťaží a poškodenia prostredia, limitovanie ekonomického rozvoja v súlade s prírodnými podmienkami a potenciálmi, dosiahnutie a udržanie kvalitného životného prostredia s dôrazom na ohrozené oblasti.

2. Strategické ciele tur sr

Strategické ciele TUR, ktoré je potrebné v rámci smerovania k vyššie uvedeným dlhodobým prioritám dosiahnuť, sú:

1. Posilnenie medzinárodného postavenia a kreditu SR
2. Využitie pozitívnych trendov a eliminácia rizík globalizácie
3. Rozvoj demokracie, politického pluralitného systému, právnych nástrojov a inštitúcií
4. Zlepšenie fungovania štátu, jeho hlavných inštitúcií a verejnej správy
5. Podpora mimovládnych organizácií, záujmových združení a verejnosti v účasti na rozvoji spoločnosti
6. **Posilnenie právneho vedomia, zmena hodnotových orientácií obyvateľov, výchova a osвета**
7. Rozvoj kultúry, kultúrno-historického a národného povedomia
8. Vybudovanie moderného a kvalitného školského systému, podpora vedy a výskumu
9. Dosiahnutie vyváženého rozvoja sídelného prostredia a integrácia plánovacích činností
10. Prednostný rozvoj problémových (okrajových, marginálnych) regiónov
11. Podpora výstavby a údržby stavebného fondu a ochrana historických štruktúr v krajine
12. Dosiahnutie priaznivých trendov a vyvázenej demografickej štruktúry
13. Zlepšenie zdravotného stavu obyvateľstva a zdravotnej starostlivosti, skvalitnenie životného štýlu
14. **Zmiernenie sociálnych rozdielov v spoločnosti, zníženie miery nezamestnanosti , ukončenie transformácie systému sociálneho zabezpečenia a podpora politiky zamestnanosti**
15. Zvýšenie podpory pre sociálne ohrozené skupiny obyvateľov a rodinu
16. Komplexné zlepšenie postavenia rómskej menšiny
17. Minimalizácia výskytu sociálno-patologických javov

18. Ukončenie celkovej transformácie ekonomiky
19. Zlepšenie hlavných ekonomických ukazovateľov
20. Rozvoj integrovaného modelu pôdohospodárstva
21. Reštrukturalizácia, modernizácia a ozdravenie výrobného sektora
22. Zlepšenie dopravnej a technickej infraštruktúry, rozvoj cestovného ruchu
23. Reštrukturalizácia a modernizácia bankového sektora
24. Zníženie energetickej a surovinovej náročnosti a zvýšenie efektívnosti hospodárstva SR
25. Zníženie podielu využívania neobnoviteľných prírodných zdrojov pri racionálnom využívaní obnoviteľných zdrojov
26. Zníženie environmentálneho zaťaženia prostredia
27. Zmiernenie dôsledkov globálnej zmeny klímy, narušenia ozónovej vrstvy a prírodných katastrof
28. Zlepšenie kvality životného prostredia v regiónoch.

3. Cesty a prostriedky na podporu priorít a dosiahnutia strategických cieľov tur sr

K dosiahnutiu strategických cieľov TUR SR je potrebné:

3.1. Posilnenie medzinárodného postavenia a kreditu SR

- ukončenie integračného procesu do EÚ, plnohodnotné členstvo v EÚ
- integrácia v západných bezpečnostných štruktúrach NATO
- dodržiavanie medzinárodných záväzkov SR v oblasti dokumentov TUR a medzinárodných dohovorov
- iniciácia projektov podporujúcich TUR, pôsobenie v relevantných medzinárodných organizáciách (OSN, EÚ, OECD a i.) v prospech presadzovania TUR v medzinárodnom kontexte
- účasť na medzinárodných aktivitách v oblasti odzbrojenia a kontroly zbrojenia, prevencie konfliktov a mierových operácií, okrem iného aj v rámci NATO
- vytváranie a udržiavanie stabilného a spravodlivého medzinárodného ekonomického a sociálneho systému
- mobilizácia zdrojov na podporu „odkázaných“ krajín (slovenská zahraničná pomoc - AID)
- cezhraničná spolupráca regiónov (napr. cestou euroregiónov), spolupráca medzi partnerskými mestami a regiónmi na medzinárodných programoch a projektoch

3.2. Využitie pozitívnych trendov a eliminácia rizík globalizácie

- zmena myslenia a hodnotových orientácií slovenskej spoločnosti v zmysle prekonania industrializmu a pochopenia meniacej sa ekonomickej i spoločenskej reality, uľahčenie adaptácie spoločnosti na prebiehajúce civilizačné zmeny
- uplatnenie globálnych dlhodobých perspektív do politických a rozhodovacích procesov - vypracovanie stratégie adaptácie ekonomiky SR na podmienky globalizácie svetovej ekonomiky
- zmena pravidiel fungovania ekonomiky SR v smere jej adaptácie na vytvárajúce sa princípy globálnej svetovej ekonomiky
- zvýšenie informovanosti obyvateľov a všetkých skupín spoločnosti o príležitostiach a rizikách globalizácie
- uplatnenie možností vzdelania a pracovného uplatnenia, ako aj uplatnenia slovenských výrobcov na svetových trhoch

- minimalizácia rizík spojených s celosvetovým globalizačným procesom – podpora národnej identity, ochrana domácich výrobcov, stimulácia konkurencieschopnosti so zahraničnými výrobcami a pod.
- minimalizácia rizík spojených s kultúrnou homogenizáciou, podpora kultúrnej identity na národnej a regionálnej úrovni

3.3. Rozvoj demokracie, politického pluralitného systému, právnych nástrojov a inštitúcií

- stabilizácia efektívneho inštitucionálneho usporiadania, právneho prostredia, fungujúcich inštitúcií, vyvážených kompetencií štátnej správy a samosprávy, účasti všetkých zložiek spoločnosti na verejnej správe
- politická stabilizácia spoločnosti, zabezpečenie funkčnosti a kvality ústavných orgánov, skvalitnenie výkonu zákonodarnej moci
- efektívnosť, kompetentnosť a transparentnosť fungovania verejnej správy i hospodárskej sféry
- integrovaný prístup v rozhodovacích procesoch vo všetkých sférach spoločnosti v súlade s požiadavkami TUR
- skvalitnenie procesu prípravy zákonov, komplexnosť rozhodnutí
- dobudovanie systému právnych predpisov zosúladeného s právom EÚ
- zvýšenie účinnosti právnych predpisov a posilnenie vynútiteľnosti práva
- kontrola implementácie a dodržiavania prijatých zákonov v praxi
- zvýšenie efektívnosti a transparentnosti finančných tokov sprevádzajúcich poskytovanie, distribúciu a využívanie predvstupových fondov ISPA, SAPARD a PHARE
- používanie strategického environmentálneho hodnotenia ako nástroja na elimináciu negatívnych environmentálnych, sociálnych a ekonomických dopadov rozvoja
- priemet NSTUR a princípov TUR do rozvojových a plánovacích dokumentov na všetkých úrovniach
- posilnenie kompetencie a koordinácie činnosti poradných orgánov vlády, efektívnosť ich práce a realnosť ich dosahu na rozhodovanie vlády
- pretransformovanie Rady vlády SR pre trvalo udržateľný rozvoj na prierezový autoritatívny orgán, rozšírenie kompetencií Rady vlády SR pre vedu a techniku
- dobudovanie štátneho a rezortných informačných systémov a ich sietí, sprístupnenie informácií občanom

3.4. Zlepšenie fungovania štátu, jeho hlavných inštitúcií a verejnej správy

- realizácia reformy verejnej správy (Koncepcie decentralizácie a modernizácie verejnej správy), vrátane vytvorenia špecializovanej miestnej štátnej správy pre životné prostredie
- zabezpečenie uceleného a previazaného systému kontroly verejnej správy, jeho účinnosti a efektívneho fungovania
- zabezpečenie stabilného vnútorného prostredia – posilnenie polície, prebudovanie policajného systému z represívneho na preventívny
- nezávislosť súdnictva, podstatné zlepšenie funkčnosti súdnych orgánov (rýchlosť, nezávislosť, transparentnosť, antikorupčné opatrenia)
- prebudovanie armády SR na stabilného garanta vonkajšej bezpečnosti SR v rámci demokratických západoeurópskych armádnych štruktúr
- posilnenie nezávislosti cirkvi od štátu, cirkevného školstva, systému cirkevných daní
- spravodlivé rozdelenie verejných zdrojov, dosiahnutie a zachovanie vysokej úrovne fungovania spoločenského systému

- uplatnenie nárokov na kvalitu a efektívnosť výkonu štátnej správy, samosprávy a kontrolného systému, realizácie Koncepcie vzdelávania vo verejnej správe
- zlepšenie úrovne koordinácie medzi rezortmi i ostatnými subjektami v spoločnosti
- priaznivé inštitucionálne podmienky pre súdne a administratívne postupy, zvýšenie zodpovednosti a verejnej kontroly
- potieranie korupcie a iných celospoločensky nebezpečných prejavov a foriem kriminality vo všetkých sférach a na všetkých úrovniach verejnej správy, prokuratúry, súdnictva a ďalších zložiek spoločnosti.
- dobudovanie a posilnenie inšpekčných zložiek vo všetkých relevantných sférach spoločnosti
- posilnenie regulačných a monitorovacích orgánov pre oblasť štátnej pomoci, verejného obstarávania, cenných papierov, poisťovní, bánk, kapitálových trhov, životného prostredia
- regulácia, minimalizácia a odstraňovanie umelých disproporcií, zdrojov nestability, bezpečnostných rizík
- posilnenie odborného zázemia pre výkon verejnej správy a hospodárskej sféry, iniciácia vzniku a podpory rozvoja výskumných inštitúcií
- kooperácia medzi vedeckou obcou, podnikateľským sektorom a tretím sektorom
- implementácia globálnych dlhodobých strategických programov rozvoja spoločnosti do politických a rozhodovacích procesov
- dosiahnutie rovnováhy vo všetkých sférach plánovacej a rozhodovacej činnosti, vzájomná podpora medzi jednotlivými dimenziami rozvoja v zmysle princípov trvalej udržateľnosti
- integrovaný manažment (trvalo udržateľný rozvoj) spoločnosti, zosúladenie environmentálnych požiadaviek so sociálnou a ekonomickou problematikou
- vzdelávanie pracovníkov verejnej správy v oblasti TUR
- posilnenie kompetencií a úloh orgánov verejnej správy pri presadzovaní TUR
- zaradenie sledovania a vyhodnocovania ukazovateľov TUR do programov štátnych štatistických zisťovaní
- vytvorenie inštitucionálnych a organizačných predpokladov pre podporu TUR na regionálnej a miestnej úrovni

3.5. Podpora mimovládnych organizácií, záujmových združení a verejnosti v účasti na rozvoji spoločnosti

- posilnenie vplyvu verejnosti na rozhodovanie štátnych orgánov a verejnej správy
- vytvorenie priaznivých inštitucionálnych podmienok a posilnenie postavenia a finančného zabezpečenia tretieho sektora – mimovládnych organizácií a záujmových združení
- zlepšenie prístupu verejnosti k legislatívnym dokumentom, politikám, koncepciám, plánom a programom, vytvorenie podmienok na účinné uplatňovanie zákona o slobodnom prístupe k informáciám
- zvyšovanie úlohy verejno-súkromných partnerstiev pri rozvoji a riadení spoločnosti
- právne a organizačné zabezpečenie podmienok pre participáciu občanov na plánovaní a rozhodovaní
- posilnenie inštitútu priamej, samosprávnej a participatívnej demokracie a občianskej spoločnosti
- zvýšenie angažovanosti občanov vo veciach verejných (miestna a regionálna identita), podporovanie zodpovedného a prirodzene motivovaného konania a správania, zlepšenie medziľudských vzťahov, solidarity a rešpektu medzi občanmi
- spoluzodpovednosť jednotlivcov za stav vecí verejných

3.6. Posilnenie právneho vedomia, zmena hodnotových orientácií obyvateľov, výchova a osvetá

- zvýšenie právneho vedomia (vedomé a dobrovoľné dodržiavanie právneho poriadku a zákonov) a morálky občanov štátu (dodržiavanie morálnych zásad a princípov)
- duchovná obnova občianskej a kresťanskej morálky
- podpora environmentálnej výchovy a vzdelávania
- preferovanie spotreby založenej na uvedomelej skromnosti a rozumnej dostatočnosti, na regulácii a úsporách vstupov (materiálov, energie, tovaru a pod.), eliminácia konzumných vzorcov správania
- stabilizovanie inštitucionálnych podmienok pre výchovu, vzdelávanie a osvetu ako základného prostriedku zvyšovania kvality ľudského potenciálu a posilňovania sociálneho, kultúrneho, národného, environmentálneho a právneho povedomia
- celonárodná výchova k ľudským právam, ochrane a presadzovaniu hospodárskych, sociálnych a kultúrnych práv
- zvýšenie informovanosti občanov o problematike TUR, vzdelávanie, výchova a propagácia zabezpečovania TUR

3.7. Rozvoj kultúry, kultúrneho vedomia a národného povedomia

- *budovanie zdravého vlastenectva a národnej identity na báze vlastnej histórie a kultúry, humanizmu a budovania národného povedomia*
- podporovanie prirodzených regionálnych a lokálnych väzieb, vytváranie zdravého lokálpatriotizmu
- nadviazanie na pozitívne kultúrne tradície, podpora a rozvoj miestnej a regionálnej kultúry a osvetu
- využívanie kultúrnych zariadení a oživenia spolkových činností, folklórnych tradícií, miestnych kultúrnych, športových a iných podujatí
- posilnenie významu problematiky ochrany kultúrneho dedičstva v spoločnosti
- uplatňovanie princípu kultúrnej a spoločenskej kontinuity
- integrovanie problematiky kultúrneho dedičstva a historických štruktúr prostredia do učebných osnov, prehĺbenie väzby k životnému prostrediu

3.8. Vybudovanie moderného a kvalitného školského systému, podpora vedy a výskumu

- uskutočnenie zásadnej reformy školského systému, ozdravenie a racionalizácia vedy a výskumu
- prehĺbovanie demokratizácie a humanizácie vzdelávania, zvýšenie vzdelanostnej úrovne
- rozvoj vzdelávacích príležitostí a rovnosti prístupu ku vzdelaniu
- zmeny v riadení, štruktúre a ekonomickom zabezpečení vzdelávacieho systému a zmeny v obsahu vzdelávania
- zaradenie kľúčových rozvojových tém do výchovy (ľudské práva, boj proti korupcii, európska dimenzia)
- skvalitnenie a rozšírenie výučby cudzích jazykov
- dosiahnutie vysokej kvality a proporčnosti vzdelávacieho procesu
- rozšírenie počtu multidisciplinárne a interdisciplinárne orientovaných odborov
- prepojenie vzdelávania s praxou a výchovou k tvorivosti, zvýšenie podielu praktických činností, spôsobilostí a zručností
- dostatok kvalitných učebníc vo všetkých oblastiach

- výchova učiteľov v prioritných oblastiach – spoločenskovedné vzdelávanie, environmentálna výchova a vzdelávanie, európska dimenzia
- uplatnenie školskej a mimoškolskej výchovy k trvalo udržateľnému životu ako súčasť výchovno-vzdelávacieho systému
- dobudovanie uceleného školského a mimoškolského systému environmentálnej a etickej výchovy a vzdelávania na kvalitatívne vyššej úrovni
- vytvorenie podmienok pre možnosti celoživotného vzdelávania
- zvýšenie kvality vysokoškolského vzdelávania - orientácia na kvalitu, kreativitu, výkonnosť a zodpovednosť absolventov vysokých škôl v záujme konkurencieschopnosti
- užšia spolupráca škôl a vedecko-výskumných organizácií
- podpora vedy a výskumu, dosiahnutie úrovne porovnateľnej s vyspelými európskymi krajinami
- podporné programy pre vytváranie nových organizačných štruktúr výskumu, vývoja a služieb v podnikateľskom a neziskovom sektore
- zabezpečenie prednostných podmienok pre využívanie moderných informačných a telekomunikačných technológií na všetkých vzdelávacích inštitúciách
- zabezpečenie vzdelávania obyvateľov v oblasti informačných technológií

3.9. Dosiahnutie TUR sídiel a regiónov

- uplatnenie územného plánovania a stavebného poriadku ako základného nástroja štátnej environmentálnej politiky, optimalizácie priestorového usporiadania a funkčného využívania krajiny a zabezpečenia TUR
- zabezpečenie modernej regionálnej politiky a regionálneho rozvoja SR
- zachovanie sídelnej rozmanitosti SR – revitalizácia a oživenie vidieckeho priestoru, kvalitatívny rozvoj mestských sídiel (zlepšenie bývania a služieb, racionálne využívanie zeme, estetizácia prostredia, stabilizácia mestskej populácie)
- obnovenie sociálneho kapitálu v sídlach a regiónoch, posilnenie sociálnej súdržnosti
- ochrana a obnova miestnej a regionálnej identity
- podpora migračných trendov zabezpečujúcich kvalitatívny rozvoj mestských a vidieckych sídiel
- využívanie miestneho a regionálneho potenciálu pre rozvoj trhu práce, zlepšovanie kvality bývania, služieb, rozvoj rekreácie a cestovného ruchu
- podporovanie pozitívnych prvkov vidieckeho spôsobu života - zručnosť, spotrebiteľská skromnosť, schopnosť kombinovať rôzne zdroje príjmov, susedská výpomoc, miera sociálnej kontroly, a pod.
- decentralizácia riadenia a rozhodovania na princípoch subsidiarity, vrátane posilnenia inštitútu miestnych a regionálnych referend pri využívaní miestnych a regionálnych zdrojov a rozhodovaní o miestnych problémoch
- dosiahnutie sebestačnosti miestnych a regionálnych rozpočtov – väčšej participácii na daniach a znižovania dotácií
- podpora väčšej sebestačnosti a menšej zraniteľnosti regionálnych a miestnych ekonomík, rozvíjanie nástrojov lokálnej a komunitnej ekonomiky

3.10. Prednostný rozvoj problémových (okrajových, marginálnych) regiónov

- zmierňovanie nepriaznivých regionálnych rozdielov prostredníctvom vhodnej demografickej, sociálnej a ekonomickej politiky
- zvýhodnenie bývania a práce na vidieku a v zaostávajúcich regiónoch, podpora rozvoja sídiel, dopravnej a technickej infraštruktúry v marginálnych regiónoch
- realizácia rozvojových programov udržateľného hospodárenia v zaostávajúcich regiónoch

- kompenzácia nevýhod zaostávajúcich regiónov prostredníctvom inštitútu medziregionálnej solidarity

3.11. Podpora výstavby a údržby stavebného fondu a ochrana historických štruktúr v krajine

- zlepšenie situácie v bytovej výstavbe realizáciou komplexnej bytovej politiky
- skvalitnenie bytového fondu a infraštruktúry najmä v zaostávajúcich oblastiach
- integrovaná ochrana kultúrnej krajiny, pamiatkového fondu, záchrana a optimalizácia využívania kultúrneho dedičstva v rámci rozvojových zámerov miest, regiónov a rezortov
- obnovenie miestnej a regionálnej identity vo výstavbe
- združovanie viacsektorových a viaczdrojových finančných prostriedkov na zhodnocovanie a ochranu stavebného fondu a budovanie infraštruktúry
- využitie konceptu ochrany historického prostredia v pamiatkovej starostlivosti - podpora kontinuity historického vývoja
- regenerácia a revitalizácia kultúrneho dedičstva, skvalitnenie pamiatkovej starostlivosti na základe nového zákona o ochrane pamiatkového fondu
- renesancia remeselných činností a tradičných zručností v starostlivosti o krajinu a harmonický rozvoj sídiel

3.12. Dosiahnutie priaznivých trendov a vyváženej demografickej štruktúry

- začlenenie riešenia populačných problémov do procesu plánovania a rozhodovania - vypracovanie priorít populačnej politiky
- rozpracovanie a účinné uplatnenie programov plánovaného rodičovstva - zastavenie poklesu prirodzeného prírastku obyvateľov, zlepšenie vekovej štruktúry
- zvýšenie priemerného veku dožitia najmä mužskej populácie

3.13. Zlepšenie zdravotného stavu obyvateľstva a zdravotnej starostlivosti, skvalitnenie životného štýlu

- podporovanie systému zdravotnej starostlivosti založenom na primárnej prevencii, ochrane a podpore zdravia občanov – vypracovanie komplexnej zdravotnej politiky
- preventívna zdravotná starostlivosť a zdravotná výchova - zvýšenie zodpovednosti občanov za vlastné zdravie, vrátane zvýšenej finančnej zainteresovanosti
- zlepšenie štýlu výživy obyvateľov, podpora zdravého životného štýlu
- zlepšenie ukazovateľov fyzického i duševného zdravotného stavu, znižovanie dojčenskej a detskej úmrtnosti, zvyšovanie očakávanej dĺžky života najmä u mužov
- rovnomerná distribúcia finančných zdrojov a dostupnosť zdravotnej starostlivosti všetkým občanom
- zlepšenie koordinácie medzi zdravotníctvom, sociálnou starostlivosťou a ostatnými odvetvami na všetkých úrovniach štátnej správy a samosprávy

3.14. Zmiernenie sociálnych rozdielov v spoločnosti, zníženie miery nezamestnanosti, ukončenie transformácie systému sociálnej pomoci a podpora politiky zamestnanosti

- vypracovanie Koncepcie transformácie sociálnej sféry SR, podpora politiky komplexného rozvoja ľudských zdrojov
- vypracovanie programov vhodného a udržateľného hospodárenia a sociálneho rozvoja, mobilizácia vnútorných zdrojov na odstránenie a zmiernenie chudoby

- znižovanie sociálnych rozdielov v spoločnosti cieľavedomým posilnením postavenia a dôležitosti stredných vrstiev v spoločnosti a motivačnou podporou sociálne slabých vrstiev
- rešpektovanie ľudských práv, zabezpečenie rovnoprávneho prístupu k práci a vzdelaniu, eliminácia diskriminácie
- znižovanie nezamestnanosti prostredníctvom aktívnej politiky trhu práce, podporou vytvárania pracovných miest, priestorovej a profesijnej mobility, implementáciou rozvojových programov, zmenou štruktúry ekonomiky
- vytvorenie motivujúcich podmienok pre zamestnanosť v oblasti výšky podpory v nezamestnanosti, výšky dávok sociálnej pomoci
- posilnenie regionálnej politiky, využívanie miestnych zdrojov na tvorbu pracovných miest
- dobudovanie podsystému štátnej sociálnej podpory, transformovanie súčasných prídavkov na deti a rodičovského príspevku tak, aby nadobudol atribúty príspevkov štátnej sociálnej podpory a ich inštitucionálne zabezpečenie prostredníctvom jedného subjektu (orgány miestnej štátnej správy)
- vytvorenie optimálnych podmienok na sebareprodukciu spoločnosti, stabilita manželských a rodičovských vzťahov a realizácia opatrení rešpektujúcich princíp voľby rodiča pre rodičovskú, resp. pracovnú úlohu
- skvalitnenie a rozšírenie výkonu sociálno-právnej ochrany, sociálnej prevencie a náhradnej výchovy, odstránenie a eliminácia všetkých foriem diskriminácie, xenofóbie, rasizmu a ostatných prejavov intolerancie, dôsledné dodržiavanie ochrany práv a právom chránených záujmov

3.15. Zvýšenie podpory pre sociálne ohrozené skupiny obyvateľov a rodinu

- *prednostná orientácia na predchádzanie a zabraňovanie sociálneho znevýhodnenia a vylúčenia a orientácia sociálnej stratégie a politiky na ohrozené skupiny obyvateľov (Rómovia, starší ľudia, mládež, rodina a pod.)*
- vytvorenie podmienok pre plnohodnotný rozvoj rodiny ako základného predpokladu TUR spoločnosti
- zrovnoprávnenie podmienok pre zamestnanie mužov a žien a pre prístup na trh práce znevýhodnených skupín občanov
- zvýšenie podielu žien v rozhodovacom procese a v politike, plánovaní, poradenstve a v špecializovaných službách
- zlepšenie kvality života staršej generácie
- podporovanie kvalitnej výchovy a vzdelania mladých ľudí, aktívna podpora ich zaradenia sa do spoločnosti a pracovného procesu
- vytváranie podmienok rovnosti príležitostí a plnej účasti na živote spoločnosti pre občanov so zdravotným postihnutím
- vytváranie podmienok pre predchádzanie sociálnej a hmotnej núdze občanov a pre uplatňovanie práv a právom chránených záujmov (s dôrazom na deti a mládež)

3.16. Komplexné zlepšenie postavenia rómskej menšiny

- *vychovávanie spoločnosti k etnickej tolerancii*
- *podporovanie komplexnosti riešenia rómskej problematiky - zlepšovanie kultúry bývania, uplatňovanie progresívnych metód v oblasti vzdelávania, zvyšovanie kvality života*

- aktívne zapojenie Rómov do riešenia ich problémov v rozhodovacom aj realizačnom procese, využitie tradičnej kultúry pre podporu pozitívneho etnického vedomia Rómov
- vybudovanie siete kvalifikovaných sociálnych pracovníkov a učiteľov špecializovaných na rómsku problematiku, podpora spolupracujúcich organizácií
- vytvorenie komplexného programu vzdelávania rómskej menšiny, programu využívania voľného času pre rómske deti
- zlepšenie informovanosti o situácii rómskej menšiny (kvalifikované údaje o zdravotnom stave, demografickom správaní, životnom štýle a pod.)

3.17. Minimalizácia výskytu sociálno-patologických javov

- prijatie opatrení na účinný boj s kriminalitou a organizovaným zločinom
- tvorba sociálnych programov a programov prevencie výskytu sociálno-patologických javov
- vytvorenie lepších podmienok pre prácu v sociálnych službách a programoch sociálnej pomoci
- iniciovanie kampane zameranej na odstránenie nevšímavosti a tolerancie k sociálno-patologickým javom
- zintenzívnenie realizácie opatrení v boji proti drogám, domácemu násiliu, týraníu a zneužívaniu detí a iným negatívnym spoločenským javom
- predchádzanie, minimalizácia a odstraňovanie všetkých foriem diskriminácie, rasovej neznašanlivosti a ostatných prejavov intolerancie

3.18. Ukončenie celkovej transformácie ekonomiky

- rozpracovanie princípov a kritérií novej ekonomiky slúžiacej na podporu komplexného rozvoja ľudských zdrojov a nahrádzajúcej industriálnu ekonomiku
- prispôbenie hospodárskej politiky SR k postupnému prechodu na Novú ekonomiku, podpora trendov prebiehajúcej civilizačnej transformácie – vypracovanie hospodárskej stratégie TUR SR
- realizácia štrukturálnej zmeny ekonomiky SR - podpora proporcionálneho rozvoja všetkých podštruktúr v smere decentralizácie, diverzifikácie a subsidiarity
- podpora rozvoja informačnej spoločnosti - vypracovanie stratégie rozvoja informačnej spoločnosti SR, vypracovanie strategických programov digitálnej ekonomiky, elektronického obchodovania a networkingu
- podporovanie vývoja moderných technológií
- primeraná demonopolizácia a decentralizácia ekonomiky SR, regulácia prirodzených monopolov
- podporovanie konkurenčného trhového prostredia a obmedzovanie pôsobenia domácich i zahraničných monopolných ekonomických i neekonomických štruktúr
- obmedzovanie prerozdelenia finančných prostriedkov a zdrojov prostredníctvom štátneho rozpočtu alebo reštrukturalizácie dlhov, portfólií podnikov, bánk, finančných a štátnych inštitúcií, obmedzovanie poskytovania štátnych záruk len na projekty zlučiteľné s princípmi TUR
- uplatnenie ekonomických, finančných a daňových nástrojov podporujúcich TUR (napr. environmentálna daňová reforma)

3.19. Zlepšenie hlavných ekonomických ukazovateľov

- dlhodobé znižovanie miery inflácie na úroveň blízku vyspelým krajinám, stabilizácia menového vývoja, zníženie miery zahraničnej zadĺženosti ekonomiky SR
- zlepšenie obchodnej bilancie a zmena jej štruktúry v prospech vývozu moderných tovarov a služieb
- stabilný vývoj domáceho produktu s miernou tendenciou rastu, priblíženie úrovni blízkej krajinám EÚ (60 % do roku 2010)
- vytvorenie podmienok pre prísun zahraničného kapitálu do ekonomiky SR a zvýšenie objemu zahraničných investícií
- uplatňovanie fiskálnej politiky štátu založenej na reálnych príjmoch, znižovaní fiskálneho deficitu a oddlžovaní štátu
- dlhodobé zníženie miery nezamestnanosti na úroveň blízku vyspelým krajinám

3.20. Rozvoj integrovaného modelu pôdohospodárstva

- reštrukturalizácia pôdohospodárstva – využívanie produkčnej schopnosti pôd a zdrojov krajiny za súčasného rešpektovania environmentálnych podmienok a limitov na základe komplexnej pôdohospodárskej politiky
- oživenie poľnohospodárstva a lesného hospodárstva – zlepšenie hlavných ekonomických ukazovateľov
- strategické zachovanie potravinovej bezpečnosti - ochrana produkčného potenciálu pôd a genetického potenciálu kultúrnych rastlín
- vypracovanie systému ocenenia mimoprodukčných funkcií prírodných zdrojov a jeho zapracovanie do pôdohospodárskej politiky
- ukončenie procesu usporiadania vlastníckych vzťahov k pôde a pozemkových úprav
- vypracovanie a realizácia účinných opatrení na podporu alternatívneho (organického, ekologického poľnohospodárstva)
- podporovanie zachovania tradičných foriem pôdohospodárstva na vidieku ako podmienka zabezpečovania TUR
- dlhodobé zabezpečenie dostatku vodných zdrojov pre obyvateľov, rozpracovanie programov racionalizácie hospodárenia s vodou
- uplatňovanie udržateľného spôsobu vodného hospodárstva - integrovaný manažment povodí, diverzifikácia vodných zdrojov, decentralizácia riadenia

3.21. Reštrukturalizácia, modernizácia a ozdravenie výrobného sektora

- reštrukturalizácia hospodárstva SR – zásadná reštrukturalizácia podnikovej sféry, zefektívnenie procesov konkurzov a vyrovnaní, ukončenie procesu privatizácie štátnych podnikov
- vytvorenie podmienok na reštrukturalizáciu priemyslu a modernizáciu jeho infraštruktúry, presun pracovných príležitostí do perspektívnych odvetví
- ozdravenie a stabilizácia priemyselnej výroby so zameraním na perspektívne odvetvia a moderné odvetvia
- proporcionálny rozvoj výroby s ohľadom na pridanú hodnotu, export a iné kľúčové ukazovatele
- diverzifikácia dovozu nerastných surovín a zníženie súvisiacej geopolitickej závislosti
- podpora malého a stredného podnikania ako základných pilierov zdravej fungujúcej ekonomiky

- zavedenie environmentálneho manažérstva v podnikoch, rozvoj a prenos environmentálne prijateľných technológií s cieľom zníženia zaťaženia zložiek životného prostredia
- minimalizácia tvorby odpadov, podpora uzavretých cyklov výroby

3.22. Zlepšenie dopravnej a technickej infraštruktúry, rozvoj cestovného ruchu

- skvalitnenie dopravy – zvýhodňovanie hromadných foriem dopravy pred individuálnou, podpora mestskej hromadnej dopravy, budovanie prímestských integrovaných systémov dopravy
- posilnenie železničnej dopravy, rekonštrukcia a modernizácia železničnej siete
- podpora železničnej a kombinovanej prepravy tovarov (nákladnej dopravy)
- dobudovanie nadradenej cestnej siete, zlepšenie prístupnosti regiónov a okrajových oblastí budovaním a údržbou cestnej siete nižšieho rádu
- komplexný rozvoj telekomunikácií, spojov a inej technickej infraštruktúry
- podpora rozvoja cestovného ruchu – prioritný rozvoj domáceho cestovného ruchu a vytváranie podmienok pre podstatný nárast aktívneho zahraničného cestovného ruchu
- podpora domácich malých a stredných podnikateľov v oblasti cestového ruchu
- informatizácia spoločnosti, podstatné sprístupnenie moderných technológií občanom

3.23. Reštrukturalizácia a modernizácia bankového sektora

- privatizácia a ozdravenie bankových inštitúcií, celková stabilizácia finančného sektora
- orientácia na poskytovanie úverov malým a stredným podnikateľom

3.24. Zníženie energetickej a surovinovej náročnosti a zvýšenie efektívnosti hospodárstva SR

- systematické znižovanie energetickej náročnosti národného hospodárstva SR, priblíženie ku krajinám EÚ v ukazovateli energetickej náročnosti na vytvorenú jednotku HDP
- zníženie surovinovej a energetickej náročnosti hospodárstva SR na úroveň vyspelých krajín
- uskutočňovanie dlhodobej zmeny vzorcov výroby a spotreby v záujme znižovania energomateriálových tokov a následného znižovania množstva odpadov
- uplatnenie ekonomických nástrojov v oblasti životného prostredia - riešenie environmentálnej zadĺženosti, poplatky za znečistenie, podpora ekologickej gramotnosti a ekodesignu
- zavedenie environmentálnej daňovej reformy – vytvorenie ekonomického prostredia rešpektujúceho a stimulujúceho ochranu životného prostredia, prírodných zdrojov a šetrné spotrebiteľské správanie
- stimulácia rozumnej dostatočnej spotreby surovín a tovarov, minimalizácia energetickej a surovinovej náročnosti výroby
- podpora rastu efektívnosti využívania zdrojov a surovín a smerovania k uzavretým produkčným a spotrebným cyklom
- podpora lokálnej ekonomiky, zavedenie alternatívnych ekonomických ukazovateľov, environmentálneho a sociálneho auditu
- zavedenie systému internalizácie externalít do cien výrobkov, služieb a produkcie – zahŕňať environmentálne a sociálne náklady do cien produktov
- zabezpečenie postupného odbúrania environmentálneho a iných druhov tzv. vnútorných dlhov z minulosti

- podpora prírode blízkych prístupov pri využívaní prírodných zdrojov ako náhrada za používanie prírode vzdialených technokratických a veľkovýrobných spôsobov hospodárenia

3.25. Zníženie podielu využívania neobnoviteľných prírodných zdrojov pri racionálnom využívaní obnoviteľných zdrojov

- zabezpečenie environmentálne vhodného dlhodobého využívania prírodných zdrojov (dosiahnuť zachovanie, resp. regeneráciu a obnovu prírodných zdrojov)
- zosúladienie využívania neobnoviteľných zdrojov surovín s prírodnými podmienkami a potenciálmi územia SR a širšími medzinárodnými súvislosťami - realizovať novú surovinovú politiku SR
- postupný útlm využívania neobnoviteľných zdrojov surovín a energie, znižovanie surovinovo-energetických vstupov a strát, racionálne zhodnocovanie všetkých druhov energie
- perspektívne ukončenie rozvoja jadrovej energetiky, postupné budovanie náhradných energetických zdrojov
- zabezpečenie podstatného zvýšenia využívania obnoviteľných zdrojov energie – najmä geotermálnej energie a slnečnej energie
- zlepšenie štruktúry využívania hydroenergetického potenciálu zvýšením podielu malých vodných elektrární s výkonom do 1 MW
- zavedenie účinných právnych predpisov a vytvorenie vhodného ekonomického prostredia na produkciu energie z obnoviteľných zdrojov, rozvíjanie podporných technológií
- zabezpečenie environmentálne priaznivého využívania vodných zdrojov a vodohospodárskych úprav - integrovaný manažment povodí v súčinnosti s poľnohospodárskymi a lesohospodárskymi opatreniami, racionálne využívanie zdrojov v súlade so záujmami ochrany prírody a krajiny

3.26. Zníženie znečisťovania a poškodzovania prostredia

- zabezpečenie environmentálne vhodného využívania substrátu a reliéfu územia SR so zohľadnením potenciálnych a reálnych hazardov a rizík, realizácia sanácie postihnutých oblastí (likvidácia starých environmentálnych záťaží)
- zlepšenie kvality ovzdušia (znižovanie množstva emisií škodlivých látok)
- dlhodobé zlepšovanie kvality vodných zdrojov, vytvorenie podmienok na celkovú revitalizáciu najviac znečistených vodných tokov
- znížené znečistenia podzemných vodných zdrojov vrátane monitorovania ich kvality, evidencie pôvodcov znečistenia a systému ich postihu.
- dlhodobé zlepšovanie kvality pôdných zdrojov - zvyšovanie produkčnosti pôdy pri zachovaní environmentálnych kritérií, znižovanie zaťaženia pôdy cudzorodými látkami (dekontaminácia pôdy, sanačné opatrenia, osobitná sústava hospodárenia)
- zníženie fyzikálneho poškodenia pôd (najmä vodnej a veternej erózie) - vypracovať a realizovať systém ochrany pôdy pred účinkami vodnej a veternej erózie
- environmentálne vhodné využívanie lesných zdrojov a dlhodobé zlepšovanie ich kvality (znižovanie imisného poškodenia, eliminácia pôsobenia škodlivých činiteľov) na princípe trvalého obhospodarovania lesov a využívania mimoprodukčných funkcií
- minimalizácia tvorby odpadov a environmentálne priaznivé nakladanie s nimi, recyklácia odpadov, druhotné využívanie, minimalizácia vzniku zvláštnych a nebezpečných odpadov

- minimalizácia výskytu environmentálnych rizikových faktorov zdravia človeka (rádioaktívne žiarenie, hluk a vibrácie, rizikové látky v potravinovom reťazci, environmentálna mutagenéza, genetické manipulácie, živelné pohromy, nehody)

3.27. Zmiernenie dôsledkov globálnej zmeny klímy, narušenia ozónovej vrstvy a prírodných katastrof

- trvalé sledovanie a vyhodnocovanie hlavných makroklimatických a hydrologických parametrov vo vzťahu ku globálnej zmene klímy
- premietnutie očakávaných dôsledkov globálnej zmeny klímy a ich hydrologické dôsledky do odvetvových politík (najmä vodné hospodárstvo, poľnohospodárstvo a lesné hospodárstvo, ale aj iné odvetvia a sociálna sféra), praktická realizácia opatrení na elimináciu negatívnych vplyvov
- vytvorenie integrovaného systému prevencie a odstraňovania následkov živelných pohrôm a prírodných katastrof

3.28. Zlepšenie kvality životného prostredia v regiónoch

- využívanie krajiny v súlade s jej prirodzenými predpokladmi (potenciálmi) a za prísneho rešpektovania jej limitov, uplatňovanie regulatívov rozvoja územia a zabezpečenie ochrany jej významných hodnôt
- ochrana biodiverzity prírody a krajiny, prednostná dlhodobá ochrana cenných území, ich ekosystémov a druhová ochrana "in situ"
- dobudovanie siete chránených území, zvyšovanie kvality mestskej a vidieckej krajiny s dôrazom na revitalizáciu ohrozených oblastí
- zachovanie diverzity krajiny v súlade s prírodnými, kultúrnymi a sociálnymi podmienkami osídlenia
- posúdenie exponovanosti obyvateľstva v environmentálne citlivých oblastiach a väčších sídlach za účelom stanovenia priorít nápravných opatrení na všetkých úrovniach
- vyhodnotenie vzťahu zdravotného stavu obyvateľov SR a negatívnych faktorov životného prostredia, zlepšovanie podmienok pre zdravý život obyvateľov
- praktické uplatňovanie ochrany prírody a krajiny prostredníctvom regionálnej štátnej správy a samosprávy (formou realizácie komplexnej environmentálnej politiky, environmentálnych akčných programov, lokálnej Agendy 21).